

**JOURNAL
OF INNOVATIONS
IN SCIENTIFIC AND
EDUCATIONAL RESEARCH
SJIF(2024):6.618**

JISER

**International
multidisciplinary
scientific journal**

Volume 7, Issue 3

- ✓ Academic journal, an academic or scholarly periodical
- ✓ Scientific journal, an academic journal focusing on science
- ✓ Medical journal, an academic journal focusing on medicine
- ✓ Law review, a professional journal focusing on legal interpretation

***“JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC
AND EDUCATIONAL RESEARCH”***

**VOLUME 7, ISSUE 3
(30- MARCH)**

Ushbu to'plamda **"JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH"** ilmiy jurnaliga kelib tushgan maqolalar o'rin olgan.

Mazkur jurnalda zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirish jarayonida innovatsion ta'lim texnologiyalarini joriy etish va loyihalashtirish, integratsion ta'limni rivojlantirishda yo'nalishlar bo'yicha kreativ g'oyalar, takliflar va yechimlarni amalga oshirish maqsad qilib olingan. Mazkur jurnal materiallaridan OTM professor-o'qituvchilari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari va umumta'lim maktab o'qituvchilari, mustaqil tadqiqotchilar, magistrantlar, ilmiy xodimlar, iqtidorli talabalar hamda shu sohada ilmiy ish olib borayotgan tadqiqotchilar foydalaishlari mumkin.

Eslatma! Jurnal materiallari to'plamiga kiritilgan maqolalardagi raqamlar, ma'lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to'g'riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

TAHRIRIYAT

Bosh muharrir:

Kamalova Dilnavoz Ixtiyorovna

Texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Navoiy davlat pedagogika instituti

Mas'ul kotib:

Yusufjonov Quyoshbek Komiljon o'g'li

Nashrga tayyorlovchi:

Boboyorov Sardor Uchqun o'g'li

Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali talabasi

Abduraxmonov Sarvar

Farg'ona davlat universiteti

TAHRIR KENGASHI A'ZOLARI

Mo'minov Qobiljon Qodirovich

Fizika-matematika fanlari doktori professor

Sultonali Mannopov

O'zbekiston xalq artisti, professor

Mamatova Nodira Muxtarovna

Tibbiyot fanlari Doktori (Ds)

Tuychiyeva Inoyat Ibragimovna

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Rasulova Vasila Batirovna

Toshkent farmatsevtika instituti, Biologiya fanlari nomzodi, dotsent

Nikadambayeva Hilola Batirovna

Uzbekiston jurnalistika va ommaviy

kommunikatsiyalar universiteti, Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Pirimov Akram Pirimovich

Navoiy davlat pedagogika instituti, dotsent

Shodiyev Furqat Davranovich

Navoiy davlat pedagogika instituti, Texnika fanlari nomzodi, Dotsent

Qurbonova Muqaddas Omonovna

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Otaqulov Fozil Sobirovich

Geografiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Aslanov Xakimjon Ro'ziboyevich

FarDU, Harbiy ta'lim fakulteti Umumqo'shin tayyorgarligi sikli boshlig'i, podpolkovnik

Karimov O'lmasbek Umaraliyevich

FarDU o'qituvchisi

Mamatqulov Muzaffar Odiljon o'g'li

O'zbekiston Yoshlar ishlari agentligi Farg'ona viloyat boshqarmasi bo'lim boshlig'i

Baltayeva Ikkal Tadjibayevna

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti. O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida dotsenti, filologiya fanlari nomzodi.

Sayfullayeva Ra'noxon Raupovna

Filologiya fanlari doktori, professor. O'zbekiston milliy universiteti.

Popova Tatyana Igorevna

Doctor filologicheskix nauk, professor. SanktPeterburg davlat universiteti. Rossiya.

Berdaliev Abduvali

Filologiya fanlari doktori. Tojikiston. Xo'jand davlat universiteti.

Manzuraxon Ernazarova

Filologiya fanlari doktori, professor. Navoi davlat pedagogika instituti.

Uluqov Nosirlon Muxammadaliyevich

Filologiya fanlari doktori. Namangan davlat universiteti.

Jumanazarova Guljahon

Filologiya fanlari doktori. Jizzax davlat universiteti.

A.A.Qosimov

Filologiya fanlari doktori, professor. Farg'ona davlat universiteti.

Jo'rayev Habibullo Abdusalomovich

Filologiya fanlari doktori. Farg'ona davlat universiteti.

Fayzimatov Shuxratjon No'monovich

Texnika fanlari doktori. Farg'ona politexnika instituti.

Hoshimov G'anijon Mirzaaxmadovich

Filologiya fanlari doktori. Andijon davlat universiteti.

Hulkar Hamroyeva

Filologiya fanlari nomzodi, dotsent. O'zbekiston respublikasi yozuvchilar uyushmasi a'zosi, jurnalist.

O'rinboyev No'monjon O'rmonovich

falsafa fanlari nomzodi, dotsent. XTXMOIO`

Qurbonova Muqaddas Omonovna

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori. Farg'ona davlat universiteti.

Qunduzxon Atabayevna

Filologiya fanlari doktori, professor. O'zbekiston. Jahon tillari universiteti.

HojaliyevIsmoiljonTojiboyevich

Farg'onadavlatuniversitetifilologiyafanlarinomzodi, dotsent.

Erofeeva Inna Nikolaevna

Kandidat pedagogicheskix nauk, dotsent. Sankt Peterburg davlat universiteti. Rossiya.

Toshtemirova Zamira Sotvoldiyevna

pedagogika fanlari nomzodi, dotsent. Farg'ona davlat universiteti.

G.O.Abdugafurovich

Filologiya fanlari nomzodi. Farg'ona davlat universiteti.

1.	TRANSLATION OF FAIRY TALES <i>Xolmo'minova Mahliyo Botirovna</i> <i>Borasulova Dilnoza Dilmurodovna</i>	10
2.	O'ZBEKISTON - FINLANDIYA TA'LIMINING UMUMNAZARIY VA AMALIY MASALALARI <i>Sharipova Durdona Kamoldin qizi</i>	14
3.	OZIQ-OVQAT MAXSULOTLARINI XAFSIZLIGINI BOSHQARISH <i>Davlyatova Mavlyuda Baxtiyorovna</i> <i>Xodjiyeva Niyozgul Zohirovna</i> <i>Dilliyeva Madina Diyor qizi</i> <i>Xudoyberdiyev Sherzod Shomurod o'gli</i>	18
4.	ПОЭТИЧЕСКИЕ ЭЛЕМЕНТЫ В ПРОЗЕ И.С. ТУРГЕНЕВА <i>Наврузова Дилнора</i> <i>Бекмурзаева Л. Р</i>	24
5.	ИССЛЕДОВАНИЯ И РАЗРАБОТКИ В СТРАНЕ КАК ФАКТОР РЕВОЛЮЦИИ <i>Машаринова Сабина Азамат кизи</i> <i>Тагаев Бекзод Эргашевич</i>	27
6.	ИССЛЕДОВАНИЕ- BIEBERSTEINIA MULTIFIDA. <i>Исламова Зебинисо Бустоновна</i> <i>Сайфуллаева Асила Абдулла кизи</i>	35
7.	MATHCAD TIZIMIDA IKKI O'LCHOVLI KOMPOZIT TUZILMALAR DEFORMATSIYASINI CHEKLI ELEMENTLAR USULIDA YECHISH <i>Nigmatov Z.Z</i> <i>Akramov B.A</i>	41
8.	TALABLARNING O'QUV FAOLIYATIDA MOTIVATSIYON JARAYONLARI DINAMIKASI <i>Djangabayeva Dilinur Rustemovna</i>	46
9.	MEASURES TO MAINTAIN WORKABILITY AND PREVENT FATIGUE <i>Mamadaliyev Adkhamjon Tukhtamirzaevich</i>	56
10.	LITSEY O'QUVCHILARI O'RTASIDA BIOLOGIYA O'QITISHDA QO'LLANILADIGAN METODLAR <i>Ismoilova Maftuna Alisher qizi</i>	65
11.	XALQARO GLOBAL G.A.P. STANDARTLARINING AHAMIYATI <i>Yodgorova Ma'mura Orifovna</i> <i>Salomova Nafisa Murodilloyevna</i>	69
12.	ИНВЕСТИЦИЯ ЛОЙИХАЛАРИ САМАРАДОРЛИГИНИ	72

	БАҲОЛАШ УСУЛЛАРИ <i>Шавкатов Жавохир</i>	
13.	СОФ ТУҒМА ЭЛЕМЕНТЛАРНИНГ ХОССАЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ҚЎЛЛАНИШИ <i>Мамадалиев Адхамжон Тухтамирзаевич</i>	77
14.	ҚАРШИ ШАҲРИ ТАРИХИЙ ЁДГОРЛИКЛАРИ ВА ЛАРДА ТУРИЗМ ИМКОНИЯТИЛАРИ <i>Уралов Ғайбулла</i>	87
15.	AMIR TEMUR BITIGI TARIXDAN SO'ZLAGANDA <i>Xolmonova Zayfuno</i>	93
16.	HUNLARNING ETNIK XALQ SIFATIDA SHAKLLANISHING TARIXI <i>Xolmonova Zayfuno</i>	97
17.	ANTONI JENKINSON SAYOHATLARI <i>Samandarov Firdavs</i>	100
18.	AVTOMOBILLARDAN CHIQADIGAN GAZ TA'SIRI HAMDA EKOLOGIK HOLATNING O'ZGARISHIGA OLIB KELUVCHI SABABLARNI O'RGANISH. <i>Mansurov Muhamadyuakub</i>	104
19.	MAMLAKATNING IQTISODIY O'SISHINI TA'MINLASHDA INSON KAPITALI. <i>Jumaboyev Dilshodbek</i>	109
20.	IQTISODIY RIVOJLANISHNI MUHITI VA INVESTITSIYAVIY JOZIBADORLIKNI YAXSHILASH MASALALARI <i>Jumaboyev Dilshodbek</i>	111
21.	ISLOM MOLIYASI <i>Jumaboyev Dilshodbek</i>	119
22.	MAKTABGACHA TA'LIMGA QO'YILADIGAN DAVLAT TALABLARI <i>Saitova Zahro Bahodir qizi</i> <i>Abdurashidova Sevara Abdusamad qizi</i> <i>Artikova Nargiz Shuxratovna</i>	125
23.	ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ ДЕТЕЙ ИНВАЛИДОВ <i>Абдурахимова Н.А</i>	128
24.	ARCTIUM TOMENTOSUM MILL.БИОМОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ <i>Тешабоев Нодирбек Икромжонович</i> <i>Сайрамов Файзулло Баратжон ўғли</i> <i>Бозорбоева Азимахон Абдукамом қизи</i>	133

25.	XOMILADORLIKDA GESTATSION GIPERTONIYA <i>Sayfitdinova Nilufar Muxammad kizi</i>	137
26.	XOMILADORLIKDA GESTATSION DIABET <i>Azimova Nigora Ibraximovna</i>	141
27.	EGILUVCHAN-QATTIQ VANTLAR BILAN MUSTAHKAMLANGAN KATTA ORALIQLI SILINDRSIMON MEMBRANALARNI HISOBLASH <i>Tog'ayaliyev Sardor Abdurahmon o'g'li Jurayev Sanjar Mamatmurod o'g'li</i>	144
28.	MATEMATIKANI CHUQURROQ O'RGANISHDA CHET TILINING AHAMIYATI <i>Ismoilova Shamsiyabonu Ulug'bek Qizi</i>	149
29.	UY XO'JA LIGI DAROMADLARINI OSHIRISHDA QUYONCHILIKNI RIVOJLANTIRISH ZARURIYATI <i>Chorshanbiyeva Mohinur O'ktamovna</i>	151
30.	KEY PRINCIPLES OF LANGUAGE LEARNING <i>Mamatsoliyeva Sevinchoy Khamza kizi</i>	157
31.	O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING MOLIYA TIZIMI <i>Jumanazarova Gulmira Alisher qizi</i>	160
32.	УРУҒ ЖАМОАСИНИНГ МОДДИЙ МАДАНИЯТИ <i>Сайёра Қамбарова</i>	163
33.	MARKAZDAN QOCHMA KOMPRESSORLAR VA VENTILYATORLAR FARQI <i>Tursunova Ruxshona Rustam qizi Iskandarova Shohida Faxriddin qizi</i>	170
34.	ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ КОРХОНАЛАРИНИ ЗАМОНОВИЙ РИВОЖЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИ <i>Хотамов Адхамжон Асқаржон ўғли</i>	174
35.	CONCEPT AND ACCOUNTING OF CAPITAL INVESTMENTS IN AGRICULTURAL CLUSTERS <i>Juraeva Diyora Olimjanovna Eshmuradov Ulugbek Tashmurotovich</i>	181
36.	MAMLAKATIMIZDA XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA MOLIYAVIY HISOBOTLARNI TUZISH TARTIBI <i>Ishturdiev Hasan Abdigapparovich Ishturdiev Husan Abdigapparovich</i>	188
37.	O'ZBEKISTONDA ELEKTRON TIJORATNI RIVOJLANTIRISH VA "E-COMMERCE" BOZORI <i>Abdusalomov Farruh G'ayrat o'g'li Uralov Baxtiyor Maxmudovich</i>	196

38.	MAHALLABAY ISHLASH TIZIMI ORQALI XIZMATLAR SOHASINI RIVOJLANTRIRISH ASOSIDA ISHSIZLIKNI KAMAYTIRISH VA AHOLI DAROMADLARINI OSHIRISH. <i>Rajabov Navruzбек Azimjonovich</i> <i>Uralov Baxtiyor Maxmudovich</i> <i>Javmanov Jamshed Abdusamatovich</i>	206
39.	MAISHIY XIZMAT KO'RSATISH SOHALARIGA BERILGAN IMTIYOZLAR JOZIBADORLIGINI NAZARIY ASOSLASH <i>Rajabov Navruzбек Azimjonovich</i> <i>Javmanov Jamshed Abdusamatovich</i> <i>Uralov Baxtiyor Maxmudovich</i>	213
40.	"HAYOTIY FAOLIYAT XAVFSIZLIGI" FANINING TA'LIM SOHASIDA TUTGAN O'RNI VA TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI <i>Ziyodulloyev Baxriddin Mardonovich</i>	221

TRANSLATION OF FAIRY TALES

Xolmo'minova Mahliyo Botirovna

student of the Faculty of Translation at UzSWLU.

Borasulova Dilnoza Dilmurodovna

Scientific Advicer:

Annotation: *Few stories have been translated so often and into so many languages as the classical fairy tales. As such, they are a true challenge for translation studies. This article proposes a methodology for investigating fairy tales in translation.*

Аннотация: *Немногие рассказы переводились так часто и на такое количество языков, как классические сказки. По существу, они представляют собой настоящую проблему для переводоведения. В данной статье предлагается методика исследования сказок в переводе.*

Annotatsiya: *Klassik ertaklar kabi tez-tez va ko'p tillarga tarjima qilingan juda kam hikoyalar. Shunday qilib, ular tarjimashunoslik uchun haqiqiy muammodir. Ushbu maqola tarjimada ertaklarni tekshirish metodologiyasini taklif qiladi.*

Colloquially, the term "fairy tale" or "fairy story" can also mean any far-fetched story or tall tale; it is used especially of any story that not only is not true, but could not possibly be true.

A fairy tale is a story for children involving magical events and imaginary creatures. She was like a princess in a fairy tale. Synonyms: folk tale, romance, traditional story More Synonyms of fairy tale. A fairy tale is a wonderful work of art, well-known to each of us since childhood. There are different interpretations of fairy tales.

Some scientists say that the fairy tale is absolute fiction, unaffected by reality, while others try to understand how the folk narrators' attitude to the surrounding reality was reincarnated in the fairy tale fiction.

Russian folk tales contain many specific words, expressions, and realities that are translated into English in specific ways.

The translator must find the best linguistic means: choose synonyms, appropriate artistic images, and so on. The translation of folktales is a complex, multifaceted process that begins with writing down the words of the narrator.

When translating fairy tales, the translator also has to deal with the very important issue of choosing a particular style in the target language.

Fortunately, however, this is a natural process, and the translator makes the decision almost subconsciously as he or she perceives the original.

At the same time, numerous dialectisms of the original are often replaced by the archaic vocabulary of the target language, which helps to improve the quality of the translation considerably in terms of its lexical composition.

In other languages fairy tale

1. American English: fairy tale /'færi teɪl/
2. Arabic: حِكَايَةُ خُرَافِيَّةٍ :
3. Brazilian Portuguese: conto de fadas.
4. Chinese: 童话
5. Croatian: bajka.
6. Czech: pohádka.
7. Danish: eventyr fortælling.
8. Dutch: sprookje.

An easy way to rewrite a fairytale is to change the time period or setting. You could explore how a basic story would be affected by a different setting: Cinderella (Zolushka) in a modern American high school.

Transformation is an essential element in the fairy tale tradition. A change of appearance can signal or conceal a character's true identity:

❖ A frog becoming a prince – Frog Prince (Qurbaqa shahzoda).

How to do a fairy tale?

Table of contents:

1. Research Your Genre First.
2. Choose a Moral.
3. Create Your Characters.
4. Craft Compelling Conflict.
5. Make Your Magic with Care.
6. Write It Down!
7. Publish With Confidence.

Play around with the main characters in the fairy tale and make them your own. For example, you could switch around the villain and the hero in the traditional fairy tale so your main character is now the villain. You could make the wolf in

“Little Red Riding Hood” – Qizil Qalpoqcha the hero in your retelling.

Noun the fairy tale about the sleeping princess everything he told us about his happy marriage was just a fairy tale. These examples are programmatically compiled from various online sources to illustrate current usage of the word 'fairy-tale:

Sleeping princess –Uyqudagi Malika.

Fairy tales traditionally use simplistic prose and short sentences. This is because many fairy tales originated in what we call the 'oral tradition', when people would tell them to each other again and again without writing them down, each adding their own fantastical embellishments to the bones of the story.

Usually, we can see some kind of things from fairy tales, Fairy tales show that people face adversity, but, if they believe in themselves, they can overcome obstacles. Stories can help children confront real-life fears and anxieties in a fantastical setting. Expose children to different cultures, as they are often set in different parts of the world.

"Fairy tale love" is a phrase used to describe the type of love that occurs in fairy tales. It represents an unrealistic love in which people might fall in love at first sight or expect to live 'happily ever after'.

Fairy Tales are great tools for teaching kids about story development, conflict resolution, the development of characters, heroes and villains and simply broadening their imagination. Furthermore, it helps them differentiate fiction to non-fiction stories.

Fairy tales

- ❖ "Snow White and the Seven Dwarfs" – "Oppog'oy va Yetti Gnom",
- ❖ "Little Red Riding Hood" – "Qizil Shapkacha",
- ❖ "Cinderella – Zolushka",
- ❖ "Hansel and Gretel" – "Ganzel va Gretel",
- ❖ "Rapunzel – Rapunzel",
- ❖ "Jack and the Beanstalk" – "Jek va Loviya Poyasi",
- ❖ "The Three Little Pigs" – "3ta Cho'chqacha",
- ❖ "The Ugly Duckling" – "Irkit O'rdakcha",
- ❖ "Elves and Shoemaker" – "Elflar va Etikdo'z",
- ❖ "Emperor's new clothes" – "Emperatorning yangi kiyimlari",
- ❖ "Thumbelina – Dyumchaxon",
- ❖ "Princess and the Pea" – "No'xat ustidagi malika",
- ❖ "The Golden Bird" – "Oltin Qush",
- ❖ "Fisherman and His wife" – "Baliqchi va uning xotini".

Translating fairy tales can be a wonderful way to share these timeless stories with people from different cultures and backgrounds. When translating fairy tales, it's important to capture the magical and enchanting elements of the original story while also making sure that the translation is culturally appropriate and resonates with the target audience.

Translators often face challenges when translating fairy tales, as these stories often contain cultural references, wordplay, and idiomatic expressions that may not have direct equivalents in other languages. It's important for translators to carefully consider how to convey the essence of the story while also maintaining the spirit and tone of the original text.

When translating fairy tales, translators may need to make creative choices to ensure that the story remains engaging and captivating for readers in the target language. This can involve adapting certain elements of the story, such as character

names, settings, or cultural references, to make them more accessible to the intended audience.

Overall, translating fairy tales requires a deep understanding of the source and target languages, as well as an appreciation for the magical and imaginative aspects of these beloved stories. By carefully crafting translations that capture the essence of the original fairy tale, translators can help bring these enchanting stories to new audiences around the world.

The appeal of fairy tales lies in their ability to transport readers to a world of imagination and wonder, where anything is possible. Through these stories, readers can explore themes of love, betrayal, bravery, and redemption, all within the framework of a magical and often whimsical narrative.

In recent years, there has been a resurgence of interest in fairy tales, with many authors reimagining and modernizing these classic stories for contemporary audiences. From feminist retellings to dark and twisted adaptations, fairy tales continue to evolve and captivate new generations of readers.

Whether you're a fan of traditional fairy tales or enjoy exploring new interpretations of these timeless stories, there is no shortage of magical worlds to discover within the pages of these enchanting tales. So sit back, relax, and let yourself be transported to a realm where happily ever after are always within reach:

- ❖ "Beauty and the Beast" – "Sohibjamol va Maxluq",
- ❖ "The Tortoise and the Hare" – "Toshbaqa va Quyon",
- ❖ "The Golden Goose" – "Oltin G'oz",
- ❖ "The Twelve Dancing princess" – "O'n ikki Malika",
- ❖ "The Little Mermaid" – "Suv Malikasi",
- ❖ "The Snow Queen" – "Qor Malikasi",
- ❖ "The Frozen" – "Frozen",
- ❖ "Ali Baba and the Forty Thieves" – "Alibobo va 40 qaroqchi",
- ❖ "Pinocchio" – "Pinokio",
- ❖ "The Wolf and the Seven Young Goats" - "Bo'ri va yetti echki".

In conclusion, translating fairy tales requires linguistic skills, cultural sensitivity, and creativity to convey the magic and charm of these timeless stories to readers in different languages.

REFERENCES:

<https://www.storyberries.com/category/fairy-tales/famous-fairy-tales/>
<https://ordentop.com/fairy-tales-translation/>
<https://www.slideshare.net/MarinaMalaki/translation-of-fairy-tales>
<https://moluch.ru/young/archive/2/98/>
<https://benjamins.com/catalog/btl.30>

O'ZBEKISTON – FINLANDIYA TA'LIMINING UMUMNAZARIY VA AMALIY
MASALALARI

Sharipova Durdona Kamoldin qizi

Nizomiy nomidagi TDPU tarix fakulteti 2 – bosqich talabasi

Anatatsiya: *Ushbu maqolada yangi ta'lim tizimi, zamonaviy bugungi kun uchun nafaqat O'zbekiston balki jahon hamjamiyati uchun ham to'g'ri bo'lgan ta'lim tizimi sifatida Finlandiya ta'limining ustuvor yo'l sifatida qaraliyotgani o'quvchilar va talaba yoshlar uchun umumiy olganda jamiyat uchun qaysi ta'lim yo'nalishi foydaligi, nega aynan Finlandiya ta'lim tizimi dunyoda oldingi qarotlarda turayotgani, ushbu tizim o'z ichiga nimalarni qamram olgan, yosh avlodga ta'lim berish strukturasi nimalardan iborat ekani, qolaversa O'zbekiston ta'limi bilan qanday o'xshash va farqli jihatlari mavjudligi. Bugungi kunda Finlandiya ta'lim tizimining qaysi jihatlari bizning ta'limimizga olib kirilganini ko'rib chiqamiz. Va keyingi vaqt mobaynida aynan shu tizimga o'tish uchun qanday farmon qarorlar ishlab chiqilyotgani haqida bilib olamiz.*

Kalit so'zlar: *ta'lim tizimi, dunyo maktablari, reyting, metodika, ilg'or xorijiy tajribalar, zamonaviy yondashuvlar, TIMSS, PIRLS, PISA, TALIS, pedagog maqomi, Ta'lim to'g'risida qonun, Kredit- modul*

Har bir mamlakat o'z kelajagini mustakam poydevor asosida qurish uchun eng avvalo davlatidagi yosh avlodni tarbiyalash masalasiga etibor qaratadi. Bugungi kunda nafaqat Osiyo mamlakatlari, balki Yevropaga ham o'z shuhrati bilan kirib borayotgan ta'lim Finlandiya tizimi reytingi yuqori hisoblanadi. Finlandiya davlati Yevropaning shimoliy qismida joylashgan, boshqaruv shakliga ko'ra respulika, 5 ta guberniydan iborat bo'lib 1981 – yil o'zini o'zi boshqarish huquqini olgan. Bugungi kunda esa, Finlandiya dunyoning nufuzli tahliliy markazlar fikriga ko'ra, "Dunyoning eng yaxshi mamlakati", "Erkaklar va ayollar huquqlari teng mamlakat", "Dunyoning eng stabil mamlakati", "Dunyoning eng xavfsiz mamlakati", "Dunyoning eng qulay mamlakati" degan nomlariga sazovor bo'lgan.

Finlandiya o'z – o'zini boshqarish huquqini olgandan so'ng turli sohalarni rivojlanishtirishga yo'naltirilgan islohotlar o'tkaza boshladi. Finlyandiyaning asosiy ta'lim to'g'risidagi qonunida (1998 yil) Finlyandiya ta'limining uchta asosiy maqsadi belgilab berilgan:⁸

1. O'quvchilarga hayotda zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni berish;
2. Jamiyatda rivojlanish va tenglikni targ'ib qilish hamda;
3. Butun mamlakat bo'ylab ta'lim sohasida tenglikni ta'minlash¹.

Finlyandiya ta'limining asosiy g'oyasi — ijtimoiy kelib chiqishidan qat'i nazar barcha bolalar uchun sifatli ta'lim xizmatlaridan foydalanish imkoniyatini ta'minlash, ularni jamiyatning faol fuqarolari sifatida voyaga yetkazish va mustaqil hayotga

¹ Muqaddamxon Saidrasulova — O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti, «Gazeta.uz» kolumnisti

tayyorlashdan iborat. Mamlakatda bepul maktabgacha ta'lim va umumiy o'rta ta'lim barcha uchun kafolatlangan. Va ularda maktablar hech qanday toifalashmagan ya'ni u yerda nufuzli va oddiy maktab degan tushuncha mavjud emas. Maktab barcha bolalar uchun majburiy va tekin, bolalar umumta'lim maktablarida 7 yoshdan 17 yoshgacha tahsil oladilar. 2 qismga bo'lsak bo'ladi 1) boshlang'ich (1- 6 sinfgacha)

2) tayanch o'rta ta'lim (7-9 sinflar)

Boshlang'ich ta'limda ular biriktirilgan sinf rahbaridan bilim olsalar, tayanch ta'limdan iqtisoslashgan fan o'qtuvchisidan saboq oladi.

Ushbu o'rinda O'zbekistondagi ta'limdagi tizim bilan solishtirganda: 1- 4 sinflar boshlang'ich ta'lim hisoblanib ularga maxsus biriktirilgan 1 ta o'qtuvchi dars mashg'ulotlarini olib boradi. O'quvchilar 5- sinfga o'tgandan so'ng shu fan mutaxasisi hisoblangan o'qtuvchilardan saboq oladilar. 2017 – yili O'zbekistonda 9 yillik o'quv darsturidan 11 yillik maktab rejimiga o'tiladi. Bu davrda maktabda o'quvchilar tayanch o'rta ta'limni egallagandan so'ng Oliy o'quv yurtlariga hujjat topshira oladilar.

Finlandiya maktablarida ma'lum fanga iqtisoslashgan maktablar yo'q. Barcha fanlar bir meyorda o'zlashtiriladi. O'qtuvchi uchun maxsus dastur belgilab berilmagan. Maktabdagi har bir o'qtuvchi iqtidorli hisoblanib, o'z rejasi asosida darsni tashkillaydi. Va eng asosiysi o'qtuvchi tomonidan hech qachon o'quvchilarni bir- birlari bilan solishtirilib o'quvchini boshqa o'quvchibilan qiyoslash mumkin emas. Shuningdek o'quvchilar darsni yaxshi o'zlashtirishlari uchun ham dars vaqtini sal kechroq 9⁰⁰ dan 9- ⁴⁵ largacha bo'lib dars oralig'idagi tanafus uzoqroq vaqt bo'ladi. Har bir o'qish kunida 3 tagacha fan o'qitiladi.

Yana Finladiya ta'limidagi quydagi farqli jihatlar mavjud:

1. Finlandiyada "o'qituvchi" kasbi – obro'li kasb hisoblanadi. Oliy ta'lim maskanlarida o'qituvchi bo'lish ishlashga juda katta konkurs mavjud;
2. Fin maktablarida eng asosiysi — o'quvchini mustaqil hayotga tayyorlashi, deb hisoblanadi. Shuning uchun ham ularga mustaqil bilim olishni o'rgatishadi.

Bolalar yodlab olingan formulalar o'rniga, spravochnik, kalkulyator va internetdan foydalanishni o'rganadi;

- 3 . Bir fanni boshqa fanlar o'rnida chuqurroq o'rganish ma'qullanmaydi.

Masalan finlar matematikani san'atdan ko'ra chuqurroq o'rganish kerak deb hisoblamaydi;

4. Nogiron va qobiliyatlari bolalar bir sinfdan o'qishadi;

5. Kichik sinflarda bolalarga uy vazifasi berilmaydi, imtihon topshirmaydi va ularga baho qo'yilmaydi;

6. Fin maktablari shiori shunday: Biz bolani yo hayotga tayyorlaymiz, yo – imtihonga. Biz birinchisini tanladik". Shuning uchun ham fin maktablarida faqat bir marta – o'quvchi 16 yoshga to'lganda imtihon topshiriladi;²(Xalqaro ta'lim assotsiatsiyasi (IEA)ning PRILS bo'yicha internet bazasidan.)

Ushbu tamoyillar Finladiya ta'limining o'ziga xos jihatlari hisoblanadi. Ushbu yo'nalishlar bo'yicha Yangi O'zbekistonda ham qator ishlar qilinmoqda. Jumladan :

2024- yil 1 – fevraldan boshlab kuchga kirgan „Pedagogning maqomi son qarori“² O'qituvchi qatlamining jamiyatni yuksaltiruvchi ildiz ekanligi isbot bo'la oladi. Finlandiyadagi o'qtubchilarning asosiy shiorlari o'quvchilarni hayotga tayyorlashdan iboratdir. Ular dars davomida mustaqil fikrlashga o'rgatadilar. O'quvchilar akademik natijalarini baholash faqatgina 6 va 9-sinfni tamomlayotgan vaqtda amalga oshiriladi. Bizda O'quvchilar bilimini baholab borish va ularni sinfdan-sinfga ko'chirish uchun bosqichli nazorat imtihonlari va yakuniy attestatsiyalar bo'lib o'tadi. Shuningdek ular ma'lum bir fanni boshqalargan nisbatan chuqur o'rganish mavjud bo'lmasa , bizda ayrim fanlarga iqtisoslashgan maktab va litselarni ko'rishimiz mumkin. Inklyuziv ta'lim sohasida nogironligi bor bolalarni 2021- yildan har sinfga ko'pi bilan 3 nafardan nogironligi bor bolalarni qamrab olishga ruhsat berilganligini ko'ramiz³.

Shu zaylda O'zbekiston ham asta-sekin jahon talablariga moslashtirilayotgan o'quv tamoyillaridan foydalangan holda yangiliklar joriy qilinmoqda. Xususan oxirgi 2 -3 yildagi maktab darsliklariga nazar tashlasak unda zamonaviy qo'llanmalar o'quvchini o'ziga jalb qilib , mustaqil fikrlashga undaydigan qilib iqtisoslashgan. Va oliy ta'limga Kredit modulning kirib kelgani. Kredit-modul tizimi, bu — ta'limni tashkil etish jarayoni bo'lib, o'qitishning modul texnologiyalari jamlamasi va kredit o'lchovi asosida baholash modeli hisoblanadi. Uni bir butunlikda olib borish serqirra hamda murakkab tizimli jarayondir. Kredit-modul tamoyilida ikkita asosiy masalaga ahamiyat beriladi:

talabalarning mustaqil ishlashini ta'minlash; talabalar bilimini reyting asosida baholash⁴ O'zi dastlab Kredit ilk marotaba XVIII va XIX asrlarda AqSh universitetlarida joriy etilgan bo'lib, o'quv jarayonlarini liberalizatsiya qilish, talabaning haftalik akademik yuklamasini belgilab berish maqsadida yaratilgan bo'ladi. Keyinchalik boshqa davlatlar ta'limiga bu modul kira boshladi. 2020-yildan O'zbekitonga ham kirib keldi. Bu ham jahon tajribalarini ta'lim tizimida qo'llashga misol bo'ladi.

Shu va shu kabi islohotlar jahon miqyosida baholanib boriladi. TIMSS, PIRLS, PISA, TALIS kabi xalqaro baholash dasturlari orqali turli yo'nalishlar bo'yicha reytinglar aniqlanadi va e'lon qilinadi. Davlatimiz rahbarining tashabbusi bilan 2021-yilda o'tkaziladigan PISA xalqaro tadqiqotida bizning o'quvchilar ham ishtirok etishi, xalqaro arenalarda O'zbekiston ham o'zini munosib tarzda namoyon etishi uchun qator ishlar amalga oshirilmoqda.

XULOSA qilib aytganda O'zbekiston nafaqat Finlandiya tajribalari balki boshqa rivojlangan davlatlar tajribalaridan joydalanishimiz bu ta'lim sifatini oshirish, Yangi O'zbekiston uchun kelajak avlodni to'g'ri tarbiyalash, yoshlarni o'z fikr va mustaqil qarashlariga ega shaxs, sifatli kadr bo'lib yetishib chiqishida muhim ahamiyat kasb etadi. Bu siz va biz uchun har doim ustuvor vazifa bo'lib kelgan.

² Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.02.2024-y., 03/24/901/0082-son

³ O'zbekistonda „Ta'lim to'g'risida“gi qonun 2020- yil 23- sentabr

⁴ Sherzod Mustafoqulov, Mansur Sultonov. „Kredit-modul tizimiga o'tish nima uchun kerak? Maqsad, mohiyat va afzallik“

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Karimov I.A. Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotming poydevori. - Toshkent, 1997
2. Xoliqov A. Pedagogik mahorat. T. 2011
3. О.Д.Рахимов, О.М.Турғунов, Қ.О.Мустафаев, Ҳ.Ж.Рўзиев. Замонавий таълим технологиялари /Тошкент, "Фан ва технология нашриёти", 2013й.
4. A.Abduqodirov, R.Ishmuhammedov. "Ta'limda innovatsion texnologiyalar" T.:2008
5. S.Usmonov. "Pedagogik texnologiya asoslari" T.:2004

OZIQ-OVQAT MAXSULOTLARINI XAFSIZLIGINI BOSHQARISH

Davlyatova Mavlyuda Baxtiyorovna
Buxoro Muhandislik texnologiya instituti
Xodjiyeva Niyozgul Zohirovna
Dilliyeva Madina Diyor qizi
Xudoyberdiyev Sherzod Shomurod o'gli
Buxoro davlat universiteti magistri

Anotatsiya: Ushbu maqolada oziq-ovqat maxsulotlar xavfsizligini ta'minlashda maxsulotlar sifatining ahamiyati, xavfsizligi, sifatli oziq-ovqat maxsulotlari istemol qilinishi oqibatida zararlanish xoslatlari ko'rsatib o'tilgan.

Tayanch so'zlar: Oziq-ovqat, mikroorganizm, bakteriya, viruslar, zamburug', parazitlar.

Oziq-ovqat gigienasini tartibga solish eng muhim qoidalardan biridir. Bundan tashqari, TS 13027 standarti (oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish joylarida gigiena va sanitariya - Umumiy qoidalar standarti) asoslanadi. Oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish bilan bir qatorda, transport vositasini qadoqlash, saqlash, tashish va tushirish va tushirish ham inson salomatligi uchun qulay sharoitlarda amalga oshirilishi kerak.

Oziq-ovqat mahsulotining sifati - oziq-ovqat mahsulotining iste'mol xossalari belgilab beradigan va uning odamlar hayoti va sog'lig'i uchun xavfsizligini ta'minlaydigan mezonlar majmui. Oziq-ovqat mahsulotining sifati va xavfsizligini ta'minlash sohasidagi davlat boshqaruvi O'zbekiston Respublikasi Sanitariya-epidemiologik osoyishtalik va jamoat salomatligi xizmati, O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi huzuridagi Veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish qo'mitasi, O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi huzuridagi O'simliklar karantini va himoyasi agentligi, O'zbekiston standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish agentligi hamda qonunchilik bilan belgilanadigan boshqa organlar (bundan keyin matnda davlat nazorati organlari deb yuritiladi) tomonidan amalga oshiriladi

Oziq-ovqat mahsulotining sifati va xavfsizligini ta'minlash sohasidagi davlat boshqaruvi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

davlat tomonidan normalash;

oziq-ovqat mahsulotini hamda uni tayyorlashga mo'ljallangan va foydalanganda oziq-ovqatga tegib turadigan uskunalarni davlat ro'yxatidan o'tkazish;

oziq-ovqat mahsulotini sertifikatlash;

davlat nazorati va tekshiruvi;

oziq-ovqat mahsulotining sifatini va xavfsizligini ta'minlash tadbirlarini rejalashtirish

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 27-iyuldagi PQ-4790-son "Aholini dori-darmon vositalari va tibbiyot buyumlari bilan ta'minlashni yanada yaxshilashga doir chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori 1-band.

Oziq-ovqat xavfsizligi sohasida davlat siyosatni olib boradi, davlat dasturlari va boshqa dasturlarni ishlab chiqadi va amalga oshiradi, davlat va xo'jalik boshqaruvi organlarining faoliyatini samarali muvofiqlashtiradi va ular bilan hamkorlik qilishni ta'minlaydi;

oziq-ovqat mahsulotlari xavfsizligiga qo'yiladigan talablarni, kontaminantlarni ruxsat etilgan maksimal miqdorini, jumladan pestitsidlar, biologik va kimyoviy omillar, ozuqa qo'shimchalari va veterinariya dori vositalarining qoldiq miqdorlarini belgilaydi;

oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish, tashish, saqlash va sotish jarayonida sanitariya-epidemiologik holatini o'rganadi, oziq-ovqat korxonalarini tekshirish va mahsulotlar importini tartibga solish bo'yicha xavflarni tasniflash mezonlarini belgilaydi va ular asosida tekshiradi.

Ovqatlanish buzilishi bu odamning jismoniy yoki ruhiy salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan g'ayritabiiy ovqatlanish xatti-harakatlari bilan tavsiflangan ruhiy kasallik [1]. Bir vaqtning o'zida faqat bitta ovqatlanish buzilishi tashxisi qo'yilishi mumkin [1] Ovqatlanish buzilishlarining turlari orasida eb- ichish buzilishi, bemor qisqa vaqt ichida ko'p miqdorda ovqat iste'mol qiladi; anoreksiya nervoza, bu erda odam kilogramm yig'ishdan kuchli qo'rquvga ega va bu qo'rquvni boshqarish uchun oziq-ovqatni cheklaydi va keragidan ortiqcha mashqlarga mukkasidan ketadi bulimiya nervoza, bu kasallikda odamlar ko'p miqdorda ovqatlanadilar (binging), keyin ovqatdan xalos bo'lishga harakat qiladilar (qusish orqali); pika- bu holatdada bemor oziq-ovqat bo'lmagan narsalarni iste'mol qiladi; ruminatsiya sindromi, bu yerda bemor hazm bo'lmagan yoki minimal hazm qilingan ovqatni qayt qilib yuboradi; Oziq-ovqat iste'mol qilishning oldini oluvchi/cheklovchi buzilishi (ARFID), bunda odamlar ba'zi psixologik sabablarga ko'ra kam yoki tanlab oziq-ovqat iste'mol qiladilar (pastga qarang); va boshqa belgilangan ovqatlanish yoki ovqatlanish tartibi buzilishlari guruhi. Xotirjamlik buzilishi, depressiya va giyohvand moddalarni suiiste'mol qilish ovqatlanish buzilishi bo'lgan odamlarda keng tarqalgan.

Ovqatlanish buzilishining tarqalishini baholash juda xilma-xil bo'lib, jins, yosh va madaniyatdagi farqlarni, shuningdek diagnostika va o'lchash usullarini aks ettiradi. Rivojlangan dunyoda ma'lum bir yilda anoreksiya yosh ayollarning taxminan 0,4 % va bulimiya bilan taxminan 1,3 %i kasallanadi. Ma'lum bir yilda ortiqcha ovqatlanish buzilishi ya'ni ayollarning taxminan 1,6 % va erkaklarning 0,8 foizini qamrab oladi [1]. Bir tahlilga ko'ra, hayotining ma'lum bir davrida anoreksiya bilan og'rigan ayollarning foizi 4 % gacha yoki bulimiya va ortiqcha ovqatlanish buzilishi uchun 2 % gacha bo'lishi mumkin [5]. Kam rivojlangan mamlakatlarda ovqatlanish buzilishi darajasi pastroq ko'rinadi. Anoreksiya va bulimiya ayollarda erkaklarnikiga qaraganda qariyb o'n baravar ko'proq uchraydi. Ovqatlanish buzilishining tipik boshlanishi bolalikdan

erta o'smirlikka qadardavom etishi mumkin. Boshqa ovqatlanish buzilishlarining davomiyligi esa aniq emas.

Oziq-ovqat mahsulotlarining buzilishida mikroorganizmlarning ahamiyati juda kattadir. Bunday mikroorganizmlarga bakterialar, zamburug'lar, viruslar misol bo'la oladi. ko'pchilik mikroorganizmlar bakterialar guruhiga kiradi. hozirgi davrda 1600 xil bakterialar ma'lum. tashqi ko'rinishi bo'yicha bakterialar 3 ta guruhga bo'linadi.

1. sharsimon
2. tayoqchasimon yoki silindrsimon
3. buralgan.

Bakterialar oziq-ovqat mahsulotlariga tushgach ular tarkibining buzilishiga olib keladi. Buzilgan mahsulot esa uzoq muddat saqlanmaydi. bakterialar tashqi muhit sharoitlariga juda chidamli va noqulay sharoit tug'ulganda spora hosil qiladi. Bu spora bakteriani noqulay sharoitlardan himoya qilib turadi. Spora hosil qilishiga qarab tayoqchasimon bakterialar 2 turga bo'linadi.

___ Bakterialar

___ Batsillalar.

Bakterialar deb spora hosil qilmaydigan mikroorganizmlarga aytiladi

Batsillalar deb spora hosil qiladigan tayoqchasimon bakterialarga aytiladi.

Bakteriya tushgan mahsulotlar tezda tabiiylini yo'qotadi. qulay sharoitda bakteriyalar ko'payadi. Bakterialarning ko'payishi ikkiga bo'linish orqali amalga oshiriladi. bunda hujayraning o'rtasidan to'siq hosil bo'lib, uni ikkiga bo'lib ikkita yangi hujayra hosil qiladi. Bakterialarning ko'payishi ularning turiga va o'sish sharoitiga bog'liqdir. Bazi bakteriyalar har 15 -20 minutda, boshqalari 5-10 soat davomida ko'payadi. Bir sutkada bakteriya tez bo'linib juda katta miqdorga yetadi. Shu sababdan go'sht, baliq, va boshqa oziq -ovqatlar bakteriyalar tasirida tez ayniydi.

Viruslarning shakli va kattaligi xilma xil. Ular yumaloq, tuxumsimon cho'ziq, ko'pburchakli va tayoqchasimon bo'lishlari mumkin. Viruslarning kattaligi ko'ndalangiga 5 dan 800 nm gacha bo'ladi. Ko'pchilik viruslar 60°C haroratda aktivligini yo'qotadi, ba'zi viruslar esa 90°C haroratda 10 min qizdirishga ham chidamlidirlar. Shu uchun ham viruslar bilan zararlangan oziq-ovqat mahsulotlari ham uzoq muddat saqlanmaydi. mahsulot tarkibini buzadi va tezda nobud bo'lishiga olib keladi.

Zamburug'lar orasida masalan mog'or zamburug'i spora hosil qiluvchi tuban o'simliklarga kiradi. Ularning tarkibida xlorofil bo'lmaydi. Shu sababda rivojlanish uchun ular organik moddalarga muhtoj bo'ladilar. Mog'orlar faqat havo bor joyda rivojlanadi. Shuning uchun mog'orlar substrat yuzasida o'sadi. Masalan yog', non, choy, murabbo va boshqa mahsulotlar yuzasida o'sadi va oziq-ovqatlar tarkibining buzilishiga sababchi bo'ladi. Albatta bunday mahsulotlar ham uzoq muddat saqlanmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Гардаушенко А.М. Использование пряно-ароматических, лекарственных, дикорастущих растений в хлебопечении /А.М. Гардаушенко, В.О. Кожевникова, Т.Е. Лебеденко // Техника и технология пищевых производств. Тез. докл. IX Международной научной конференции студентов и аспирантов, 24-25 апреля 2014 г., Могилев. – Могилев, МГУП.- 2014. – С. 127.
2. Ильина О.А. Развитие ассортимента хлеба для здорового питания – актуальная задача отрасли/ О.А. Ильина, В.С. Иунихина // Хлебопродукты. – 2016. – №5. – С. 18-20.
3. Йоргачева Е.Г. Потенциал лекарственных, пряно- ароматических растений в повышении качества пшеничного хлеба / Е.Г. Йоргачева, Т.Е. Лебеденко // Технология и оборудование пищевых производств. Восточно – Европейский журнал передовых технологий. – 2014. - № 12 (68) / том 2 . – С.101-107.
4. Калманович С.А. Применение БАД из вторичного растительного сырья в производстве хлебобулочных изделий функционального назначения / С.А Калманович, Н.Г. Тельнов, Н.Н. Корнен и др. // Известия вузов. Пищевая технология. - 2008. - №5-6. - С. 113-120.
5. Перфилова О.В. Фруктовые и овощные порошки из выжимок в кондитерском производстве /О.В.Перфилова, Б.А.Баранов, Ю.Г.Скрипников // Хранение и переработка сельхозсырья. – 2009. - №9. – С. 52-54.
6. Перегуда Н.А. Овощные порошки – источник биологически активных веществ при производстве хлебобулочных изделий / Н.А.Перегуда, В.Ф.Доценко, Л.Ю.Арсеньева, Л.О. Горбатюк, В.И. Дробот // Пути повышения качества зерна и зернопродуктов, улучшение ассортимента крупы, муки и хлеба: Всес. научн. конф.: Тез. докладов. – М., 1989. – С. 119-120.
7. Пучкова Л.И. Лабораторный практикум по технологии хлебопекарного производства.- 3-е изд. /Л.И. Пучкова. – М.: Лёгкая и пищевая промышленность. – 1982. – 232 с.
8. Чинова К.Н. Технохимический контроль хлебопекарного производства / К.Н. Чинова, Т.И. Шкваркина, Н.В. Зацепина [и др.]. – М.: Пищевая промышленность – 1975. – 479 с.
9. Коломникова Я.П. Разработка технологий устойчивого к микробиологической порче пшеничного хлеба с применением антибиотических фитодобавок: автореф. дис....канд. техн. наук / Я.П. Коломникова. – Воронеж, 2009. – 20 с.
10. Музалевская Р.С. Булочные изделия с добавками дикорастущих лекарственных растений / Р.С. Музалевская, Н.А. Батурина // Вестник ОрелГИЭТ.- 2012. - №3(21). – С.23.

11. Baxtiyorovna, D. M. (2022). Food safety management. Texas Journal of Multidisciplinary Studies, 8, 64-67.
12. Bakhtiyarovna, D. M., Shakhidovich, S. S., Khalilovich, M. K., Mukimovna, A. Z., & Karimovna, Y. N. (2020). Investigation Of The Effect Of Plant Extracts On The Rheological Properties Of Wheat Dough. The American Journal of Agriculture and Biomedical Engineering, 2(09), 41-47.
13. Glushenkova, A. I., Sagdullaev, S. S., & Davlyatova, M. B. (2017, September). Oil cake of sesamiumAcad. In S. YU. Yunusov institute of the chemistry of plant Substances AS RUz «12 th International Symposium on the Chemistry of Natural Compounds (p. 202).
14. Davlyatova, M. B., Shernazarova, D. S., & Rashidova, G. N. (2022). Studying the effect of plant extracts on the rheological properties of wheat flour. Science and Education, 3(12), 398-405.
15. Bahtiyarovna, D. M., Shakhsaidovich, S. S., Khalilovich, M. K., Mukimovna, A. Z., & Karimovna, Y. N. (2020). Nutritional And Biological Value
16. Of National Breads With The Use Of Vegetable Extracts. The American Journal of Agriculture and Biomedical Engineering, 2(09), 85-96.
17. Давлятова, М. Б., & Рашидова, Г. Н. ПОЛУЧЕНИЕ ЦЕЛЕБНЫХ НАЦИОНАЛЬНЫХ ХЛЕБОБУЛОЧНЫХ ИЗДЕЛИЙ С ДОБАВКАМИ ПО СТАНДАРТУ.
18. Davlyatova, M., & Rashidova, G. (2022). OBTAINING HEALING NATIONAL BAKERY PRODUCTS WITH ADDITIVES ACCORDING TO THE STANDARD. Science and Innovation, 1(5), 135-149.
19. Glushenkova, A. I., Sagdullaev, S. S., & Davlyatova, M. B. (2017, September). Oil cake of sesamiumAcad. In S. YU. Yunusov institute of the chemistry of plant Substances AS RUz «12 th International Symposium on the Chemistry of Natural Compounds (p. 202).
20. Bakhtiyarovna, D. M., Shukhratovna, S. D., & Nodirovna, R. G. (2023). Quality of Service and its Provision, Definition and Principles of SLA. Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal, 2(5), 650-653.
21. Davlyatova, M. B., Shernazarova, D. S., & Rashidova, G. N. (2022). Studying the effect of plant extracts on the rheological properties of wheat flour. Science and Education, 3(12), 398-405.
22. Davlyatova, M., & Rashidova, G. (2022). ПОЛУЧЕНИЕ ЦЕЛЕБНЫХ НАЦИОНАЛЬНЫХ ХЛЕБОБУЛОЧНЫХ ИЗДЕЛИЙ С ДОБАВКАМИ ПО СТАНДАРТУ. Science and innovation, 1(A5), 135-149.
23. Sagdullaev, S. S., Inoyatova, F. I., Glushenkova, A. I., & Davlyatova, M. B. (2017, September). Lipids of zizyphusjujuba fruitsAcad. In S. YU. Yunusov institute of the chemistry of plant Substances AS RUz «12 th International Symposium on the Chemistry of Natural Compounds.
24. Djuraev , K., Yodgorova , M., Usmonov , A., & Mizomov , M. (2021, September). Experimental study of the extraction process of coniferous plants. In IOP

Conference Series: Earth and Environmental Science (Vol. 839, No. 4, p. 042019). IOP Publishing .

25. Yodgorova , MO (2022). DETERMINATION OF BIOLOGICALLY ACTIVE SUBSTANCES BY MODERN METHODS. The American Journal of Engineering oath Technology , 4 (02), 5-8.

26. Djurayev , K., Yadgarova , M., Khikmatov , D., & Rasulov , S. (2021, September). Mathematical modeling of the extraction process of coniferous plants. In IOP Conference Series: Earth and Environmental Science (Vol. 848, No. 1, p. 012013). IOP Publishing .

27. Djuraev , Kh. F., Mukhammadiev , B. T., & Yodgorova , M. O. (2021). MODELIROVANIE PISHCHEVOY BEZOPASNOSTI. Economics and society , (2-1 (81)), 589-595.

28. Xudoyberdiyevna, K. M. (2023). Management System Requirements for Certification Bodies. Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal, 2(5), 620-624.

29. Kamolova, M. K., Kamolova, M. K., Bozorova, S. N., & Ubaydulloyeva, S. L. (2023). LIFE PATHS OF GREAT FIGURES, GREAT SUFFERINGS, BRAVE AND HEROIC CHILDREN. SCHOLAR, 1(31), 156-160.

30. Khudoyberdiyevna, K. M., & Furkat ogli, S. M. (2022). Main Requirements of the O'zDSt ISO\IEC Standard 17021: 2009. Texas Journal of Engineering and Technology, 8, 4-9.

31. Tosheva, G. D., & Toirov, B. B. (2020). INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR TA'LIM TARAQQIYOTINING ASOSIY KUCHI VA TUTGAN O'RNI. Science and Education, 1(8), 222-228.

32. Nurillayevna, T. Z., Barotovich, O. S., Djurayevna, T. G., Muxiddinovna, T. N., & Abduformonovna, A. F. (2021). Research of Foot Sizes of Younger School Children for the Purpose of Identification of Static Deformations. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 4723-4741.

33. Тошева, Г. Д. (2016). Совершенствование процесса проектирования одежды на основе компьютерных технологий. Молодой ученый, (2), 245-247.

34. Ражабова, Г. Ж., Тошева, Г. Д., & Бокиева, Г. У. (2015). Использование технологического стенда при изучении дисциплин профессиональной направленности. Молодой ученый, (3), 215-217.

35. Ражабова, Г. Д., & Тошева, Г. Д. (2014). КОНСТРУКТИВНЫЙ И ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЙ СТЕНД ПРИ ИЗУЧЕНИИ ДИСЦИПЛИН ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ. In Инновации в строительстве глазами молодых специалистов (pp. 107-110).

ПОЭТИЧЕСКИЕ ЭЛЕМЕНТЫ В ПРОЗЕ И.С. ТУРГЕНЕВА

Наврузова Дилнора

студентка 3 курса, УзФинПИ

Бекмирзаева Л. Р

Научный руководитель - преп.

Аннотация: В статье исследуются поэтические признаки тургеневской прозы, стилистические и языковые особенности, близкие к поэтическому стилю писателя.

Ключевые слова: музыкальность, ритмика, метафорический язык, лиризм, поэтический характер, символизм.

Abstract: The article examines the poetic features of Turgenev's prose, stylistic and linguistic features close to the poetic style of the writer.

Key words: musicality, rhythm, metaphorical language, lyricism, poetic character, symbolisms.

И. С. Тургенев наиболее известен своими прозаическими произведениями. В его прозе есть лирические элементы, близкие к поэтической форме. С этой темой связаны следующие аспекты: обогащение текста образами и метафорами, характеризующими поэтический язык, переплетение прозаических и поэтических форм, пронизанных поэтическими вставками или описаниями, символикой и аллегориями, придающими тексту сложность и глубину. Проза Тургенева часто полна глубоких эмоций и переживаний, что также является особенностью поэтической формы. Особое внимание уделено к деталям и лирическим описаниям природы, часто встречающиеся в его произведениях, также приближают его прозу к поэтическому стилю. Восприятие и интерпретация поэтических элементов в прозе Тургенева позволяет читателям и критикам на разных уровнях интерпретировать его произведения, открывать новые грани и смыслы. Сочетание прозаических и поэтических элементов делает его тексты особенно эстетически привлекательными и многогранными.

Творчество писателя преимущественно связано с реалистической прозой, в которой он был мастером психологического портрета и социально-философского анализа. Однако в его произведениях можно обнаружить стилистические и языковые особенности, близкие поэтическому стилю. В последние годы жизни И. Тургенев работал над циклом «Стихотворения в прозе», состоящим из нескольких десятков стихотворений. Всего в рукописи 83 стихотворения. При его жизни подборка из 50 произведений из цикла была опубликована в журнале «Вестник Европы».

Поэтические элементы в прозе Тургенева:

1. Произведения И. Тургенева характеризуются высоким уровнем лиризма. Особенно это заметно в его часто поэтических описаниях природы.

2. Метафорический язык автора делает его тексты похожими на стихи.

3. Поэтическому стилю свойственна особая ритмика и музыкальность.

Сборник рассказов «Записки охотника» богат описаниями природы, которые чрезвычайно лирически реализованы. В начале рассказа мы видим описание двух деревень, что дает нам возможность представить, какие жители их населяют. Вот пример: «Орловская деревня обыкновенно расположена среди распаханых полей, близ оврага, кое-как превращённого в грязный пруд. Кроме немногих раkit, всегда готовых к услугам, да двух-трёх тощих берёз, деревца на версту кругом не увидишь; изба лепится к избе, крыши закиданы гнилой соломой...»⁵ Из этого описания видно, что жители этого села — в основном люди старшего поколения, у которых уже нет сил что-либо изменить. Далее нам попадаются такие строки: «Мы запили прозрачный тёплый мёд ключевой водой и заснули под однообразное жужжанье пчёл и болтливый лепет листьев. - Лёгкий порыв ветерка разбудил меня...». Ни одна деталь не остается скрытой от автора. Мы прекрасно видим, насколько тесно связаны между собой природа и человек. Мы знаем, что люди могут влиять на природу, а природа может влиять на людей: она успокаивает, погружает нас в мечты, умиротворяет и пробуждает одновременно, но очень мягко. Погода тоже предсказуема «...заря только разгоралась. «Славная погода завтра будет» - заметил я, глядя на светлое небо. «Нет, дождь пойдёт, - возразил мне Калиныч, - утки вон плещутся, да и трава больно сильно пахнет...».

Роман «Рудин» содержит элементы поэзии, особенно в описаниях переживаний и чувств главных героев. Например: Наташа Ласунская — одна из женских персонажей, которых мы встречаем в произведениях Тургенева. Она серьезна, умна и вдумчива: ее характеру свойственна крайняя замкнутость и энергия, с которой она реализует свои решения. Внешне она всегда одинаково спокойна и сосредоточена; У нее теперь чувствительная и впечатлительная душа, способная испытывать сильные и глубокие эмоции. Она заинтересовалась Рудиным и затем глубоко и серьезно влюбилась в него; Как только она «поверит» в него в силу силы характера, она готова на все. Насколько велико было, должно быть, ее разочарование, когда она лучше узнала Рудина. Первая любовь закончилась для нее печально и «жизнь стала для нее темна». Она вышла замуж за Волынцева. Что руководило ею в этом случае и что она чувствовала, неизвестно; В любом случае разочарование, которое она испытала во время своего первого, наверное, самого сильного увлечения, сильно повлияло на нее и оставило глубокий след в ее душе. Внешне Лежнев производит впечатление неприметного, грубого человека. даже грубоват, но одет небрежно. Портрет, речь и ограбление Утонченность манеры Лежнева подчеркивает, что

⁵<https://www.historiion.org/> И. Тургенев «Записки охотника», Часть 1. Хорь и Калиныч

ему чужд внешний великосветский шик, что он человек совершенно иной природы, чем Ласунская и ее окружение. Он не афиширует свое образование, но на самом деле серьезно образован, не выставляет напоказ свой ум, а действительно умен и проницателен.

Роман «Отцы и дети» посвящен социально-философским вопросам; он также содержит поэтические описания и метафоры.

Эпитеты : патриархально - добродушная певучесть, зловещие пятна, ощипанные деревца, скудная зелень, шут гороховый, жизнь бесконечная.

Сравнения: говоря об избраннике Одинцовой, автор описывает его как человека молодого и доброго, но "холодного как лед".

Метафора: вспоминая об Аркадии на смертном одре Базаров назовет его сперва птенцом, а потом - галкой (перенос значения по сходству): Кто такой Аркадий Николаевич? - проговорил Базаров как бы в раздумья. - Ах да! птенец этот! Нет, ты его не трогай: он теперь в галки попал.

Другая метафора: отец Базарова говорит жене о приезде Одинцовой:

К нам ангел с неба.....

Перифраз: говоря о предстоящей смерти Базаров употребляет описательное выражение, ныне устаревшее: А вам случалось видеть, что люди в моем положении не отправляются в Елисейские?

Таким образом, сочетание прозаического и поэтического элементов в творчестве писателя особенно эстетически привлекательно и разнообразно.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА :

1. Голубков В. В. Художественное мастерство Тургенева: пособие для учителя. - Москва, 1960. - 226 с.
2. Миркурбанов Н., Григорьева О. «История русской литературы XIX века» (2- ая пол.) – Ташкент, 2008. Учебное пособие. (электронная версия).
3. Муратов А. Б. Повести и рассказы 60-х годов. И.Тургенев .Собр.соч.:в 12 томах.- М.,1978.
4. Тургенев И.С. Записки охотника. М., Художественная литература. 1988.
5. <http://www.knigochei.ru> //портал произведений и критики по истории русской литературы.
6. Сайт о И.С.Тургеневе – Интернет: www.turgenev.ru – 2006 г.

ИССЛЕДОВАНИЯ И РАЗРАБОТКИ В СТРАНЕ КАК ФАКТОР РЕВОЛЮЦИИ

Машарипова Сабина Азамат кизи

*Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека
Экономический факультет студентка 3 курса
sabinamasharipova0111@gmail.com*

Тагаев Бекзод Эргашевич

*Национальный университет имени Мирзо Улугбек Экономический
факультет Доктор наук Экономики 1btagayev@gmail.com*

Абстракт: Исследование и разработка в стране играют важную роль в формировании социально-экономического и политического ландшафта, а также могут стать существенным фактором для возникновения революционных процессов. Этот исследовательский доклад обсуждает влияние инновационной активности на динамику общественных перемен в контексте страны. Анализируются основные аспекты, включая экономические условия, научно-технические достижения, политическую стабильность и социокультурные факторы. Рассматривается вопрос о том, как инвестиции в научные исследования, разработки и образование могут создавать среду, способствующую инновационному росту и социальной мобильности, либо же усиливать общественные неравенства и недовольство. Доклад также обсуждает примеры исторических и современных контекстов, где научно-технический прогресс стал катализатором для революционных изменений в стране. В заключение делаются выводы о важности инноваций как фактора, способствующего развитию общества и возможности обеспечить более устойчивое и справедливое общество, что в свою очередь может снизить вероятность возникновения революционных потрясений.

Ключевые слова: инновации, экономический рост, научные открытия, социальные изменения

ВВЕДЕНИЕ

Исследования и разработки являются ключевыми элементами прогресса в любой стране. Они играют важную роль в современном мире, способствуя развитию научных открытий, технологическому прорыву и экономическому успеху. Во многих странах уровень исследований и разработок стал одним из факторов, определяющих конкурентоспособность национальной экономики и общества.

История показывает, что страны, которые активно инвестируют в научные исследования, а также создание новых технологий и инноваций, получают значительное преимущество перед другими государствами. Именно благодаря этому фактору возникает «революция» - изменение устоявшихся структур и

подходов к решению задач. Это может быть как политическая революция, так и техническая или социальная. Исследования и разработки становятся катализатором для этих процессов.

В связи с этим все больше государств признают необходимость развивать свои отрасли науки и инноваций для достижения высокого уровня экономического роста. Они осознают значение создания благоприятной среды для проведения научных работ, которая позволяет привлекать высококвалифицированных специалистов и предоставлять им доступ к передовым технологиям. Развитие науки становится приоритетным направлением для стратегии развития каждой страны.

1. Исторический обзор исследований и разработок в стране

Исследования и разработки в стране играют важнейшую роль в прогрессе и развитии общества. Они являются движущей силой для создания новых технологий, науки и инноваций. Влияние исследований и разработок на процесс революции в стране очевидно.

Одним из первых исследований и разработок, существенно повлиявших на революции, было изобретение паровой машины. Паровая машина революционизировала производство и транспорт, открыв новые возможности для промышленного развития. Более эффективные и мощные машины привели к повышению производительности и улучшению экономического состояния страны, что в свою очередь стало одним из факторов революции.

Другой важной областью исследований и разработок, способной значительно повлиять на революцию, является медицина. Открытие антибиотиков и развитие прогрессивных методов лечения существенно улучшили здоровье населения. Это привело к увеличению продолжительности жизни людей и улучшению качества жизни. Более здоровые и образованные люди сильно влияют на динамику общества и могут стать органами изменений и революций.

Необходимо отдельно упомянуть информационные технологии и разработки в области компьютерных наук, которые также играют ключевую роль в развитии страны и революции. Развитие компьютеров и интернета создало новое пространство для обмена информацией и улучшения коммуникации. Этот быстрый доступ к информации, свобода выражения и распространения идей стали одним из главных факторов, стимулирующих революционные изменения в обществе.

Но исследования и разработки в стране не всегда приводят к революции. Они могут стать двигателем прогресса только при определенных условиях. Важным фактором является наличие свободы и доступа к информации, а также гарантия прав и свобод граждан. Без этого исследования и разработки могут быть подавлены, а потенциал революции останется неиспользованным.

Исследования и разработки в стране играют несомненно важную роль в процессе революции. Они способствуют технологическому, экономическому и социальному развитию общества, создают новые возможности и повышают уровень жизни людей. Однако, чтобы исследования и разработки имели революционный эффект, необходимо обеспечить свободу и доступ к информации, соблюдение прав и свобод граждан. Только при соблюдении этих условий исследования и разработки станут движущей силой для революционных изменений в стране.

2. Влияние научных открытий на революционные процессы

Исследования и разработки играют важную роль в революционных процессах, влияя на их ход и исход. Научные открытия могут стать катализаторами изменений и стимулировать переворотные настроения в обществе. Они могут влиять на экономическое развитие и социальные преобразования, а также на политические процессы. В этом подразделе будут рассмотрены несколько примеров, демонстрирующих влияние научных открытий на революционные процессы.

Одним из ярких примеров влияния научных открытий на революционные процессы является промышленная революция. Изобретение парового двигателя и развитие паровой машины стали ключевыми моментами этой революции. Использование паровой энергии позволило значительно увеличить производительность труда и масштабы промышленного производства. Это привело к росту экономики и изменению социальной структуры общества. Революционные преобразования в производстве и сфере транспорта оказали существенное влияние на развитие городов, структуру трудовых отношений и жизнь людей.

Еще одним примером влияния научных открытий на революционные процессы являются исследования в области медицины и здравоохранения. Открытия в области медицины, такие как открытие антибиотиков или разработка вакцин, способствовали существенному улучшению условий жизни и здоровья населения. Это привело к увеличению продолжительности жизни и снижению смертности. Улучшение условий жизни и доступность медицинской помощи стали одними из важных факторов социальных изменений и революционных настроений.

Также влияние научных открытий на революционные процессы проявляется в сфере информационных технологий. Развитие компьютерных технологий и интернета предоставило новые возможности для распространения информации и свободного обмена мнениями. Оно позволило усилить гражданское общество и активизировать общественные движения. Примером такого влияния могут служить революции на Ближнем Востоке, где использование социальных сетей и мобильных технологий стало мощным инструментом общественной мобилизации.

Таким образом, научные открытия и разработки способны оказывать значительное влияние на революционные процессы. Их роль и значимость выходят за рамки улучшения технологий и статуса науки. Научные открытия меняют социальную, экономическую и политическую реальность, закладывая основы для преобразований и переворотов. Важно учитывать эти факторы при анализе революционных процессов и их динамики в обществе.

3. Роль государственной поддержки научных исследований в развитии страны

Государственная поддержка научных исследований играет важную роль в развитии страны и может быть определяющим фактором революции. Исследования и разработки в различных областях науки способны способствовать росту национальной экономики, улучшению качества жизни граждан и поддержанию национальной безопасности.

Одной из центральных задач государственной поддержки научных исследований является создание благоприятных условий для развития научного потенциала страны. Для этого государство должно обеспечить финансирование научных проектов, создание современной научной инфраструктуры, а также привлечение и поддержку высококвалифицированных ученых и специалистов. Без государственной поддержки многие исследования не смогли бы быть реализованы из-за ограниченности ресурсов и сложности получения финансирования из коммерческих источников.

Государственная поддержка научных исследований имеет не только экономическую, но и социальную значимость. Исследования и разработки могут способствовать созданию новых рабочих мест, росту экспорта научно-технической продукции, а также улучшению качества образования и здравоохранения. Например, современные медицинские исследования позволяют разработать новые методы лечения редких заболеваний, что спасает жизни и повышает продолжительность жизни у граждан. Такие достижения не только приносят пользу стране, но и повышают престиж государства на международной арене.

Государственная поддержка научных исследований может также играть важную роль в поддержании национальной безопасности. Развитие современных технологий требует защиты от потенциальных угроз и разработки собственных инноваций в области обороны. Кроме того, многие исследования в области кибербезопасности и разведки направлены на выявление и предотвращение угроз для страны. Государство должно инвестировать в эти области и обеспечивать поддержку исследовательским центрам, чтобы обеспечить национальную безопасность и сохранение суверенитета.

Однако эффективная государственная поддержка научных исследований требует ответственности и прозрачности со стороны государственных органов. Финансирование исследований должно быть справедливым и обоснованным, а

распределение средств должно осуществляться на основе конкурса и экспертизы. Только в таком случае можно обеспечить эффективное использование государственных ресурсов и достижение максимального результата от научных исследований.

В заключение, государственная поддержка научных исследований играет важную роль в развитии страны и может стать фактором революции. Она обеспечивает создание благоприятных условий для развития научного потенциала, способствует росту экономики, улучшению качества жизни граждан и обеспечению национальной безопасности. Однако эффективная государственная поддержка требует ответственности и прозрачности со стороны государственных органов. Только справедливое и обоснованное финансирование, а также достойные условия для работы ученых и исследователей могут обеспечить успешное развитие науки и технологий в стране.

4. Инновационные технологии и их влияние на социальные изменения

Исследования и разработки в стране играют важную роль в прогрессе и развитии общества. Одним из значимых факторов, которые определяют успешность страны, является ее способность разрабатывать и применять инновационные технологии. Инновации влияют на все аспекты жизни общества, включая экономику, производство, образование, здравоохранение и т.д. Они способствуют революционным изменениям в структуре и функционировании общества.

Инновационные технологии являются движущей силой эволюции и прогресса. Они позволяют обществу справляться с изменениями, предлагая новые решения и возможности. Технологические разработки упрощают и автоматизируют процессы в различных сферах деятельности, что способствует повышению производительности и эффективности работы.

Влияние инновационных технологий на социальные изменения можно рассмотреть на примере сферы образования. С развитием новых технологий появились новые методы обучения, такие как дистанционное обучение и онлайн-курсы. Эти инновации позволяют получать знания в любом месте и в любое удобное время, что существенно расширяет доступ к образованию. Кроме того, использование инновационных технологий в образовании способствует развитию коммуникационных навыков и умению работать в современных информационных реалиях.

Также инновации оказывают существенное влияние на экономику страны. Внедрение новых технологий позволяет сокращать издержки производства и улучшать качество продукции. Это способствует конкурентоспособности на мировом рынке и привлекает инвестиции. Например, разработка и применение экологически чистых технологий дает возможность снизить загрязнение

окружающей среды, улучшить качество жизни населения и создать новые рабочие места.

Современные исследования и разработки также направлены на решение социальных проблем. Например, создание новых лекарств и методов лечения позволяет справляться с тяжелыми заболеваниями и увеличивать продолжительность жизни. Технологии в сфере информационной безопасности помогают защитить личные данные и предотвратить кибератаки. Использование инновационных технологий в общественном управлении позволяет повысить эффективность работы государственных структур и предоставить населению более качественные и удобные услуги.

Инновационные технологии имеют огромный потенциал для преобразования общества и создания условий для революционных изменений. Однако для их успешного развития необходимо создание благоприятных условий, таких как научно-исследовательские центры, поддержка инноваций со стороны государства и бизнеса, а также развитие системы образования, способной обеспечить подготовку кадров, специализирующихся в инновационных областях.

В заключение, исследования и разработки в стране являются важным фактором революции. Инновационные технологии не только повышают производительность и эффективность работы, но и оказывают существенное влияние на различные сферы жизни общества. Они способствуют социальным изменениям, улучшению качества жизни, решению проблем и созданию новых возможностей.

5. Перспективы развития исследований и разработок в стране для будущих революций

Развитие исследований и разработок в стране играет важную роль в стимулировании революционных изменений. В последние десятилетия во многих странах наблюдается значительный рост научных исследований, инноваций и разработок, которые существенно влияют на развитие общества. В этом подразделе рассмотрим перспективы развития исследований и разработок в стране в контексте их влияния на возникновение и успешность революционных изменений.

Прежде всего, развитие научных исследований и инновационных проектов обеспечивает стране важные преимущества в мировой конкурентной среде. Компании и учреждения, активно вкладывающие в исследования и разработки, могут получать новые знания, технологии и решения, которые способны привести к революционным изменениям в различных сферах жизни. Продукты и услуги, основанные на новых открытиях и находках, могут стать драйверами новых технологических и социальных революций.

Второе, с развитием исследований и разработок в стране повышается потенциал для инноваций. Инновации - это не только результат новых научных

открытий, но и их практическое использование в обществе. Использование новых технологий и разработок позволяет улучшить качество жизни людей, оптимизировать производственные процессы, создать новые отрасли экономики и т.д. Развитие инноваций в стране является ключевым фактором формирования научно-технической базы, которая является неременной предпосылкой для возникновения и успешности революционных изменений.

Третье, развитие исследований и разработок способствует формированию образованного и технологически осведомленного населения. В стране с активной научной и инновационной деятельностью, возрастает интерес к образованию в области науки, инженерии и технологий. Молодые люди, видя потенциал и перспективы, связанные с исследованиями и разработками, выбирают соответствующие образовательные программы, которые позволяют им участвовать в научных исследованиях и разработках. Это создает основу для формирования образованного и инновационного общества, способного привести революционные изменения.

Четвертое, развитие исследований и разработок в стране влечет за собой рост инвестиций в науку, инновации и образование. Государство, осознавая важность научных исследований и инноваций, активно поддерживает их развитие путем выделения финансовых ресурсов, создания специальных программ и стимулирующих мероприятий. Это привлекает влиятельных инвесторов, которые видят потенциал для создания новых высокотехнологичных рабочих мест и получения прибыли. Инвестиции в науку и инновации являются дополнительным фактором успешности революционных изменений в стране.

В заключение, развитие исследований и разработок в стране является важным фактором, способствующим возникновению и успешности революционных изменений. Это обеспечивает стране конкурентные преимущества, повышает потенциал для инноваций, формирует образованное и технологически осведомленное население и привлекает инвестиции. Все это совокупно создает благоприятную среду для развития общества и возникновения революционных изменений.

Вывод. В заключении можно отметить следующие выводы:

Исследование и разработка в стране имеют потенциал стать как фактором стабильности, так и катализатором революционных процессов. Это зависит от того, как используется инновационный потенциал и какие социально-экономические и политические условия сопутствуют этому процессу. Ключевым аспектом является не только объем инвестиций в научные исследования и разработки, но и эффективное использование результатов этой работы для общественного блага.

Неравенство доступа к образованию, отсутствие возможностей для профессионального и личностного развития, а также недостаточная

интеграция инновационных технологий в экономику и социум могут стать источником социального напряжения и потенциальных конфликтов.

Однако при правильном подходе инновационный прогресс может стать средством укрепления общества, повышения уровня жизни и социальной справедливости. Развитие инноваций, сосредоточенных на решении социальных и экономических проблем, может способствовать уменьшению неравенства и повышению устойчивости общества.

Таким образом, инновационная деятельность в стране должна быть направлена не только на экономический рост, но и на социальное развитие, что может способствовать смягчению потенциальных конфликтов и снижению вероятности возникновения революционных событий.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty. Crown Business.
2. Mokyr, J. (1990). The Lever of Riches: Technological Creativity and Economic Progress. Oxford University Press.
3. North, D. C. (1991). Institutions. Journal of Economic Perspectives, 5(1), 97-112.
4. Diamond, J. (1999). Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies. W. W. Norton & Company.
5. Rodrik, D. (2008). One Economics, Many Recipes: Globalization, Institutions, and Economic Growth. Princeton University Press.
6. Acemoglu, D. (2009). Introduction to Modern Economic Growth. Princeton University Press.
7. Fukuyama, F. (2011). The Origins of Political Order: From Prehuman Times to the French Revolution. Farrar, Straus and Giroux.
8. Sen, A. (1999). Development as Freedom. Oxford University Press.
9. Helpman, E. (2004). The Mystery of Economic Growth. Harvard University Press.
10. Landes, D. S. (1998). The Wealth and Poverty of Nations: Why Some Are So Rich and Some So Poor. W. W. Norton & Company.

ИССЛЕДОВАНИЕ- BIEBERSTEINIA MULTIFIDA.

Исламова Зебинисо Бустоновна

Сайфуллаева Асила Абдулла кизи

Самаркандский государственный медицинский университет

Анотация: *Охрана растительного и животного мира и окружающей среды никогда не имела столь важного значения, как в наши дни. Темпы развития промышленности, сельского хозяйства, рост численности населения и общие процессы урбанизации привели к нарушениям экологического равновесия, происходит вымирание представителей флоры и фауны.*

Ключевые слова: *Biebersteinia multifida, лекарственное растение, род, Biebersteinia, флавоноиды, урочище Аманкутан, биберштейния многораздельная*

THE STUDY IS BIEBERSTEINII MULTIFIDA.

Islamova Zebiniso Bustonovna

Saifullayeva Asila Abdullah kizi

Samarkand State Medical University

Annotation: *The protection of flora and fauna and the environment has never been as important as it is today. The pace of development of industry, agriculture, population growth and general urbanization processes have led to disturbances in the ecological balance, and the extinction of representatives of flora and fauna is taking place.*

Keywords: *Biebersteinia multifida, medicinal plant, genus, Biebersteinia, flavonoids, Amankutan tract, Biebersteinia multipart*

ВВЕДЕНИЕ

Эти процессы отмечаются во всех странах Центральной Азии, в том числе и в нашей республике и, в частности, Самаркандской области.

Урочище Аманкутан находится в 40 км к югу от Самарканда. Оно сравнительно небольшое урочище на крайнем западе Памиро-Алая, на стыке двух массивов единого Зеравшанского хребта – гор Чакылкалян и Хребта Каратепе. Точка их соприкосновения – перевал Тахтакарача, расположенный южными областями Узбекистана.

На территории Аманкутана и его окрестности встречаются ряд редких и исчезающих растений и животных, занесенных в «Красную книгу» Узбекистана.

Флора Аманкутана формировалась в особо приятной обстановке. В Аманкутане широко распространены полынные разнотравно-пырейные формации, которые покрывают горы от подошвы до водоразделов. С лесными насаждениями соседствуют астрагалы, типчак, скабиоза, ковыль, пырей,

различные злаки - типичные представители ксерофитной флоры. На открытых пространствах к ним присоединяются различные виды ферулы, цветущие пирамиды эремурусов, голубые снопы тимьяна, жёлтые букеты зверобоя, ярко - красные тюльпаны, режущая глаза синева колокольчиков, а также лекарственная растения биберштейния многораздельная- *Biebersteinia multifida* DC.

Методика работы. При проведении фитоценологических исследований использовались следующие методики работы:

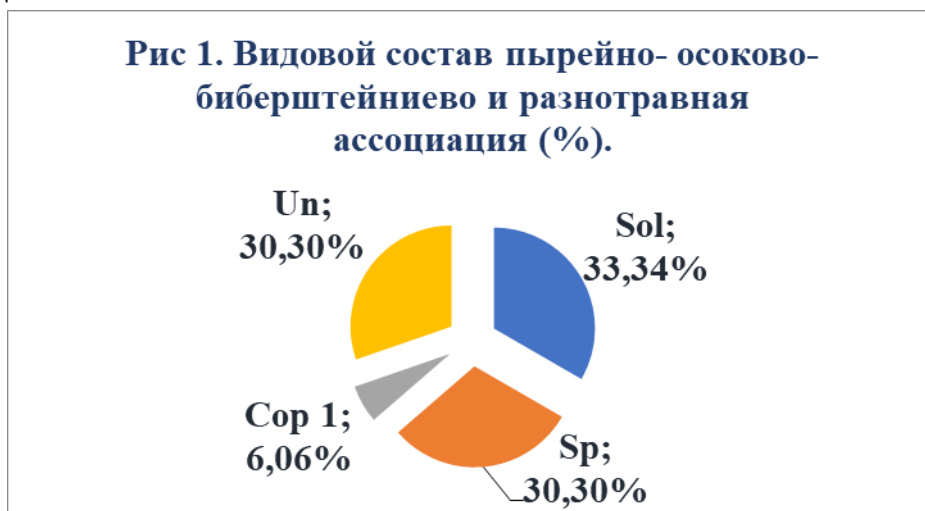
Описание растительности с учетом ее флористического состава, а также развитие растений, высоты, обилия в естественных местообитаниях проводились по общепринятой в геоботаника методике Друде. В 6-бальной шкале Друде даны не цифры, а следующие словесные обозначения: Soc (Sociales), Cop₃ (Copiosae³), Cop₂ (Copiosae², Cop₁ (Copiosae¹, Sp (Sparsae), Sol (Solitariae), Un (Unicum).

Приблизительно можно принять, что во многих случаях отметка Soc (фон) будет соответствовать покрытию особями данного вида более 90 % площади участка, отметка Cop³ (очень обильно) - 70 %; Cop² (обильно) - 70-50 %; Cop¹ (довольно обильно) - 50-30 %; Sp (рассеянно) - 30-10 %; Sol и Un - менее 10 %.

Анализ и результаты. Изучаемой участок находится в одном из саев Аманкутанских гор, известных под названием Кумбельсай, перевал Тахта-карача (Ургутский район). Описываемый участок расположен на северо-западный склоне гор. Высота 1637 м над уровнем моря. Почва мелкоземистая с примесью щебня. Общий фон растительности зеленый. Ландшафт создает пырейно-осоково-биберштейниевую-разнотравная ассоциация.

В этой пырейно-осоково-биберштейниевую-разнотравная ассоциации совместно с *Biebersteinia multifida* DC- Биберштейния многораздельная встречаются следующие растения *Allium sarawshanicum* Regel, *Medicago tianschanica* Vass, *Carex pachystilis* J. Gay., *Aegilops cylindrica* Host, *Aeluropus litoralis* (Gouan.) Parl., *Poa bulbosa* L., *Thinopyrum intermedium* Subsp., *Trifolium pratense* L, *Arctium Schmalhauseni* Kuntze., *Plantago lanceolata* L., *Agropyron setuliferum* Nevski, *Cichorium intybus* L., *Achillea biebersteinii* E. Afon., *Alcea nudiflora* Lindl, *Bunium chaerophylloides* (Bge et Schmalh.), *Alopekurus arundinaceus* Poir., *Hypericum perforatum* L., *Bromus danthoniae* Trin, *Avena sterilis* subsp., *Poterium polygamum* W. Et K., *Bromus danthoniae* Trin., *Dactylis glomerata* L., *Elymus hispidus* (Opiz) Melderis, *Festuca valesiaca* Schleich., *Hordeum spontaneum* C. Koch, *Leymus multicaulis* (Kar. Kir.) Tzvelev, *Phleum panikulatum* Huds., *Phleum panikulatum* Huds., *Poa annua* L., *Polypogon fugax* Nees ex Steud., *Polypogon fugax* Nees ex Steud., *Stipa caucasica* Schmalh., *Taeniaterum coput-medusae* (L.) Nevski и др.

Обилия в естественных местообитаниях видовой состав в пырейно-осоково-биберштейниеве и разнотравная ассоциация на рис-1 данно в процентных соотношениях.

По анализам Рис-1 можно увидеть растительный покров пырейно-осоково-биберштейниеве и разнотравная ассоциацию. Sol (Solitariae) - растение встречается в очень малом количестве, редкими экземплярами 33,34%, Sp (Sparsae) - растения встречается в небольшом количестве, рассеянно 30,30%, Un (Unicum) виды встречающие на площадке в единственном экземпляре 30,30%, Cop₁ (Copiosae¹) - особей довольно много 6,06%.

В этом участке *Biebersteinia multifida* DC- Биберштейния многораздельная встречается в третьем ярусе, небольшом количестве Sp (Sparsae).

Выводы: Охрана окружающей среды зависит от каждого жителя планеты. Каждый человек должен принимать активное участие в охране природы. Это особенно важно в зонах с большой плотностью населения, какими являются оазисы нашей республики и, в том числе долина реки Заравшан и окружающие её горы. Вот почему сегодня одна из главных задач – это воспитание молодого поколения в духе любви к природе и через её познание выработать чувство ответственности за состояние окружающего нас мира.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Вахидова, А. М., Балаян, Э. В., & Исламова, З. Б. (2017). Дистрофические Изменения В Эхинококковых Кистах, Осложненных Грибами Рода *Aspergillus* И *Paecilomyces*. In *World Science: Problems And Innovations* (pp. 298-302).
2. Bustonovna, I. Z., & Normuratovna, M. G. (2022). *BIEBERSTEINIA MULTIFIDA* BIOLOGY OF DC AS A PROMISING MEDICINAL PLANT. LITERATURE REVIEW PART 2. *Thematics Journal of Education*, 7(3).
3. Исламов, Б. С., & Исламова, З. Б. (2020). БИОЛОГИЯ СЕМЯН КУЗИНИИ ТЕНЕВОЙ (*COUSINIA UMBROSA* BUNGE). In *Современная наука: перспективы, достижения и инновации* (pp. 39-47).

4. Bustonovna, I. Z. (2022). REASONABLE USE OF MEDICINAL PLANTS. Literature review Part 2. Asian journal of pharmaceutical and biological research, 11(2).
5. Islamova, Z. B. (2020). THE YILD OF BEANS USING MINERAL FIRTILIZERS AND NITROGEN. In Эффективность применения инновационных технологий и техники в сельском и водном хозяйстве (pp. 234-236).
6. Хожиматов, О. К., & Исламова, З. Б. (2022). Анализ аминокислотных состав, систематическая роль и значение видов рода biebersteinia. Science and innovation, (Special Issue), 395-401.
7. Исламова, З. Б., Назарова, Г. Х., & Маткаримова, Г. М. (2021). БИОЛОГИЯ И АГРОТЕХНИКА СОИ. In EUROPEAN RESEARCH (pp. 21-23).
8. Bustonovna, I. Z. (2022). Studying the biology of biebersteinia multifida DC. Thematics Journal of Education, 7(4).
9. Исламова, З. Б., & Туракулов, Э. М. (2022). ЛЕЙШМАНИОЗЫ-ПАТОГЕНЕЗ И КЛАССИФИКАЦИЯ. In European Scientific Conference (pp. 178-180).
10. Назарова, Ф. Ш., Назарова, Г. Х., & Исламова, З. Б. (2021). БИОЛОГИЧЕСКИЕ И ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА АЗКАМАРСКОГО БЕНТОНИТА И ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КАК ИСТОЧНИКА МИНЕРАЛЬНОГО ПИТАНИЯ. Экономика и социум, (4-2 (83)), 244-251.
11. Маткаримова, Г. М., Назарова, Г. Х., & Исламова, З. Б. (2021). РАСТЕНИЯ КИЗИЛ (CORNUS MAS L.)-ЛЕЧЕБНЫЕ СВОЙСТВА И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ. In ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ (pp. 11-13).
12. Вахидова, А. М., Балаян, Э. В., Исламова, З. Б., Мамурова, Г. Н., & Джуманова, Н. Э. (2014). ИНФЕКЦИОННО-ТОКСИЧЕСКИЕ КАРДИОПАТИИ И МИОКАРДИТ, ПОЛУЧЕННЫЕ ПРИ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОМ ЗАРАЖЕНИИ МЫШАТ ЭХИНОКОККОЗОМ, ЦЕНУРОЗОМ, ЦИСТИЦЕРКОЗОМ И ПЕЦИЛОМИКОЗОМ. Проблемы биологии и медицины, (3), 79.
13. ISLAMOVA, Z., & MAMUROVA, G. (2023). AMOUNT OF VITAMINS CONTAINED IN BIEBERSTEINIA MULTIFIDA DC. Innovations in Technology and Science Education, 2(7), 1298-1303.
14. Nazirova, S., & Islamova, Z. B. (2023). About mythopathic diseases. In Academic International Conference on Multi-Disciplinary Studies and Education (Vol. 1, No. 7, pp. 61-63).
15. Maksudjanovna, M. G., & Bustanovna, I. Z. (2020, June). FIRST CELL OBSERVATIONS AND RESEARCH. In Archive of Conferences (Vol. 1, No. 1, pp. 142-143).
16. Исламова, З. (2016). УРОЖАЙНОСТЬ СОИ И ФАСОЛИ ПРИ ИСПОЛЬЗОВАНИИ МИНЕРАЛЬНЫХ УДОБРЕНИЙ И НИТРАГИНА. In Россия в XXI веке: факторы и механизмы устойчивого развития (pp. 18-20).
17. Абдурафикова, Р. А., Усманова, Г. А., & Исламова, З. Б. (2024). ЛЕКАРСТВЕННЫЕ РАСТЕНИЯ, ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ В НАРОДНОЙ

МЕДИЦИНЕ. Innovative Development in Educational Activities, 3(4), 133–137. Retrieved from <https://openidea.uz/index.php/idea/article/view/2216>

18. Akramova , F. B., & Islamova, Z. B. (2024). BOLALAR VA KATTALARDA GIDROSEFALIYA KASALLIGI, DIAGNOSTIKASI, DAVOLASH USULLARI. Innovative Development in Educational Activities, 3(4), 89–93. Retrieved from <https://openidea.uz/index.php/idea/article/view/2208>

19. Tursunpo'latova , D., & Islamova, Z. B. (2024). ERTA QARISH – PROGERIYA KAMDAN KAM UCHRAYDIGAN GENETIK KASALLIK. Innovative Development in Educational Activities, 3(4), 106–110. Retrieved from <https://openidea.uz/index.php/idea/article/view/2211>

20. Islamova, Z. (2023). BIEBERSTEINIA MULTIFIDA DC. NI MADANIYLASHTIRISH VA MUHOFAZA QILISH. Iqlimning Davom Etayotgan o'zgarishi Sharoitida Oziq-Ovqat Xavfsizligiga Erishish Uchun Agrobiologik Xilma-Xillikni o'rganish, Saqlash Va Barqaror Foydalanish Muammolari, 26–30. Retrieved from <http://inashr.uz/index.php/ripgr/article/view/19>

21. <https://thematicsjournals.in/index.php/tjed/article/view/1219>

22. Bustonovna, I. Z., Davronovich, A. D., Muhammedjanovich, M. S., & Normuratovna, M. G. (2022). The significance of the nature of nucleic acids in the formation of productivity signs.

23. Islamova, Z. B. Biebersteinia Multifida as a Valuable Medicinal Plant of Uzbekistan.

24. Kh, K., Mukimov, T., Islamov, B., & Nurillayeva, N. (2020). Biological features and productivity of drought-tolerant fodder plants under the conditions of the Adyr zone of Uzbekistan. International J Sci Technol Res, 6(8), 34-38.

25. Rahmonov, O., Zaurov, D. E., Islamov, B. S., & Eisenman, S. W. (2020). Resources along the Silk Road in Central Asia: Lagochilus inebrians Bunge (Turkestan Mint) and Medicago sativa L. (Alfalfa): Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan. In Natural Products of Silk Road Plants (pp. 153-167). CRC Press.

26. Islamov, B., Hasanov, M., Turakulova, G., & Akhmedov, A. (2022). Estimate of the current condition of populations of the Lagochilus olgae R. KAM. (Lamiaceae Lindl.) in Uzbekistan. American Journal of Plant Sciences, 13(3), 307-315.

27. Sultonovich, I. B., Xudoyqulovich, M. T., & Ma'rufovich, N. M. S. (2020). Features of biology and ecology, growth and development of Cousinia species in various ecological conditions of uzbekistan. International Journal of Advanced Research in Engineering and Technology, 11(11).

28. Абдурахмонов, У. У., & Ислотов, Б. С. (2016). Виды и роль здоровой социальной конкуренции в достижении профессионального мастерства молодежью. Социология и право, (1 (31)), 16-21.

29. Исламов, Б. С., Эрданова, Ш. С., & Мукумов, И. У. (2022). ФЛОРА И ХИМИЧЕСКИЙ СОСТАВ ВОДЫ РЕКИ ЧАШМА ГОРОДА САМАРКАНД (УЗБЕКИСТАН). Вестник науки, 5(1 (46)), 191-197.
30. Исломов, Б. С. (2021). Самаркандский государственный университет (г. Самарканд, Республика Узбекистан). ВІСНИК НАУКИ.
31. Муминов, С. Р., Исломов, Б. С., & Ташпулатов, Й. Ш. (2021). ВОДНЫЕ И ПРИБРЕЖНЫЕ РАСТЕНИЯ САМАРКАНДСКОЙ ОБЛАСТИ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТРАСЛЯХ. Вестник науки, 4(4 (37)), 191-196.
32. <https://scholar.google.com/citations?user=CBy4AzIAAAAJ&hl=ru>

**MATHCAD TIZIMIDA IKKI O'LCHOVLI KOMPOZIT TUZILMALAR
DEFORMATSIYASINI CHEKLI ELEMENTLAR USULIDA YECHISH**

Nigmatov Z.Z

t.f.t.n (PhD), Chirchiq OTQMBY QKF va QB kafedrası katta o'qituvchisi

Akramov B.A

QK xizmatchisi Chirchiq OTQMBY QKF va QB kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada mathcad tizimida ikki o'lchovli sohaning diskret modelini qurish algoritmi va chekli element usuli asosida xisoblash tajribalarini o'tkazishda ko'rib chiqilayotgan real obyektning chekli element panjarasini qurish jarayonini avtomatlashtirish muhokama qilindi.

Kalit so'zlar: Ikki o'lchovli soha, chekli element, diskret model, algoritmi, Mathcad.

Annotation: in the article to discuss the automation of the process of building the finite element grid of the real object under consideration in the calculation experiments based on the algorithm for building a discrete model of a two-dimensional area in the mathcad system and the finite element method.

Key words: Two-dimensional area, finite element, discrete model, algorithm, Mathcad.

Mathcadda chekli elementlar usuli bilan ikki o'lchamli kompozitsion jismlar deformatsiyasi masalasini yechish uchun sohaning diskret modelini qurish zarur. Ushbu maqolada strukturaviy element egallagan maydonning chekli elementli tasvirini qurish usuli ishlab chiqilgan. Shu bilan birga, soha kordinatalarining tartiblangan to'plamini qurish algoritmi ham keltirib o'tilgan.

Ikki o'lchovli sohaning diskret modelini qurish algoritmi quyidagi ma'lumotlarga asoslanadi.

Soha konfiguratsiyasining chekli elementlar tasviri diskret to'plam

$$\Omega = \{N, M, MK, MN\}$$

bilan tavsiflanadi, bu yerda:

N – chekli elementlar to'lining tugunlari soni;

M – chekli elementlar soni;

MK – tugun kordinatalarining tartiblangan to'plami;

MN – elementlar bo'yicha tartiblangan tugun raqamlari to'plami.

Boshlang'ich malumotlar sifatida sohaning eni **a** va bo'yi **b** qiymatlari kiritiladi. Hamda sohaning bo'yi va eni necha bo'laklarga bo'linib qaralishi kerak bo'ladi. Bular

n va **m** lardir. Shu ma'lumotlarga asoslangan holda soha konfiguratsiyasining chekli elementlar tasviri diskret to'plami quyidagicha aniqlanadi.

$$a := 6 \quad b := 4$$

$$n := 2 \quad m := 2$$

Ushbu kiritilgan ma'lumotlar asosida **N** va **M** lar topiladi.

$$N := (n + 1) \cdot (m + 1)$$

$$M := n \cdot m \cdot 2$$

Tugun kordinatalarining to'plami va elementlar bo'yicha tartiblangan tugun raqamlari to'plami N va M asosida yig'iladi.

Izlanayotgan MK va MN to'plamlarni yig'ish algoritmi quyidagicha.

MK elementlar to'plamini mathcad dasturida yig'ish algoritmi:

Natija MK elementlar to'plamiga (x_i, y_i) ko'rinishida yig'iladi

MK elementlar to'plamini Mathcad dasturida yig'ish algoritmi:

$$x := 0 \quad y := 0$$

$$MK_{N-1,1} = \begin{array}{l} \underline{x} := 0 \quad y := 0 \\ \text{for } i \in \underline{1..N} \\ \quad MK_{N-1,0} \leftarrow x \\ \quad MK_{N-1,1} \leftarrow y \\ \quad \underline{x} \leftarrow \underline{x} + a \div n \\ \quad \text{if mod}(\underline{i}, n + 1) = 0 \\ \quad \quad | \quad x \leftarrow 0 \\ \quad \quad | \quad y \leftarrow y + b \div m \\ \quad MK_{N-1,1} \leftarrow b \end{array}$$

Natija MK elementlar to'plamiga (x_i, y_i) ko'rinishida yig'iladi.

$$MK_{N-1,1} = \begin{pmatrix} 0 & 0 \\ 3 & 0 \\ 6 & 0 \\ 0 & 2 \\ 3 & 2 \\ 6 & 2 \\ 0 & 4 \\ 3 & 4 \\ 6 & 4 \end{pmatrix}$$

elementlar to'plamini Mathcad dasturida yig'ish algoritmi:

```

d ← 1
g ← 1
for i ∈ 0..(M - 1)
  if d = 1
    for j ∈ 0..2
      MNi,j ← g if j = 0
      MNi,j ← g+n+2 if j = 1
      MNi,j ← g+n+1 if j = 2
    d ← 2
  if d = 2 otherwise
    for j ∈ 0..2
      MNi,j ← g-1 if j = 0
      MNi,j ← g if j = 1
      MNi,j ← (g+n+1) if j = 2
    d = 1
    g ← g-1
  g ← g+1
  g ← g+1 if mod(I + 1, n - 2) = 0
  MNi,j ← N if I = (M - 1)

```

$$MN_{M-1,2} = \begin{pmatrix} \underline{1,5} & 4 \\ \underline{1,2} & 5 \\ \underline{2,6} & 5 \\ \underline{2,3} & 6 \\ \underline{4,8} & 7 \\ \underline{4,5} & 8 \\ \underline{5,9} & 8 \\ \underline{5,6} & 9 \end{pmatrix}$$

Chekli elementlar usulini qo'llash natijasida simmetrik va lentalik algebraik tenglamalar sistemasi hosil bo'ladi. Matritsani koeffitsiyentlarining nolga teng bo'lmagan qiymatlaridan iborat bo'lgan lentasini kamaytirish uchun har bir chekli elementdagi tugun nuqtalar nomerlari qiymatlari orasidagi farqni kamaytirish kerak. Bu jarayon qaralayotgan sohaning diskret modelidagi chekli elementlardagi tugun nuqtalar nomerlarini tartiblanganligiga bog'lik. Shu holatda tenglamalar sistemasini yechish uchun tenglamalar sistemasining faqat diagonaldagi va diagonalning quyi qismidagi koeffitsiyentlarni ishlatish mumkin. Matritsa koeffitsiyentlari lentalik strukturali va simmetrik bo'lgani uchun lentadan tashqarada va matritsa diagonalida yuqorida joylashgan elementlarini yechish jarayonida hisobga olmaslik ham mumkin.

Tenglamalar sistemasini yechishda kvadrat ildizdar usuli qo'llanilganda asosan matritsani vektorga ko'paytirish amallari ishlatilgani uchun biz bu amalda faqat matritsaning diagonaldagi va quyi lentadagi elementlarini ishlatib bu amalni bajaramiz.

Agar matritsa koeffitsiyentlarini satr bo'yicha ketma-ket joylashtirilgan bo'lsa u holda bu elementlar S_{ij} to'g'ri burchakli matritsa hosil qiladi. Uning tartibi $(n \times l)$ bo'lib, bu yerda n - tenglamalar sistemasining tartibi, l - nolga teng bo'lmagan va lentani ichida joylashgan lentaning kengligi. Shuni takidlash zarurki, boshlang'ich matritsaning diagonal elementlari S_{ij} matritsaning l - ustunida joylashadi.

Hosil bo'lgan natijalarni misol sifatida tasvirlaymiz. Faraz qilaylik to'g'ri to'rtburchakli matritsaning parametrlari $n=9$ va $l=4$ bo'lsin. Bunda quyi uchburchak

matritsa koeffitsientlari va to'g'ri to'rtburchak matritsaning koeffitsientlaridagi ko'rinishda bo'ladi.

$$T' = \begin{bmatrix} t_{11} & & & & & & & & \\ t_{21} & t_{22} & & & & & & & \\ t_{31} & t_{32} & t_{33} & & & & & & \\ t_{41} & t_{42} & t_{43} & t_{44} & & & & & \\ 0 & t_{52} & t_{53} & t_{54} & t_{55} & & & & \\ 0 & 0 & t_{63} & t_{64} & t_{65} & t_{66} & & & \\ 0 & 0 & 0 & t_{74} & t_{75} & t_{76} & t_{77} & & \\ 0 & 0 & 0 & 0 & t_{85} & t_{86} & t_{87} & t_{88} & \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & t_{96} & t_{97} & t_{98} & t_{99} \end{bmatrix} \quad S = \begin{bmatrix} 0 & 0 & 0 & t_{14} \\ 0 & 0 & t_{23} & t_{24} \\ 0 & t_{32} & t_{33} & t_{34} \\ t_{41} & t_{42} & t_{43} & t_{44} \\ t_{51} & t_{52} & t_{53} & t_{54} \\ t_{61} & t_{62} & t_{63} & t_{64} \\ t_{71} & t_{72} & t_{73} & t_{74} \\ t_{81} & t_{82} & t_{83} & t_{84} \\ t_{91} & t_{92} & t_{93} & t_{94} \end{bmatrix}$$

Sij matritsani xj vektorga ko'paytirish uchun biz matritsani vektorga ko'paytirish amalini boshlang'ich matritsaning faqat quyi lentalik qismi joylashgan Sij matritsa elementlari asosida quyidagi formulalar bilan bajaramiz:

$$y_i = \sum_{j=1}^{i-1} s_{i,l+j-i} x_j + \sum_{j=i}^{i+l-1} s_{j,i+l-j} x_j, 1 \leq i \leq l;$$

$$y_i = \sum_{j=1}^{l-1} s_{i,j} x_{i-l+j} + \sum_{j=i}^{i+l-1} s_{j,i+l-j} x_j, l+1 \leq i \leq n-l+1;$$

$$y_i = \sum_{j=1}^{l-1} s_{i,j} x_{i-l+j} + \sum_{j=i}^n s_{j,i+l-j} x_j, n-l+2 \leq i \leq n.$$

Bu munosabatlarni ishlatish natijasida dastlabki matritsaning birinchidan faqat quyi simmetrik koeffitsiyentlari ishlatiladi, ikkinchidan lentadan tashqari joylashgan elementlari ishlatilmaydi. Bu esa kvadrat ildizlar usulidagi amallar sonini anchaga kamaytirish imkonini beradi. Shu bilan birga amaliyotda ko'p uchraydigan katta tartibli tenglamalar sistemalarini yechish uchun effektiv omil bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Самарский А. А., Вабищевич П. Н. Вычислительная теплопередача. - М: Едиториал УРСС, 2003. - 784 с.
2. Цаплин А.И. Моделирование теплофизических процессов и объектов в металлургии: учеб. пособие – Пермь: Изд-во Перм. гос. техн. ун-та, 2011. - 299 с.
3. Жуков Н. П., Майникова Н. Ф., Никулин С. С., Антонов О. А. Решение задач теплопроводности методом конечных элементов. - Тамбов : Изд-во ФГБОУ ВПО «ТГТУ», 2014. - 80 с.
4. Кузнецов Г.В., Шеремет М.А. Разностные методы решения задач теплопроводности: учебное пособие. - Томск: Изд-во ТПУ, 2007. - 172 с.

5. Липанов А.М., Макаров С.С. Численное решение задачи охлаждения высокотемпературного сплошного металлического цилиндра. Машиностроение и инженерное образование, 2012, № 4. 33-40 с.

TALABLARNING O'QUV FAOLIYATIDA MOTIVATSIYON JARAYONLARI
DINAMIKASI

Djangabayeva Dilinur Rustemovna

Alfraganus universiteti magistratura talabasi

Annotatsiya: *Maqolada Buxoro shahridagi 2-umumta'lim maktabida o'tkazilgan yuqori sinf o'quvchilari o'rtasida o'quv motivatsiyasini o'rganish natijalari keltirilgan. Asosiy e'tibor uchta 10-sinf: gumanitar fanlar, fizika-matematika va kimyo-biologiya darslarida o'quvchilar o'rtasida motivatsiya darajasini tahlil qilishga qaratilgan. Yozma anketa usulidan foydalangan holda tadqiqotda 72 nafar talaba ishtirok etdi. Natijalar qo'llaniladigan ta'lim strategiyalarining samaradorligini ta'kidlab, motivatsion darajalarda sezilarli farqlarni ko'rsatdi. O'quv motivatsiyasini yanada rivojlantirish uchun o'qitish amaliyotini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar keltirilgan. Tadqiqotda ta'limda individual yondashuvning muhimligi va o'quv motivatsiyasini rag'batlantirishning turli usullaridan kompleks foydalanish zarurligi ta'kidlangan.*

Kalit so'zlar: *o'quv motivatsiyasi, yuqori sinf o'quvchilari, ta'lim strategiyalari, yozma so'rovnomalar, ta'lim psixologiyasi, pedagogik usullar, maktab ta'limi, o'qitish samaradorligi, ta'lim faoliyati.*

KIRISH

Shiddatli islohotlar davrida zamonaviy maktab tizimi o'z mazmuni, tuzilmasi va qo'llanilayotgan innovatsion o'qitish uslublarida doimiy yangilanishlarni boshdan kechirmoqda. Ushbu o'zgarishlarga qaramay, o'qituvchilar ko'pincha talabalar o'rtasida o'quv motivatsiyasining etishmasligi muammosiga duch kelishadi. Umumta'lim maktablari o'qituvchilarining asosiy vazifasi ta'lim motivatsiyasini rag'batlantirishga qaratilgan samarali psixologik-pedagogik muhitni yaratishdir. Ta'lim motivatsiyasini tarbiyalash muammosi zamonaviy maktab ta'lim tizimining muammolari markazida. Bu jihat ko'plab mutaxassis va olimlarning e'tiborini tortdi.

Maqsad. O'rta maktab o'quvchilari o'rtasida o'quv motivatsiyasi darajalarini tahlil qilish va o'quv motivatsiyasi sohasidagi mavjud pedagogik yondashuvlar va strategiyalarning samaradorligini aniqlash.

Adabiycha ko'rib chiqish. Rus pedagogikasi kontekstida M. A. Danilov, A. S. Makarenko, V. A. Suxomlinskiy va boshqalarning asarlarida shaxsning uyg'un rivojlanishining asosiy elementi sifatida ta'lim faoliyati uchun motivatsiyani rivojlantirishga yordam beradigan fundamental pedagogik tamoyillar ishlab chiqilgan. Shaxsning motivatsion sohasining tuzilishi va rivojlanishining nazariy jihatlarini psixologlar L. I. Bojovich [3, 53-bet], A. N. Leontiev [6] va boshqalarning ishlarida yoritilgan. Motivatsiya nazariyasiga xalqaro olimlar, jumladan B.Vayner [23], D.Bruner [o'sha yerda], T.Novatskiy [o'sha yerda], X.Xekxauzenlar ham muhim hissa qo'shganlar [12, b. 18–28]. G.I.Shchukina maktab o'quvchilarining his-tuyg'ularini faollashtirishga

kognitiv faollikni rivojlantirishga yordam beradigan didaktik o'yinlar orqali erishish mumkin degan g'oyani ilgari suradi [12]. Shuningdek, u kognitiv faoliyat yordamida o'quv motivatsiyasini shakllantirish muammosi orqali o'quv jarayonini faollashtirish rolini ta'kidlaydi.

Motivatsiyani o'rganishga yondashuvlar quyidagilardan iborat: 1) ilmiy yondashuv; 2) psixologik yondashuv [13, 14]. O'qishga bo'lgan motivatsiyaning samarali shakllanishi natijasi ta'lim qobiliyatlari, ko'nikmalari, bilimlari va o'rganishga intilishlar yig'indisi sifatida belgilanadigan maktab faoliyatidir. O'qishdagi muvaffaqiyat o'quvchining o'quv jarayoniga qiziqishi bilan bevosita bog'liqdir. I. A. Markova o'quvchilarning o'qishga bo'lgan munosabatining to'rt turini belgilaydi [8, b. 96]. Aniqlik uchun ushbu ma'lumotlar jadval shaklida keltirilgan.

1 Jadval.

Ta'lim faoliyatidagi munosabatlar turlarining tasnifi va ularning xususiyatlari

Munosabat turi	Xususiyat
Salbiy	U cheklangan motivlarda va faqat natijalarga qiziqishda namoyon bo'ladi. Ta'lim jarayonlari rivojlanmagan.
Ijobiy (kirish darajasi)	Yangilik va qiziquvchanlik hissiyotlari, vazifalarni bajarish uchun ijtimoiy intilishlar, o'qituvchi tomonidan berilgan topshiriqlarni dastlabki tushunish. O'quv faoliyati naqsh va asosiy o'z-o'zini nazorat qilish bo'yicha harakatlarni oddiy takrorlash bilan chegaralanadi.
Ijobiy (tarbiyaviy)	O'qituvchining topshiriqlarini faol ravishda qayta ko'rib chiqish, individual maqsadlarni belgilash va yangi motivlarning paydo bo'lishi. Ta'lim jarayoni talabaning o'zi tomonidan boshlangan harakatlarni o'z ichiga oladi.
Ijobiy (rivojlangan)	Motivatsiyadagi izchillik, o'ziga xos maqsadlarni qo'yish va ularga erishish qobiliyati (shu jumladan o'qishda), usullarning moslashuvchanligi va moslashuvchanligi, o'quv faoliyatini ko'nikma va odatlar darajasiga o'zlashtirish.

Binobarin, o'quvchilarning o'quv jarayoniga munosabati ularning o'quv faoliyatining rivojlanish darajasi bilan chambarchas bog'liq. Talabalarning o'rganishga bo'lgan munosabatini to'liq tushunish uchun ularning o'rganish qobiliyatini hisobga olish kerak. Bu motivatsiya statik emas; u muayyan vaziyatga, talabaning emotsional holatiga va o'rganilayotgan mavzuga qarab o'zgaradi. Har bir talaba o'rganishga imkon beradigan ichki potentsialga ega va muhim vazifa - bu qobiliyatni yo'naltirish va qo'llab-quvvatlash, shu bilan birga o'quvchiga biroz erkinlik berish va motivatsion o'zaro ta'sir maqsadlarini tushunishni rivojlantirishga yordam berishdir.

O'qishga bo'lgan motivatsiya o'quvchining yoshiga qarab o'zgaradi, har bir yosh bosqichida o'rganish qobiliyati, o'quv faoliyati va motivatsiyasining o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Masalan, boshlang'ich maktab yoshida motivatsiya bir necha yo'nalishda rivojlanadi: kognitiv motivlar ta'lim va kognitiv motivlarga aylanishi mumkin; o'z-o'zini tarbiyalash motivlari ko'pincha qo'shimcha bilim manbalariga oddiy qiziqish; ijtimoiy motivlar o'qituvchining roziligini olish istagida ifodalanishi mumkin. Bu davrda o'z oldiga maqsad qo'yish qobiliyati ham rivojlana boshlaydi.

O'rta maktab yoshida ham kognitiv, ham tarbiyaviy motivlar kuchayadi. O'z-o'zini tarbiyalash motivlari yangi bosqichga ko'tariladi va ijtimoiy motivlar yanada yorqinroq namoyon bo'ladi. Bu davrda o'smirning yanada murakkab maqsadlarni belgilash qobiliyati ham rivojlanadi, bu faqat ta'lim faoliyati bilan cheklanib qolmagan maqsadlar ketma-ketligini belgilashni o'z ichiga oladi.

O'rta maktab yoshida ilmiy fanlar asoslari va o'quv fanlari qonuniyatlariga chuqur qiziqish tufayli kognitiv motivlar mustahkamlanadi. Ta'lim va kognitiv motiv yanada mukammal bo'ladi. Bu yoshda o'z-o'zini tarbiyalash motivlari kasbiy maqsadlar va kasb yo'lini tanlash istiqbollari bilan chambarchas bog'liq.

Talabani individual ta'lim uslubining asosiy jihati uning o'rganishga bo'lgan motivatsiyasi bilan belgilanadi. Ushbu motivatsiya o'quvchilarning ta'lim jarayonida faol ishtirok etishi va ularning individual psixologik xususiyatlari, shu jumladan o'quv tajribasi asosida shakllanadi. Har bir bolada o'rganish motivatsiyasini samarali rivojlantirish uchun o'qituvchi turli ta'lim sharoitlarida talabani motivatsiyasini tahlil qilishi kerak.

Ta'lim faoliyati motivlari ikki toifaga bo'linadi: 1) Ta'lim faoliyati mazmuni va jarayoni bilan bevosita bog'liq bo'lgan bilish motivlari. Ushbu motivlar o'z ichiga "yutuq motivi" ni o'z ichiga oladi, bu o'quvchining o'rganishdagi qiyinchiliklarni bartaraf etishga qiziqishini uyg'otishi, bilim faolligi va tashabbusini keltirib chiqarishi mumkin. 2) Talabani boshqalar bilan turli xil ijtimoiy o'zaro munosabatlaridan kelib chiqadigan ijtimoiy motivlar, masalan, o'qituvchilar, ota-onalar va tengdoshlarning roziligini olish istagida namoyon bo'ladigan "farovonlik motivatsiyasi". Ijtimoiy hamkorlik motivi shaxsning o'zini o'zi tarbiyalashi va o'zini-o'zi takomillashtirishining asosidir [9].

Materiallar va usullar. Buxoro shahridagi 2-umumta'lim maktabining yuqori sinf o'quvchilari o'rtasida o'quv motivatsiyasini o'rganish doirasida quyidagi materiallar va usullardan foydalanildi:

Tadqiqotda uchta 10-sinf o'quvchilari ishtirok etdi: gumanitar fanlar (10A), fizika va matematika (10B) va kimyoviy va biologik (10B), jami 72 kishi. Ma'lumotlarni to'plash uchun yozma so'rov usuli qo'llanildi, bu talabalar o'rtasida motivatsiya darajasini baholash imkonini berdi. Anketada motivatsiyaning beshta aniq darajasini aniqlashga qaratilgan bir qator savollar mavjud edi.

Olingan ma'lumotlarni tahlil qilish statistik usullardan foydalangan holda o'tkazildi, bu talabalar o'rtasida ustunlik darajasini aniqlash imkonini berdi. Tadqiqotning muhim jihati axloqiy me'yorlarga rioya qilish edi: ishtirokchilar va ularning ota-onalaridan xabardor roziligini olish, ishtirok etishning ixtiyoriyligini va istalgan vaqtda ishtirok etishni rad etish huquqini ta'minlash.

Tadqiqot uch bosqichda amalga oshirildi: tayyorgarlik bosqichida tashkiliy tadbirlar o'tkazildi va so'rovnomalar tayyorlandi; asosiy bosqichda anketalarni tarqatish va yig'ish kiradi; Yakuniy bosqichda ma'lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish, xulosalar va tavsiyalar tayyorlandi.

Ta'lim motivatsiyasining turli darajalari mavjud:

I. O'qituvchining ko'rsatmalariga qat'iy rioya qilish, vijdonlilik, mas'uliyat va qoniqarsiz baholarga keskin munosabat bilan tavsiflangan maktab motivatsiyasining yuqori darajasi.

II. Talabalar ta'lim faoliyati bilan muvaffaqiyatli shug'ullanadigan yaxshi maktab motivatsiyasi; bu daraja o'rtacha me'yoriy hisoblanadi.

III. Maktabga ijobiy munosabat o'quvchilarni maktabdan tashqari mashg'ulotlarga jalb qilish, ularning maktab muhitida qulay bo'lishini ta'minlashda namoyon bo'ladi.

IV. Maktab motivatsiyasining pastligi, unda o'quvchilar darslarga borishni istamaydilar va ko'pincha begona ishlar bilan shug'ullanadilar, maktab muhitiga moslashishda qiyinchiliklarga duch kelishadi.

V. Jiddiy o'rganish qiyinchiliklari, sinfdoshlar va o'qituvchilar bilan muloqot qilish va o'zaro munosabatlardagi muammolar, tajovuzkorlik va maktab qoidalariga bo'ysunmaslikning mumkin bo'lgan namoyon bo'lishida, shuningdek, nevropsik kasalliklarni kuzatishda o'zini namoyon qiladigan maktab va maktabning moslashuviga salbiy munosabat.

Darsning yakuniy bosqichi ijobiy shaxsiy tajriba yaratish va o'quvchilarni o'quv jarayonini davom ettirishga tayyorlashda asosiy rol o'ynaydi. O'quvchilarga o'z ishini o'z-o'zini baholash va o'z ishini o'z-o'zini nazorat qilish imkoniyatini o'qituvchining baholashi bilan birgalikda berish muhim. Bu motivatsiyani kuchaytirish va o'rganish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Motivatsiya va o'rganish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan asosiy pedagogik maqsadlarga quyidagilar kiradi:

Natijalar. Talabalar o'rtasida mustaqil ta'lim ko'nikmalarini rivojlantirish.

Talabalarga maqsad va vazifalarni tushunish, faol qabul qilish va shakllantirishga yordam berish.

Individual tarbiyaviy harakatlarni va ularning ketma-ketligini, ko'rsatmalarga muvofiq ishlashdan mustaqil ravishda amalga oshirishga o'rgatish.

O'z-o'zini nazorat qilish va etarli darajada o'zini o'zi qadrlash ko'nikmalarini rivojlantirish.

Oraliq maqsadlarni belgilash, o'quv faoliyatini rejalashtirish va ularni amalga oshirishdagi qiyinchiliklarni bartaraf etishga o'rgatish.

O'quv faoliyatida o'z motivlarini ro'yobga chiqarish va taqqoslash, ongli ravishda ongli qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirish [11].

Talabalarning motivatsiyasini oshirishning samarali usullari va vositalarini ham ko'rib chiqishga arziydi:

A) "Himoya varaqasi": har bir dars oldidan stolda varaq bor, unda talabalar ushbu dars uchun javob bermasliklari uchun familiyalarini yozishlari mumkin, o'rganish mas'uliyatini o'quvchilarning o'ziga yuklaydi.

B) "Ishonch krediti": faollik va o'zini isbotlash uchun talabaga "kredit" baho qo'yish imkoniyati. Barcha talabalarni tengdoshlarning javob jarayoniga qo'shish, ularga sharhlovchilar va tanqidchilar rolini berish.

C) "O'quv portfeli": o'quvchilarda o'z-o'zini xolisona baholash, tajribalarini umumlashtirish va bilimlarni umumlashtirish qobiliyatini shakllantirishga yordam beruvchi texnologiya. Portfel turli toifadagi ishlarni o'z ichiga olishi mumkin, masalan, majburiy, izlanish va vaziyat vazifalari [20].

Bu usul va yondashuvlar nafaqat o'quvchilar motivatsiyasini, balki ularning mustaqil va mas'uliyatli o'quvchilar sifatida umumiy rivojlanishini ham yaxshilaydi.

O'rta maktab o'quvchilari o'rtasida bilim olishga bo'lgan motivatsiyani o'rganish maqsadida Buxoro shahridagi 2-umumta'lim maktabi bazasida turli yo'nalishdagi o'ninchi sinf o'quvchilarini qamrab olgan: gumanitar (10A, 27 kishi), fizika-matematika yo'nalishlari bo'yicha tadqiqot o'tkazildi. (10B, 23 kishi) va kimyoviy va biologik (10M, 22 kishi). Tadqiqotning asosiy maqsadi talabalar o'rtasida dominant motivatsiya darajasini aniqlash bilan o'rta maktab o'quvchilari o'rtasida ta'lim motivatsiyasini tahlil qilish edi.

Tadqiqotning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat edi:

Maktab o'quvchilarining o'quv motivatsiyasini aniqlash.

O'rta maktab yoshidagi o'quv motivatsiyasining xususiyatlarini tahlil qilish.

10-sinf o'quvchilari o'rtasida ustuvor motivatsiya darajasini aniqlash.

Tadqiqot doirasida maktab o'quvchilarida o'qishga bo'lgan motivatsiyaning rivojlanishi ta'lim sifatini oshirishga yordam beradi degan gipoteza ilgari surildi. Tadqiqot metodologiyasi yozma so'rovni o'z ichiga oladi, bu ko'plab talabalarni qamrab olish va ularning motivatsiya darajasini aniqlash imkonini berdi. Anketa motivatsiyaning besh darajasi tavsifini o'z ichiga olgan va respondentlar ta'limga bo'lgan munosabatini eng aniq aks ettiruvchi javobni tanlashlari kerak edi.

So'rov boshlanishidan oldin talabalarga tadqiqot maqsadi haqida ma'lumot berildi va ularga savollar berish va tushunarsiz tushunchalarni tushuntirish imkoniyati berildi. Tadqiqot natijalari maktab o'quvchilari o'rtasidagi motivatsiyaning xarakterli darajalari to'g'risida xulosa chiqarishga va nima uchun o'quvchilarning aksariyati ma'lum darajadagi motivatsiyaga moyilligini aniqlashga imkon beradi.

Munozara. So'rov 72 o'quvchidan ma'lumotlarni to'pladi, bu 10-sinfidagi motivatsiyaning umumiy manzarasi haqida tushuncha beradi. Olingan natijalarni tahlil qilgandan so'ng, motivatsiyaning eng keng tarqalgan darajasini aniqlash va o'quvchilarni o'quv faoliyatida nima rag'batlantirishini, shuningdek, ularning tanloviga qanday omillar ta'sir qilishini tushunish mumkin bo'ladi.

2 Jadval.

So'rov ishtirokchilarining javoblarini uchta guruh uchun besh xil daraja bo'yicha taqsimlash

So'rov natijalari	1-daraja	2-daraja	3-daraja	4-daraja	5-daraja
10 A	2 (7%)	8 (30%)	11 (41%)	5 (19%)	1 (4%)

So'rov natijalari	1-daraja	2-daraja	3-daraja	4-daraja	5-daraja
10 B	1 (4%)	9 (39%)	8 (35%)	3 (13%)	2 (9%)
10 M	3 (14%)	7 (32%)	7 (32%)	4 (18%)	1 (5%)

Buxoro shahridagi 2-umumta'lim maktabida katta yoshdagi maktab o'quvchilari o'rtasida o'quv motivatsiyasini o'rganish qiziqarli qonuniyatlarni aniqladi. Gumanitar fanlar (10A), fizika-matematika (10B) va kimyo-biologiya (10M) sinflari o'quvchilari o'rtasida o'tkazilgan so'rov tahlili natijalariga ko'ra, barcha uch sinfdan II va III darajali motivatsiyalar ustun ekanligi aniqlandi. Shunday qilib, a'lochi o'quvchilar va sinf rahbarlariga xos bo'lgan I darajali motivatsiya, shuningdek, maktabning moslashuvi va o'qishdagi muammolarni ko'rsatadigan V darajali motivatsiya kamroq tarqalgan.

I darajali motivatsiyaga ega bo'lgan talabalar, qoida tariqasida, o'qituvchining barcha talabalarini bajarishga intiladilar, mas'uliyatli va vijdonli, darslarda eng yaxshi javob berishga harakat qilishadi, lekin ko'pincha sinfdoshlar bilan munosabatlarda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Eng keng tarqalgani III darajali motivatsiya bo'lib, unda o'quvchilar odatda maktabga ijobiy munosabatda bo'lishadi va darsdan tashqari mashg'ulotlarga jalb qilinadi. Ular uchun maktab muloqot va yangi bilimlar joyidir, garchi ta'lim jarayoni ularning asosiy ustuvorligi emas.

Har bir sinfdan 4-5 nafar o'quvchi tanlagan IV motivatsiya darajasi ancha yuqori bo'lib chiqdi. Bu o'quvchilar o'qishda qiyinchiliklarga duch kelishadi, maktabga borishni istamaydilar va darsdan ketishga moyil bo'lib, oxir-oqibat motivatsiyaning V darajasiga o'tishga olib kelishi mumkin, bu esa maktab muhiti va o'quv jarayoniga moslashishda jiddiy muammolarni ko'rsatadi.

Shunday qilib, tadqiqot natijalari talabalarning turli ehtiyojlari va xususiyatlariga moslashtirilgan maqsadli o'qitish va ta'lim strategiyalarini ishlab chiqishga yo'l ochib, talabalar o'rtasida motivatsion darajalarning xilma-xilligini ko'rsatadi. Bu turli darajadagi motivatsiyaga ega bo'lgan o'quvchilarni o'quv jarayoniga yaxshiroq jalb qilish va maktabdagi moslashuv va ruhiy kasalliklar kabi salbiy tendentsiyalarning oldini olish uchun individual yondashuvlarni o'z ichiga olishi mumkin.

3 Jadval.

So'rov ishtirokchilarining oraliq javoblarini uchta guruh uchun besh xil darajada taqsimlash

So'rov natijalari (oraliq)	1 -daraja	2 -daraja	3 -daraja	4-daraja	5-daraja
10 A	4 (15%)	16 (59%)	10 (37%)	4 (15%)	1 (4%)
10 B	2 (9%)	15 (65%)	7 (30%)	3 (13%)	1 (4%)
10 M	6 (27%)	18 (82%)	6 (27%)	3 (14%)	1 (5%)

Buxoro shahridagi 2-umumta'lim maktabida o'tkazilgan tadqiqotning so'nggi jadvalidan yuqori sinf o'quvchilarining motivatsiya dinamikasiga oid muhim xulosalar chiqarish mumkin. Har uch sinfdan (gumanitar fanlar, fizika-matematika, kimyo va biologiya) I darajadagi motivatsiyaning o'sishi kuzatilmoqda, bu a'lo natijalarga intilayotgan va o'quv jarayonida faol ishtirok etayotgan talabalar sonining

ko'payishidan dalolat beradi. Bu natija o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishi va qat'iyati ortganidan dalolat beradi.

II darajali motivatsiyaning sezilarli o'sishi ham o'quvchilar o'rtasida maktab motivatsiyasining umumiy yaxshilanganligini ko'rsatadi. II darajali motivatsiyaga ega bo'lgan o'quvchilar o'quv faoliyatini muvaffaqiyatli bajaradilar va maktabga yaxshi munosabatda bo'lishadi.

Motivatsiya ko'rsatkichining IV darajasining pasayishi o'quv jarayoniga va maktab muhitiga moslashishda qiyinchiliklarni boshdan kechirayotgan o'quvchilar sonining kamayishini ko'rsatadi. Bu maktabda motivatsiya va tarbiyaviy ishlarni yaxshilash bo'yicha ko'rilayotgan chora-tadbirlar samaradorligini ko'rsatishi mumkin.

Umuman olganda, ushbu jadvallar talabalarning motivatsiyasidagi ijobiy o'zgarishlarni ko'rsatadi, bu ularning akademik muvaffaqiyati va farovonligi uchun muhim omil hisoblanadi. Tadqiqot natijalari o'rta maktab o'quvchilari o'rtasida ta'lim motivatsiyasini saqlash va oshirishga qaratilgan pedagogik strategiya va yondashuvlarni yanada rivojlantirish uchun qimmatli ma'lumotlarni beradi.

4 Jadval

So'rov ishtirokchilarining yakuniy javoblarini uchta guruh uchun besh xil darajada taqsimlash

So'rov natijalari (oraliq)	1 -daraja	2 -daraja	3 -daraja	4-daraja	5-daraja
10 A	4 (15%)	16 (59%)	10 (37%)	4 (15%)	1 (4%)
10 B	2 (9%)	15 (65%)	7 (30%)	3 (13%)	1 (4%)
10 M	6 (27%)	18 (82%)	6 (27%)	3 (14%)	1 (5%)

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, talabalar o'rtasida V darajali motivatsiyaning pasayishi maktabga qiziqishning ortishi va yuqori kognitiv motivlarning shakllanishidan dalolat beruvchi ijobiy signaldir. Bu ta'lim motivatsiyasini rag'batlantirishda qo'llaniladigan pedagogik yondashuv va usullarning samaradorligini ko'rsatadi. O'quv motivatsiyasining asosiy vazifasi o'quv faoliyatini har bir o'quvchining ichki motivatsion salohiyatini ochib berishga maksimal hissa qo'shadigan tarzda tashkil etishdir.

Zamonaviy psixologiya-pedagogika fani ta'lim motivatsiyasini shakllantirishga yordam beradigan asosiy harakatlar va munosabatlarni aniqlaydi:

Talabalar bilan birgalikda kelgusi faoliyatning maqsadlarini tushunish va qabul qilish va o'quv maqsadlarini belgilash.

Sinfda o'zaro tushunish va hamkorlik muhitini yaratish.

Har bir o'quvchiga muvaffaqiyat hissini his qilish imkonini beradigan muvaffaqiyat vaziyatini yaratish.

O'quv faoliyatini tashkil etishning guruh va individual shakllaridan foydalanish.

Darsni o'tkazishning nostandart shakllari, jumladan rag'batlantirish va tanbeh berishning moslashuvchan tizimi.

O'yin va axborot texnologiyalarini qo'llash.

Bu metodlar ta'lim jarayoniga va o'rganilayotgan fanga qiziqishni uyg'otish va saqlab qolishga qaratilgan. Ular nafaqat zamonaviy ta'lim rivojiga o'z hissasini qo'shmoqda, balki yaqin kelajakda mamlakatimiz oldida turgan keng ko'lamli vazifalarni inobatga olgan holda, butun jamiyat taraqqiyotida muhim o'rin tutadi.

Maktab o'quvchilari o'rtasida ijobiy va barqaror ta'lim motivatsiyasini yaratishga intilayotgan o'qituvchi zamonaviy ilm-fan yutuqlariga tayanishi va o'quvchilar motivatsiyasiga ta'sir qiluvchi turli omillarni hisobga olishi muhimdir. O'qitish amaliyotida har xil usul va usullarni birlashtirgan integral yondashuvdan foydalanish kerak, chunki har bir talaba o'ziga xosdir va uni rag'batlantiradigan narsa boshqasiga ishlamasligi mumkin. Motivatsiya ko'p faktorli hodisa bo'lib, unga turli jihatlar ta'sir ko'rsatadi: ta'lim sohasidagi davlat siyosatining o'ziga xos xususiyatlari va madaniy qabul qilingan ta'lim uslublaridan tortib ta'lim mazmuni, usullari va shakllarigacha.

Xulosa. Buxoro shahridagi 2-umumta'lim maktabida katta yoshdagi maktab o'quvchilarining o'qish motivatsiyasini o'rganishga bag'ishlangan maqola yakunida quyidagilarni ta'kidlash mumkin:

O'rta maktabda o'quv motivatsiyasi bo'yicha tadqiqotlar o'quvchilar o'rtasida motivatsiya darajasida sezilarli farqlarni aniqladi. So'rov natijasida aniqlangan ijobiy dinamika qo'llanilayotgan pedagogik usullar va strategiyalarning samaradorligini ko'rsatadi. V darajali motivatsiya ko'rsatkichlarining sezilarli darajada pasayishi va I va II daraja ko'rsatkichlarining ortishi o'quvchilarning o'quv jarayoniga qiziqishi va faolligi oshganidan dalolat beradi.

Ushbu tadqiqot ta'lim amaliyotida individual yondashuvning muhimligini va o'quv motivatsiyasini rag'batlantirish uchun turli xil usul va usullardan foydalanish zarurligini ta'kidlaydi. Shuningdek, ta'lim motivatsiyasi ko'p qirrali va ko'p faktorli hodisa bo'lib, kompleks yondashuvni, jumladan, nafaqat o'qitish usullarini, balki har bir talaba o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishi mumkin bo'lgan qo'llab-quvvatlovchi ta'lim muhitini yaratishni ham taqozo etadi.

Tadqiqot natijalari talabalarning motivatsiyasi va akademik muvaffaqiyatini oshirishi mumkin bo'lgan yanada samarali o'qitish va o'rganish strategiyalarini ishlab chiqish uchun muhim ko'rsatmalar beradi. Bu xulosalardan nafaqat ta'lim tizimini rivojlantirish, balki jamiyatning umumiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi uchun ham muhim bo'lgan ta'lim jarayonini yanada takomillashtirishda foydalanish mumkin.

ADABIYOTLAR:

1. Асеев В. Г. Мотивация поведения и формирования личности. М., 1976. — 158 с.
2. Бадмаева Н. Ц. Влияние мотивационного фактора на развитие умственных способностей. Улан-Удэ, 2004. — С. 90.
3. Божович Л. И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка // Изучение мотивации поведения детей и подростков. М., 1972. — 53 с.

4. Дубравина И. В. Возрастная и педагогическая психология: Учебное пособие. М.: Академия, 2002. — 138 с.
5. Корягина О. П. Проблема подросткового возраста // Классный руководитель. 2003. — № 1.
6. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы, эмоции. М.: 1971; он же. Деятельность, сознание, личность. М.: Политиздат, 1977.
7. Лернер И. Я. Проблемное обучение. М., 1974.
8. Маркова А. К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте: Пособие для учителя. М.: Просвещение, 1983. — 96 с.
9. Маркова А. К., Матис Т. А., Орлов А. Б. Формирование мотивации учения. М., Просвещение, 2003. — 192 с.
10. Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения: сборник материалов XLI Международной научно-практической конференции / Под общ. ред. С. С. Чернова. Новосибирск: Издательство ЦРНС, 2014. — 174 с.
11. Скрипкин И. Н. Формирование положительной мотивации у школьников к учебной деятельности на основе дифференциации образовательного процесса: научно-методическое издание. Липецк, 2010. — 245 с.
12. Хекхаузен Х. Основные подходы к изучению мотивации. Возможные классификации мотивов // Мотивация и деятельность. М., 1986. Т. С. 18–28, 105–112 (с сокращениями).
13. Щукина Г. И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе. Учебное пособие. М.: Просвещение, 1979. — 160 с.; ее же. Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся. М., 1998.
14. Божович Л. И. О мотивации учения [Электронный ресурс]. — Доступно на: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pedagog/hrestomatia/28.php. Дата обращения: 23.09.2015.
15. Дудина О. Н. Формирование у школьников желания и умения учиться. Развитие учебной мотивации младших школьников [Электронный ресурс]. — Доступно на: <http://festival.1september.ru/articles/566438/>. Дата обращения: 25.09.2015.
16. Маркова А. К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте [Электронный ресурс]. — Доступно на: http://www.studmed.ru/markova-ak-formirovanie-motivacii-ucheniya-v-shkolnom-vozhraze_dbdd3e70456.html. Дата обращения: 23.09.2015.
17. Методика Мотивы учебной деятельности [Электронный ресурс]. — Доступно на: <http://festival.1september.ru/articles/525038/pril4.doc>. Дата обращения: 23.09.2015.

18. Мотивация учения. Причины снижения мотивации [Электронный ресурс]. — Доступно на: <http://shcool5.edusite.ru/p52aa1.html>. Дата обращения: 21.10.2015.

19. Проблема развития школьной мотивации [Электронный ресурс]. — Доступно на: <http://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/psikhologiya/2013/06/11/problemu-razvitiya-uchebnoy-motivatsii-v-mladshem-shkolnom>. Дата обращения: 25.10.2015.

20. Повышение мотивации на уроках истории [Электронный ресурс]. — Доступно на: http://easyen.ru/load/istorija/mp/povyshenie_motivacii_na_urokakh_istorii/349-1-0-8664. Дата обращения: 25.10.2015.

21. Современная психология мотивации (сборник) Серия «Психологические исследования» [Электронный ресурс]. — Доступно на: http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=5975752. Дата обращения: 05.06.2015.

22. Теоретические основы развития мотивации учения младших школьников в процессе обучения [Электронный ресурс]. — Доступно на: http://knowledge.allbest.ru/pedagogics/2c0a65625a3bc79b5d43a88521316d37_0.html. Дата обращения: 05.10.2015.

23. Учебная мотивация школьников как показатель результативности образовательного процесса в школе [Электронный ресурс]. — Доступно на: http://gatchina-psi.narod.ru/05_arsenal/05_download/moti_uchenija.doc. Дата обращения: 01.11.2015.

24. Формирование мотивации учения старшеклассников на уроках [Электронный ресурс]. — Доступно на: <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=649174>. Дата обращения: 02.11.2015.

MEASURES TO MAINTAIN WORKABILITY AND PREVENT FATIGUE

Mamadaliyev Adkhamjon Tukhtamirzaevich

Namangan Engineering Construction Institute

Annotation: *This article provides information on maintenance of work capacity of working employees and measures to prevent burnout during work, periods of change in work capacity and burnout during the work shift.*

Key words: *Organism, fatigue symptoms, parabiosis, work ability, end of shift, tired person, cerebral hemisphere, attention, hard work, central nervous system, braking process, , disease, productivity, rest, working day*

Labor is purposeful activity of people aimed at creating material and spiritual wealth. When a person influences the environment, changes it and adapts it to his needs, he creates conditions not only for his own living, but also for the development and progress of society.

The labor process is a complex and multifaceted phenomenon. Its main form is the use of human power, the relationship of workers with the means of mutual production (labor tools and materials) and the mutual relations of workers in production on the horizontal (relationship of participation in the general labor process), as well as on the vertical (relationship between the leader and the employee). The role of work in the development of man and society is manifested not only in the creation of material and spiritual wealth in the process of work designed to satisfy people's needs, but also the workers themselves improve their skills, reveal their abilities, enrich their knowledge.

In the course of work, a decrease in the body's ability to work can be observed, if it is objectively assessed as fatigue, and subjectively, a feeling of fatigue occurs.

Convenient work for people who are engaged in any kind of work labor protection is seriously engaged in creating conditions. Comfortable working conditions are defined as the creation of technological processes that are less stressful and consume less energy as a result of work, and use them in production, as well as organizing rest at the right time. In this it is important to use modern tools and equipment for production.

A person's work capacity, or the ability to maintain the required level of work capacity as long as possible without changing the quality of work, depends on several factors. The most important of these are training and exercise, emotional state, fatigue and environmental conditions.

Training refers to general changes that occur in the body as a result of repeated work and help to increase work ability.

Exercise refers to the processes expressed by the increase of work capacity in relation to a certain activity in the body.

The state of fatigue usually occurs with a specific sensation defined by the term "fatigue". Emotional state can have a significant effect on performance: a good emotional state leads to an increase in performance, and a negative emotional state leads to a decrease in performance.

Fatigue is defined as a decrease in work ability that occurs as a result of performing heavy, demanding or continuous work and is expressed by the deterioration of work results in terms of quantity and quality.

Fatigue is a reversible physiological state. However, if the work capacity is not restored before the start of the next work period, the fatigue becomes more and more intense and passes into the stage of extreme fatigue. causes the development of pathology. This, in turn, causes an increase in the number of injuries.

At the same time, after the cessation of work, the symptoms of exhaustion are eliminated, and some favorable processes are observed in the body, muscles, and the activity of the regulatory systems, which are considered in the training of athletes. However, fatigue that occurs in production is an unpleasant phenomenon, because it causes a decrease in labor productivity and an increase in general and occupational diseases.

Among the numerous hypotheses that explain the nature of fatigue, the theory of the central nervous system is the most well-founded and accepted by occupational physiologists.

Changes in the central nervous system in the process of work occur in three phases:

1. Inertia braking. This situation is observed at the beginning of the work. Its duration depends on the qualification of the employee.

2. Performance arousal.

3. Protective braking is a sign of exhaustion.

Changes that occur in the central nervous system after work:

1. Excitement after work.

2. Continued braking.

3. Recovery of excitement.

Excited states are called parabiosis after a series of stages, passing to inhibition. In this case, the process loses its oscillating wave character and becomes permanent. The tension develops as a result of frequent continuous impulses from the working muscles and internal organs to the nerve centers. In this case, the center of inhibition appears in the afferent centers of the cortex of the cerebral hemispheres, while other zones are functionally affected by the center of inhibition. closeness or distance and the series can be in the state of excitation and inhibition due to other reasons. Regardless of this, the slowness of the braking process is noted in them, one of the permanent and characteristic signs of fatigue is a violation of movement coordination. This can sometimes be seen with the eyes, for example, when a person's body sways after hard work, and a tired person staggers a little.

Legal changes in labor capacity at work are observed in a certain phase. First, there is an induction phase, during which the working capacity gradually increases and reaches its maximum level during the first 30 minutes to 1 1/2 hours. After that, a stable high stage of work capacity begins, lasting 1 1/2 - 3 hours. And finally, signs of fatigue appear for the first half of the working day after the lunch break, and for the second half before the end of the shift, i.e., the phase of decrease in working ability is noted.

In fatigue, the quality indicators of labor deteriorate, during the work process, errors occur due to the invalid output of the product, slightly lower product development, and decreased attention.

Fatigue can be determined by a number of physiological indicators. Tiredness during work, i.e. lack of interest in work, deterioration of the attention function, decrease in muscle endurance, and sometimes strength, indicate the occurrence of fatigue.

The importance of proper organization of work and rest in the prevention of fatigue and its prevention.

Fatigue in long-term work is vital, it is necessary to fight against it, and it is important to be able to prevent the development of fatigue. Ways to prevent fatigue can be divided into several groups. General technical, hygienic and physiological.

1. General technical measures

2. Improvement of sanitary and hygienic conditions of work.

Physiological measures include the following.

- a) Rational organization of work process

- b) Doing exercises

- c) Creating a rational order of rest and work.

Movements should correspond to the physiological and anatomic characteristics of the body. Exercise also plays a big role in preventing fatigue.

It should also be noted that the length of the working day, i.e. shortening the working day, is important in preventing burnout.

The organization of rest in the work process is important in preventing burnout. This thing is organized in South Korea. During the lunch period from 1200 to 1300 hours, the working workers sleep and rest. This, in turn, preserves the health of workers, and does not cause fatigue. Productivity increases and quality products are developed

LITERATURE:

1. Г.Т. Искандарова ва бошқ. Меҳнат гигиенаси бўйича ўқув услубий мажмуа. Тошкент. 2017й

2. Мамадалиев, А. Т. (2021). Теоретическое обоснование параметров чашеобразного дражирующего барабана. *Universum: технические науки*, (6-1 (87)), 75-78.
3. Tuxtamirzaevich, M. A. (2021). Presowing Treatment of Pubescent Cotton Seeds with a Protective and Nutritious Shell, Consisting of Mineral Fertilizers in an Aqueous Solution and a Composition of Microelements. *Design Engineering*, 7046-7052.
4. Rosaboev, A., & Mamadaliyev, A. (2019). Theoretical substantiation of parameters of the cup-shaped coating drums. *International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology*, 6(11), 11779-11783.
5. Tukhtamirzaevich, M. A. (2022). Naturally occurring carbonate minerals and their uses. *Scientific Impulse*, 1(5), 1851-1858.
6. Мамадалиев, А. Т. (2022, December). Инженерлик геологияси фани мавзусини янги педагогик технология асосида ўқитиш. In *Proceedings of International Educators Conference* (Vol. 1, No. 3, pp. 494-504).
7. Tukhtamirzaevich, M. A. (2024). CAUSES OF AIR POLLUTION IN TASHKENT CITY AND PREVENTION MEASURES. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 7(2), 1-9.
8. Tukhtamirzaevich, M. A. (2022, December). Results of laboratory-field testing of hairy seeds coated with mineral fertilizers. In *Proceedings of International Educators Conference* (Vol. 1, No. 3, pp. 528-536).
9. Мамадалиев, А. Т. (2022). Уруғлик чигитларни макро ва микроўғитлар билан қобиқловчи қурилманинг ўлчамлари ва иш режимларини асослаш. In *МИРОВАЯ НАУКА 2022. ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ. МЕЖДУНАРОДНЫЕ КОММУНИКАЦИИ* (pp. 54-57).
10. Mamadaliev, A. (2012). Тукли чигитларни қобиқлаш барабанининг параметрларини назарий асослаш. *Scienceweb academic papers collection*.
11. Mamadaliev, A. (2014). ТУКЛИ ЧИГИТЛАРНИ МИНЕРАЛ ЎҒИТЛАР БИЛАН ҚОБИҚЛОВЧИ ҚУРИЛМАНИНГ КОНУССИМОН ЁЙГИЧИ ПАРАМЕТРЛАРИНИ АСОСЛАШ. *Scienceweb academic papers collection*.
12. Mamadaliev, A. (2002). УРУҒЛИК ЧИГИТЛАРНИ МАКРО ВА МИКРОЎҒИТЛАР КОМПОЗИЦИЯЛАРИ БИЛАН ҚОБИҚЛАШ ТЕХНОЛОГИЯСИ ВА ҚУРИЛМАЛАРИ. *Scienceweb academic papers collection*.
13. Tuxtamirzaevich, M. A. THEORETICAL STUDY OF THE MOVEMENT OF MACRO AND MICRO FERTILIZERS IN AQUEOUS SOLUTION AFTER THE SEED FALLS FROM THE SPREADER. *SCIENTIFIC AND TECHNICAL JOURNAL OF NAMANGAN INSTITUTE OF ENGINEERING AND TECHNOLOGY*.
14. Мамадалиев, А. Т. (2022). Карбонатли минераллар ва уларнинг халқ хўжалигидаги аҳамияти. *PRINCIPAL ISSUES OF SCIENTIFIC RESEARCH AND MODERN EDUCATION*, 1(10).

15. Tukhtamirzaevich, M. A. (2022). Naturally occurring carbonate minerals and their uses. Scientific Impulse, 1(5), 1851-1858.
16. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). Interactive educational methods in teaching the subject of physicochemical properties of minerals. Scientific Impulse, 1(6), 1718-1725.
17. Tuxtamirzayevich, M. A. (2020). Study of pubescent seeds moving in a stream of water and mineral fertilizers. International Journal on Integrated Education, 3(12), 489-493.
18. Mamadaliyev, A. T. (2024). TEACHING WITH THE SUPPORT OF INTERACTIVE METHODS AS AN EXAMPLE OF INTRUSIVE AND EFFUSIVE ROCKS. Экономика и социум, (1 (116)), 280-284.
19. Tukhtamirzaevich, M. A. (2022). Dimensions and justification of operating modes for paning device of haired cotton seeds with macro and micro fertilizers. International scientific-practical conference on "Modern education: problems and solutions" (Vol1, No.5)
20. Mamadaliev, A. (2003). ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ЭКИНЛАРИ УРУҒЛАРИНИНГ ЮЗИНИ ХИМОЯ-ОЗУҚА ҚОБИҒИ БИЛАН ҚОПЛАШ УСУЛИ ВА УНИ АМАЛГА ОШИРИШ УЧУН ҚУРИЛМА. Scienceweb academic papers collection.
21. Мамадалиев, А. Т. (2023). МИНЕРАЛЛАРНИНГ ФИЗИК КИМЁВИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ МАВЗУСИНИ ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ АСОСИДА ЎҚИТИШ. STUDIES IN ECONOMICS AND EDUCATION IN THE MODERN WORLD, 2(4).
22. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). PLANTING SEEDS WITH NITROGEN PHOSPHORUS FERTILIZERS. PRINCIPAL ISSUES OF SCIENTIFIC RESEARCH AND MODERN EDUCATION, 2(1).
23. Мамадалиев, А. Т. (2023). ФАВҚУЛОДДА ВАЗИЯТЛАР ВА ФУҚАРО МУҲОFAЗАСИ ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ИНТЕРФАОЛ УСУЛЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ИМКОНИАТЛАРИ. Экономика и социум, (1-2 (104)), 365-372.
24. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). Possibilities of Using New Pedagogical Technologies in Teaching the Subjects of Emergency Situations and Civil Protection. Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal, 2(2), 451-457.
25. Мамадалиев, А. Т. (2023). ФАВҚУЛОДДА ВАЗИЯТЛАРДА АҲОЛИНИ МАЪНАВИЙ-РУҲИЙ ТАЙЁРЛАШ. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 6(12), 98-107.
26. Мамадалиев, А. Т. (2023). ПРЕПОДАВАНИЕ ТЕМЫ "ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА МИНЕРАЛОВ" НА ОСНОВЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ МЕТОДОВ. Экономика и социум, (2 (105)), 789-794.
27. Мамадалиев, А. Т. (2023). ОКСИДЛИ МИНЕРАЛЛАРНИНГ ТАБИАТДА УЧРАШИ ВА ХАЛҚ ХЎЖАЛИГИ УЧУН АҲАМИЯТИ. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(18), 470-478.

28. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). Occurrence of Oxide Minerals in Nature and Importance for the National Economy. Web of Semantic: Universal Journal on Innovative Education, 2(3), 189-195.
29. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). PREPARING THE POPULATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN FOR EMERGENCY SITUATIONS. Scientific Impulse, 2(16), 396-405.
30. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). Landslide occurrence in the territory of our republic and measures to prevent them. PEDAGOG, 6(2), 372-381.
31. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). The flood phenomenon observed in the territories of our republic and the fight against this phenomenon. PEDAGOG, 6(2), 333-342.
32. Мамадалиев, А. Т. (2023). ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭЛЕКТРОБЕЗОПАСНОСТИ В ПРОЦЕССЕ РАБОТЫ С КОМПЬЮТЕРОМ. Scientific Impulse, 1(10), 1676-1685.
33. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). PRINCIPLES OF FORMATION OF ECOLOGICAL EDUCATION AND UPBRINGING. PEDAGOG, 6(5), 460-469.
34. Мамадалиев, А. Т. (2023, January). Ўзбекистон республикаси хуудларларида сел келиши ва унда аҳолининг ҳаракати. In Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences (Vol. 2, No. 1, pp. 211-220).
35. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). SPIRITUAL PREPARATION OF THE POPULATION WHEN EMERGENCY SITUATIONS OCCUR. PEDAGOG, 6(6), 84-93.
36. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). DEVELOPMENT OF SAFETY TECHNIQUE REQUIREMENTS FOR THE USE OF PRESSURE WORKING EQUIPMENT. World of Science, 6(6), 362-370.
37. Мамадалиев, А. Т. (2023). КАРБОНАТНОЕ МИНЕРАЛЬНОЕ СЫРЬЕ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ В НАРОДНОМ ХОЗЯЙСТВЕ. Modern Scientific Research International Scientific Journal, 1(4), 46-57.
38. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). Theoretical Study of Macro and Micro Fertilizer Compositions in the Water Solution of Mobile Seeds after Dropping from the Spreader. Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal, 2(6), 357.
39. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). LABOR PROTECTION IN MAINTENANCE AND REPAIR OF AGRICULTURAL MACHINES. World of Science, 6(6), 63-72.
40. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). FORMS AND METHODS OF ORGANIZATION OF CIVIL PROTECTION PROMOTION. PEDAGOG, 6(6), 74-83.
41. Tukhtamirzaevich, M. A. (2022). Flooding in the territory of the republic of Uzbekistan and the movement of the population therein. Scientific Impulse, 1(5), 2285-2291.
42. Мамадалиев, А. Т. (2023). ЧЎКИНДИ ТОҒ ЖИНСЛАРИ МАВЗУСИНИ РИВОЖЛАНТИРУВЧИ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ АСОСИДА ЎҚИТИШ. SO'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 6(7), 57-67.

43. Tukhtamirzaevich, M. A. (2022). THE MOVEMENT OF THE POPULATION WHEN A FLOOD HAPPENS. Scientific Impulse, 1(5), 1859-1866.
44. Mamadaliev, A. (2021). Theoretical study of the movement of macro and micro fertilizers in aqueous solution after the seed falls from the spreader. Scienceweb academic papers collection.
45. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). ROLE AND TASKS OF CIVIL PROTECTION CAMPAIGN. Scientific Impulse, 2(16), 406-414.
46. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). DEVELOPMENT OF RULES OF SAFETY TECHNIQUES DURING PRELIMINARY TILLAGE. Научный Фокус, 1(6), 91-98.
47. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). CREATING COMFORTABLE WORKING CONDITIONS FOR COMPUTER WORKERS. Новости образования: исследование в XXI веке, 2(14), 301-309.
48. Мамадалиев, А. Т. (2023). ЧАНГНИ КЕЛИБ ЧИҚИШИ ВА УНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ ЧОРА ТАДБИРЛАРИ. SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 6(12), 316-326.
49. Мамадалиев, А. Т. (2023). МАГМАТИК ТОҒ ЖИНСЛАРИ МАВЗУСИНИ РИВОЖЛАНТИРУВЧИ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ АСОСИДА ЎҚИТИШ. WORLD OF SCIENCE, 6(12), 136-144.
50. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). NOISE AND VIBRATION IN THE PROCESS OF WORKING WITH A COMPUTER AND THE REQUIREMENTS APPLIED TO THEM. Научный Фокус, 1(8), 516-524.
51. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). ELECTRICAL SAFETY IN THE PROCESS OF REPAIRING COMPUTER EQUIPMENT. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 6(12), 183-192.
52. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). MOVEMENT OF THE POPULATION WHEN A LANDSLIDE OCCURS. Scientific Impulse, 2(16), 630-640.
53. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). PROVIDING ENVIRONMENTAL EDUCATION AND TRAINING TO YOUNG PEOPLE. Scientific Impulse, 2(16), 641-649.
54. Бахриддинов, Н. С., & Мамадалиев, А. Т. (2022). Преимущество отделения осадков, образующихся при концентрировании экстрагируемых фосфорных кислот. Scientific Impulse, 1(5), 1083-1092.
55. Мамадалиев, А. Т., & Мамаджанов, З. Н. (2022). Фавқулодда вазиятлар ва аҳоли муҳофазаси. Дарслик. Тошкент, 2.
56. Мамадалиев, А. Т., & Мамаджанов, З. Н. (2022). Минерал ўғитлар ва микроэлементи композицияларни сувдаги эритмаси билан қобиқланган тукли чигитларни лаборатория-дала шароитида синаш натижалари. Экономика и социум, (2-1 (93)), 382-387.
57. Мамадалиев, А. Т., & Ахунов, Д. Б. (2023). Действие населения при наводнении. PEDAGOG, 6(3), 147-157.
58. Бахриддинов, Н. С., & Мамадалиев, А. Т. (2023). Компьютер хоналари учун ёритиш ва шамоллатишни ҳисоблаш. Scientific Impulse, 1(8), 995-1003

59. Мамадалиев, А. Т., & Ахунов, Д. Б. (2023). Минералогия, кристаллография ва кристаллокимё фани мавзусини интерфаол таълим методлари асосида ўқитиш. PEDAGOG, 6(3), 63-73.
60. Sadriddinovich, B. N., & Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). Lighting and Ventilation for Teaching Rooms. Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal, 2(4), 634-642.
61. Вафакулов, В. Б., & Мамадалиев, А. Т. (2023). ТРЕБОВАНИЯ К СНЕГОЗАЩИТНЫМ БАРЬЕРАМ НА ГОРНЫХ ДОРОГАХ. Universum: технические науки, (2-1 (107)), 25-28.
62. Бахриддинов, Н. С., & Мамадалиев, А. Т. (2023). РАСЧЕТ ОСВЕЩЕНИЯ И ВЕНТИЛЯЦИИ ДЛЯ КОМПЬЮТЕРНЫХ АУДИТОРИИ. Journal of innovations in scientific and educational research, 6(5), 635-644.
63. Бахриддинов, Н. С., & Мамадалиев, А. Т. (2023). СОЗДАНИЕ КОМФОРТНЫХ УСЛОВИЙ ТРУДА ДЛЯ КОМПЬЮТЕРНЫХ РАБОТНИКОВ. Modern Scientific Research International Scientific Journal, 1(8), 45-58.
64. Sadriddinovich, B. N., & Tukhtamirzaevich, M. A. (2022). Development of production of building materials in the republic of uzbekistan through innovative activities. Scientific Impulse, 1(4), 213-219.
65. Абдуллаев, М. Т., & Мамадалиев, А. Т. (2022). ИЗУЧЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДРАЖИРОВАНИЯ СЕМЯН ХЛОПЧАТНИКА В ВОДНОМ РАСТВОРЕ МИНЕРАЛЬНЫХ УДОБРЕНИЙ И КОМПОЗИЦИИ МИКРОЭЛЕМЕНТОВ. Экономика и социум, (1-1 (92)), 270-275.
66. Tukhtamirzaevich, M. A., & Akhmadjanovich, T. A. (2022). CAUSES OF THE OCCURRENCE OF LANDSLIDES AND MEASURES FOR ITS PREVENTION. Scientific Impulse, 1(5), 2149-2156.
67. Tukhtamirzaevich, M. A., & Gulomjonovna, Y. Y. (2022, December). Use of new pedagogical technologies in teaching the subjects of industrial sanitation and labor hygiene. In Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies (Vol. 1, No. 3, pp. 378-386).
68. Vafakulov, V. B. (2023). QAMCHI Q DOVONIDAGI XIMOYA INSHOOTLARIGA QOR KO 'CHKISI TA'SIRINI TAHLIL QILISH. Экономика и социум, (2(105)), 172-177.
69. Tukhtamirzaevich, M. A., & Bakhramovich, V. V. (2023). JUSTIFY THE REQUIREMENTS FOR THE PARAMETER OF AVALANCHE IMPACT ON PROTECTIVE STRUCTURES OF MOUNTAIN ROADS. Scientific Impulse, 1(7), 678-
70. Бахриддинов, Н. С., & Мамадалиев, А. Т. (2023). ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ В ОБУЧЕНИИ ТЕМЫ «ПРОМЫШЛЕННАЯ ПЫЛЬ» И «ПРОМЫШЛЕННЫЕ ЯДЫ». World of Science, 6(7), 32-40.
71. Sadriddinovich, B. N., & Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). ELUCIDATION OF THE TOPIC OF DANGEROUS AND HARMFUL FACTORS IN PRODUCTION BASED ON NEW PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES. Научный Фокус, 1(6), 346-354.

72.Бахриддинов, Н. С., & Мамадалиев, А. Т. (2023). КОМПЬЮТЕР БИЛАН ИШЛОВЧИЛАР УЧУН ҚУЛАЙ МЕҲНАТ ШАРОИТЛАРИНИ ЯРАТИШ. SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 6(10), 34-43.

73.Sadriddinovich, B. N., & Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). USE OF "GAMING TECHNOLOGY" IN TEACHING THE SCIENCE OF LIFE ACTIVITY SAFETY. Scientific Impulse, 2(15), 879-887.

LITSEY O'QUVCHILARI O'RTASIDA BIOLOGIYA O'QITISHDA
QO'LLANILADIGAN METODLAR

Ismoilova Maftuna Alisher qizi

*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti Biofizika va biokimyo
yo'nalishi 1-bosqich magistranti*

Annotatsiya: *Hozirgi bosqichda biologik ta'limning maqsadi hayotning ahamiyatini eng yuqori qiymat sifatida tushunishi kerak bo'lgan biologik va ekologik savodli odamni tayyorlashdir. Zamonaviy inson, kelajakda o'zi uchun qaysi faoliyat turini afzal ko'rishidan qat'iy nazar, tabiat bilan munosabatlarini inson va atrof-muhitga hurmat asosida qurishi kerak. U ekologik madaniyatga ega bo'lishi va nafaqat biologik, balki u bilan chegaradosh bilim sohalarida ham mukammal harakat qilishi kerak. Buning uchun siz biologik atamalarni, tushunchalarni, nazariyalarni bilishingiz va ularni turli sohalarda amaliy qo'llash ko'nikmalariga ega bo'lishingiz kerak. Shu munosabat bilan zamonaviy maktab va xususan biologiya muammolari bugungi kunda jamiyat muammolari va hayotidan ajralmas hisoblanadi.*

Kalit so'zlar: *o'qitish, biologiya, zamonaviy texnologiyalar, o'qitish muammolari, rivojlanish naqshlari, oqilona usullar.*

Hozirgi zamondagi eng muhim vazifalardan biri- biologik xilma-xillikni saqlash masalasidir. Ma'lumki, insonlarnig tabiatga ta'sirining kuchayib borishi o'z novbatida turli organizmlarni yashash sharoitlarini buzilishiga, ularning yashash joylarini ekologik xolatlarini yomonlashauviga ta'sir etmoqda. Bu o'z novbatida tirik organizmlarning sonini kamayib ketishi, ba'zi turlarni umuman yo'q bo'lib ketishiga, "Qizil kitob"saxifalarini yana ko'payishiga olib kelmoqda. Axvol shu darajada ketaversa tabiatdagi soni oz qolgan ayrim o'simlik va hayvonlarni yo'q bo'lib ketish xavfini tug'diradi. Shu boisdan endilikdagi dolzarb masalalardan yana biri-soni kamayib borayotgan o'simlk va hayvonlarni saqlab qolishdek murakkab vazifani bajarishlikni taqazo etadi.

O'quv predmeti ilm-fan tomonidan tadqiqotlar davomida to'plangan barcha bilimlarni o'z ichiga olmaydi, faqat ularning asoslarini o'z ichiga oladi. Ular o'quvchilarning ta'lim vazifalari, yoshi va tayyorgarligini hisobga olgan holda maxsus tanlangan. Ilm-fandan farqli o'laroq, fanning asosiy vazifasi ta'limdir. Mavzu samarali bo'lgan barcha narsalarni birlashtiradi, individual muammolarni qayta ko'rib chiqadi [1].

Biologiyani o'qitish metodikasi ushbu fan bo'yicha o'quv jarayonining mazmunini va maktab o'quvchilari tomonidan biologik materialni o'zlashtirish qonuniyatlarini o'rganadi.

Biologiyani o'qitish metodikasi-bu maktab fanining o'ziga xos xususiyatlari tufayli ta'lim va tarbiya jarayoni tizimi haqidagi fan.

Fan-bu fanlar va hodisalar to'g'risida yangi bilimlarni olishga qaratilgan tadqiqot faoliyati sohasi. Metodika talabalarning biologiya bo'yicha bilimlarini va ularni amalda qo'llash ko'nikmalarini o'zlashtirish, ilmiy dunyoqarashni shakllantirish va hayot qiymatini tushunish uchun oqilona usullar, vositalar va o'qitish shakllarini ishlab chiqadi.

Biologiyani o'qitish metodikasi biologik materialni o'rganishga nisbatan barcha maktab fanlari uchun umumiy bo'lgan pedagogik qoidalarga asoslanadi. Shu bilan birga, u maxsus (tabiiy-ilmiy va biologik), psixologik-pedagogik, dunyoqarash, madaniy va boshqa kasbiy-pedagogik bilimlar, ko'nikmalar va munosabatlarni birlashtiradi [3].

Biologiyani o'qitish metodikasi ta'limning maqsadlarini, "Biologiya" fanining mazmunini va uni tanlash tamoyillarini belgilaydi. Metodistlarning fikriga ko'ra, zamonaviy maktab biologik ta'limining maqsadli tarkibiy qismini shakllantirish belgilangan qadriyatlar tizimiga bog'liq [4].

- ta'lim darajasi, ya'ni maktab o'quvchilarini o'quv, mehnat, ijtimoiy faoliyatga faol va to'liq jalb qilishga hissa qo'shadigan biologik bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish;

- dunyoqarash qarashlari, e'tiqodlari, atrofdagi dunyoga, tabiatga, jamiyatga, shaxsga bo'lgan munosabati tizimini tavsiflovchi tarbiya darajasi;

- o'quvchining qobiliyatini, o'zini o'zi rivojlantirish va jismoniy va aqliy fazilatlarini takomillashtirish zarurligini belgilaydigan rivojlanish darajasi.

Umumiy o'rta biologik ta'limning maqsadi nomlangan qadriyatlar va quyidagi omillarni hisobga olgan holda aniqlanadi:

- inson shaxsining yaxlitligi;

- bashorat qilish, ya'ni biologik ta'lim maqsadlarini zamonaviy va kelajakdagi biologik va ta'lim qadriyatlariga yo'naltirish;

- uzluksiz ta'lim tizimidagi uzluksizlik.

Biologiyani o'qitish metodikasi, shuningdek, biologik ta'limning eng muhim maqsadlaridan biri maktab o'quvchilarida tabiatning yaxlitligi va birligi, uning tizimli va darajadagi tuzilishi, xilma - xilligi, inson va tabiat birligiga asoslangan ilmiy dunyoqarashni shakllantirishdir. Maktab biologiyasi, shuningdek, biologik tizimlarning tuzilishi va faoliyati, ularning o'zaro ta'sirida tabiat va jamiyatning barqaror rivojlanishi to'g'risida bilimlarni shakllantirishga qaratilgan.

Biologiyani fan sifatida o'qitish metodologiyasining asosiy vazifalari orasida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin [5]:

- maktab o'quvchilarini o'qitish va tarbiyalashning umumiy tizimida biologiya fanining rolini aniqlash;

- maktab dasturlari va darsliklarini tuzish va takomillashtirish bo'yicha takliflarni ishlab chiqish va ushbu takliflarni maktabda amalda sinab ko'rish;

- o'quv predmetining mazmunini, o'quvchilarning yoshiga qarab uni o'rganish ketma-ketligini va turli sinflar uchun dasturlarni aniqlash;

- biologiya fanlarining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda maktab o'quvchilarini o'qitish usullari va usullarini, shuningdek tashkiliy shakllarini ishlab chiqish;

-o'quv jarayonining jihozlanishini amalda ishlab chiqish va tekshirish: kabinet, yovvoyi tabiat burchagi, maktab o'quv va tajriba uchastkasini tashkil etish, yovvoyi tabiat ob'ektlarining mavjudligi, ko'rgazmali qurollar, ishchi jihozlar va boshqalar.

Biologiyani o'qitish metodikasini o'rganish ob'ekti "Biologiya" mavzusi bilan bog'liq o'quv jarayoni. Ilm-fan o'rganish mavzusi haqidagi bilimlarni o'z ichiga oladi. Metodologiyani o'rganish mavzusi o'quv jarayonining maqsadlari va mazmuni, o'quvchilarni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish usullari, vositalari va shakllari.

Ilm-fan rivojida ilmiy tadqiqot usullari muhim rol o'ynaydi. Biologiyani o'qitishning etakchi usullari quyidagilar:

1) empirik-pedagogik yutuqlarni kuzatish, pedagogik tajriba, modellashtirish, bashorat qilish, sinovdan o'tkazish, sifatli va miqdoriy tahlil qilish;

2) nazariy bilimlar-tizimlashtirish, integratsiya, farqlash, mavhumlashtirish, idealizatsiya, tizim tahlili, taqqoslash, umumlashtirish.

Maktabda biologiyani o'qitish nazariyasini yaratish empirik va nazariy bilimlarning o'zaro bog'liqligini talab qiladi.

Biologiyani o'qitish metodikasi mazmunining tuzilishi ilmiy asoslangan. U umumiy va xususiy yoki maxsus o'qitish usullariga bo'linadi: Tabiatshunoslik, "o'simliklar. Bakteriyalar. Qo'ziqorinlar va likenlar", "hayvonlar", "odam", "umumiy biologiya".

Biologiyani o'qitishning umumiy metodologiyasi maktabdagi barcha biologik kurslarning asosiy masalalarini ko'rib chiqadi: biologik ta'lim tushunchalari, maqsadlari, vazifalari, printsiplari, usullari, vositalari, shakllari, amalga oshirish modellari, mazmuni va tuzilishi, bosqichliligi, uzluksizligi, mamlakatda va dunyoda biologik ta'limning shakllanishi va rivojlanishi tarixi; o'quv jarayonida dunyoqarash, axloqiy va ekologik-madaniy ta'lim; ta'lim mazmuni va usullarining birligi; o'quv ishlari shakllari o'rtasidagi munosabatlar; bilim, ko'nikma va malakalarning mustahkamligi va xabardorligini ta'minlaydigan biologik ta'lim tizimining barcha elementlarining yaxlitligi va rivojlanishi.

Xususiy usullar o'quv materialining mazmuni va o'quvchilarning yoshiga qarab har bir kurs uchun maxsus o'quv masalalarini o'rganadi. Ularda darslar metodologiyasi, ekskursiyalar, darsdan tashqari ishlar, darsdan tashqari mashg'ulotlar, ya'ni biologiya bo'yicha ma'lum bir kursni o'qitish tizimi mavjud. Biologiyaning umumiy metodologiyasi barcha xususiy biologik usullar bilan chambarchas bog'liq. Yuqorida aytilganlarning barchasiga asoslanib, men bunga ishonaman: biologiya soatlarini qisqartirish qabul qilinishi mumkin emas;

Biologiyani boshqa tabiat fanlari (geografiya, kimyo, fizika va astronomiya) bilan "birlashtirish" mumkin emas;

Biologiya maktabda o'qish yillari davomida mustaqil fan sifatida o'rganilishi kerak;

Mavzuni o'qitish o'sib borayotgan, sifatli, yuqori, zamonaviy darajada davom etishi kerak;

Bilimlarni uzatish talabalar faol ishtirokida amalga oshirilishi kerak, bu aniq, yagona darsliklar, o'quv qo'llanmalarini yaratishni, dasturlarni ishlab chiqishni, laboratoriya ishlari va seminarlarni o'tkazishni talab qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Asmolov A. G. yangi avlod standartlarini ishlab chiqishda tizim-faoliyat yondashuvi / Pedagogika M., 2009. № 4. 18-22 betlar.
2. Selevko G. K. zamonaviy ta'lim texnologiyalari: darslik. M.: Xalq ta'limi, 2004.
3. Nikishina I. V. innovatsion pedagogik texnologiyalar va maktabda o'quv va uslubiy jarayonlarni tashkil etish. "O'qituvchi" Nashriyoti. Volgograd, 2008 yil.
4. Timonina V. yu. rus tilini o'qitishda kompyuterning roli to'g'risida dialog / V. yu. Timonin, L. A. Trostentsova / / maktabda rus tili, 2006. № 4. 14-sahifa.
5. Kolechenko A. K. pedagogik texnologiyalar entsiklopediyasi: o'qituvchilar uchun qo'llanma. Qarang:: Karo, 2005 yil. 368 s.

XALQARO GLOBAL G.A.P. STANDARTLARINING AHAMIYATI

Yodgorova Ma'mura Orifovna

Bux MTI assistenti

Salomova Nafisa Murodilloyevna

BuxMTI 116-22 MSM guruh talabasi

Global G.A.P. standartlari qishloq xo'jaligi sohasida barqarorlik, oziq-ovqat xavfsizligi va sifat menejmenti uchun xalqaro miqyosda qabul qilingan asosdir. Ushbu standartlar qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish jarayonlarida ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy barqarorlik tamoyillarini ilgari surish bilan birga oziq-ovqat xavfsizligi va sifatini ta'minlashga qaratilgan.

Global G.A.P. standartlari quyidagi jihatlar uchun muhim ahamiyatga ega:

- Oziq-ovqat xavfsizligi: Global G.A.P. standartlari qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish jarayonida gigiena, kimyoviy foydalanish, dori qoldiqlari, hayvonlar salomatligi va xavfsizligi kabi masalalarni qamrab oladi. Ushbu standartlar qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishda oziq-ovqat xavfsizligi xavfini boshqarish va iste'molchilarni xavfsiz oziq-ovqat bilan ta'minlash imkonini beradi. Bu iste'molchilarning salomatligi va xavfsizligi nuqtai nazaridan himoyalanganligini ta'minlaydi.

- Sifat menejmenti: Global G.A.P. standartlari qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishda sifat menejmenti tamoyillarini ilgari suradi. Bu ishlab chiqarish jarayonida mahsulot sifatini nazorat qilish, standartlarga muvofiqligini ta'minlash va mijozlar talablariga javob beradigan mahsulotlarni etkazib berishni o'z ichiga oladi. Sifat menejmenti tufayli iste'molchilarning talablari qondiriladi, ishlab chiqaruvchilar esa raqobatdosh ustunlikka erishadilar.

- Ekologik barqarorlik: Global G.A.P. standartlari qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishda atrof-muhitga zararli ta'sirini kamaytirish va tabiiy resurslardan barqaror foydalanishni rag'batlantiradi. U suv resurslarini boshqarish, tuproqni muhofaza qilish, biologik xilma-xillik va kimyoviy foydalanishni nazorat qilish kabi mavzularni qamrab oladi. Shu tariqa ekologik resurslar muhofaza qilinadi, tabiiy ekotizimlar muvozanati ta'minlanadi va qishloq xo'jaligi faoliyatining atrof-muhitga ta'siri kamayadi.

- Ijtimoiy javobgarlik: Global G.A.P. standartlari, shuningdek, qishloq xo'jaligi korxonalarida xodimlarning sog'lig'i, xavfsizligi va mehnat sharoitlari kabi ijtimoiy mas'uliyat masalalariga qaratilgan. Unda ishchilar huquqlari, ta'lim, mehnatini muhofaza qilish va jamiyat bilan uzviy munosabatlar kabi masalalar qamrab olingan. Ushbu standartlar adolatli mehnat sharoitlarini, ishchilar va jamiyat farovonligini oshirishga yordam beradi.

Global G.A.P. standartlari qishloq xo'jaligida barqarorlikni ta'minlash orqali oziq-ovqat xavfsizligi va sifati masalalarida muhim rol o'ynaydi. Ushbu standartlarga rioya

qilish qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarining bozorga kirishini osonlashtiradi, ularga mijozlar talablarini qondirish imkonini beradi va iste'molchilarni xavfsiz va sifatli oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlaydi. Bu, shuningdek, ekologik va ijtimoiy mas'uliyatni oshirish orqali qishloq xo'jaligining barqarorlik maqsadlariga hissa qo'shadi.

Global G.A.P. standartlar qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilariga ko'plab afzalliklarni beradi:

Bozorga kirish: Global G.A.P. Sertifikatlash qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilariga xalqaro bozorlarga chiqish imkonini beradi. Ko'pgina chakana savdo tarmoqlari oziq-ovqat mahsulotlarini sotib olishda Global G.A.P.dan foydalanadi. sertifikatlangan ishlab chiqaruvchilar bilan ishlashni afzal ko'radi. Ushbu sertifikatga ega bo'lish ta'minot zanjirida ishtirok etish va kengroq mijozlar bazasiga erishish imkoniyatini beradi.

Raqobat ustunligi: Global G.A.P. Standartlarga rioya qilish qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilariga raqobatdosh ustunlikni beradi. Iste'molchilar oziq-ovqat xavfsizligi va sifati haqida tobora ko'proq xabardor bo'lib, bu masalalarga ko'proq e'tibor qaratmoqda. Global G.A.P. Sertifikatlash ishlab chiqaruvchilar mahsulotlari ishonchli va yuqori sifatga ega ekanligini isbotlaydi va ularga xaridorlarning xohish-istaklarini olish imkonini beradi.

Ishlab chiqarish samaradorligi: Global G.A.P. standartlar qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilariga ularning mahsuldorligini oshirishga yordam beradi. Standartlar qishloq xo'jaligi amaliyotida samaradorlik, resurslardan foydalanish va xavflarni boshqarishga qaratilgan. Bu ishlab chiqaruvchilarga qishloq xo'jaligining ilg'or usullarini qo'llash, resurslardan samarali foydalanish va ishlab chiqarish tannarxini kamaytirish imkonini beradi.

Oziq-ovqat xavfsizligi va sifati: Global G.A.P. standartlar qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilariga oziq-ovqat xavfsizligi va sifatiga kompleks yondashuvni taklif qiladi. Ishlab chiqaruvchilar ushbu standartlarga rioya qilgan holda, ular o'z mahsulotlarining gigiena, kimyoviy qoldiqlar, farmatsevtikadan foydalanish va boshqa oziq-ovqat xavfsizligi mezonlari nuqtai nazaridan xavfsiz ekanligini isbotlaydilar. Bu iste'molchilar va xaridorlarning mahsulotlarga bo'lgan ishonchini oshiradi.

Barqarorlik: Global G.A.P. standartlar qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida ekologik va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlaydi. Ishlab chiqaruvchilar barqaror qishloq xo'jaligi amaliyotlarini qo'llaydilar, chunki ular suvni boshqarish, tuproqni muhofaza qilish, kimyoviy foydalanishni nazorat qilish va xodimlarning huquqlari kabi masalalar bo'yicha standartlarga mos keladi. Bu tabiiy resurslarni saqlash, atrof-muhitga ta'sirini kamaytirish va jamiyat farovonligini oshirishni ta'minlaydi.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish uchun Global G.A.P. standartlariga rioya qilish, bozorga kirishni kengaytirish, raqobatdosh ustunlikka erishish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, oziq-ovqat xavfsizligi va sifatini ta'minlash va barqarorlik maqsadlariga erishish nuqtai nazaridan sezilarli yutuqlarni beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Kamolova, M. X., Boltayev, B. O., & Kamalova, M. X. (2022). Sifat menedjmenti tizimini sertifikatlashtirish talablari. Science and Education, 3(12), 315-320.
2. Xudoyberdiyevna, K. M. (2023). Management System Requirements for Certification Bodies. Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal, 2(5), 620-624.
3. Мухамадиев, Б. Т., & Ёдгорова, М. О. (2021). Моделирование миграции компонентов из упаковочного материала в пищевой продукт. Universum: технические науки, (2-2 (83)), 82-85.
4. Джураев, Х. Ф., Мухаммадиев, Б. Т., & Ёдгорова, М. О. (2021). МОДЕЛИРОВАНИЕ ПИЩЕВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ. Экономика и социум, (2-1 (81)), 589-595.
5. Yodgorova, M. O. (2022). DETERMINATION OF BIOLOGICALLY ACTIVE SUBSTANCES BY MODERN METHODS. The American Journal of Engineering and Technology, 4(02), 5-8.
6. Baxtiyorovna, D. M. (2022). Food safety management. Texas Journal of Multidisciplinary Studies, 8, 64-67.
7. Bakhtiyarovna, D. M., Shakhidovich, S. S., Khalilovich, M. K., Mukimovna, A. Z., & Karimovna, Y. N. (2020). Investigation Of The Effect Of Plant Extracts On The Rheological Properties Of Wheat Dough. The American Journal of Agriculture and Biomedical Engineering, 2(09), 41-47.
- 8.

**ИНВЕСТИЦИЯ ЛОЙИҲАЛАРИ САМАРАДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШ
УСУЛЛАРИ**

Шавкатов Жавохир

Магистр

Жаҳонда инвестиция фаолиятини ташкил этиш бўйича молиявий ахборотларни шакллантириш ва таҳлил қилиш мезонлари халқаро ташкилотлар томонидан ишлаб чиқилган бўлиб, ушбу мезон талаблари асосида давлат миллий компанияларининг бошқарув тизимини такомиллаштиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бироқ, ҳозирги глобал пандемия шароити дунё мамлакатлари иқтисодиётининг инқирозга юз тутиш эҳтимолини кескин оширмоқда.

Ҳар қандай корхона самарали реал ва молиявий инвестиция танлови борасида маълум муаммоларга дуч келади. Корхонада инвестиция ресурсларидан оқилона фойдаланиши борасида ўз режаларига мувофиқ кўзланган мақсадидан келиб чиқиб, баъзи бир чекланишлар ўрнатилган бўлиши мумкин. Бу ҳолат иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар ва инфляция даражаси бозор конъюктураси таъсирида ўзгариб туриши оқибатида кутилган натижага эришолмаслик risks юқори бўлади. Шу боис, корхоналарда инвестиция лойиҳалари танлови ва унинг олиб борилиши режалаштирилган молиявий ресурслар ҳажмига мос келиши талаб этилади.

Инвестициялар соҳасида “баҳолаш” тушунчаси лойиҳани бошқариш фаолиятини амалга ошириш жараёнида олинган натижаларни ва уларга эришиш учун зарур бўлган харажатларни таққослашни ўз ичига олади.

Самарадорлик тушунчаси лотин тилидан “effectus” – бажариш, ҳаракатлар – энг кам вақт ва куч сарфлаш билан ишни бажариш ва керакли ёки исталган натижага эришиш қобилияти деб талқин қилинади. Фалсафий қарашларда эса самарадорлик бу - ҳаракатдаги омилнинг маълум бир натижа бериш қобилияти тушунилади.

Бугунги кунда амалиётда “иқтисодий самарадорлик” тушунчаси иқтисодий натижа (самарадорлик) ва ишлаб чиқариш жараёни омиллари харажатлари нисбати акс эттирилган иқтисодий категория сифатида белгиланади [1].

Шундай қилиб, “эффект” ва “самарадорлик” тушунчалари аниқ ва ягона тенденцияни намоиш этади ва вақт ўтиши билан миқдорий ва сифат ўзгаришлари билан лойиҳанинг иқтисодий ўсиши ва ривожланишини акс эттиради.

“Инвестиция лойиҳасининг самарадорлиги” бу харажатлар ва натижаларни унинг иштирокчиларининг манфаатларига нисбатини акс эттирадиган кўрсаткичлар тизими. Шу муносабат билан инвестиция лойиҳаларининг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш учун лойиҳанинг натижаси ва уни амалга

оширишга сарфланган саъй-ҳаракатларнинг қийматини аниқлашга йўналтирилган бир нечта усул ва операциялар қўлланилади. Математик жиҳатдан самарадорлик, кутилаётган иқтисодий натижа (самара) ва бунга эришиш билан боғлиқ ҳаражатларнинг нисбати ва нисбий қиймат сифатида аниқланади ва қуйидаги формулага мувофиқ ҳаражатлар бирлигида максимал натижани олишга эътибор қаратади:

$$ИС = \frac{Н}{Х}$$

бу ерда,

ИС – иқтисодий самарадорлик;

Н – кутилаётган иқтисодий натижа (даромад, фойда); Х – натижага эришиш ҳаражатлари.

Бундай ҳолда, ҳисобланган самарадорлик кўрсаткичининг иқтисодий таркиби иқтисодий натижа (самаралар) ва ҳаражатлар сифатида ҳисоблаш учун олинган параметрларга тўлиқ боғлиқдир. Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда самарадорлик баҳоси ўзаро боғлиқ бўлган омиллар тўплами – ташқи ва ички, иқтисодий, ижтимоий ва атроф-муҳит билан боғлиқ.

Лойиҳаларнинг якуний мақсадларига қараб, уларни баҳолаш мезонлари сезиларли даражада фарқ қилиши мумкин.

Ҳаражатлар ва уларнинг натижалари қандай ҳисобга олинишига қараб, инвестициялар самарадорлиги кўрсаткичлари моддий (жисмоний ёки табиий) ва пул шаклида ифодаланиши мумкин. Самарадорлик кўрсаткичларига қуйидагилар киради: лойиҳада аниқ белгиланган мақсаднинг мавжудлиги, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш устуворликларига мувофиқлиги, техник ва технологик даражани яхшилаш, бошқарувчанлик ва ижтимоий-маданий жавобгарлик даражасини ошириш ва бошқалар.

1-жадвалда иқтисодий ишланмаларда инвестиция лойиҳаларини баҳолаш самарадорлиги кўрсаткичлари ва усуллари келтирилган.

1-жадвал Инвестиция лойиҳасининг самарадорлигини баҳолаш усуллари

Манба, муаллифлар	Самарадорликни баҳолаш усуллари	Кўрсаткичлар тизими
Бланк И.А.	1. Анъанавий	- самарадорлик коэффициенти; - қоплаш муддати;
	2. Замонавий	- соф жорий қиймат; - инвестицияларнинг рентабеллик индекси; - қоплаш муддати; - инвестицияларнинг ички рентабеллик нормаси.
Erich A. Helfert	1. Оддий	- қопланиш муддати; - даромадлиликининг оддий ставкаси.

	2. Вақт омилини ҳисобга олган мураккаб усуллар	- соф жорий қиймат; - фойдалилик индекси; - ички рентабеллик нормаси.
Дусмуратов Р.Д.	1. Статистик	- инвестиция харажатларини қоплаш муддати; - инвестициянинг рентабеллик коэффиценти.
	2. Динамик	- соф жорий қиймат; - инвестицияларнинг ички рентабеллик нормаси; - инвестицияларнинг рентабеллик индекси; - инвестицияларнинг дисконтланган қоплаш муддати.
Абдукаримов И.Т., Пардаев М.К., Пулатов М.Э., Усманова Д.К.		- дисконтланган қоплаш муддати; - соф жорий қиймат; - инвестицияларнинг рентабеллик индекси; - инвестициянинг рентабеллик коэффиценти; - инвестицияни қоплаш муддати; - инвестицияларнинг ички рентабеллик нормаси; - инвестицияларнинг дисконтланган қоплаш муддати.

Замонавий иқтисодий фан ва амалиёт, асосан, пулнинг вақт қиймати тўғрисида илгари сурилган концепцияга асосланганлиги сабабли²⁰³, ҳар хил вақтлардаги харажатлар ва даромадларни таққослаш учун қуйидаги моделлар ишлатилади:

статистик – вақтнинг турли даврларида юзага келадиган пул оқимларининг эквивалент баҳосини ҳисобга олиш; динамик – кўп муддатли пул оқимларининг таққосланиши дисконт ставкасини қўллаш орқали таъминланади.

Анъанавий кўрсаткичлар қаторида сезиларли ўзгариш ва такомиллашиш жараёнларини кузатиш мумкин, хусусан, самарадорлик кўрсаткичи ва молиялаштириш даврийлиги эътиборга олиниши таъминланади. Шунга қарамай мазкур кўрсаткичларда ҳам камчиликлар кузатилади.

Бозор муносабатлари шароитида амортизация корхоналар учун киритилган капиталнинг қайтими сифатида қаралади. Амортизация соф фойда ва пул оқимини шакллантирувчи манба ҳисобланади. МДҲ иқтисодчи олими саналган И.Бланк анъанавий усулнинг яна бир учинчи камчилиги сифатида ўзаро бирбирини такрорлайдиган икки кўрсаткич, яъни фойда ва инвестиция суммасига боғланиб қолганлигини эътироф этган [2].

Лойиҳа самарадорлиги кўрсаткичлари тўпламининг маълум афзалликлари ва камчиликлари қуйида келтирилган 2-жадвалда кўрсатилганидек, аввало инвестиция лойиҳалари самарадорлигининг динамик ва статистик кўрсаткичларини таққослаш мақсадга мувофиқдир.

2-жадвал

Инвестиция лойиҳалари самарадорлигининг статистик ва инамик кўрсаткичларини таққослаш

Пул оқимларини моделлаштириш	Афзалликлари	Салбий томонлари
Статик	1. Минимал билим даражасига эга бўлиш ҳисоб-китобларни амалга ошириш учун етарли шартдир. 2. Лойиҳа иштирокчилари ҳисоб-китоб натижаларини тушунишлари ва ўзлаштиришлари учун соддалаштириш. 3. Ушбу усуллар кенг қўлланилади. 4. Бошқарув ва бухгалтерия ҳисобининг умумий қабул қилинган усуллари асосида аниқланади.	1. Қоида тариқасида, ҳисоблашнинг кириш параметрлари ўтган даврларнинг кўрсаткичларини истиқболда қиёсланадиган ҳолатга келтиришга боғлиқ. 2. Лойиҳада муқобил манбалардан фойдаланиш қиймати ҳисобга олинмайди. 3. Нақд пул оқимларини аниқлашда вақт омили ҳисобга олинмайди.
	5. Ҳисоб-китобларни амалга ошириш учун дастлабки маълумотлар мавжуд.	4. Риск омилини билвосита кўриб чиқиш.
Динамик	1. Ҳисоб-китоблар ишлатилган ресурсларнинг харид қобилиятини ҳисобга олади. 2. Иш қўлами кўрсаткичларини аниқлаш учун асос, бу пул оқимлари моделларини шакллантиришдир. 3. Самарадорликни баҳолашда объективликнинг юқори даражаси инвесторнинг позициясини баҳолаш туфайли таъминланади.	1. Ҳатолар эҳтимоллиги жуда кўп турли ҳил омилларни ҳисобга олиш зарурати туфайли катта аҳамиятга эга. 2. Моделларни ишлаб чиқиш учун мутахассислардан махсус билим талаб қилинади. 3. Ҳисоб-китоб ставкасини асослаш ўзаро қарама-қарши масаладир. 4. Ҳисоб-китобларни амалга ошириш учун катта харажатларни талаб қиладиган ихтисослаштирилган дастурий тизимлар талаб қилинади.

Сўнгги пайтларда динамик ва статик кўрсаткичлардан ташқари, лойиҳанинг самарадорлигини интеграл баҳолаш индикаторини ҳисоблаш усули кенг тарқалмоқда, унинг моҳияти иштирокчилар учун энг муҳим сифат ва миқдорий мезонларни аниқлаш ва баҳолашдан иборат. Ушбу ёндашувнинг асосий қўлланилиши – бу лойиҳани амалга ошириш ва корхона фаолияти ўртасидаги боғлиқлик ва сабаб-оқибат муносабатлари-ни акс эттирадиган стратегик хариталарни шакллантириш ва визуаллаштириш. Шу билан бирга, ушбу ёндашувни қўллашда асосий қийинчилик – бу ташкил этиш ва амалда

қўллаш пайтида мувозанатли кўрсаткичлар методологиясининг бузилиши, шунингдек, ушбу ёндашувни энг самарали қўллашга имкон берадиган самарали дастурларнинг йўқлиги.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Щербаков, А.И. Совокупная производительность труда и основы её государственного регулирования: монография. / А.И. Щербаков. — Москва: Издательство РАГС, 2004. – 284 с.
2. И.А.Бланк.Управление финансовыми рисками. – К.: Ника-Центр, 2005. – 167 с.
3. Хўжаёров, А. (2023). ЎРТА АСРЛАРДА НАСАФ ВОҲАСИ ИЛМИЙ-АДАБИЙ ҲАЁТИ. Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования, 2 (7), 41-43.
4. Ходжаёров, А. О. (2023). Сомонийлар даврида Насаф шахрининг ижтимоий, иқтисодий ва маънавий ҳаёти. Взгляд в прошлое, 6 (1).
5. Хўжаёров, А. О. (2022). Қашқадарё воҳаси алломалари илмий меросининг аҳамияти. In International conferences (Vol. 1, No. 21, pp. 99-103).
6. Khojayorov, A. (2023). The scientific-literary environment of the Nasaf oasis in the middle ages. Educational Research in Universal Sciences, 2(3), 885-888.
7. Хўжаёров, А. (2022). Абу Райҳон Берунийнинг “Ҳиндистон” асари ноёб этнографик манба сифатида. Academic research in educational sciences, (3), 399-411.
8. Asilbek, K. (2023). History of Sufism in Nasaf Oasis. Intersections of Faith and Culture: American Journal of Religious and Cultural Studies (2993-2599), 1 (6), 15-19.
9. Khojayorov, A. (2024). JURISPRUDENCE OF MUHAMMAD BAZDAWI (IX – XII CENTURIES). Collection of scientific papers «SCIENTIA», (February 23 2024; Amsterdam, Netherlands), 188-191.

СОФ ТУҒМА ЭЛЕМЕНТЛАРНИНГ ХОССАЛАРИ ВА УЛАРНИНГ
ҚЎЛЛАНИШИ

Мамадалиев Адхамжон Тухтамирзаевич
Наманган муҳандислик-қурилиш институти

Аннотация: Ушбу мақолда соф туғма элементларнинг хоссалари ва уларнинг қўлланиши тўғрисида маълумот берилган бўлиб, унда уларнинг келиб чиқиши, сингонияси, симметрия кўриниши, оптик хоссалари ва уларнинг ишлаб чиқариш сохаларида ишлатилиши тўғрисида фикр юритилган.

Таянч сўзлар: Соф туғма элемент, платина, олтин, кумуш, полиморфизм, октаэдрлар, гексаэдрлар, солиштира оғирлиги, қаттиқлиги, симметрия кўриниши, оптик хоссалари.

Соф элементлар синфига кирувчи минераллар бир хил ёки тузилиши ва хоссалари бўйича бир-бирига яқин бўлган кимёвий элементларнинг атомларидан иборат. Ҳозир табиатда соф ҳолда учровчи минералларнинг 30 дан ортиқ тури мавжуд. Минералларни ҳосил қилувчи соф элементлар металллар, полуметаллар ва металлмаслар бўлиши мумкин.

Соф ҳолда учраш асл металллар ҳамда мис учун хосдир. Метеоритли соф темир ва унинг никел ва кобальт билан қотишмаси (темир ва темир-тошли метеоритлар) маълум. Соф металллар тоза ҳолда анча кам учрайди. Кўп ҳолларда уларга табиий келиб чиқишга эга бўлган қотишмалар сифатида қараш мумкин. Металлмасларда олтингугурт ва углерод кўп учрайди. Кам ҳолларда полуметаллар - маргимуш, сурьма, висмут кузатилади.

Соф элементлар учун полиморфизм характерли бўлади. Масалан, углерод графит ва олмос сифатида намоён бўлиши мумкин. Олтингугурт ҳам икки модификацияга эга.

Соф элементларнинг келиб чиқиши асосан эндоген: магматик, гидротермал ва метаморфик жараёнлар билан боғлиқ. Соф кумуш ва мис баъзан сульфидли конларнинг оксидланиш зоналарида ҳосил бўлади. Асл соф металлларнинг (олтин, платина) саноат аҳамиятига молик бўлган конлари сочилмалар шаклланишида вужудга келиши мумкин.

Соф элементларнинг литосфера тузилишидаги аҳамияти сезиларли эмас. Улар ер пўсти умумий массаси таркибининг 0,1 % дан кўпроғини ташкил қилади ва жинс ҳосил қилувчи минераллар ҳисобланмайди. Аммо баъзиларининг амалий аҳамияти жуда катта. Асл элементларнинг орасида энг кўп тарқалганлари - платина, олтин ва кумуш ҳисобланади.

Олтин - Au. Унча кўп бўлмаган миқдорда Ag, Pd, Rh, Cu, Fe қўшимчаларига эга бўлади. 20 % дан ортиқ кумушга эга бўлган олтин электрум дейилади.

Учраш шакли — зич масса, варақчалар шаклида бўлади. Кристаллари октаэдрлар, гексаэдрлар, додекаэдрлар шаклида бўлиб, кам учрайди. Баъзан дендритлар ва ипсимон симларни ҳосил қилади.

Қаттиклиги 2,5-3, солиштирма оғирлиги 15,6-19,0 г/см³ (тозаси - 19,3 г/см³), ранги олтиндек сариқ, чизиги металлдек сариқ, металлдек кучли ялтирайди ва эзилувчан. Кўпинча гидротермал ва сочилма конларда учрайди. Қимматбаҳо металл ҳисобланади. Сингонияси кубик, симметрия кўриниши гексооктаедрик-3L₄4L₃6L₂9PC

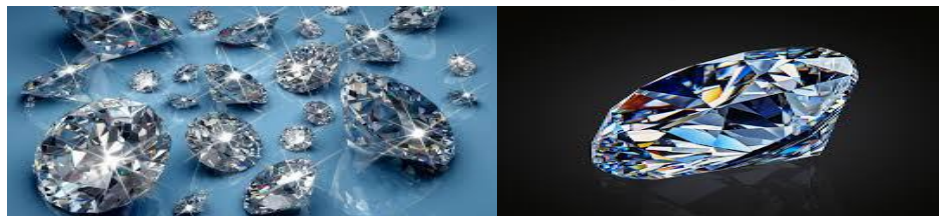

Олтиннинг алоҳида хоссаларига жуда болғаланувчи ва чўзилувчи, юқори кимёвий барқарорликка эга, оксидланмайди, кислоталарда эримади. Олтиннинг иккита асосий туркумини ажратиш мумкин: бирламчи, туб ва иккиламча, сочилма олтин. Туб олтиннинг йирик кони Марказий Қизилқумда (Мурунгов) мавжуд. Сочилма олтин конлар Шимолий Нуротада кенг тарқалган.

Олтин асосан заргарликда муҳим қимматбаҳо металл сифатида, танга ва медаллар тайёрлашда, электроникада, оптикада, асбобсозликда ва медицинада фойдаланилади.

Олмос – С минерали юнонча adamas-аниқлаб бўлмас сўзидан келиб чиққан бўлиб, рангли ва шаффофмас олмослар Si, Mg, Ca, Fe, Al, Ti оксидлари ҳамда бошқа минералларнинг қўшимчаларига эга бўлиши мумкин. Кубик сингония (октоэдрлар ва бошқалар) кристаллар шаклида учрайди.

Қаттиклиги Моос шкаласига кўра 10 (кварцдан 1000, корунддан 150 марта кўп), солиштирма оғирлиги 3,5 г/см³, рангсиз, шаффоф, кўк, сариқ, яшил, кўнғир ва қора рангда бўлади. Ялтироқлиги олмосдек, мўрт, ўта асос отқинди жинслар билан боғлиқ бўлиб, сочилма ҳолда ҳам кўп учрайди.

Олмос тоза шаффоф олмос жуда қимматбаҳо тош ҳисобланади, уни қайта ишлаш натижасида бриллиантлар олинади. Олмоснинг заргарликка ярамайдиган хиллари абразив ва қирқувчи материал сифатида, бурғилашда, шлифлашда, ойна кесишда фойдаланилади.

Олтингугурт – S минерали одатда As, Se, Те қўшимчаларига эга бўлиб, яхлит, баъзан тупроқсимон ва кукунсимон уюм ҳолида учрайди. Кристаллари дипирамида шаклда бўлади. Қаттиклиги 1-2, солиштирма оғирлиги 2 г/см³.

Соф олтингугурт ранги сариқ, чизиғи деярли йўқ, қирраларида ялтироқлиги олмооссимон, синиши ёғли бўлади.

Олтингугуртнинг келиб чиқиши кўп ҳолларда эндоген пневматолитли, вулкан отилиш жараёнларида ва ундан кейин ажралиб чиқувчи сув буғи ва газлардан ҳосил бўлади. Гиперген шароитларда сульфидлар ва гипснинг парчаланиши ҳамда олтингугурт бактерияларининг ҳаёт-фаолияти туфайли ҳосил бўлиши мумкин.

Олтингугурт сульфат кислота ишлаб чиқаришда, сульфатцеллюлоза олишда фойдаланилади. Бундан ташқари резина ва тўқимачилик саноатларида бўёқ, портловчи моддалар ва қишлоқ хўжалик зараркунандаларига қарши кимёвий заҳарлар ишлаб чиқаришда ишлатилади.

Графит – С минерали номи юнонча *grapho* - ёзаман сўзидан келиб чиққан. Симметрия кўриниши дигексоганал-дипирамидал – $L_6 6L_2 7PC$. Тўғри кристаллари камдан-кам. Баъзан олти бурчакли пластинкалар, таблеткачалар шаклида бўлиб, ранги кулрангдан қорагача, чизиғи эса ялтироқ қора. Қаттиқлиги 1га тенг бўлиб, қўлга ёғлидек уннаб, қўлни ва қоғозни қорайтиради. Солиштирма оғирлиги 2,09-2,23 г/см³ ташкил этади.

Графит минералининг келиб чиқиши эндоген, метаморфик ва контактли-метаморфик бўлиб, минтақавий метаморфизм жараёнлари туфайли ҳосил бўлиши ва мрамарларда, гнейсларда, кристалли сланецларда, кўмирнинг ва органик маддаларга эга жинсларнинг магматик жинслар билан контактида кечадиган метаморфизмида учраши мумкин. Ўзбекистонда энг йирик кони Овминзатовдаги Тасқозғон ҳисобланади.

Графит минералининг металлургия саноатида метал қуюш тигиллари, электротехника саноатида электродлар ишлаб чиқариш учун фойдаланилади, атом саноатида нейтронларни секинлаштирувчи ва қайтарувчи сифатида, ёғловчи материаллар, қаламлар ва бўёқ ишлаб чиқаришда ва резина саноатида кенг қўлланилади.

Мис –Cu минерали кимёвий жиҳатдан одатда тоза ҳолда бўлиб, баъзан таркибида аралашмалар сифатида Ag, Au, Fe (2,5% гача) бўлиши мумкин. Сингонияси кубик, симметрия кўриниши гексооктаедрик- $3L_4 4L_3 6L_2 9PC$.

Миснинг оптик хоссалари яъни ранги - миссимон-қизил, баъзан жигарранг. Чизиғининг ранги — миссимон-қизил, ялтироқ. Ялтироқлиги - металсимон. Шаффофлиги — шаффофмас. Қаттиқлиги 2,5-3 бўлиб, зичлиги — $8,9 \text{ г/см}^3$ ни ташкил қилади.

Ўзбекистонда мис кўпгина олимлар томонидан бўр ва Юқори учламчи давр ётқизиқларида бўлган мисли қумтошларда кўрсатиб ўтилган. Жуда оз миқдорда Қурама тоғларидан рудали конларни оксидланиш зонасида ҳам учрайди. Бўр ва Юқори учламчи давр мисли қумтошлари Ўзбекистонда жуда кенг тарқалган. Мисли қумтошлар Фарғона водийсини шимоли-ғарбий қисмида (Наукат, Варзик, Шакаптар ва бошқалар), Ҳисор тоғларини жануби-ғарбида (Шакарликостон, Кўҳитанг, Тубегатан, Қовурдоқ ва бошқалар) жуда кўп учрайди.

Мис минерали-электротехникада, асбобсозликда, машинасозликда ишлатилади. Мисдан электрсимлари, иссиқлик алмаштиргичлар, кувурлар ва турли қотишмалар тайёрлашда фойдаланилади.

Соф туғма кумуш – Ag таркибига боғлиқ равишда қуйидаги хиллари маълум. Кюстелит (олтин миқдори 10% гача), мисли кумуш (мис миқдори 0,1% гача), висмутли кумуш (таркибидаги висмут 5% гача), сурмали кумуш (таркибидаги сурма 11% гача. Сингонияси кубик. Симметрия кўриниши гексаоктаедрик- $3L_44L_36L_29PC$.

Кумуш юпқа пластинкалар, барглар ва «тўқилган» дендритлар шаклида учрайди. Симга ўхшаш шакллари кўпроқ учрайди. Кумушнинг нотўғри шаклли доналари ва йирик яхлит бўлаклари, яъни соф туғмалари табиатда кўпроқ тарқалган.

Кумуш кристаллари одатда кубик, октаедрик ва жуда оз миқдорда додекаедрик қиёфага эга. Қўшалок кристаллари ҳам учрайди. Ранги кумушдек оқ, усти кўпинча қора гард билан қопланган бўлади. Қаттиқлиги 2,5-3. пачақланувчан. Уланиш текислиги йўқ. Солиштирма оғирлиги $10.1-11.1 \text{ г/см}^3$. У энг яхши иссиқлик ва электр ўтказувчандир.

Ўзбекистонда соф туғма кумуш Курама тоғларидаги конларда, Шарқий Қорамозор полиметалл конларида учрайди.

Кумуш асосан мис билан қотиштирилиб кумуш буюмлар, тангалар ва бошқа нарсалар тайёрлашда ишлатилади. Соф кумуш нозик заргарлик ишларида, ишқор эритиладиган тигеллар тайёрлашда, буюмларни кумуш билан оқартиришда, кимёвий бирикмалар ҳосил қилишда ва бошқа мақсадларда ишлатилади. Кумушнинг асосий массаси (80% га яқин) соф туғма ҳолда эмас, балки кумушга бой кўрғошин, рух, олтин ва мис конларидан қўшимча маҳсулот сифатида олинади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1.X.Chiniqulov., A.R.Qo'shoqov., E.E.Xamidov. Umumiy geologiya. Minerallar va tog' jinslari bo'yicha laboratoriya mashg'ulotlari. O'quv qo'llanma. Toshkent -2011

2. Мамадалиев, А. Т. (2021). Теоретическое обоснование параметров чашеобразного дражирующего барабана. *Universum: технические науки*, (6-1 (87)), 75-78.

3. Tuxtamirzaevich, M. A. (2021). Presowing Treatment of Pubescent Cotton Seeds with a Protective and Nutritious Shell, Consisting of Mineral Fertilizers in an Aqueous Solution and a Composition of Microelements. *Design Engineering*, 7046-7052.

4. Rosaboev, A., & Mamadaliyev, A. (2019). Theoretical substantiation of parameters of the cup-shaped coating drums. *International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology*, 6(11), 11779-11783.

5. Tukhtamirzaevich, M. A. (2022). Naturally occurring carbonate minerals and their uses. *Scientific Impulse*, 1(5), 1851-1858.

6. Мамадалиев, А. Т. (2022, December). Инженерлик геологияси фани мавзусини янги педагогик технология асосида ўқитиш. In *Proceedings of International Educators Conference* (Vol. 1, No. 3, pp. 494-504).

7. Tukhtamirzaevich, M. A. (2024). CAUSES OF AIR POLLUTION IN TASHKENT CITY AND PREVENTION MEASURES. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 7(2), 1-9.

8. Tukhtamirzaevich, M. A. (2022, December). Results of laboratory-field testing of hairy seeds coated with mineral fertilizers. In *Proceedings of International Educators Conference* (Vol. 1, No. 3, pp. 528-536).

9. Мамадалиев, А. Т. (2022). Уруғлик чигитларни макро ва микроўғитлар билан қобиқловчи қурилманинг ўлчамлари ва иш режимларини асослаш. In *МИРОВАЯ НАУКА 2022. ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ. МЕЖДУНАРОДНЫЕ КОММУНИКАЦИИ* (pp. 54-57).

10. Mamadaliev, A. (2012). Тукли чигитларни қобиқлаш барабанининг параметрларини назарий асослаш. *Scienceweb academic papers collection*.

11. Mamadaliev, A. (2014). ТУКЛИ ЧИГИТЛАРНИ МИНЕРАЛ ЎҒИТЛАР БИЛАН ҚОБИҚЛОВЧИ ҚУРИЛМАНИНГ КОНУССИМОН ЁЙГИЧИ ПАРАМЕТРЛАРИНИ АСОСЛАШ. Scienceweb academic papers collection.
12. Mamadaliev, A. (2002). УРУҒЛИК ЧИГИТЛАРНИ МАКРО ВА МИКРОЎҒИТЛАР КОМПОЗИЦИЯЛАРИ БИЛАН ҚОБИҚЛАШ ТЕХНОЛОГИЯСИ ВА ҚУРИЛМАЛАРИ. Scienceweb academic papers collection.
13. Tuxtamirzaevich, M. A. THEORETICAL STUDY OF THE MOVEMENT OF MACRO AND MICRO FERTILIZERS IN AQUEOUS SOLUTION AFTER THE SEED FALLS FROM THE SPREADER. SCIENTIFIC AND TECHNICAL JOURNAL OF NAMANGAN INSTITUTE OF ENGINEERING AND TECHNOLOGY.
14. Мамадалиев, А. Т. (2022). Карбонатли минераллар ва уларнинг халқ хўжалигидаги аҳамияти. PRINCIPAL ISSUES OF SCIENTIFIC RESEARCH AND MODERN EDUCATION, 1(10).
15. Tukhtamirzaevich, M. A. (2022). Naturally occurring carbonate minerals and their uses. Scientific Impulse, 1(5), 1851-1858.
16. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). Interactive educational methods in teaching the subject of physicochemical properties of minerals. Scientific Impulse, 1(6), 1718-1725.
17. Tuxtamirzayevich, M. A. (2020). Study of pubescent seeds moving in a stream of water and mineral fertilizers. International Journal on Integrated Education, 3(12), 489-493.
18. Mamadaliyev, A. T. (2024). TEACHING WITH THE SUPPORT OF INTERACTIVE METHODS AS AN EXAMPLE OF INTRUSIVE AND EFFUSIVE ROCKS. Экономика и социум, (1 (116)), 280-284.
19. Tukhtamirzaevich, M. A. (2022). Dimensions and justification of operating modes for paning device of haired cotton seeds with macro and micro fertilizers. International scientific-practical conference on "Modern education: problems and solutions" (Vol1, No.5)
20. Mamadaliev, A. (2003). ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ЭКИНЛАРИ УРУҒЛАРИНИНГ ЮЗИНИ ХИМОЯ-ОЗУҚА ҚОБИҒИ БИЛАН ҚОПЛАШ УСУЛИ ВА УНИ АМАЛГА ОШИРИШ УЧУН ҚУРИЛМА. Scienceweb academic papers collection.
21. Мамадалиев, А. Т. (2023). МИНЕРАЛЛАРНИНГ ФИЗИК КИМЁВИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ МАВЗУСИНИ ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ АСОСИДА ЎҚИТИШ. STUDIES IN ECONOMICS AND EDUCATION IN THE MODERN WORLD, 2(4).
22. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). PLANTING SEEDS WITH NITROGEN PHOSPHORUS FERTILIZERS. PRINCIPAL ISSUES OF SCIENTIFIC RESEARCH AND MODERN EDUCATION, 2(1).
23. Мамадалиев, А. Т. (2023). ФАВҚУЛОДДА ВАЗИЯТЛАР ВА ФУҚАРО МУҲОФАЗАСИ ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ИНТЕРФАОЛ УСУЛЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ИМКОНИАТЛАРИ. Экономика и социум, (1-2 (104)), 365-372.

24. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). Possibilities of Using New Pedagogical Technologies in Teaching the Subjects of Emergency Situations and Civil Protection. Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal, 2(2), 451-457.
25. Мамадалиев, А. Т. (2023). ФАВҚУЛОДДА ВАЗИЯТЛАРДА АҲОЛИНИ МАЪНАВИЙ-РУҲИЙ ТАЙЁРЛАШ. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 6(12), 98-107.
26. Мамадалиев, А. Т. (2023). ПРЕПОДАВАНИЕ ТЕМЫ “ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА МИНЕРАЛОВ” НА ОСНОВЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ МЕТОДОВ. Экономика и социум, (2 (105)), 789-794.
27. Мамадалиев, А. Т. (2023). ОКСИДЛИ МИНЕРАЛЛАРНИНГ ТАБИАТДА УЧРАШИ ВА ХАЛҚ ХЎЖАЛИГИ УЧУН АҲАМИЯТИ. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(18), 470-478.
28. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). Occurrence of Oxide Minerals in Nature and Importance for the National Economy. Web of Semantic: Universal Journal on Innovative Education, 2(3), 189-195.
29. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). PREPARING THE POPULATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN FOR EMERGENCY SITUATIONS. Scientific Impulse, 2(16), 396-405.
30. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). Landslide occurrence in the territory of our republic and measures to prevent them. PEDAGOG, 6(2), 372-381.
31. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). The flood phenomenon observed in the territories of our republic and the fight against this phenomenon. PEDAGOG, 6(2), 333-342.
32. Мамадалиев, А. Т. (2023). ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭЛЕКТРОБЕЗОПАСНОСТИ В ПРОЦЕССЕ РАБОТЫ С КОМПЬЮТЕРОМ. Scientific Impulse, 1(10), 1676-1685.
33. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). PRINCIPLES OF FORMATION OF ECOLOGICAL EDUCATION AND UPBRINGING. PEDAGOG, 6(5), 460-469.
34. Мамадалиев, А. Т. (2023, January). Ўзбекистон республикаси хуудларларида сел келиши ва унда аҳолининг ҳаракати. In Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences (Vol. 2, No. 1, pp. 211-220).
35. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). SPIRITUAL PREPARATION OF THE POPULATION WHEN EMERGENCY SITUATIONS OCCUR. PEDAGOG, 6(6), 84-93.
36. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). DEVELOPMENT OF SAFETY TECHNIQUE REQUIREMENTS FOR THE USE OF PRESSURE WORKING EQUIPMENT. World of Science, 6(6), 362-370.
37. Мамадалиев, А. Т. (2023). КАРБОНАТНОЕ МИНЕРАЛЬНОЕ СЫРЬЕ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ В НАРОДНОМ ХОЗЯЙСТВЕ. Modern Scientific Research International Scientific Journal, 1(4), 46-57.

38. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). Theoretical Study of Macro and Micro Fertilizer Compositions in the Water Solution of Mobile Seeds after Dropping from the Spreader. Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal, 2(6), 357.
39. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). LABOR PROTECTION IN MAINTENANCE AND REPAIR OF AGRICULTURAL MACHINES. World of Science, 6(6), 63-72.
40. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). FORMS AND METHODS OF ORGANIZATION OF CIVIL PROTECTION PROMOTION. PEDAGOG, 6(6), 74-83.
41. Tukhtamirzaevich, M. A. (2022). Flooding in the territory of the republic of Uzbekistan and the movement of the population therein. Scientific Impulse, 1(5), 2285-2291.
42. Мамадалиев, А. Т. (2023). ЧЎКИНДИ ТОҒ ЖИНСЛАРИ МАВЗУСИНИ РИВОЖЛАНТИРУВЧИ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ АСОСИДА ЎҚИТИШ. SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 6(7), 57-67.
43. Tukhtamirzaevich, M. A. (2022). THE MOVEMENT OF THE POPULATION WHEN A FLOOD HAPPENS. Scientific Impulse, 1(5), 1859-1866.
44. Mamadaliev, A. (2021). Theoretical study of the movement of macro and micro fertilizers in aqueous solution after the seed falls from the spreader. Scienceweb academic papers collection.
45. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). ROLE AND TASKS OF CIVIL PROTECTION CAMPAIGN. Scientific Impulse, 2(16), 406-414.
46. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). DEVELOPMENT OF RULES OF SAFETY TECHNIQUES DURING PRELIMINARY TILLAGE. Научный Фокус, 1(6), 91-98.
47. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). CREATING COMFORTABLE WORKING CONDITIONS FOR COMPUTER WORKERS. Новости образования: исследование в XXI веке, 2(14), 301-309.
48. Мамадалиев, А. Т. (2023). ЧАНГНИ КЕЛИБ ЧИҚИШИ ВА УНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ ЧОРА ТАДБИРЛАРИ. SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 6(12), 316-326.
49. Мамадалиев, А. Т. (2023). МАГМАТИК ТОҒ ЖИНСЛАРИ МАВЗУСИНИ РИВОЖЛАНТИРУВЧИ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ АСОСИДА ЎҚИТИШ. WORLD OF SCIENCE, 6(12), 136-144.
50. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). NOISE AND VIBRATION IN THE PROCESS OF WORKING WITH A COMPUTER AND THE REQUIREMENTS APPLIED TO THEM. Научный Фокус, 1(8), 516-524.
51. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). ELECTRICAL SAFETY IN THE PROCESS OF REPAIRING COMPUTER EQUIPMENT. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 6(12), 183-192.
52. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). MOVEMENT OF THE POPULATION WHEN A LANDSLIDE OCCURS. Scientific Impulse, 2(16), 630-640.
53. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). PROVIDING ENVIRONMENTAL EDUCATION AND TRAINING TO YOUNG PEOPLE. Scientific Impulse, 2(16), 641-649.

54. Бахриддинов, Н. С., & Мамадалиев, А. Т. (2022). Преимущество отделения осадков, образующихся при концентрировании экстрагируемых фосфорных кислот. *Scientific Impulse*, 1(5), 1083-1092.
55. Мамадалиев, А. Т., & Мамаджанов, З. Н. (2022). Фавқулодда вазиятлар ва аҳоли муҳофазаси. Дарслик. Тошкент, 2.
56. Мамадалиев, А. Т., & Мамаджанов, З. Н. (2022). Минерал ўғитлар ва микроэлементли композицияларни сувдаги эритмаси билан қобиқланган тукли чигитларни лаборатория-дала шароитида синаш натижалари. *Экономика и социум*, (2-1 (93)), 382-387.
57. Мамадалиев, А. Т., & Ахунов, Д. Б. (2023). Действие населения при наводнении. *PEDAGOG*, 6(3), 147-157.
58. Бахриддинов, Н. С., & Мамадалиев, А. Т. (2023). Компьютер хоналари учун ёритиш ва шамоллатишни ҳисоблаш. *Scientific Impulse*, 1(8), 995-1003
59. Мамадалиев, А. Т., & Ахунов, Д. Б. (2023). Минералогия, кристаллография ва кристаллокимё фани мавзусини интерфаол таълим методлари асосида ўқитиш. *PEDAGOG*, 6(3), 63-73.
60. Sadriddinovich, B. N., & Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). Lighting and Ventilation for Teaching Rooms. *Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal*, 2(4), 634-642.
61. Вафакулов, В. Б., & Мамадалиев, А. Т. (2023). ТРЕБОВАНИЯ К СНЕГОЗАЩИТНЫМ БАРЬЕРАМ НА ГОРНЫХ ДОРОГАХ. *Universum: технические науки*, (2-1 (107)), 25-28.
62. Бахриддинов, Н. С., & Мамадалиев, А. Т. (2023). РАСЧЕТ ОСВЕЩЕНИЯ И ВЕНТИЛЯЦИИ ДЛЯ КОМПЬЮТЕРНЫХ АУДИТОРИИ. *Journal of innovations in scientific and educational research*, 6(5), 635-644.
63. Бахриддинов, Н. С., & Мамадалиев, А. Т. (2023). СОЗДАНИЕ КОМФОРТНЫХ УСЛОВИЙ ТРУДА ДЛЯ КОМПЬЮТЕРНЫХ РАБОТНИКОВ. *Modern Scientific Research International Scientific Journal*, 1(8), 45-58.
64. Sadriddinovich, B. N., & Tukhtamirzaevich, M. A. (2022). Development of production of building materials in the republic of uzbekistan through innovative activities. *Scientific Impulse*, 1(4), 213-219.
65. Абдуллаев, М. Т., & Мамадалиев, А. Т. (2022). ИЗУЧЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДРАЖИРОВАНИЯ СЕМЯН ХЛОПЧАТНИКА В ВОДНОМ РАСТВОРЕ МИНЕРАЛЬНЫХ УДОБРЕНИЙ И КОМПОЗИЦИИ МИКРОЭЛЕМЕНТОВ. *Экономика и социум*, (1-1 (92)), 270-275.
66. Tukhtamirzaevich, M. A., & Akhmadjanovich, T. A. (2022). CAUSES OF THE OCCURRENCE OF LANDSLIDES AND MEASURES FOR ITS PREVENTION. *Scientific Impulse*, 1(5), 2149-2156.
67. Tukhtamirzaevich, M. A., & Gulomjonovna, Y. Y. (2022, December). Use of new pedagogical technologies in teaching the subjects of industrial sanitation and labor

hygiene. In Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies (Vol. 1, No. 3, pp. 378-386).

68.Vafakulov, V. B. (2023). QAMCHIQ DOVONIDAGI XIMOYA INSHOOTLARIGA QOR KO 'CHKISI TA'SIRINITAHLILQILISH.Экономика и социум,(2(105)),172-177.

69.Tukhtamirzaevich, M. A., & Bakhramovich, V. V. (2023). JUSTIFY THE REQUIREMENTS FOR THE PARAMETER OF AVALANCHE IMPACT ON PROTECTIVE STRUCTURES OF MOUNTAIN ROADS.Scientific Impulse,1(7),678-

70.Бахриддинов, Н. С., & Мамадалиев, А. Т. (2023). ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ В ОБУЧЕНИИ ТЕМЫ «ПРОМЫШЛЕННАЯ ПЫЛЬ» И «ПРОМЫШЛЕННЫЕ ЯДЫ». World of Science, 6(7), 32-40.

71.Sadriddinovich, B. N., & Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). ELUCIDATION OF THE TOPIC OF DANGEROUS AND HARMFUL FACTORS IN PRODUCTION BASED ON NEW PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES. Научный Фокус, 1(6), 346-354.

72.Бахриддинов, Н. С., & Мамадалиев, А. Т. (2023). КОМПЬЮТЕР БИЛАН ИШЛОВЧИЛАР УЧУН ҚУЛАЙ МЕҲНАТ ШАРОИТЛАРИНИ ЯРАТИШ. SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 6(10), 34-43.

73.Sadriddinovich, B. N., & Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). USE OF "GAMING TECHNOLOGY" IN TEACHING THE SCIENCE OF LIFE ACTIVITY SAFETY. Scientific Impulse, 2(15), 879-887.

**ҚАРШИ ШАҲРИ ТАРИХИЙ ЁДГОРЛИКЛАРИ ВА ЛАРДА ТУРИЗМ
ИМКОНИЯТИЛАРИ**

Уралов Ғайбулла

Қарши давлат университети ўқитувчиси, мустақил тадқиқотчи

Қаршидаги тарихий ёдгорликлардан бири Одина масжиди XIV асрнинг 80-йилларида бунёд этилган. Муаррихларнинг маълумотларига кўра Соҳибқирон Амир Темур 1385 – 1386 йилларда Қаршида қишлаб, унинг марказида йирик масжид бунёд эттирган [1]. Одина масжиди Регистон мажмуида кирган меъморий иншоотлардан бири ҳисобланган. Бу масжиднинг кўриниши, ўлчамлари ва бошқа диққатга сазовор жиҳатлари ҳақида ҳам муҳим маълумотлар мавжуд. Регистонда бу йирик иншоот Абдуллахон мадрасаси билан биргаликда, меъморчиликдаги «Қўш» мажмуани ташкил этади. Унинг ҳажми бўйига 50 метр, энига 40 метрдан иборат ва масжид ичидаги ибодат жойлари кенг, баланд, тепаси кичик гумбазчали ҳар ҳар жойига қалин қилиб терилган ғишт устунлари бир бирига равоқлар орқали туташиб кетган [2].

Ана шундай ўнлаб равоқ, гумбазчали хоналардан ўтиб, гумбазли номозгоҳга чиқилган, унинг ғарбий (қибла) томонида жуда катта, маҳобатли меҳроб бўлган. Меҳроб равоғининг атрофига Қуръони каримдан оятлар битилган. Меҳробнинг ўнг томонида етти зинали минбар бўлиб, унда жума ва ҳайит номозларида хутба ўқилган. Регистон майдонидан етти зина кўтарилиб, Одина масжиди олдидаги майдонига чиқилган. Россия босқинигача майдончанинг устида айвон бўлиб, у ҳам тўпга тутилиб вайрон қилинган. Саид Олимхон томонидан қалъанинг таъмирланиши пайтида бу айвон ҳам қайта тикланган. 1920 йил Бухоро амирлиги ағдарилгач, шўролар ҳукмронлигининг дастлабки йилида айвон яна вайрон этилган. Масжиднинг баланд миноралари ва мовий гумбазли маҳобатли меҳроби, мармар минбари ва бошқалар бузиб ташланган.

XIX аср 60 – йилларининг охирида Россия истилчилари томонидан бино тўпга тутилиб, вайрон қилинган. Масжид гумбази ва минораларнинг қолдиқлари эса 1914 йилгача сақланган [3]. Амир Саид Олимхон томонидан бир қанча бинолар, иншоотлар таъмирланган бўлиб, Қашқадарё кўприги, Қарши қалъаси, Абдуллахон мадрасаси қаторида Одина масжидида ҳам қайта таъмирлаш ишлари олиб борилган. Таъмирлаш давомида вайрон бўлган масжиднинг гумбази ва минораларини тиклашнинг иложи бўлмаган. Шўролар даврида Одина (жума) масжидида турли идоралар жойлаштирилиб, кейинчалик омборхона сифатида ҳам фойдаланилган. 1938 йилда масжиднинг атрофи баланд девор билан ўраб олинган ва маҳбусхонага айлантирилган. Қарши шаҳрининг 2700 йиллиги муносабати билан 2004 йил охирида ҳибсхона бошқа жойга кўчирилди. Одина масжидида ҳам кенг кўламли таъмирлаш ишлари олиб

борилиб, ноёб иншоотнинг асл қиёфасини тиклаш учун тадбирлар амалга оширилмоқда.

Қарши шаҳрида сақланиб қолган обидаларнинг аксарияти асосан XVI асрнинг иккинчи ярмида Абдуллахон II ҳукмронлиги йилларида қурилган. Бу даврда Қарши ҳозирги эски шаҳар деб юритиладиган ҳудудга силжий бошлаган. Бундан XVI асрнинг охирида қурилган йирик жомеъ масжидининг ўрни ҳам далолат беради. Намозгоҳ масжиди қурилган вақтда унинг баланд қилиб қурилган гумбази узоқ узоқларга савлат тўкиб, кўрк бериб турган. Шу боисдан бўлса керак, иншоат халқ томонидан Кўкгумбаз жомеъ масжиди номи билан аталиб келинади.

Кўкгумбаз масжидида қадимшунослик изланишлари ўтказган таниқли қадимшунос олим М.Е.Массон бино пештоқидаги арабий битикларни ўқишга муяссар бўлиб, унинг Абдуллахон II буйруғига биноан қурдирилганлигини аниқлаган [4]. Бинонинг қуриб битказилган санаси ҳижрий 999 (1590 – 1591) йилда эканлиги маълум. XIX асрда шаҳарга ташриф буюрган Г. Лансделл Кўкгумбаз масжидини шаҳарнинг ғарбий томонида бунда 320 йил олдин Абдуллахон томонидан Қаршига ҳоким этиб тайинланган Мир Бақо томонидан бунёд этилган деб маълумот беради [5]. Иншоат жомеъ масжид сифатида Қарши шаҳри ва атрофидаги қишлоқлар аҳолисига хизмат кўрсатган, ҳамда бу жойда байрамларда халқ сайиллари ўтказилган. Қадимшунослик ишларининг далолат беришича, обида пойдевори томонидаги жой кейинчалик чўкиш юз бермаслиги учун анча чуқур қавланган ва 12 қатлам тупроқ (ҳар қатлам қалинлиги 6 – 19 см) солиниб, сув қуйилган ва роса тепиб пишитилган. Пойдеворига сув ўтмаслиги учун шағал, сополнинг майда синиқлари тўшаб чиқилган.

Кўкгумбаз жомеъ масжиди ўртада мураббаъ шаклида қурилган баланд гумбазли зал ва икки биқинидаги қатор тушган бинолардан иборат. Обиданинг умумий узунлиги 38,25 м. Қанотлардаги иморатларнинг эни икки хил. Шимолий ғарбий тарафдагисининг 14 м, жануби шарқий томондагисининг 14,6 м, ён томондаги биноларга асосий залга ўтиш йўлаклари орқали кирилади [6]. 1966 йилда аркнинг киравериш жойига пештоққа битилган форсий ёзув очиб тозаланган. Оқибатда унда масжидни қурдирган кишининг исми шарифи маълум бўлди [7]. Аниқланишича масжидни қурдирган киши Мир Бақо Баҳодир экан. Бу киши ўз вақтида жангларнинг бирида Абдуллахонни ўлимдан қутқарганлиги учун шундай марҳаматга сазовар бўлган. Бино Қарши, Самарқанд усталари томонидан битказилган. Пештоқнинг асосий қисмида ҳошияли ёзув мавжуд бўлиб, бино қурилиши Мир Бақо Баҳодир бошчилигида ниҳоясига етказилди, дейилган.

Бино пухта қурилган, пештоқ ва уст гумбази чиройли ҳаворанг кўк кошинлар билан безатилган, Кўкгумбаз дейилиши ҳам балки ана шу боисдандир [8]. Ю. Скайлер Кўкгумбаз масжидини ичкари қисми теп текис бўлиб, тўққизта тошли қуббалардан иборат, масжидни олд қисми жуда чиройли ҳамда яхши,

мутоносиб, ёпилган гумбази ва Қуръондан олинган матнларнинг шаклигача мовий ва оқ кошндан ишланган деб маълумот беради [9]. Бинонинг тик баландлиги 38,25 м кўндаланг ён қисмининг узунлиги 14,0:14,6 м ички хонақоҳ 8x8, баландлиги 14 м келади. Бинонинг асосий тик ва ён равоклари бирлашган ҳолда кўтариб туради, умумий кўриниши ҳам миллий анъаналар билан ҳамоҳангдир. Масжид асосан пишиқ ғиштдан қурилган, асосий уст қопламлари мовий зангори ва оқ рангли кошнлардан иборат [10].

Ўз вақтида масжид уч томондан баланд пахса девор билан ўралган бўлиб, деворнинг бир чети боғзорларга, иккинчи бети эса Хўжа Рўшноий қабристонига туташган. Кўкгумбаз жомеъ масжиди ўз даврида гўзал нақшлар билан безатилган. Масжиднинг феруза гумбази таянчи билан XIX асрнинг ўрталарида ўпирилиб тушган.

Хонақоҳ жомеъ масжиди Қарши шаҳрининг Қўрғонча маҳалласида жойлашган. Жомеъ масжиди XVII асрнинг охири чорагида қурилган. Айрим маълумотларга кўра, Хонақоҳ масжиди 1677 йилда битказилган. Масжид 14 қиррали тарх асосида қурилган бўлиб, 14 м лик минораси, 14 м лик тошқудуғи 14 м лик тош ҳовузи мумтоз бир уйғунлик асосида ягона мажмуани ташкил этади [11].

Хонақоҳ масжиди Абдурахмон Халифа ташаббуси билан Қўрғонча аҳолиси томонидан ҳашар тариқасида ниҳоясига етказилган. 1910 йилда (1331 ҳ.с.) масжид қайта бошдан қурилган. Самариддинхон Эшон томонидан ҳашар йўли билан тикланган масжид ўзининг иккинчи қурилишида аввалги тархидан бироз ўзгарган. Унинг ҳозирги кўриниши 9 қиррали бўлиб, чилла ўтиришга мослаштирилган хос ҳужрага ҳам эга [12]. Қарши шаҳридаги масжидлар орасида Хонақоҳ жомеъси шу жиҳати билан ягона ҳисобланади. Масжид шарқона безаклар билан зийнатланган.

Шўро салтанати йилларида Хонақоҳ масжиди хароб ҳолга келиб қолган эди. 1962 йилда Қўрғонча ва Қизил Масжид маҳаллалари аҳолиси саъй-ҳаракати билан масжид буткул вайрон бўлишдан сақлаб қолинади. Республика мустақиллиги шарофати билан Қўрғонча Хонақоҳ жомеъ масжидига ҳам эътибор кучайди. Масжид, унинг минораси, ҳовузи, қудуғи таъмирланди. Қабристон ҳам обод этилди. Қадимий мақбара, сағана тикланди. Қабристон Хонақоҳ масжидининг орқа буржида бўлиб, сағанадаги катта "оқ мармар тошга жомеъ масжидига асос қўйган фозил кишилар шажараси битилган. Сағанадаги мармар лавҳда бу машҳур шайх Абдурахмон Нақшбандийга дахлдор эканлиги битилган. Шажара қуйидаги силсилада берилади: Сиддиқ, Тожиддин, Абдусамад, шайх Муҳаммад, Мусохон Даҳбедий, Абдурахмон Даҳбедий (Қаршига келиб муқим яшаган), Абдулаҳад, Мухаммад, Бурхониддин, Бадриддин, Абдусамад Бухорий [13].

Қабристон ва ундаги сағана, шубҳасиз, Хонақоҳ масжидидан аввал вужудга келган. Қабристондаги шажара 1115 хижрийнинг (1695 м.й.) зулҳижжа ойида

битилган. Шажарада зикр этилган машойихлар, имомлар Маҳдуми Аъзам силсиласидан бўлиб, Нақшбандия таълимотининг йирик тарғиботчиларидан бўлганлар. Хонақох масжиди Қарши шаҳрининг ўтмишда вужудга келган обидалардан бири сифатида ўзига хос тарихийлик касб этади. Жомеъ масжиди ҳозирда мукаммал таъмирга муҳтож бўлиб турибди.

Чақар масжиди (1860) Қаршининг эски шаҳар қисмида жойлашган. Айвондан эшиклар орқали ичкарига кирилади. Деворлари бенақш, ганж билан сувалган, меҳроб қисмида мрамарга ўйилган нақшни кўриш мумкин. Бинонинг асосий ўрта қисмида уймакор устунлар шифт ёғочларини кўтариб туради, тағ ҳимоя қисми мрамардан қилинган. Масжиднинг ташқи қисми айвон услубида қурилган, устунлар айвонларни кўтариб туради. Масжид ёғоч устунларига маҳорат билан гул тасвирлари, турли хил шакллари ўйилган. Бундай анъанавийликни Бухоро меъморчилигида ҳам кўриш мумкин [14].

Қарши шаҳридаги қадимий мадрасалар ўзбек меъморчилигининг ноёб намуналаридан бўлиб, уларнинг ҳар бири ўз тарихига эга. Бу ноёб обидалар Ўзбекистондаги кўплаб тарихий – маданий ёдгорликлар каби юксалишу улўғворлик даврларига ҳам, эътиборсизлик, таҳқиру тазйиқларга ҳам, вайронгарчиликларга ҳам дуч келган.

Қадимшунос олим М. Массоннинг ёзишича, XIX – XX асрлар чегарасида Қаршида 20 та мадраса бўлган [15]. Аммо, ҳозиргача улардан Шарофбой, Абдулазизбой, Қиличбой, ва Бекмир Қозоқ мадрасаларгина сақланиб қолган, холос.

Қарши регистонининг шарқий томонида Одина масжиди рўпарасида, XVI асрда Абдуллахон томонидан қурилган мадраса қад кўтариб турган. Қарши шаҳридаги бу мадраса шаҳардаги энг қадимий мадраса бўлиб, у бетакрор гўзал меъморий услубда бунёд этилган. Ёзма манбаларда бу мадраса ҳақида маълумотлар жуда кам учрайди. Н. Ҳаников “Описаниэ Бухарского ханства” асарида мадраса ҳужралари ҳақида тўхталиб уларнинг сони 40 та деб маълумот беради [16]. XIX асрнинг иккинчи ярмида шаҳарга келган Ю. Скайлер Абдуллахон мадрасаси ҳужраларини сонини 80 та деб маълумот берган [17].

Асосан, мадраса ҳақида КАТЕ раҳбари, М.Е. Массон батафсилроқ ёзиб қолдирган. М.Е. Массон “Столичные города в области низовев Кашкадари с древнейших времен” асарида, Абдуллахон мадрасаси икки қаватли бино эканлигини, томонларининг ўлчамлари бўйича 45 га 35 метрни ташкил қилганлиги, хоналари 40 га яқин бўлганлиги, деворларининг ташқи ва ички томонлари сирланган сопол тахтачалар ҳамда гулдор кошинлар билан безатилган деб маълумот беради [18].

Абдуллахон мадрасаси ҳақида Қ. Насриддинов ўзининг “Қарши Регистони” асарида, М.Е. Массон томонидан келтирилган мадраса ўлчамларидан фарқли маълумотлар беради. Қ. Насриддиновнинг дала ёзувлари асосида келтирган

маълумотларига кўра Абдуллахон мадрасасининг бўйи 50 метр, эни 40 метр бўлган ва мадраса хужралари 48 та бўлган [19].

Абдуллахон мадрасаси тадқиқ этилаётган даврда ҳам фаолият олиб борган. Мадрасанинг катта, асосий пештоқи ғарбга қараган. Унинг остидаги икки дарвозадан мадраса ҳовлисига кирилган, ўртадаги дарвозадан иккинчи қаватга чиқилган. Мадраса ҳовлисида тоқили айвон бўлиб, у ёзлик дарсхона вазифасини бажарган. Ҳовли атрофида эса икки ошёнли хужралар бўлган. Мадрасанинг тўртта баланд ва кўркам минорлари кўкка бўй чўзиб турган. Уларнинг баландлиги 30 метрга яқин (38 газ) бўлган. 1910-1912 йилларда мадрасанинг чап тарфидаги гумбази ва шу тарафдаги олдинги минораси, тепа қисми шикастланган, бошқа миноралари ярим бузилган ҳолатда бўлсада сақланган. Кейинчалик мадраса бузиб ташланган.

Қарши шаҳридаги Бек мадрасаси ҳорижлик сайёҳларларнинг эсдаликларида учрайди. 1841-1842 йиллар Бутенов билан бирга келган Ҳаников Бек мадрасасини Абдуллахон ҳукумронлиги йилларида Қарши шаҳрига бек бўлган Мир Бақо бек томонидан қурилганлигини ва 50 хужрадан иборатлигини ёзиб қолдирган [20]. 1873 йилда Қарши шаҳрида бўлган Ю. Скайлер Бек мадрасасини арқдан унча узоқ бўлмаган жойда эканлигини, хужраларининг сонини эса 100 та талабага мўлжалланганлигини ва қурдирган бекнинг номи билан юритилганлигини қайд этиб ўтган [21]. Н. А. Маэв мадраса номини Мирбека деб қайд этиб, замонлар ўтсада бир оз қорайган бўлсада яхши сақланган деб тасвирлаган [22]. Н.А. Ҳаников ҳам Ю. Скайлер ҳам Мир Бақо бекнинг Абдуллахон томонидан Қаршига бек этиб тайинланиши борасидаги юқорида келтирилган маълумотни тасдиқлайди.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Аҳмедов Б. Амир Темур, Тошкент, Ёзувчи, 1996, б.361-362
2. Исмоилов Н, Бўриев О. Қарши – Ўзбекистоннинг қадимий шаҳри. б. 122.
3. Равшанов.П. Қарши тарихи. Тошкент – 2006. б.501.
4. Массон М. Е. Столичные города в области низовьев Кашкадарьи с древнейших времен. с.87
5. Lansdell H. Russian Central Asia, including Kuldja, Bokhara, Khiva and Merv. p. 47.
6. Равшанов.П. Қарши тарихи. Тошкент – 2006. б.499.
7. Кочнев Б.Д. Раскопки и разведки в Каршинском оазисе. А О М., 1976, с,50
8. Кўрсатилган асар. с. 51
9. Скайлер Ю. Тукистон: Россия Туркистони, Қўқон, Бухоро ва Ғулжага саёҳат қайдлари. б. 291

10. Исмоилов Н, Бўриев О. Қарши – Ўзбекистоннинг қадимий шаҳри. б. 122
11. Равшанов.П. Қарши тарихи. б. 502.
12. Исмоилов Н, Бўриев О. Қарши – Ўзбекистоннинг қадимий шаҳри, б.127.
13. Равшанов.П. Қарши тарихи. б. 503.
14. Исмоилов Н, Бўриев О. Қарши – Ўзбекистоннинг қадимий шаҳри. б.126.
15. Массон М. Е. Столичные города в области низовьев Кашкадарьи с древнейших времен. с.80.
16. Ханыков Н. Описание Бухарского ханства. с. 109.
17. Скайлер Ю. Тукистон: Россия Туркистони, Қўқон, Бухоро ва Ғулжага саёҳат қайдлари.б.290
18. Массон М. Е. Столичные города в области низовьев Кашкадарьи с древнейших времен. с.78.
19. Насриддинов Қ. Қарши Регистони. б. 85.
20. Ханыков Н. Описание Бухарского ханства. с. 109.
21. Скайлер Ю. Тукистон: Россия Туркистони, Қўқон, Бухоро ва Ғулжага саёҳат қайдлари. б.290
22. Маев Н.А. Бухоро ҳонлиги очерклари. б. 43.
23. Хўжаёров, А. (2023). ЎРТА АСРЛАРДА НАСАФ ВОҲАСИ ИЛМИЙ-АДАБИЙ ҲАЁТИ. Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования, 2 (7), 41-43.
24. Ходжаёров, А. О. (2023). Сомонийлар даврида Насаф шаҳрининг ижтимоий, иқтисодий ва маънавий ҳаёти. Взгляд в прошлое, 6 (1).
25. Хўжаёров, А. О. (2022). Қашқадарё воҳаси алломалари илмий меросининг аҳамияти. In International conferences (Vol. 1, No. 21, pp. 99-103).
26. Khojayorov, A. (2023). The scientific-literary environment of the Nasaf oasis in the middle ages. Educational Research in Universal Sciences, 2(3), 885-888.
27. Хўжаёров, А. (2022). Абу Райҳон Берунийнинг “Ҳиндистон” асари ноёб этнографик манба сифатида. Academic research in educational sciences, (3), 399-411.
28. Asilbek, K. (2023). History of Sufism in Nasaf Oasis. Intersections of Faith and Culture: American Journal of Religious and Cultural Studies (2993-2599), 1 (6), 15-19.
29. Khojayorov, A. (2024). JURISPRUDENCE OF MUHAMMAD BAZDAWI (IX – XII CENTURIES). Collection of scientific papers «SCIENTIA», (February 23 2024; Amsterdam, Netherlands), 188-191.

AMIR TEMUR BITIGI TARIXDAN SO'ZLAGANDA

Xolmonova Zayfuna

Qarshi davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Amir Temur bitigida To'xtamishxon bilan bo'lib o'tgan jangni tarixiy manbalar asosida yoritishga hamda kelgusida ilmiy izlanuvchilarga asosli manba sifatida foydalanish mumkin bo'lgan takliflar keltiriladi.*

Kalit so'zlar: *Ermitaj, Qunduzcha, ayg'oqchi, Lelingrad, Turon.*

Bugungi kunda Rossiyada joylashgan Ermitaj davlat muzeyida yurtimizning boy qadimiy tarixi, madaniyati va turmush tarziga oid ko'plab moddiy manbalar saqlanadi. Nodir san'at asarlariyu haykallar, turli davrlarga oid tangalar, suratlar, bitiktoshlar tarzida bizgacha yetib kelgan tarixiy boyliklarda buyuk bobolarimizning nozik did va iqtidorlarini o'zida aks ettirib turadi. Shulardan biri diyorimizning temuriylar davri tarixini o'rganishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan bitiktoshdir.

Qadim o'tmishdan guvohlik beruvchi ushbu bitiktosh Ulug' Vatan urushidan ilgari Qozog'istonning Ulug'tov manzilidan topilgan hamda Leningradga, Davlat Ermitajiga olib kelingan.

Bitiktoshning yuqori qismidagi yozuv uch qator bo'lib, arab imlosi ham arab tilida; quyi qismidagi yozuv esa sakkiz qator bo'lib, uyg'ur imlosida turkiy tilde bitilgan. Boshdagi bitik juda mayda, atigi bir santimetr kattalikda, qolaversa, u necha asrdan buyon ochiqda turgan, shuning uchun ham yozuvni o'qish qiyinchilik tug'diradi. Bitikni ilk bor turkshunos olim N. Poppe o'rgangan va matnni aniqlashga harakat qilgan. Oradan besh yil o'tgach, sharqshunos olim A. Ponamaryov ham uni qayta o'qishga urinib ko'radi va o'z mulohazalarini bildirib o'tadi. Olimning fikricha, dastlabki tadqiqotchi bitikning umumiy ma'nosini yoritish bilan bir qatorda ba'zi yozuvlarni noto'g'ri tushungan. Shuning uchun A. Ponamaryov ayrim so'zlarni mazmunidan kelib chiqib chuqur tahlil qildi va matnning boshqacha ma'nosini taklif etdi. Agarda bitikning u rus tiliga qilgan tarjimasini o'zbek tiliga o'giradigan bo'lsak, quyidagi manba kelib chiqadi: «Tarixning yetti yuz to'qson uchinchi — Qo'y yilida Turon sultoni Temurbek ikki yuz ming cherik bilan To'xtamishxon ustiga yurdi. Shu yerda belgi bo'lsin deb ushbuni o'rnatdi. Tangri nisbat bergay, inshoolloh»... Toshning tepa qismidagi arabcha yozuvning faqat «Marhamatli va muruvvatli Xudovandi Karim sharafiga...» — degan jumlasini o'qishga erishilgan. Boshqa qismi xiralashib ketganligi uchun aniqlashning iloji bo'lmagan.

Tarixchi Nizomiddin Shomiyning yozishicha, sohibqiron-jahongir Amir Temur Ko'ragon 1391 yilning 28 aprel kuni To'xtamishxon ustiga yurish qilgan, borayotib Ulug'tov degan joyda to'xtagan, baland tepalik ustiga chiqib tevarak-atrofga, uzoq-uzoqlarga nazar solgan va mana shu yerga bir belgi qo'yish haqida buyruq bergan. Shunga ko'ra har bir askar bittadan tosh keltirishi, toshlar bir joyga to'planishi,

shularning ichidan silliq bir tosh tanlab olinib, uning sirtiga ikki imloda, ikki tilda yozuv bitilishi lozim edi. Yuqorida ko'zda tutilgan bitiktosh shu tariqa vujudga kelgandir. Bu bitik qalbaki emasmikin degan shubhada ayrim olimlar uni qayta tekshirib, toshdagi qaydlarni tarixiy manbalar bilan solishtirib ko'rdilar.

Bitikda zikr etilganidek, Amir Temur haqiqatan ham o'zini Turon sultoni deb atagan va To'xtamishxon ustiga ikki yuz ming lashkar bilan bostirib borgan edi. Bu yurish 1391 yil sodir bo'lganligi, shuning sharafiga bitiktosh o'rnatilgani temuriylar davrining yilnomachilari G'iyosiddin Ali, Nizomiddin Shomiy va Sharafiddin Ali Yazdiylarning asarlarida qayd etilgan.

Ko'sh, ushbu bitikda aytib o'tilgan Oltin O'rdaga yurish qanday boshlanib, qay tariqa yakun topgan. Buni oydinlashtirish uchun avvalambor Amir Temur bilan To'xtamishxon o'rtasidagi munosabatlarga qisqacha to'xtalib o'tish lozim. Ma'lumki, jahongir Amir Temur bilan To'xtamishxonning ilk uchrashuvi 1375 yili Samarqand shahrida bo'lgan edi. O'shanda Oltin O'rda xoni O'risxonning ta'qibidan qochib, To'xtamishxon panoh izlab kelgandi. Garchi Amir Temur mo'g'ullar istilosi tufayli xarob bo'lgan Movarounnahrni qayta tiklash bilan band bo'lsa-da, shunga qaramay To'xtamishxonga izzat-hurmat ko'rsatdi. To'xtamishxon uning jamiki yordamini sidqidildan qabul qildi va unga sodiq qolishi haqida qayta-qayta qasam ichdi. Oradan yillar o'tib, 1380 yildagi Kulikovo jangidan keyin mavqeyi yo'qolgan Mamayxonni tormor keltirgach, Jo'ji ulusida hokimiyatni ko'lga kiritgan To'xtamishxon salbiy tomonga o'zgardi va bergan qasamlari unitila boshlaydi. Tabiiyki, u egallagan yerlarni kengaytirishga intildi — talovchilik yurishlarining rejasini tuzdi. Natijada Amir Temurning yaxshiliklarini ham hisobga olmay, uning qo'l ostidagi yurtlarni bosib olish uchun 1387-1388 yillarda ikki marta bosqinchilik yurishlarini amalga oshiradi. Yaqindagina ko'z yosh to'kib, panoh izlab kelgan To'xtamishxonning endi uyalmay-netmay qo'shin tortib kelishi, tabiiyki, jahongirni qattiq g'azablantirdi.

U sekin-asta qad rostlayotgan vatanini himoya qilishga shaylandi. Sirdaryo bo'ylarida To'xtamishxon qo'shinlari kuchli zarbaga uchradi. Amir Temur esa muzaffar qo'shini bilan Samarqandga qaytdi. Albatta bu To'xtamishxonning butkul mag'lubiyatga uchraganini anglatmas, u katta qo'shin to'plab, hech kutilmaganda Movarounnahrda bostirib kelishi ham mumkin edi. Aniqrog'i shimoli-g'arbiy sarhadlarda Amir Temur saltanati tinchligiga putur yetkazuvchi kuchli dushman paydo bo'lgandi. Shu bois u To'xtamishxonni tamomila yanchib tashlash uchun hozirlik ko'ra boshladi va 1389 yili Oltin O'rdaga qo'shin tortdi. To'xtamishxon esa ochiq jang qilishdan cho'chib cho'lga qochdi. Uni quvish befoyda ekanligini anglagan Amir Temur muqarrar sodir bo'lajak urushga yarasha kuch to'plashga kirishdi.

Tarixchilar qayd etishicha, Amir Temur To'xtamishxonga qarshi 1390 yilning qishida yurish boshlagan. Samarqanddan yo'lga chiqqan qo'shinlar Sirdaryoni kechib o'tganda, Chinoz yaqinida qishlab qolishgan. Temur o'z odatiga ko'ra Shayx Maslahatning qabrini ziyorat qilish uchun Xo'jandga borgan va atagan nazru niyozlarini beva-bechoralarga ulashib, tag'in Chinozga qaytib kelgan. Shundan keyin u

qattiq betob bo'lib, qirq kuncha yotib qolgan. 1391 yilning yanvar oyida sog'aygach, yana u shijoat bilan bo'lg'usi jangga hozirlik ko'ra boshlagan. Nihoyat, 22 yanvar kuni qo'shin Toshkentdan o'tib Qora Somon degan joyga kelganida ularning huzuriga To'xtamishxonning elchilari yetib kelgan. Bu holat bekorga emas edi, albatta. Amir Temur katta qo'shin bilan yopirilib kelayotganligini eshitgan To'xtamishxon talvasaga tushgan va muzokara yo'lini tutishga qaror qilgan edi. Sohibqiron ularni hurmat bilan kutib oling, deya buyruq bergan. To'xtamishxon hadya sifatida in'om etgan va elchilar olib kelgan lochinni u qo'liga qo'ndirgan-u, biroq unga qayrilib qaramagan.

Elchilar Amir Temurning qarshisida tiz cho'kishib, unga To'xtamishxonning maktubini topshirishgan. Ushbu maktubda To'xtamishxon unga qilgan xiyonatidan qattiq pushaymon ekanligi, Amir Temur agarda gunohidan o'tsa, bundan buyon vassal bo'lib, uning barcha buyrug'ini so'zsiz bajarishi aytilgan edi. Bu To'xtamishxonning navbatdagi nayrangi ekanligi jahongirga sir emas edi, shuning uchun ham unga munosib javob qaytardi. Javob xatida nonko'rlik qilgan To'xtamishxonning va'dayu so'ziga hech kachon ishonmasligini qayd etib o'tadi. Shundan so'ng Amir Temur yurishni davom ettiramizmi yoki Samarqandga qaytamizmi degan masalani hal qilib olish uchun qurultoy chaqirdi. Qurultoyda qatnashgan amirlar, shahzodayu lashkarboshilar yurishni davom ettirish lozim, To'xtamishxon vaqtida tiyib qo'yilmasa, baribir, bir kun shunga majbur bo'linadi, deyishadi.

1392 yilning fevral oyi oxirlarida Amir Temur qo'shinlari Yassa, Qorachuq va Savrondan o'tib, bepoyon dashtlikka chiqishdi. Aprel oyining oxirlarida qo'shin Ulug'tovga yetib keldi. Xuddi shunda jahongir baland cho'qqiga chiqqan va tevarakatrofga nazar solib, ko'ngli allaqanday hislarga to'lgan, shu yerda o'zidan bir yodgorlik qoldirmoqchi bo'lgan.

Bitiktosh o'rnatilgach, qo'shin yana oldinga siljigan. Yalinib-yolvorishiga qaramay, baribir, yurish rejasidan qaytmagan Amir Temur lashkarini qay tariqa holdan toydirdi ekan, deb o'ylagan To'xtamishxon axiri bir qarorga kelgan, ya'ni raqib qo'shinini ortidan ergashtirib, cho'lda qochib yurishni, ularni horitishni, ochlikka duchor kilib, so'ng birdan hujumga o'tishni rejalashtirgan. Uning bu niyatini jahongir anglab, raqib lashkarlari izini topish uchun har tomonga mohir xufiyachilarni jo'natgan, nabirasi, jasur lashkarboshi Muhammad Sultonga qo'shin ajratib berib, old tomonga yuborgan. Shuningdek, Umarshayx Mirzoni ham 20000 lashkarga bosh qiladi va To'xtamishxonni axtarishga yo'llaydi.

Umarshayx Mirzo raqib qo'shinlari bilan yuzma-yuz kelib, jangga kirishadi.

1391 yilning 18 aprelida Amir Temur o'zi qo'shinga bosh bo'lib, Samara viloyatining Qunduzcha deb nom olgan joyida To'xtamishxon qo'shiniga qarshi jang boshlaydi. To'xtamishxon lashkarlari tor-mor etiladi.

Amir Temur g'alabani qo'lga kiritgach, Yoyiq daryosidan kechib, Savron, O'tror, Toshkent orqali Samarqandga qaytib kelgan. Bu yurishga jami 11 oy vaqt ketgan. Shundan so'ng vatanning shimoli g'arbiy hududlari ancha yillar osoyishta turdi...

Leningrad Davlat Ermitajidagi bu bitiktosh Amir Temurning vatan osoyishtaligi yo'lida olib borgan kurashlaridan biri haqida hikoya qiluvchi yodgorlikdir. Jahongir uni Ulug'tovda mangu tursin, kelajak nasllarga shavkatli ishlarimizni doimo eslatsin, deb o'rnatgan bo'lsa ehtimol.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nizomiddin Shomiy "Zafarnoma".
2. Muiniddin Natanziy "Mo'ntahab ut-tavorix"
3. Sharofiddin ali Yazdiy "Zafarnoma".
4. G'.Karimov "Amir Temur va Ulug'bek zamondoshlari xotirasida"(T.: 1996) va "Temuriylar bo'nyodkorligi davr manbalari"(T.: 1997).
5. I.M. Mo'minovning «O'rta Osiyoda Amir Temurning o'rni va roli»
6. Ismatullayev X. Amir Temur va tashqi dunyo // O'zbekiston adabiyoti va san'ati. 1994.
7. Хўжаёров, А. (2023). ЎРТА АСРЛАРДА НАСАФ ВОҲАСИ ИЛМИЙ-АДАБИЙ ҲАЁТИ. Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования, 2 (7), 41-43.
8. Ходжаёров, А. О. (2023). Сомонийлар даврида Насаф шаҳрининг ижтимоий, иқтисодий ва маънавий ҳаёти. Взгляд в прошлое, 6 (1).
9. Хўжаёров, А. О. (2022). Қашқадарё воҳаси алломалари илмий меросининг аҳамияти. In International conferences (Vol. 1, No. 21, pp. 99-103).
10. Khojayorov, A. (2023). The scientific-literary environment of the Nasaf oasis in the middle ages. Educational Research in Universal Sciences, 2(3), 885-888.
11. Хўжаёров, А. (2022). Абу Райҳон Берунийнинг "Ҳиндистон" асари ноёб этнографик манба сифатида. Academic research in educational sciences, (3), 399-411.
12. Asilbek, K. (2023). History of Sufism in Nasaf Oasis. Intersections of Faith and Culture: American Journal of Religious and Cultural Studies (2993-2599), 1 (6), 15-19.
13. Khojayorov, A. (2024). JURISPRUDENCE OF MUHAMMAD BAZDAWI (IX – XII CENTURIES). Collection of scientific papers «SCIENTIA», (February 23 2024; Amsterdam, Netherlands), 188-191.
14. Uralov, G. (2021). POLITICS OF REPRESSION IN THE KASHKADARYA OASIS.
15. Ghaybulla, U. (2023). The development of tourism through" Abu-l Mu'in an-Nasafi" scientific research center. Journal of Universal Science Research, 1(2), 392-395.
16. Gaybulla, O. (2023). THE HISTORY OF THE LANGAR ATA SANCTUARY AND ITS PLACE IN THE HISTORY OF OUR MATERIAL CULTURE. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 6(1), 367-371.

HUNLARNING ETNIK XALQ SIFATIDA SHAKLLANISHING TARIXI

Xolmonova Zayfuna

Qarshi davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada hunlarning etnik xalq sifatida shakllanishining tarixini tarixiy manbalar asosida yoritishga hamda kelgusida ilmiy izlanuvchilarga asosli manba sifatida foydalanish mumkin bo'lgan takliflar keltiriladi.*

Kalit so'zlar: *Hoqon, meros, nefrit, rassomchilik, sarqofag.*

Hunnular — qadimda Markaziy Osiyoda shakllangan ko'chmanchi xalq. Hunlar bundan 4 ming yil muqaddam mavjud bo'lgan dilar tarkibiga kirgan. Xitoy manbalarida Hunlar turli davrlarda 32 xil nomda (kvey, kuy, kuyfan, kuyrung, xunyi, hu, shyu-nyun, syunnu va b.) keltirilgan. Ba'zan ular beydi (shim. turk) deb ham atalib kelingan. Olimlar va tarixchilar o'rtasida Hunlar etnonimi kun (quyosh) so'zidan kelib chiqqan, degan fikr mavjud. Yaponiya olimlarining fikricha, «shyunnu» — «kun» so'zining xitoycha transkripsiyasi bo'lib, u tangri farzandi, kunga (quyoshga) topingan odam, xalq kabi ma'nolarga ega bo'lgan. Ammo xitoylar shyunnu atamasini yozishda «dahshatli qul» ma'nosini anglatadigan 2 iyeroglifni qo'llashgan. Xitoy manbalarida Hun xoqonligi ham Shyunnu deb nomlanadi. Hunlar syalar (qadimgi xitoylar) ning shim. da-gi g'arbiy qo'shnilar bo'lib, mil. av. 2—1-ming yillikda hozirgi Xesi yo'lagi, Ordos yaylovlarida yashaganlar. Mil. av. III asr. oxirida Hunlar Modexoqon boshchiligida dunxu, yuyechji, gyangun (qirg'iz), usunlarni tor-mor qilib Xitoyga bostirib kirganlar va imperator Lyu Banni o'lpon to'lashga majbur qilganlar.

Miloddan avvalgi I asrda Hunlar orasida o'zaro nizolar kelib chiqqan, natijada tobe ettirilgan barcha qabilalar ulardan ajrab chiqqan va Xuxanye tangriqut Xitoyga nomiga vassal bo'lib qolgan (mil. av. 51 yili). Mil. I asr boshida Xitoyning zaiflashuvi Hunlarga mustaqillikni qaytarib olish imkonini bergan, ammo 48 yili sakkizta hun urug'lari qaytadan Xitoyga tobe bo'lib qolgan; Janubiy Hunlar ulardan tarqalgan. Shimoliy Hunlar 87—93 yillarda xitoylar, syan-bilar va dinlinlar ittifoqidan mag'lubiyatga uchranganlar, lekin 93 yildan keyin ham ularning bir qismi Mo'g'uliston cho'llarida ko'chmanchilik qilib yurishgan. Shimoliy Hunlarning boshqa qismi G'arbga chekinib, mahalliy xalqlar bilan chatishib Yevropada gunnlar nomini olgan yangi xalqqa asos solgan. Shimoliy Hunlarning yana bir qismi Yuyeban (Yaypan) nomi bilan Yettisuv va Tarbag'atayda o'troqlashgan. Ularning davlati V asr oxirida tele qabilalari tomonidan vayron etilgan. O'rta Osiyo Hunlarining qoldiqlari — chuyuye, chumi, chumugun va chubanlar VI asrda G'arbiy turk xoqonligi turkiylariga tobe bo'lishgan. Chuyuye va chumilarning tarmog'i — shato qabilasining tarixiy taqdiri alohida kechgan. Mil. III asr boshida saflarini o'z qabiladoshlari bilan to'ldirgan Janubiy Hunlar 304 y. qo'zg'olon ko'tarib Lyu-xan imperiyasiga (304— 318) asos solganlar; bu davlat Katta Chjao va Kichik Chjaoga parchalanib ketgan. Kichik Chjao 329 y. Katta Chjaoni

tobe etib, butun Shim. Xitoyni o'ziga bo'ysundirgan, biroq yoshligida Hunlar xoqoni tomonidan o'g'il qilib olingan xitoylik Jan Min hokimiyatni egallab olib, Kichik Chjao saltanatidagi barcha Hunlarni qatliom etishga buyruq bergan. Faqat ordos va Nanshan tog' yon bag'irlarida (hozirgi Gansu viloyati) yashayotgan Hunlar omon qolishgan. Ordoslik hun Xelyan Bobo Sya podsholigiga asos solgan (401—431), nanshanlik qabila sardori Men Sun — Bey Lyan xonligini tuzgan (397—439). Bu har ikki davlat tabg'ach (toba) xalqi tomonidan tugatilgan. Hunlarning qoldiqlari Turfonga chekinib, u yerda 460 yilgacha, ya'ni jujanlar tomonidan tor-mor etilmaganlarigacha yashaganlar.

Hunlar yevropeoid irqqa mansub bo'lib, tarixchilar orasida Hunlarning tili mo'g'ul tili guruhiga kiradi degan fikr ham mavjud. Xitoy manbalaridagi ma'lumotlar bunday fikrning noto'g'riligini ko'rsatadi. Hunlar teriga xat yozib kitob qilishgan. Hunlarning urf-odatlariga ko'ra, bir urug' doirasida qiz olish va qiz berish qat'iyman etilgan. Uzatilgan qiz kelin qilgan urug'ning a'zosi hisoblanishi bilan birga, u merosxo'rlik huquqiga ham ega bo'lgan. Shuning uchun mabodo kelin beva qolsa, u qaynota va qaynona urug'i doirasidan chiqib, boshqa uruqqa kelin bo'la olmagan. Meros bo'lib qolgan mulkni urug' doirasida saqlab qolish maqsadida bunday bevalar marhum urning aka-ukalariga xotin bo'lishi odatga kirgan. Odatda ular o'zaro va o'zgalar bilan bo'lgan kelishuvlarni og'zaki bitim qilishgan va berilgan va'daga xiyonat qilishmagan. O'likni sarqofaga solib tepalikka dafn etishgan. Qasddan odam o'ldirganlarga o'lim jazosi berishgan, mayda o'g'irlik qilganlarni qo'lini kesishgan, katta o'g'irlik qilganlarni o'limga mahkum etishgan. Qamoq jazosi 10 kundan ortmagan.

Hunlar tangrichilikka e'tiqod qilganlar, Tangrini xudo deb bilganlar. Va'daga vafo qilishmaganlar Tangrining qahriga uchraydi deb bilishgan. Tangrining ne'mati sifatida quyosh va oyga sajda qilganlar. Hunlar qo'shiq aytish va o'yinga tushishni yaxshi ko'rishgan. Cholg'u asboblari ichida nay, surnay, qubus, pipa (gitaraga o'xshagan), chang kabilar bo'lgan. Rassomchilik va haykaltaroshlik san'ati ham Hunlarda yaxshi rivojlangan. Nefrit, oltin, temir va misdan hayvonlarning haykallarini hamda turli idish-tovoqlar yasash san'ati keng rivojlangan. Egar-jabduq yasash va ularga naqsh berish san'ati yuksak darajada bo'lgan. Po'latdan yasalgan qilich va xanjarlar Xitoyga eltib sotilgan. Hunlar hayotida chorvachilik bilan birga dehqonchilik, hunarmandchilik va savdogarlik muhim o'rin egallaydi. Hunarmandchilik sohasida temirchilik, misgarlik, zargarlik, ko'ncilik, kulolchilik, duradgorlik, to'qimachilik, ayniqsa, gilam to'qish umumiy ishlab chiqarishning muhim yo'nalishlari bo'lgan. Ishlab chiqarilgan mahsulotlar xorijiy mamlakatlarga, jumladan, Xitoyga ham olib ketilgan.

ADABIYOTLAR:

1. Гумилев Л. Н., Хунну, М., 1960;
2. Руденко С. И., Культура хуннов и ноинулинские курганы, М.-Л., 1962.

3. Хўжаёров, А. (2023). ЎРТА АСРЛАРДА НАСАФ ВОҲАСИ ИЛМИЙ-АДАБИЙ ҲАЁТИ. Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования, 2 (7), 41-43.
4. Ходжаёров, А. О. (2023). Сомонийлар даврида Насаф шаҳрининг ижтимоий, иқтисодий ва маънавий ҳаёти. Взгляд в прошлое, 6 (1).
5. Хўжаёров, А. О. (2022). Қашқадарё воҳаси алломалари илмий меросининг аҳамияти. In International conferences (Vol. 1, No. 21, pp. 99-103).
6. Khojayorov, A. (2023). The scientific-literary environment of the Nasaf oasis in the middle ages. Educational Research in Universal Sciences, 2(3), 885-888.
7. Хўжаёров, А. (2022). Абу Райҳон Берунийнинг “Ҳиндистон” асари ноёб этнографик манба сифатида. Academic research in educational sciences, (3), 399-411.
8. Asilbek, K. (2023). History of Sufism in Nasaf Oasis. Intersections of Faith and Culture: American Journal of Religious and Cultural Studies (2993-2599), 1 (6), 15-19.
9. Khojayorov, A. (2024). JURISPRUDENCE OF MUHAMMAD BAZDAWI (IX – XII CENTURIES). Collection of scientific papers «SCIENTIA», (February 23 2024; Amsterdam, Netherlands), 188-191.
10. Uralov, G. (2021). POLITICS OF REPRESSION IN THE KASHKADARYA OASIS.
11. Ghaybulla, U. (2023). The development of tourism through" Abu-l Mu'in an-Nasafi" scientific research center. Journal of Universal Science Research, 1(2), 392-395.
12. Gaybulla, O. (2023). THE HISTORY OF THE LANGAR ATA SANCTUARY AND ITS PLACE IN THE HISTORY OF OUR MATERIAL CULTURE. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 6(1), 367-371.

Samandarov Firdavs

Qarshi davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ingliz diplomati va savdogari A.Jenkinson hayoti, Rossiyaga ingliz elchisi sifatida kelishi, Moskva kompaniyasiga asos solinishi hamda Turkiston (Buxoro va Xiva xonligi), Fors va Rossiyaning boshqa hududlariga sayohatlari haqida bilib olamiz.*

Kirish so'zlar: *Qirolicha Yelizaveta I, Ivan IV Grozniy, Moskva kompaniyasi, Buxoro xonligi, Iskanda1rxon, Abdullaxon II, London, Moskva va Buxoro shaharlari, A. Jenkinson xaritalari, sayohat, kemalar, karvon yo'llari, o'rta yer dengizi, Fors davlati.*

Antoni Jenkinson – 1529-yilda Angliyani Lestersher grafligining Harboro savdogarlar shahrida tug'ilgan. Otasi Uilyam Jenkinson boy savdogar bo'lgan. A. Jenkinson yoshligidan tijorat va kemachilikka katta qiziqish bildirgan. Eng katta orzusi Hindiston hududiga sayohat qilish edi. Antoni Jenkinsonning oilasi katta edi. Olti qizi va to'rt nafar o'gli bor edi. 1568-yilda Moskva kompaniyasi bosh tadqiqotchisi bo'ldi. Moskva-London o'rtasida savdo ishlarini rivojlantirishga harakat qildi. Hayoti davomida Hindiston va Xitoy hududini o'rganishga harakat qildi. Bu hududlardan o'tadigan savdo hamda karvon yo'llari haqida ma'lumotlar to'pladi. Sayohatdan keyin 1606-yildan Eshtonda yashay boshladi. 1610-yil dekabr oyida vafot etdi va 1611-yil 16-fevral kuni dafn etilgan. Angliya davlatining sayohatchilik tizimiga katta hissa qo'shdi.

Rossiyaga sayohati. Antoni Jenkinson – 1557-yilda uchta kemada London portidan Rossiya yerlariga yo'l oladi. 1557-yil 6-8-dekabda Moskva shahriga yetib keldi. 10-dekabrda rus saroyida tashrif buyirdi. 25-dekabrda rus hukmdori Ivan IV qabulida bo'ldi. O'zaro maktublar almashdi hamda savdo-sotiq bo'yicha shartnomalar imzolandi. A. Jenkinson kundaligida quyidagi muhim ma'lumotlar majvud: "Moskva – katta shahar hisoblanib, asosiy inshootlar yog'oshdan qurilgan. Tosh cherkov va monastrlar ham mavjud. Shaharni 16 ta darvozasi bor. Ruslar – shoyi va ipakdan kiyim kiyishadi. Ruslar ham nasroniylardir, lekin tatar va kumanlar Muhammad dinidandir."

A.Jenkinson Rossiya hududini savdo-karvon yo'llarini, harbiy salohiyatini hamda iqtisodiy madaniy va ijtimoiy hayotini keng o'rgandi. Kundaligida Moskva, Qozon hamda Astraxan shaharlari haqida qiziqarli va muhim ma'lumotlarni yozib qoldirdi. Bu ma'lumotlar keyinchalik Rossiya-Angliya diplomatik aloqalarini kuchaytirdi. Yevropa davlatlari hamda Rossiya davlati o'rtasida elchilik aloqalarini shakllanishga turtki bo'ldi.

Moskva kompaniyasi – 1551-1698-yillarda Rossiyada savdo-sotiq bo'yicha ingliz manopol huquqiga ega bo'lgan. 1808-yilda Rossiyada islohotlar natijasida tugatilgan. Bu kompaniya Angliya-Rossiya o'rtasida iqtisodiy va siyosiy aloqalarini olib borgan. A.

Jenkinson 1557-1572 yillarda ingliz "Moskva kompaniyasi" ning yirik arbobi. U olti marta Moskvada bo'lgan, u yerda uzoq vaqt yashadi hamda Oq dengizdan Astraxangacha butun Rossiyani to'rt marta kesib o'tdi.

Buxoroga sayohati. A.Jenkinson 1558-yilda Moskvadan Astraxan shahriga tashrif buyirdi. A.Jenkinson shaharni ijtimoiy, iqtisodiy hamda madaniy hayotini o'rgandi. A.Jenkinson kundaligida shahar aholisini asosiy qismi tatar xalqiga mansubligi hamda musulmon diniga e'tiqod qilishini ta'kidlab o'tgan. Astraxandan so'ng Kaspiy dengizi orqali Movarounnahrda keladi. Xiva xonligining poytaxti Urganch shahriga keladi. Bu davlatning siyosiy hamda harbiy salohiyatini o'rgandi. Shuningdek muhim savdo yo'llari va qal'alar haqida muhim ma'lumotlar to'pladi. A.Jenkinson o'z kundaligida Xiva davlati hunarmandchilik turlari ko'pligi va yuksak darajada rivojlanganligini yozgan. Lekin Vazir shahri xaroba shaklida ekanligini hamda mamlakatda iqtisodiy ahvol yomonligini ta'kidlab o'tgan. Kundalikda quyidagi jumla keltirilgan: "savdogarlar soni juda kam va ular shunchalik kambag'al ediki, butun shaharda men faqat to'rt dona mato sotishga muvaffaq bo'ldim." Bu ma'lumotlar Xiva xonligida bir qancha iqtisodiy jihatdan tanazzulga yetgani ko'rishimiz mumkin. A.Jenkinson 1558-yil 23-dekabrda Urganchdan Buxoroga keldi. Ingliz-rus elchisi A.Jenkinson Buxoro xoni Abdullaxon II saroyi qabulida bo'ldi. Buxoro va Rossiya o'rtasida diplomatik aloqalarni yaxshilanishga ilk qadamlar tashlandi. A.Jenkinson Buxoro xonligini Rossiya, Eron, Xiva, Hindiston hamda Usmoniylar davlatlarini siyosiy va iqtisodiy aloqalarni keng o'rgandi. Antoni Jenkinson kundaligida har yili Buxoroga katta-katta karvonlar kelishini, bozorda eron, hind hamda rus savdogarlar tovarlar sotishi yoki sotib olishi haqida ma'lumotlar keltirilgan. A.Jenkinson O'rta Osiyo orqali Hindiston va Xitoyga boradigan savdo yo'llarini aniqlashga harakat qiladi. Hindiston mahsulotlari shu darajada mashhur ediki, uni dong'i butun Sharq va G'arb dunyosiga tanilgan edi. G'arb sayyoh va savdogarlari Hindistonga borishni orzu qilgan. Antoni Jenkinson o'z kundaligida Hindiston haqida ko'plab qiziqarli ma'lumotlar qoldirgan. Kundalikda Buxoro davlatida o'zaro urushlar va nizolar mavjudligi, bu esa savdo-sotiq hamda savdogarlarga(xalqqa ham) juda katta zarar va talofat keltirib chiqargani yozib qoldirgan. 1559-yil 8-martda A. Jenkinson hamrohlari bilan Buxoroni tark etadi.

Forsga sayohat. Angliya qirolichasi Elizaveta I tyudor Fors, Turkiston va Hindiston hududlariga qiziqish bildirgan. A. Jenkinson 1561-1564-yillarda Eronga sayohat qilgan. A.Jenkinson Buxoroda Eronga borish uchun tayyorgarlik ko'ra boshladi, Lekin Rossiyaga qaytib ketdi. 1562 yil 27-aprelda A. Jenkinson Moskvani tark etib, 10-iyunda Volga daryosi bo'ylab Astraxanga keldi. 3-avgust kuni Darbend shahriga tashrif buyurgan. Keyinchalik, Shirvon va Qazvin shaharlarga keladi. A. Jenkinson Forsga sayohati davomida Kavkaz, Ozarbayjon hamda Eron kabi hududlari haqida ma'lumotlar to'playdi. Bu hududlarning aholisi, madaniyati hamda savdo-sotiq haqida muhim va qiziqarli ma'lumotlarni kundalikda yozib qoldirgan. A. Jenkinson Eron shohi hamda shayxlari bilan siyosiy aloqalar o'rnatishga harakat qilgan. Yelizaveta I tomonidan yozilgan maktublarni Eron shohi hamda Darbend shayxiga

topshiradi. Bu voqea Angliya-Rossiya o'rtasida diplomatik aloqalar yuzaga keladi. Turkiya-Eron o'rtasida hududiy hamda chegaraviy kelimovchiliklar mavjudligi, Eron-Angliya o'rtasida bitimlar imzolandi. A. Jenkinson 1563-yilda Moskvaga qaytadi. Shaharda bir yil turar-turmas 1564-yili Londonga keladi.

Antoni Jenkinson Rossiya hududiga 4 marta sayohat qilgan

1-sayohat – 1558-yil (asosan, Astraxan va Qozon shaharlari)

2-sayohat – 1561-yil (Eronga sayohatga tayyorgarlik ishlari)

3-sayohat – 1566-yil (Angliya-Rossiya o'rtasida aloqalari)

4-sayohat – 1571-yil (savdo-sotiq aloqalar, Qrim tatarlari)

A.Jenkinson sayohatchilik hamda savdo-sotiq olib bordi. U Angliyaning faqat Rossiya emas, shuningdek, Buxoro, Xiva xonliklari, Eron hamda Hindiston bilan kelgusida siyosiy aloqalar olib borishga zamin yaratdi. Tarixda Angliya-Sharq davlatlar o'rtasida keng savdo-sotiq olib borganligini bilamiz. Bunda Antoni Jenkinson xizmatlari katta.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Tolstoy Yu.V. "Rossiya va Angliya o'rtasidagi munosabatlarning birinchi qirq yili. 1553-1593-yillar" asari
2. A. Jenkinson "Rossiyaning Moskva shahridan 1558-yilda Baqtriyaning Buxoro shahriga sayohat" kitobi
3. Уляницкий В. "Сношения России с Среднею Азиею и Индиею в XVI-XVII вв." asari
4. B. J. Eshov, A. A. Odilov "O'zbekiston tarixi" II kitobi
5. A. Zamonov, A.Egamberdiyev "O'zbekiston tarixi" 3-qism.
6. Хўжаёров, А. (2023). ЎРТА АСРЛАРДА НАСАФ ВОҲАСИ ИЛМИЙ-АДАБИЙ ҲАЁТИ. Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования, 2 (7), 41-43.
7. Ходжаёров, А. О. (2023). Сомонийлар даврида Насаф шахрининг ижтимоий, иқтисодий ва маънавий ҳаёти. Взгляд в прошлое, 6 (1).
8. Хўжаёров, А. О. (2022). Қашқадарё воҳаси алломалари илмий меросининг аҳамияти. In International conferences (Vol. 1, No. 21, pp. 99-103).
9. Khojayorov, A. (2023). The scientific-literary environment of the Nasaf oasis in the middle ages. Educational Research in Universal Sciences, 2(3), 885-888.
10. Хўжаёров, А. (2022). Абу Райҳон Берунийнинг "Ҳиндистон" асари ноёб этнографик манба сифатида. Academic research in educational sciences, (3), 399-411.
11. Asilbek, K. (2023). History of Sufism in Nasaf Oasis. Intersections of Faith and Culture: American Journal of Religious and Cultural Studies (2993-2599), 1 (6), 15-19.

12. Khojayorov, A. (2024). JURISPRUDENCE OF MUHAMMAD BAZDAWI (IX – XII CENTURIES). Collection of scientific papers «SCIENTIA», (February 23 2024; Amsterdam, Netherlands), 188-191.
13. Uralov, G. (2021). POLITICS OF REPRESSION IN THE KASHKADARYA OASIS.
14. Ghaybulla, U. (2023). The development of tourism through" Abu-l Mu'in an-Nasafi" scientific research center. Journal of Universal Science Research, 1(2), 392-395.
15. Gaybulla, O. (2023). THE HISTORY OF THE LANGAR ATA SANCTUARY AND ITS PLACE IN THE HISTORY OF OUR MATERIAL CULTURE. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 6(1), 367-371.

**AVTOMOBILLARDAN CHIQADIGAN GAZ TA'SIRI HAMDA EKOLOGIK
HOLATNING O'ZGARISHIGA OLIB KELUVCHI SABABLARNI O'RGANISH.**

Mansurov Muhamadyakub

Andijon mashinasozlik instituti

Annotasiya: *Transport-yo'l majmuasi atrof-muhitni ifloslantiruvchi kuchli manba hisoblanadi. 40 million tonna zararli chiqindilarning 90 foizi avtomobil transporti va yo'l qurilishi korxonalari chiqindilari hisoblanadi. Suv havzalarining ifloslanishida transportning roli katta. Bundan tashqari, transport shaharlardagi shovqinning asosiy manbalaridan biri bo'lib, atrof-muhitning termal ifloslanishiga sezilarli hissa qo'shadi. Rossiyada avtomobil transportidan chiqadigan chiqindilar yiliga 25 million tonnani tashkil qiladi. Ichki yonish dvigatellarining chiqindi gazlari 200 dan ortiq turdagi zararli moddalarni o'z ichiga oladi, jumladan kanserogen. Neft mahsulotlari, shinalar va tormoz prokladkalarining eskirgan mahsulotlari, quyma va changli yuklar, muzdan tozalash vositasi sifatida ishlatiladigan xloridlar yo'l chetlari va suv havzalarini ifloslantiradi kunda insoniyat sivilizatsiyasini mashinasiz tasavvur qilish qiyin Rivojlangan mamlakatlarda u nafaqat asosiy vosita, balki kundalik hayotning bir qismiga aylandi. Insonning harakat erkinligiga bo'lgan tabiiy istagi, ishlab chiqarish faoliyati va xizmat ko'rsatish sohasidagi funktsiyalarning murakkablashishi va nihoyat, katta shaharlarda, shahar aglomeratsiyalarida hayotning o'zi - bularning barchasi shaxsiy foydalanish uchun avtomobillar sonining ko'payishiga olib keladi yuk tashish hajmini oshirish [1].*

Kalit so'zlar: *Transport, avtomobil yo'llari, og'ir metallar, neft mahsulotlari, Atrof muhit, chiqindi gazlar, ozon qatlami, is gazi, ekologiya, dvigatellarining chiqindilari, chang zarrachalari, aglomeratsiya. Motorizatsiya darajasi azaldan mamlakat iqtisodiy rivojlanishining, aholi turmush sifatining asosiy ko'rsatkichlaridan biri bo'lib kelgan [2].*

Avtomobil uchun to'lov - bu bizning sog'ligimiz, hayotimiz. Bu yo'l-transport hodisalari, baxtsiz hodisalar ehtimoli [3]. Bu chiqindi gazlar, transport shovqinlari va boshqa jismoniy ta'sirlar bilan atrof-muhit ifloslanishidan zararning muqarrarliligi [4]. Ulardan hamma odamlar, hatto hech qachon mashina ishlatmaydiganlar ham azob chekishi kerak [5]. Va nafaqat odamlarga - butun tabiatga [6]. Atrof-muhitga bu zararli ta'sirlarni yaratadi, albatta, yo'l emas, balki avtomobil.

Yo'l atrof-muhitni avtomobildan himoya qiladi. Dizayn muhandisi, quruvchi, operatorning vazifasi bu himoyani yanada samarali va arzonroq qilishdir. Biz mashinasiz yashashga undamaymiz. Biz faqat 20-asrning ushbu yutug'i uchun to'lashimiz uning foydasiga ko'proq mos kelishini xohlaymiz [7].

Bugungi kunda O'zbekiston ko'chalarida 4 milliondan ziyod mashina harakatlanmoqda. Bugungi kunda O'zbekistonda har yetti kishiga bittadan avtomobil to'g'ri keladi. Ya'ni, O'zbekiston ko'chalarida 4 milliondan ziyod mashina harakatlanayapti [8]. Bundan tashqari, avtomobil shovqini zararli tovushdir [9].

Quyosh nurlari ta'sirida kislorod, azot oksidi va boshqa gazlar ishtirokida hosil bo'lgan ozon kuchli ultrabinafsha nurlarni o'ziga yutib, tirik organizmlarni uning salbiy ta'siridan himoya qiladi [10]. Avtomobillardan havoga chiqariladigan is gazi esa ozonning yemirilishiga sabab bo'ladi.

Mutaxassislarining hisob-kitobiga ko'ra, havoni ifloslantiradigan asosiy antropogen omillar ro'yxatida avtomobil transporti birinchi o'rinni egallaydi [11]. Ya'ni umumiy zararining 40 foizi Yer yuzida harakatlanayotgan avtomobillar hissasiga to'g'ri keladi [12].

Qolgan zararining 20 foizi energetika sanoati, 14 foizi korxona va tashkilot ishlab chiqarishi, 26 foizi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi, maishiy kommunal xo'jaligi va boshqa sohalardan yetkaziladi. Shuning uchun mutaxassislar avtomobilni "g'ildirakli kimyoviy fabrika" deb atashadi [13].

Dunyoning eng ilg'or, rivojlangan davlatlarida tashqi muhitning ifloslanishi avtomobil dvigatellari chiqarayotgan zaharli moddalar tufayli yuz beradi [14].

Yaponiyada avtomobillarning ko'pligidan ko'cha harakatini boshqaradigan politsiya xodimi har ikki soatda kislorod niqobini almashtirib turishga majbur bo'lar ekan [15]. Mashina motori chiqargan gaz tarkibida uglerod oksidi, karbonat angidrid, aldegidlar, azot oksidi, qo'rg'oshin birikmalari bo'lib, ular nafaqat atrof-muhit sofliğiga putur yetkazadi, balki inson salomatligi uchun ham koni ziyon hisoblanadi [16]. Uglerod oksidlari qondagi gemoglobin bilan birikib, uning kislorod tashish xususiyatini kamaytiradi, qo'rg'oshin birikmasi esa nafas yo'llari orqali organizmga o'tib, yurak-qon tomirlari faoliyatiga jiddiy shikast yetkazadi. Bitta avtomobil bir kunda 10-12 litr benzin yonilg'isi ishlatib, atmosfera havosiga 25 kilogrammcha zararli kimyoviy birikmalarni chiqaradi.

Bir yil davomida "ishlagan" avtomobil 4 tonnadan ortiq kislorodni yo'qotishga "hissa" qo'shadi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, inson bir sutkada o'rtacha 1,5 kilogramm oziq-ovqat, 2,5 litr suv iste'mol qiladi. Odam o'pkasi esa bir sutkada 13 kubometr havoni yutib chiqaradi. Bu butun bir boshli temir yo'l sisternasi hajmiga teng. Odam ovqat yemasdan bir oy, suvsiz uch kun yashashi mumkin. Biroq havosiz ikki-uch daqiqadan ortiq yashay olmaydi.

Qolaversa, transport vositalaridan chiqadigan is gazi o'simlik va hayvonot dunyosi, suv va tuproqni ham baravar zararlaydi. Ifloslangan havo ta'sirida o'simliklarda modda va energiya almashinuvi buziladi, ekinlar va mevali daraxtlar kamhosil bo'lib qoladi. Bugina emas, is gazi tabiatdagi fotosintez jarayoniga ham salbiy ta'sir o'tkazishi aniqlangan. Aslida is gazining ham atmosferada o'z o'rni, vazifasi bor. Ya'ni kimyoviy formulasi SO_2 bo'lgan mazkur modda yerdagi haroratni me'yorda ushlab turadi, uni ramziy ma'noda sayyoramizning ko'rpasi, deyish mumkin. Is gazining atmosfera havosi tarkibidagi ulushi 0,3 foizni tashkil qiladi, ammo bu turg'un miqdor emas, mavsumga bog'liq ravishda o'zgarib turadi. Olimlarning aniqlashicha, hozirgi davrda is gazi miqdori inson omili ta'siri bilan bir yilda o'rtacha 22 milliard tonnadan ortiqni tashkil qiladi". Benzinning to'liq yonmasligi natijasida azot, oksidi

oltingugurt dioksidi uglerod oksidi va o'simliklar barglariga zarar yetkazuvchi zarrachalar chiqadi.

O'simliklarning o'sishi va morfologik xususiyatlariga avtomobil chiqindilaridan ajralib chiqadigan og'ir metallarning ta'sir qilishi mumkin. Avtomobillarning changlari egzoz gazlaridan shuningdek avtomobillarning yo'llarda harakatlanishi natijasida paydo bo'ladi chang bu tashvishlanishning yana bir sababidir chang faqat avtomobillarning yo'llarida harakatlanishi natijasida paydo bo'ladi. Biroq shu bilan birga muammo paydo bo'ldi juda ko'p miqdordagi transport vositalari globala miqyosda ekologik vaziyatning yomonlashuviga olib keldi shuning uchun ham bugungi kunga ekologik transport turlarini olib kirish hamda ulardan foydalanishni tavsiya beraman ular zararsiz ekologik toza transport turiga kiradi.

Energiya chiqarish uglevodorodlarni yoqish bilan bog'liq bo'lmagan har qanday transport ekologik toza deb atash mumkin. Elektr transport asosiy muamosi batareyalardir ular allaqachon elektr transport vositalarini ommaviy ishlab chiqarish uchun yagona cheklovdir. Shunday qilib atrof muhitining ekologik holatining o'zgarishiga olib keluvchi asosiy ko'rsatkichlar bular transport vositalari, sanoat korxonalari hamda ulardan chiqayotgan og'ir metallarning zarrachalari bilan belgilanadi. Sanoat korxonalari atrof muhitga tashlanadigan va ishlab chiqariladigan kimyoviy moddalar.

Atrof-muhitga 7 mlrd. tonnaga yaqin tushadigan sanoat korxonalari chiqindilariga asosan: uglerod oksidlari (SO , SO_2); oltingugurt oksidlari (SO , SO_2); vodorod oltinguguti (H_2S); azot oksidlari (NO , NO_x); ammiak (NH_3); inert gazlardan: frionlar (SN_3ClF , C_2H_4ClF); vodorod ftorid (HF); uglevodorodlar (CH_4 , SnN_2+2n), og'ir metallar temir (Fe), qurg'oshin (Pb), nikel (Ni), simob va boshqalar. Ularni birnecha mingdan ortiq turlari mavjud.

Atrof-muhitganga ta'siri bo'yicha sanoat korxonalari chiqindilarini miqdori bo'yicha: energetika (31%); avtomobilsozlik (24%); metallurgiya (14%); qurilish materiallari sanoati (11%); rangli metallurgiya (7%); neftni qaytaishlash (5%); kimyo sanoati (4%) va qolganlari boshqa tarmoqlarga tug'ri keladi. Hozirgi dunyo mamlakatlarini ham tashvishga soladigan muomalardan biri bu ekologiya o'zgarishi hamda atrof muhitning ifloslanishiga olib keladigan sabablardan biri bu ifloslanishning yuzaga keltirib chiqaruvchi sabablardir bularga asosan transport sohasining rivojlanib ketopyotganligi hamda bizning hududimizda sanoat korxonalarining rivojlanib borayotgani ham salbiy ta'sir ko'rsatayapti.

Shuning uchun ekologik toza transport vositalaridan foydalanish hamda sanoat korxonalarining ifloslantiruvchi ta'siri kamyativ kerak. Og'ir metallarning ta'siri kamaytirish choralarini ko'rib chiqish kerak bundan tashqari avtomagistral yullarning atrofining ifloslanishiga qarshi yashil o'simliklardan foydalanish yoki bolmasa ifloslangan joylarda mikroorganizmlar faoliyatini yaratish xususan ularning yani og'ir metallar bilan ifloslangan hududlarda mikroorganizmlar shtamini yaratish kerak. Shunda atrof muhitning ifloslanishi nafaqat tobora kuchayib ketayapti bizning

hududimiz ifloslanish boyicha dunyoda yomon ko'rsatkichlarni egallayotgani ham achinarli holatlardan biridir.

O'zbekistondagi yirik shaharlar aholisining 60 foizdan ortig'i bugungi kunda xuddi shunday zararli shovqindan aziyat chekadi, Biz nafas oladigan havo - atmosferani tashkil etadigan qatlamlar har qaysisi o'zining muayyan vazifasiga ega. Masalan, ozon qatlami barcha tirik organizmlarni nurlanishdan saqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. To'lamirzayevich R. D. TRANSPORT VOSITALARIDAN CHIQUYOTGAN ZAHARLI GAZLAR MIQDORINI TAHLILI //SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM. – 2024. – T. 2. – №. 22. – C. 139-144.
2. To'lamirzayevich R. D. AVTOMOBIL YO 'LLARIDA HARAKATLANAYOTGAN HAYDOVCHI VA PIYODALARNING XAVFSIZ HARAKATINI TA'MINLASH //SUSTAINABILITY OF EDUCATION, SOCIO-ECONOMIC SCIENCE THEORY. – 2024. – T. 2. – №. 15. – C. 31-36.
3. To'lamirzayevich R. D. AVTOMOBILLARDAN CHIQUYOTGAN ZAXARLI GAZLARNING ATROF-MUHITGA TA'SIRINI O 'RGANISH //SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM. – 2024. – T. 2. – №. 22. – C. 134-138.
4. To'lamirzayevich R. D. TRANSPORT VOSITALARIDAN CHIQUYOTGAN ZAHARLI GAZLAR MIQDORINI TAHLILI //SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM. – 2024. – T. 2. – №. 22. – C. 139-144.
5. To'lamirzayevich R. D. AVTOMOBIL YO 'LLARIDA HARAKATLANAYOTGAN HAYDOVCHI VA PIYODALARNING XAVFSIZ HARAKATINI TA'MINLASH //SUSTAINABILITY OF EDUCATION, SOCIO-ECONOMIC SCIENCE THEORY. – 2024. – T. 2. – №. 15. – C. 31-36.
6. To'lamirzayevich R. D. AVTOMOBILLARDAN CHIQUYOTGAN ZAXARLI GAZLARNING ATROF-MUHITGA TA'SIRINI O 'RGANISH //SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM. – 2024. – T. 2. – №. 22. – C. 134-138.
7. Turayev S. et al. The importance of modern composite materials in the development of the automotive industry //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). – 2021. – T. 10. – №. 3. – C. 398-401.
8. Turaev S. A., Rakhmatov S. M. O. Introduction of innovative management in the system of passenger transportation and automated system of passenger transportation in passenger transportation //Asian Journal of Multidimensional Research. – 2022. – T. 11. – №. 3. – C. 34-38.
9. Ahmadjonovich T. S. Aminboyev Abdulaziz Shukhratbek ogli. Light automobile steel wheel manufacturing technology //Asian Journal of Multidimensional Research. – C. 18-23.2022.

10. Turaev S. The role of polymer materials used in the development of automobile industry //Asian Journal of Multidimensional Research. – 2022. – Т. 11. – №. 5. – С. 284-288.
11. Тўраев Ш. А. Автомобилларда ишлатиладиган пластик деталларига қўйиладиган талаблар ва уларнинг механик хоссаларини тадқиқ қилиш. – 2022.
12. Тўраев Ш. А. Автомобиль втулкаларининг ҳар хил полимер материалларини ейилишини аниқлаш. – 2021.
13. Ahmadjonovich T. S. et al. THE ROLE OF COMPOSITE MATERIALS USED IN AUTOMOBILE DEVELOPMENT //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 409-414.
14. Turaev S. A., Aminboyev A. S. O. Light automobile steel wheel manufacturing technology //Asian Journal of Multidimensional Research. – 2022. – Т. 11. – №. 3. – С. 25-30.
15. Ahmadjonovich, To'rayev Shoyadbek AVTOMOBILLARDA ISHLATILADIGAN YUQORI BOSIMLI GAZ BALLONLARIDA ISHLATILADIGAN KOMPOZITSION POLIMER MATERIALLAR TAXLILI. Ilmiy impuls, 2022/12/1 C-106-111.
16. Ahmadjonovich T. S. PROPERTIES OF COMPOSITE POLYMER MATERIALS AND COATINGS USED IN AUTOMOBILES //PEDAGOGICAL SCIENCES AND TEACHING METHODS. – 2023. – Т. 2. – №. 19. – С. 160-168.

MAMLAKATNING IQTISODIY O`SISHINI TA`MINLASHDA INSON KAPITALI.

Jumaboyev Dilshodbek

Agrobiznes va raqamli iqtisodiyot fakulteti 2.73 guruh talabasi

Annotatsiya: *Jahon tajribasi va amaliyoti shuni ko'rsatmoqdaki, aynan inson kapitaliga investitsiya yo'naltirishni ustuvor vazifa sifatida tanlagan mamlakatlar yuksak taraqqiyotga erishmoqda. Chunonchi, rivojlangan mamlakatlarda ta'limning to'liq sikliga investitsiya kiritishga, ya'ni, bola 3 yoshdan 22 yoshgacha bo'lgan davrda uning tarbiyasiga sarmoya sarflashga katta e'tibor beriladi Ijobiy (aktiv) inson kapitali – o'zi uchun sarflangan investitsiyani to'la o'zlashtirgan va uni jamiyatning rivojla-nishi va takomillashuvi shaklida ro'yobga chiqargan kreativ (yara-tuvchi) va innovatsion kapitaldir.*

Аннотация: *Мировой опыт и практика показывают, что страны, выбравшие в качестве приоритета инвестиции в человеческий капитал, добиваются высокого развития. Например, в развитых странах большое внимание уделяется инвестированию в полный цикл образования, т. е. инвестированию в образование ребенка от 3 до 22 лет является креативным (творческим) и инновационным капиталом, реализуемым в виде нишевого и улучшение.*

Annotation: *World experience and practice show that the countries that have chosen investment in human capital as a priority achieve high development. For example, in developed countries, great attention is paid to investing in the full cycle of education, i.e. investing in the education of a child from 3 to 22 years of age. is creative (creative) and innovative capital realized in the form of niche and improvement.*

Kalit so`zlar: *Inson kapitali, inson kapitali indeksi,*

Inson kapitali (ing. human capital) — bu inson va umuman jamiyatning turli ehtiyojlarini qondirish uchun ishlatiladigan bilimlar, ko'nikmalar to'plami. Inson potensialini tashkil etuvchi turli xususiyatlar ichida, inson kapitali aynan daromadlarning o'zgarishiga ta'sir ko'rsatuvchi xususiyatlarni ifodalaydi, shu jihatdan inson kapitali ishchining maxsus ta'lim, kasb-hunarga tayyorlash va ishlab chiqarish tajribasi asosida to'plangan bilimlari, ularni amalda qo'llashi va mahoratini o'z ichiga oladi.

Dunyo tajribasi va amaliyoti shuni ko'rsatmoqdaki, aynan inson kapitaliga investitsiya yo'naltirishni ustuvor vazifa sifatida tanlagan mamlakatlar yuksak taraqqiyotga erishmoqda. Chunonchi, rivojlangan mamlakatlarda ta'limning to'liq sikliga investitsiya kiritishga, ya'ni, bola 3 yoshdan 22 yoshgacha bo'lgan davrda uning tarbiyasiga sarmoya sarflashga katta e'tibor beriladi Ijobiy (aktiv) inson kapitali – o'zi uchun sarflangan investitsiyani to'la o'zlashtirgan va uni jamiyatning rivojla-nishi va takomillashuvi shaklida ro'yobga chiqargan kreativ (yara-tuvchi) va innovatsion

kapitaldir. Bu yaratuvchanlik va takomillashuv, jumladan, aholining turmush darajasining oshishi, innovatsion salohiyatning yuksalishi, ta'lim tizimining rivoji, ilmfanning taraqqiyoti, axborot almashinuvi va ta'minoti erkinligi, aholi salomatligining yaxshilanishi kabilarda namoyon bo'ladi. Chunki, inson kapitalining parametrlari va sifati aholi /shaxsning mentaliteti, ta'lim darajasi, hayotiy tasavvurlari va sog'liqni saqlash sohasidagi ahvol kabi-lar bilan o'lchanadi. Aytish lozimki, ilm-fan, ta'lim va sog'liqni saqlashga sarflangan investitsiyalar tarixan qisqa mud-dat ichida samara berishi mumkin, ammo asrlar davomida shakl-langan mentalitetni qisqa vaqtda o'zgartirish qiyin. Shu sababli dunyodagi ilg'or tajriba va bilimlarni milliy/shaxs mentalitetining ijobiy xususiyatlari bilan uyg'unlashtirish muhimdir.

O'zbekistonda rivojlangan G'arb va Sharq mamlakatlarining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotdagi tajribasi o'zlashtirilar ekan, ayni shu nuqtalarga jiddiy e'tibor qaratilayotgani diq-qatga sazovordir, ya'ni ilg'or chet el tajribasining xalqimiz-ning milliy mentalitetiga va ko'p asrlik an'analariga mos keladigan jihatlari, shakllari qabul qilinmoqda yoki ular mahalliy shart-sharoitlarga moslashtirilmoqda. Shuningdek, milliy madaniyatimiz, an'analarimizni targ'ib qilish hamda yoshlarimizni chet ellardagi ba'zi oqim va harakatlarning zararli ta'siridan saqlash uchun olib borilayotgan ma'naviy-ma'rifiy ishlar va profilaktik choralar aynan shu maqsadni ko'zlagandir. Inson kapitali ham ayni ma'lum shaxs kabi ma'lum bir sivilizatsiya, mentalitet va an'analarning mahsulidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. <https://review.uz/uz/post/inson-kapitaliga-sarmoya-yangi-ozbekiston-taraqqiyoti-kafolati>
2. <https://yuz.uz/uz/news/inson-kapitaliga-etibor--asosiy-vazifa>
3. <https://lex.uz/acts/-3913188>
4. <https://mineconomy.uz/uz/node/331?switch=normal>

IQTISODIY RIVOJLANISHNI MUHITI VA INVESTITSIYAVIY JOZIBADORLIKNI
YAXSHILASH MASALALARI

Jumaboyev Dilshodbek

Agrobiznes va raqamli iqtisodiyot fakulteti 2.73 guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada investitsion jozibadorlikning mazmun-mohiyati, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda investitsion jozibadorlikni oshirish haqida iqtisodchi olimlarning fikr-mulohazalari o'rganilgan. Shuningdek, mamlakatimiz investitsion jozibadorligiga ta'sir etuvchi omillar tahlil qilingan bo'lib, mamlakatning ishbilarmonlik muhiti va investitsiyaviy risklar darajasini baholovchi xalqaro darajada tan olingan indikatorlar haqida to'xtalib o'tilgan. To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda investitsion jozibadorlikni oshirish bo'yicha ilmiy xulosalar va tavsiyalar shakllantirilgan.

Kalit so'zlar: investitsiya, investitsiya muhiti, investitsiyaviy jozibadorlik, Beri – (Biznes muhiti xavf-xatarlari haqida ma'lumot) indeksi, indikator, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiya, retsipient, donor, biznes, segment, progressiya, investitsiya salohiyati.

ISSUES OF DEVELOPING ECONOMIC DEVELOPMENT, IMPROVING THE
BUSINESS ENVIRONMENT AND INVESTMENT ATTRACTIVENESS

Abstract: This article examines the essence of investment attractiveness, the opinions of economists about increasing investment attractiveness in attracting foreign direct investments. Also, the factors influencing the investment attractiveness of our country were analyzed, and internationally recognized indicators assessing the country's business environment and the level of investment risks were discussed. Scientific conclusions and recommendations on increasing investment attractiveness in attracting foreign direct investments have been formulated.

Keywords: investment, investment climate, investment attractiveness, Beri – (Business Environment Risk Intelligence) index, indicator, foreign direct investment, recipient, donor, business, segment, progression, investment potential.

KIRISH

Qaysi bir rivojlangan mamlakat iqtisodiyotiga razm solmaylik, eng avvalo investitsiya muhitining sog'lomligi, uning jozibadorligi natijasida, investitsiyalar oqimining shiddat bilan kirib kelishi orqali mamlakat iqtisodiyoti bilan bog'liq tendensiyalarning progressiv natijalarga erishayotganini guvohi bo'lamiz.

Bugungi kunda jahonda kechayotgan globallashuv va texnologik qurollanish bosqichida iqtisodiy rivojlanish kombinatsiyasi talqinida investitsiya oqimining roli katta ahamiyat kasb etadi. Davlatlar retsipient pozitsiyasi orqali xorijiy investitsiyalarni jalb etish borasida o'rta va yirik biznesni tashkil etish va uni samarali

yuritish uchun mamlakatdagi yaratilgan investitsiya salohiyati, tashkil etilgan zamonaviy infratuzilma, investitsion muhitni sog'lomlashtirish bo'yicha olib borayotgan ijtimoiy-iqtisodiy siyosati, xususan, xorijiy kompaniyalarning hech qanday moneliqsiz kirib kelishi, xususiy mulk daxlsizligi, biznes subyekti sifatida o'z kapitalini yo'naltirish uchun mamlakatda maxsus iqtisodiy va kichik sanoat zonalarining tashkil etilganligi, soliq va boshqa moliyaviy imtiyozlarning mavjudligiga e'tibor qaratishadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev 2020-yil 29- dekabrda Oliy Majlisga yo'llagan Murojaatnomasida "Iqtisodiy o'sishga, avvalo, raqobatdosh sanoat zanjirlarini yaratish hamda bunday loyihalarga investitsiyalarni ko'paytirish orqali erishiladi [1]" – deb ta'kidlaganlar. Hozirgi kunda O'zbekiston iqtisodiyotining barcha sohalarida keng ko'lamli o'zgarishlar va tarkibiy islohotlar olib borilmoqda. Bunday islohotlarning olib borilishi bevosita mamlakatdagi investitsion jarayon, davlatning investitsion siyosati, uning ustuvor yo'nalishlari va mamlakatdagi korxonalar investitsion faolligiga bog'liq hisoblanadi.

1. Adabiyotlar sharhi.

"Investitsion muhit" tushunchasi borasida, ko'plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan ta'riflar berilgan bo'lib, ulardan taniqli iqtisodchilar M. Glagoleva va S. Beloguralarning fikricha, "Mamlakat yoki mintaqaning investitsion muhiti hamda moliyaviy qo'yilmalar jozibadorligining ma'lum darajasini belgilovchi omillar – siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy hamda davlatni huquqiy sharoitlari tavsifini birgalikda umumlashgan holatidir [2]". Mazkur fikrda, investitsion jarayonlarni amalga oshirish, investitsion muhitning umumiy tushunchasi izohlangan bo'lib, unda investitsion muhitini belgilaydigan turli omillar mavjudligi ifodalangan.

Investitsion jozibadorlik – bu potensial investorga mavjud mablag'larni investitsiya qilish maqsadida ma'lum bir investitsiya ob'yekti boshqalariga qaraganda qanchalik jozibador ekanligini baholashga imkon beradigan xususiyatlar to'plami hisoblanadi [3].

Investitsion jozibadorlikning oshishi zamonaviy raqobat sharoitida kompaniyaning samarali ishlashi, rivojlanishi va o'sishiga yordam beradi [4].

Iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda investitsiya jarayoni bozor konyunkturasi ta'siriga, investitsiyalarni moliyalashtirish manbalariga va hajmiga bog'liq [5].

Bizningcha, investitsion jozibadorlikni ta'minlash va investitsiya salohiyatidan oqilona foydalanishda investitsion jozibadorlikni oshirishga qaratilgan mintaqaning imkoniyatlarini inobatga olish, ijtimoiy-iqtisodiy tuzilmani innovatsion yangilashga yo'naltirilgan investitsiya faoliyatini jadallashtirish, mintaqaviy tadqiqotlarning moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya darajasini oshirish va innovatsion investitsiyalarni jalb etishga qaratilgan [6].

Respublikamizda aksiyadorlik jamiyatlari qaysi sohada faoliyat ko'rsatishidan qat'iy nazar, qo'shimcha moliyaviy resurslarini joylashtirish, jumladan xorijiy investitsiyalarni jalb qilish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Aynan aktsiyadorlik

jamiyatlariga investitsiyalarni jalb qilishning eng zamonaviy usullaridan biri IPO mexanizmini qo'llashdir [7].

Mamlakat investitsion muhitiga ta'sir ko'rsatuvchi, qisqa qilib aytganda, investitsiyani kirib kelishini ta'minlaydigan asosiy omil - bu investitsion infratuzilmadir. Infratuzilma ma'lum bir maqsadni ko'zlashi, turli xilda va o'lchamlarda bo'lishi mumkin. Xorijiy investitsiyalar uchun yetarli darajadagi infratuzilmaning mavjud emasligi kirib kelayotgan investitsiyalar hajmiga katta ta'sirini o'tkazmay qolmaydi [8].

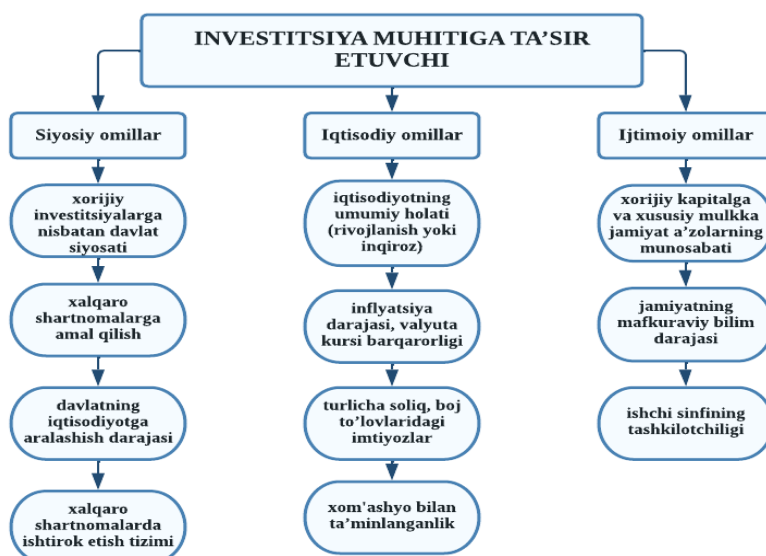
3. Tadqiqot metodologiyasi.

Mamlakat investitsion jozibadorligi va uni oshirish bo'yicha ma'lumotlar to'plash, to'plangan ma'lumotlarni jadval va infografik ko'rinishda tahlil qilish, sintezlash, mantiqiy fikrlash kabi iqtisodiy tadqiqot usullaridan keng foydalanildi.

4. Tahlil va natijalar muhokamasi.

Investitsiya jozibadorligi mamlakat investitsiya salohiyati va investitsiya riski darajasining bir vaqtda ta'sir etishi orqali aniqlanadi. Bu kabi ko'rsatgichlar esa investitsiyalarning maqsadga muvofiqligi hamda jozibadorligini anqilashga yordam beradi. Investitsiya riski darajasi investitsiya muhitiga to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir.

Investitsiya muhiti makroiqtisodiyot darajasida, ya'ni investor va aniq davlat organlari, xo'jalik subyektlari o'rtasidagi munosabatlarda o'z aksini topadi. Investitsiya muhiti har qanday aniq vaqt uchun obyektiv holat bo'lib, capital qo'yish uchun mavjud sharoitlarning majmuasini o'zida qamrab oladi. Lekin investitsiya muhiti davlat organlarining boshqarish faoliyati ta'sirida shakllanadi. Shuning uchun davlatning investitsiya siyosati eng omillardandir. Shu ma'noda har bir davlat kapital import qilishda o'zining aniq kapital qabul qilish tizimiga ega bo'adi. Investitsiya muhiti darajasi qanchalik yomon bo'lsa, investor o'z riskini shunchalik yuqori belgilaydi. Investitsiya muhitining makroiqtisodiy darajada quyidagi rasm ko'rinishida tasvirlash mumkin (1-rasm)

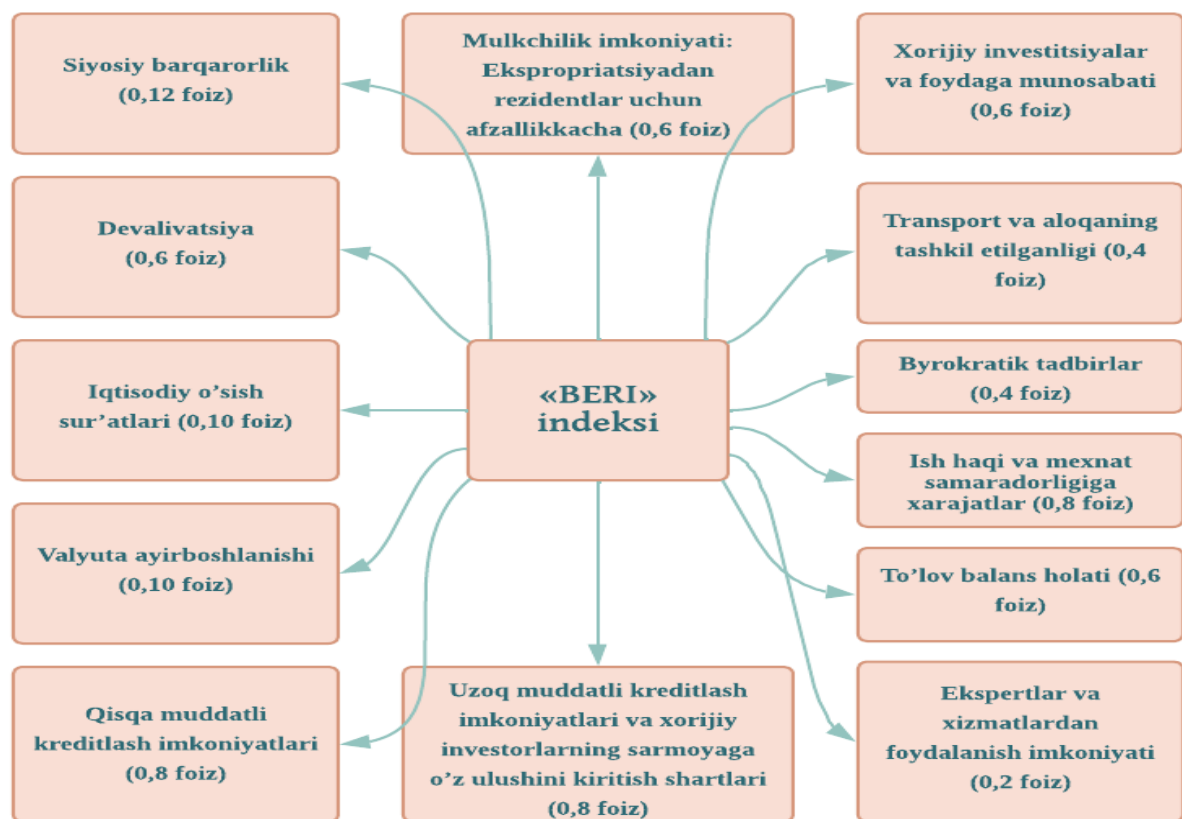

1-rasm. Mamlakat investitsiya muhitiga ta'sir etuvchi omillar [9]

Yuqoridagi infografik shaklida keltirilgan rasmda ko'rishimiz mumkinki, O'zbekistonda investitsiyaviy jozibadorlikni belgilovchi kengaytirilgan uchta eng yirik segmentlar mavjud bo'lib, ular siyosiy, iqtisodiy hamda ijtimoiy tarmoqlar tarkibidagi ta'sir etish kuchiga ega turli-xil omillar sanaladi.

Bu omillarning barqarorligi esa o'z-o'zidan investitsiyalarni donor pozitsiyasida kirib kelishi uchun munosabatlar negizi vazifasini o'tabgina qolmay, investor o'z kapitalini yo'naltirish borasida mamlakatning hududi hamda soha-tarmoqlariga bo'lgan potentsiali ortib boradi. Shu qatorda aksincha, investitsiya muhiti darajasi qanchalik yomon bo'lsa, investor o'z riskini shunchalik yuqori belgilaydi.

O'zbekistonda xorijiy investitsiyalarni jalb etishni faollashtirishga kata e'tibor qaratilib, investorlarga ko'maklashish va kafolatlar berish uchun ularga investitsiya, soliq tizimida va bojxona to'lovlari sohalarida ma'lum imtiyozlar, sharoitlar va kafolatlar tizimi yaratildi. Shuningdek, xorijiy investitsiyalar uchun hudud jozibasini baholashda ko'pchilik xorijiy investorlar ham «BERI» (business environment risk index) indeksidan foydalanadilar. Bu indeks asosiy 15 ko'rsatgichda aniqlanadi, 0 dan 4 ballgacha. Indeksning optimal jihatlari shundaki, u bilan hududlardagi iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy strukturani qay tarzda ishlayotganini bilish mumkin bo'ladi. Quyidagi 2-rasmda baholash mezonlari, ularning investitsiya qarorlarini qabul qilish bo'yicha ahamiyatidan kelib chiqib aks ettirilgan.

2-rasm. Xorijiy investitsiyalar uchun hudud jozibadorligini baholashning «BERI» indeksi [10]

Yuqorida keltirilgan infografik shakldagi rasmda «BERI» (Biznes muhiti xavf-xatarlari haqida ma'lumot) indeksi mamlakat investitsiya muhitini turli hajmga ega bo'lgan 15 ta baholash mezonlariga asoslangani berilgan bo'lib, har bir mezonga 0 dan (to'g'ri kelmaydi) 4 gacha (o'ta qulay) baho beriladi. To'plangan ballarning yuqori bo'lishi barqaror mamlakatni anglatadi. Mamlakat to'plagan ball qanchalik past bo'lsa, investitsiyalashdan olinishi mo'ljallangan foyda yuqori bo'lishi zarur, aks holda investitsiyalash samara keltirmaydi. Shu o'rinda, «BERI» indeksiga kirgan ko'rsatgichlar orasida siyosiy barqarorlik (0,12 foiz) eng kata ahamiyatga ega hisoblanadi.

Mamlakatimizda investitsiya masalasi so'nggi 5 yilda o'z aktualligini yo'qotmaganini hisobga olgan holda, asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalarni tahlil qilish natijasida yildan-yilga o'sish sur'atlar qayd etilganini ko'rishimiz mumkin (1-jadval).

1-jadval

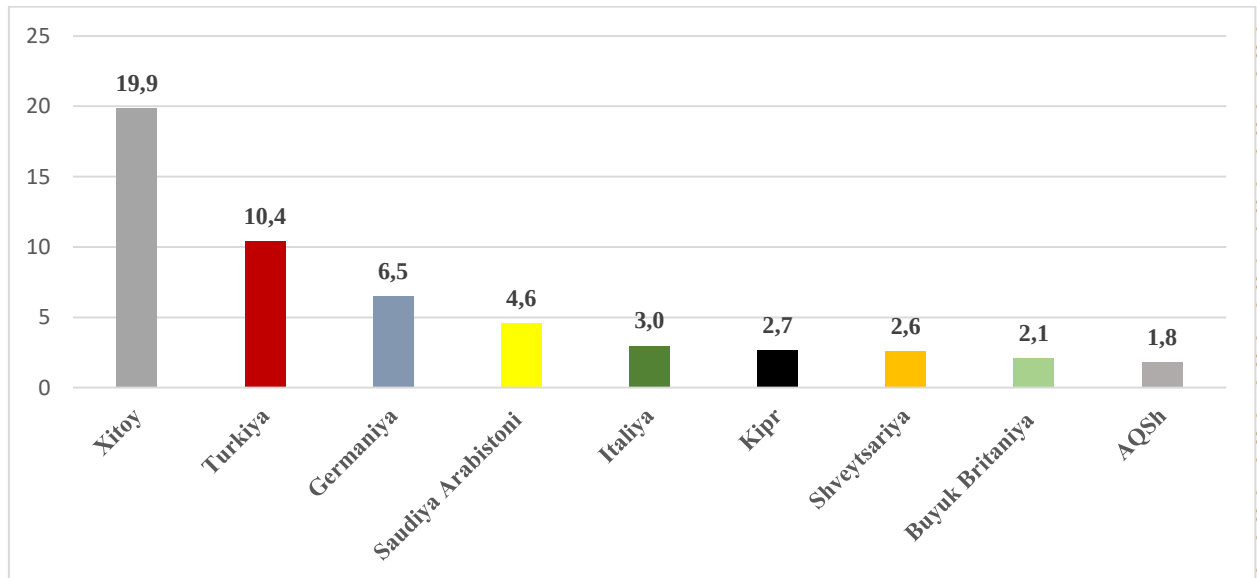
Asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalar hududlar kesimida [11]
o'sish sur'ati %

Hududlar	2020	2021	2022
O'zbekiston Respublikasi	95,6	102,9	105,0
Qoraqalpog'iston Respublikasi	69,9	105,1	118,9
Andijon	110,6	106,0	114,6
Buxoro	104,7	147,4	98,5
Jizzax	147,4	72,4	106,9
Qashqadaryo	76,5	77,8	96,0
Navoiy	77,1	86,0	105,9
Namangan	88,0	100,5	102,0
Samarqand	128,8	98,7	122,5
Surxondaryo	77,4	109,7	100,6
Sirdaryo	111,2	107,7	127,6
Toshkent	92,2	120,3	102,4
Farg'ona	113,5	105,7	112,4
Xorazm	92,7	139,3	108,7
Toshkent sh.	108,6	105,0	97,6

Yuqorida keltirilgan jadval ma'lumotlarida shuni ko'rish mumkinki, asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalarning o'sish sur'ati foiz ko'rinishida berilgan. 2020-2021 yillarga nisbatan 2022 yilda o'sish sur'atlari 105,0 foiz deya qayd etilgan, bu esa o'z navbatida, O'zbekistonda asosiy kapitalga investitsiyalar o'sish tendensiyasiga ega bo'lib borayotgani hamda investitsiya muhitining qulayligidan dalolat beradi.

Bunday investitsiya holatida o'sish sur'atlarini yanada oshib borishi investorlar uchun qulay muhit yaratilganligi, investitsiya dinamikasi va tarkibiga ta'sir ko'rsatadigan jami iqtisodiy, huquqiy, siyosiy va ijtimoiy sharoitlar bilan belgilanadi.

Ma'lumki, mamlakatimiz iqtisodiyotini barqarorlashtirishda to'g'ridan-to'g'ri chet el investitsiyalarning o'rni beqiyos hisoblanadi. Shu o'rinda, O'zbekistonda o'zlashtirilayotgan xorijiy investitsiya hajmidagi ulushi eng yuqori bo'lgan davlatlarni ko'rishimiz mumkin (3-rasm)

3-rasm. O'zbekistonda o'zlashtirilayotgan xorijiy investitsiyalar hajmida xorij davlatlari ulushi (foizda) [12]

O'zbekistonda asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalar hajmi 190 trln. so'mni tashkil etgan bo'lib. Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, shundan asosiy kapitalga o'zlashtirilgan jami xorijiy investitsiya va kreditlar 72 trln. so'm miqdorida qayd etildi [13]. Yuqoridagi keltirilgan rasmdagi raqamlar shuni isbotlaydiki, o'zlashtirilgan jami xorijiy investitsiya va kreditlar hajmida eng yuqori ulushga ega bo'lgan investor davlatlar orasida Rossiya 21 foiz bilan birinchi o'rinda qayd etildi. Ushbu ko'rsatkichni qolgan davlatlar kesimida ham ko'rishimiz mumkin, jumladan, Xitoy 19,9 foiz, Turkiya 10,4 foiz, Germaniya 6,5 foiz, Saudiya Arabistoni 4,6 foiz, Italiya 3 foiz, Kipr 2,7 foiz, Shveytsariya 2,6 foiz, Buyuk Britaniya 2,1 foiz, AQSh (Amerika Qo'shma Shtatlari) 1,8 foiz ulushlariga to'g'ri kelmoqda.

5. Xulosa va takliflar.

So'nggi bir necha yil ichida O'zbekiston jadal iqtisodiy o'zgarishlarni boshdan kechirdi va xalqaro hamjamiyatda biznes va investitsiyalar uchun turli xil to'siqlarini bartaraf etishda ochiqlik, yangilanish va qat'iyatlilik ramzlaridan biri sifatida tobora ko'proq namoyon bo'lmoqda. Investitsiya muhitining holati faqat investor uchun emas, balki investitsiya qabul qiluvchi uchun ham muhim jarayondir.

Yuqoridagi tahlil va muhokamalardan kelib chiqib quyidagi taklif va tavsiyalarni shakllantirishga muvofiq bo'ldik:

➤ O'zbekistonda investitsion muhitni yaxshilash bo'yicha esa uning jahon arenasidagi imidjini mustahkamlash;

- investitsiyalarni jalb qilishda qulay ishbilarmonlik muhiti yaratish va axborotlar ochiqqligini ta'minlash;
- investorlar huquqlarini himoya qilishni kuchaytirish, mahalliy kompaniyalar va xorijiy investorlar o'rtasida ishlab chiqarish va sotish munosabatlarini rivojlantirishni hamda savdo logistikasini yaxshilash;
- ishbilarmonlik muhiti va qulay investitsion muhitni shakllantirishda davlat organlari rolini oshirish kabi ishlar amalga oshirilsa maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Yuqorida keltirilgan ilmiy taklif va tavsiyalardan kelib chiqqan holda, ularni chuqur o'rganib, tahlil qilish va asoslab amaliyotga tadbiq etish yaqin kelajakda o'z natijasini beradi. Shiningdek, mamlakatda qulay investitsiya muhitini yaratish orqali davlatning investitsiya jozibadorligini yanada oshirishga va ishbilarmonlik muhitini yanada yaxshilashga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR/ЛИТЕРАТУРА/REFERENCE:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy majlisga yo'llagan Murojaatnomasi (2020 yil 29 dekabr)
2. Глаголев П., Белогур С. (1997) Инвестиционные просторы России // Российский инвестиционный вестник. № 3. с 15.
3. Yurii A.Rolik. A Complex Approach to Evaluating the Innovation Strategy of a Company to Determine its Investment Attractiveness. // Procedia – Social and Behavioral Sciences, Volume 99, 6 November.
4. Volik Olga Andreevna, Solntseva Oksana Glebovna, Tsunaeva Yuliya Olegovna. "THE INCREASE IN INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF COMMERCIAL ENTERPRISES".// Vestnik universiteti №6, 2018. – st.6; https://www.researchgate.net/publication/326715628_THE_INCREASE_IN_INVESTMENT_ATTRACTIVENESS_OF_COMMERCIAL_ENTERPRISES/link/5b606191a6fdccf0b2038113/download
5. Svitlana Gutkevych. Investment Attractiveness of Industries: Features and Trends.// Baltic Journal of Economic Studies, vol. 5, № 3, 2019. – P.9; https://www.researchgate.net/publication/334967088_INVESTMENT_ATTRACTIVENESS_OF_INDUSTRIES_FEATURES_AND_TRENDS/link/5d4822524585153e593d6592/download
6. Nodir Jumaev. "Ways to attract investment with assessment of investment potential of the regions" International Journal of Economics, Commerce and Management United Kingdom Vol. VII, Issue 2, February 2019 Licensed under Creative Common Page 664, ISSN 2348 0386 <https://www.researchgate.net/publication/331231655>
7. Shomirov Aziz. "The role of ipo mechanisms in attracting investments to joint stock companies: necessity and prospects", International Finance and Accounting: Vol. 2021: Iss. 1, Article 19.

8. Bobur Ochilov. "Mamlakat investitsiya jozibadorligini baholashda investitsion infratuzilma va xalqaro indekslarning ahamiyati" "Logistika va iqtisodiyot" ilmiy elektron jurnal 3-son, 2021, 54-bet.
http://economyjournal.uz/maqola/Maqolalar_2021_3_soni.pdf
9. Ergasheva Sh., Uzoqov A. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish – T.: Iqtisod-Moliya, 2008. 37-b.
10. Nasirov E.I., Asamxodjayeva Sh.Sh. Investitsiya loyihalarini moliyalashtirish. Darslik. – T.: Iqtisod-moliya, 2020. 80-81 betlarda aks etgan ma'lumotlar orqali muallif tomonidan erkin tayyorlandi.
11. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining rasmiy veb-sayti ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi – www.stat.uz
12. O'zbekiston Respublikasi Qimmatli qog'ozlar Markaziy Depozitariysining rasmiy veb-sayti ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi – www.deponet.uz
13. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining rasmiy veb-sayti ma'lumotlari – www.stat.uz

ISLOM MOLİYASI

Jumaboyev Dilshodbek

Agrobiznes va raqamli iqtisodiyot fakulteti 2.73 guruh talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqola Islom iqtisodiyotining mohiyati ma'naviy mas'ul bozor iqtisodiyoti tizimini yaratishdan iborat. Uning o'ziga xos jihatlaridan biri shaxsning va jamiyatning maishatini emas, balki haqiqiy ehtiyojlarini qondirishdir. Islom iqtisodiyoti modeli boyliklarning jamiyat ichida adolatli taqsimlanishiga alohida e'tibor qaratadi, busiz ijtimoiy barkamollik (uyg'unlik) va iqtisodiy o'sishni ta'minlashi haqida.*

Аннотация: *В данной статье сущность исламской экономики заключается в создании морально ответственной системы рыночной экономики. Одним из его уникальных аспектов является удовлетворение реальных потребностей личности и общества. Исламская экономическая модель ориентирована на справедливое распределение богатства внутри общества, без которого она обеспечивает социальную гармонию и экономический рост.*

Annotation: *In this article, the essence of Islamic economy is to create a morally responsible market economy system. One of its unique aspects is to satisfy the real needs of the individual and the society. The Islamic economic model focuses on the equitable distribution of wealth within society, without which it ensures social harmony and economic growth*

Kalit so'zlar: *Murobaha, Mushoraka, Muzoraba*

So'nggi yillarda islomiy moliya FinTech sohalari bilan bir qatorda, shuningdek, xalqaro moliyaviy xizmatlar sanoatida eng jonli va shu bilan birga hali ko'zga yaqqol tashlanmagan tarmoqlardan biri bo'lib qolmoqda.

Islomiy moliya atamasi mahsulot va xizmat turlarining keng doirasini o'z ichiga oladi. Islom moliyasi va bankining umumiy amaliyotlari islom dinining o'rnatilishi bilan birga paydo bo'ldi. Biroq, institutsional islom moliyasi XX asrdan keyin tashkil etilgan. Qardus nashrining ma'lumot berishicha, ayni paytda islom moliya sektori yiliga 15 foizdan 25 foizgacha o'sib bormoqda, islom moliya institutlari esa dunyo bo'ylab umumiy qiymati 2,7 trillion dollardan ziyod aktivlarni boshqarmoqda.

Hozirgi vaqtda Islom moliyasi eng yaxshi yo'lga qo'yilgan uchta davlat Saudiya Arabistoni, Eron, Malayziya ko'rsatkichlar ko'lami bo'yicha global bozor hajmining 66 foiziga egalik qiladi.

O'zbekistonda «Islom bank ishi va moliyasi» tashkiloti (AlHuda) fikricha, MDH mamlakatlarida islom moliya sanoatining o'sishi boshqa davlatlarga qaraganda sekinroq, ammo bu mintaqada imkoniyatlarning ortib borayotgani tufayli jahon xalqaro bank sanoatining e'tiborini tortmoqda. MDH davlatlari hukumatlari ushbu sektorni rivojlantirish bo'yicha tashabbus ko'rsatsa, keyingi besh yil ichida islom banki ishi sezilarli darajada o'sadi.

Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston va O'zbekiston MDHda islom banki va moliyasining bu kengayishida yetakchilik qiluvchi asosiy o'yinchilar bo'lishi mumkin, deyiladi bayonotda.

Bugungi kunda O'zbekistonda islom moliyasiga qiziqish tobora ortib bormoqda. O'zbekiston — Markaziy Osiyoning 35 million ortiq aholiga ega muhim davlati, aholisining 93 foiz qismi musulmonlardir. U nafaqat gaz, neft va boshqa tabiiy resurslarga boy, balki azaldan ham ilm va islom dinining markazlaridan biri bo'lib kelgan.

Dastlab, 2003 va 2004 yillarda O'zbekiston ITB va xususiy sektorni rivojlantirish islom korporatsiyasiga (ICD) a'zoliqi orqali islom moliyasini tan olish yo'lida muhim qadamlar qo'ydi. Bu institutlar va hukumat o'rtasidagi barqaror aloqalar islomiy moliyaga ushbu bozorga kirish nuqtasini qo'lga kiritish imkonini berdi.

Islom moliyasi sohasidagi ekspert Alijon Ravshanov (O'zbekiston xalqaro islom akademiyasining sobiq o'qituvchisi) eng ko'p beriladigan savollarga javob berdi.

Islom iqtisodiyotining mohiyati ma'naviy mas'ul bozor iqtisodiyoti tizimini yaratishdan iborat. Uning o'ziga xos jihatlaridan biri shaxsning va jamiyatning maishatini emas, balki haqiqiy ehtiyojlarini qondirishdir. Islom iqtisodiyoti modeli boyliklarning jamiyat ichida adolatli taqsimlanishiga alohida e'tibor qaratadi, busiz ijtimoiy barkamollik (uyg'unlik) va iqtisodiy o'sishni ta'minlash mumkin emas, deb hisoblaydi. Islom iqtisodiyotining asosiy qadriyatlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

Islom ma'naviy qadriyatlariga asoslangan iqtisodiy farovonlik;

Teng huquqlilik va xavf-xatarlarni taqsimlash;

Odob-axloq qoidalariga rioya qilish va diniy bag'rikenglik.

Islom moliyasi tizimi — bu pul mablag'laridan foydalanish va taqsimlash jarayonida Islom huquqi qoidalariga mos keluvchi iqtisodiy munosabatlarni o'z ichiga oladigan Islom ekotizimining bir qismidir. Masalan, Islom dinida qarz berish yoki olish evaziga foyda ko'rish taqiqlangan, barcha moliyaviy jarayonlar esa haqiqiy iqtisodiy faoliyatga asoslangan bo'lishi kerak. Odamga zarar yetkazishi mumkin bo'lgan sohalarni moliyalashtirishga ruxsat berilmaydi — masalan, qimor o'yinlari, alkogol, tamaki mahsulotlari va boshqalar.

Islom iqtisodiyoti vositalaridan faqatgina musulmonlar foydalanishi mumkinmi?

Yo'q. Hozirda iqtisodiy o'sishning yangi yo'nalishlarini izlab, ham musulmon, ham musulmon bo'lmagan ko'plab davlatlar iqtisodiy diversifikatsiya uchun Islom iqtisodiyotiga jiddiy e'tibor qaratmoqda. Masalan, barcha sektorlarda innovatsion mahsulot va xizmatlar yaratuvchi dunyoning yetakchi brendlari ham Islom iqtisodiyotiga qiziqish bildirmoqda.

«Deutsche Bank», «HSBC», «Citi» va «MasterCard» Islomiy moliya mahsulotlarini taklif qilmoqda. «Nestle», «Carrefour», «Walmart» va «Whole Foods» halol chakana mahsulotlarni sotadi. Global «Nielsen» tadqiqotining natijalariga ko'ra, iste'molchilarning 66 foizi halol mahsulotlarga ko'proq pul to'lashga tayyor. Yosh iste'molchilar esa yanada sodiqroq — 73 foiz milleniallar halol mahsulot uchun

ortiqcha pul to'lashga tayyor. Shu tariqa, global transmilliy korporatsiyalar Islom moliyasiga katta qiziqish bildirmoqda. Islom banklari loyihalarni moliyalashtirishdan foyda olishadi. Omonatchilari faqatgina dividendlarga e'tibor qaratgan holda, o'z mablag'lari nimalarga investitsiya qilinishini bilmaydigan an'anaviy banklardan farqli ravishda, Islom banklarida omonatchi pul mablag'larining kelgusidagi harakatini ko'rishi mumkin, bunda mablag' biznesga investitsiya qilinadi hamda foydasi bank va omonatchi o'rtasida bo'linadi. Moliyalashtirishning islomiy modellarining qoidalaridan biri — bu risklarni taqsimlashdir. Biznesda foyda ko'rilmaganda bank ham, mijoz ham daromad olmaydi. Lekin agar foyda bo'lsa, u omonatchi o'rtasida sarmoyaga mutanosib ravishda taqsimlanadi.

Islom moliyasini oson tushunib olishingizga yordam beradigan bir nechta atamalar mavjud.

«Murobaha» — bu tovar narxiga ustama qo'yiladigan va qo'yilmaydigan halol muddatli to'lov. Bunda Islom banklari mahsulot va xizmatlarni xarid qilish va keyin ularni muddatli to'lovga sotish bilan shug'ullanadi.

«Mushoraka» — bitta g'oya yoki ishni birgalikda moliyalashtirish. Jismoniy shaxslar va korxonalarning ishtirok etishiga ruxsat beriladi. An'anaviy iqtisodiyotda ushbu sxemani hissalari moliyalashtirish deb atashadi.

«Muzoraba» — sarmoyador o'z mablag'ini kelgusida biznesni rivojlantirishga sarflanishi uchun moliyaviy tashkilotga beradi. Foydani taqsimlash shartlari oldindan kelishib olinadi. Savdo-sanoat palatasining BMTTD bilan o'tkazgan tadqiqoti natijalari shuni ko'rsatdiki, so'rovda qatnashgan biznes vakillarining 38 foizi va jismoniy shaxslarning 56 foizi an'anaviy banklardan diniy e'tiqodlari sababli kredit olishmaydi. Shu tariqa, Islom qoidalariga rioya qiladigan moliya tashkilotlariga talab paydo bo'lmoqda. Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligining baholashiga ko'ra, Islom moliyasini joriy etish budjetga qo'shimcha 100 mln dollar foyda keltiradi.

Shu bilan bir qatorda, ITB mamlakat iqtisodiyotiga faol ravishda sarmoya kiritib bormoqda. Masalan, joriy yilning sentabr oyida Islom taraqqiyot banki Surxondaryoda IES qurilishi va transport infratuzilmasi uchun O'zbekistonga 200 mln dollardan ortiq mablag' ajratdi.

Lekin, O'zbekiston aholisi uchun ushbu sohaning yanada tezroq rivojlanishi va Islom banklarining paydo bo'lishiga huquqiy-me'yoriy asosning yetishmasligi, soliq va boshqaruv infratuzilmasining yo'qligi, shuningdek, aholi orasida ayniqsa Islomiy moliyalashtirishga aloqador moliyaviy savodxonlikning pastligi xalaqit bermoqda.

Afsuski, Global Islamic Fintech'ning 2022 yil uchun yillik hisobotida islomiy Fintech kompaniyalarning 375 talik ro'yxatida O'zbekistondan faqatgina bitta tashkilot ro'yxatga olingan.

IdealRatings	United States	Business Intelligence	idealratings.com
iFarmer	Bangladesh	Raising Funds	ifarmer.asia/farms?shariah=true
IFIN Services WLL	Bahrain	Alternative Finance	ifin-services.com
IGrow.asia	Indonesia	Raising Funds	igrow.asia
ila Bank	Bahrain	Deposits and Lending	ilabank.com
IMAN	Uzbekistan	Raising Funds	iman.uz/invest/en
INAIA	Germany	Wealth Management	inaia.de
IndiaZakat	India	Social Finance	indiazakat.com/
Infinity Blockchain Ventures	Thailand	Enabling Technologies	infinityblockchain.ventures
Insha	Germany	Deposits and Lending	getinsha.com
InvesProperti	Indonesia	Raising Funds	invesproperti.id

Manba: Global Islamic Fintech Report 2022

Bu IMAN Invest bo'lib, O'zbekistonda islomiy moliyalashtirish xizmatlarini ko'rsatuvchi kompaniya hisoblanadi.

Taqdim etilgan ochiq ma'lumotlarga asosan bugungi kunda Battery Road, Tesla Capital (umumiy hisobda \$350 000), Uzcard Ventures va Uzcard VC (\$160 000), Le Mercier's va MyAsia (\$45 000), Umay Angels Club hamda Block 0 (\$70 000) venchur fondlari IMAN'ga investitsiya kiritgan.

Kompaniya mablag'larni investorlardan jalb qilib, ularni savdoga yo'naltiradi va olingan foydani investorlar o'rtasida adolatli taqsimlaydi. Shu jihatdan kompaniya Islomiy moliyalashtirishning barcha qoidalariga javob beradi.

Yanvar-avgust oyi uchun taqdim etilgan moliyaviy hisobotda joriy yilning avgust oyida kompaniya 8,4 milliard so'mdan ortiq mablag' jalb qildi, bu esa investitsiyalarning 35 foizini tashkil etishi qayd etildi.

Shuningdek, qayta kapitalizatsiya qilingan dividendlardan ko'proq foyda olinishi ko'rsatib o'tilgan.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, sarmoyador oylik dividendlarini chiqarib olmasdan, ularni qayta sarmoya qilsa, yillik foyda 28.8% emas, balki 32,06%ga yetishi mumkin. Bunday natija sarmoyadorning olgan foydasi ham savdoga yo'naltirilishi hisobiga yuzaga keladi.

Tijorat banklar bilan islom moliyasi banklari o'rtasidagi asosiy farqlar

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi, islom iqtisodiyoti va moliyasi mutaxassisi O'ktamjon Amonov taqdim etgan ma'lumotlarga asoslanib, tijorat banklari va islom banklari o'rtasidagi tafovutlar quyidagi jadvalda aks etadi.

An'anaviy bank faoliyati	Islom banki faoliyati
Pul ayirboshlash va qiymatni saqlash vositasidan tashqari tovaridir. Shuning uchun uni nominal qiymatidan yuqori narxda sotish va ijaraga berish ham mumkin.	Pul tovar emas, lekin u ayirboshlash vositasi va qiymatni saqlash vositasi sifatida ishlatiladi. Shuning uchun uni nominal qiymatidan yuqori narxda sotish yoki ijaraga berish mumkin emas.
Vaqt qiymati kapitalga foizlarni hisoblash uchun asosdir.	Tovar savdosidan yoki xizmatlar ko'rsatishdan olinadigan daromad foyda olish uchun asos bo'ladi.

Bank mablag'laridan foydalangan holda tashkilot zarar ko'rgan taqdirda ham foizlar undiriladi. Shuning uchun u foyda va zararni taqsimlashga asoslanmagan.	Islom banki foyda va zararni taqsimlash asosida ishlaydi. Agar tadbirkor zarar ko'rgan bo'lsa, bank bu yo'qotishni qo'llanilgan moliyalashtirish usuliga qarab taqsimlaydi (Mudarabah, Musharaka).
Naqd pul mablag'larini berish, moliyalashtirish yoki aylanma mablag'larni moliyalashtirishda tovarlar va xizmatlar almashinuvi bo'yicha kelishuv tuzilmaydi.	Murabaha, Salam va Istisna shartnomalari bo'yicha mablag'larni taqsimlashda tovarlar va xizmatlar almashinuvi bo'yicha shartnomalar bajarilishi shart.
An'anaviy banklar pulni inflyatsiyaga olib keladigan tovar sifatida ishlatadi.	Islom banki savdo bilan bog'liq faoliyatdan foydalangan holda iqtisodiy tizimning real sektorlari bilan aloqa o'rnatishga intiladi. Chunki pul real aktivlar bilan bog'liq bo'lgani uchun u iqtisodiy taraqqiyotga bevosita hissa qo'shadi.
An'anaviy bank asosiy e'tiborni kreditlashga qaratadi.	Islom banki asosiy e'tiborni sarmoyaga qaratadi.
An'anaviy banklar faqat moliyaviy mezonlar asosida ish yuritadi.	Islom banklari investitsiyada axloqiy mezonlarga asoslanadi.
An'anaviy banklarning faoliyati inson omiliga (asosan kapitalizm nazariyalariga) asoslanadi.	Islom banklari faoliyati islom shariatining qoidalariga asoslanadi.
Investor yoki kreditor oldindan belgilangan foiz stavkasi bo'yicha savdo qiladi yoki daromadni kafolatlaydi.	Islom banklari kapitalning egasi bilan investor o'rtasida risk taqsimotini tasdiqlaydi.
Derivativlar savdosi asosida foydani maksimallashtirishni tasdiqlaydi.	Islom dini tomonidan cheklovlar mavjud bo'lsa-da, u foydani maksimal darajada oshirishga qaratilgan.
Zakot tizimi mavjud emas.	Zamonaviy islom bank tizimida islom banklari «Zakot yig'ish markazlari»ga aylanishi uchun xizmat qiluvchi birlik sifatida ko'riladi.
Ular qarzga pul berib, foiz bilan qaytarib olishadi. Pul — bu tovar va motivator.	Ishtirok etish hamkorligi mavjud. Korxonani tushunish juda muhimdir.
Tizimda muntazam to'lovlarni amalga oshirmaydiganlardan (masalan, jarimalar yoki oshirilgan foizlar) qo'shimcha pul olish mumkin.	Islom banklari kompensatsiyadan tashqari qo'shimcha pul talab qilishga haqli emas. Bankning ixtiyoriga ko'ra erta to'lovlarda puldan chegirma ham mavjud.
Ko'pincha bank manfaati birinchi o'rinda	Inson manfaatlari ustuvor bo'lib, o'sish

turadi va kapitalga mos ravishda o'sish maqsadi yo'q.	tenglikka qaratilgan.
Loyihani baholash ko'p kuch talab etmaydi, chunki avans/ssudadan olinadigan daromad belgilangan. Shuning uchun xavflar qaysidir ma'noda boshqa tomonga yuklanishi mumkin.	Foyda va zararni taqsimlash mavjud bo'lgani sabab, islom bankchiligida loyihalarni qo'llash va baholashga ko'proq e'tibor qaratish lozim.
An'anaviy banklar o'z mijozining ishonchli ekaniga ko'proq e'tibor beradi.	Ular loyihalarning moliyaviy imkoniyatlariga e'tibor qaratadi.
Tomonlar munosabatlarda kreditorlar va qarz oluvchilar shaklida belgilanadi.	Islom banklaridagi munosabatlar hamkorlar, investorlar, treyderlar, xaridorlar va sotuvchilar sifatida belgilanadi.
An'anaviy banklar ularga qo'yilgan barcha depozitlarni kafolatlashi kerak.	Islom banklari shaxsiy hisobvaraqlarga qo'yilgan pullarni kafolatlaydi, ammo mudaraba investitsiyalariga kafolat bermaydi, chunki boshqa tomonning yo'qotishlarini bo'lishadi.

Sukuk emissiyalariga bo'lgan talabning o'zgarishi. Manba: S&P Global Ratings.

Umumiy xulosa qilib aytganda, Islamic Fintech sohasi faoliyati 2025 yilga borib prognoz qilingan tranzaksiyalar hajmi jami 128 milliard AQSh dollarini tashkil etishi kutilmoqda

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

<https://www.gazeta.uz/oz/2022/10/17/islamic-finance/>

MAKTABGACHA TA'LIMGA QO'YILADIGAN DAVLAT TALABLARI

Saitova Zahro Bahodir qizi

Abdurashidova Sevara Abdusamad qizi

*Chirchiq davlat pedagogikasi universiteti maktabgacha va boshlang'ich ta'limda
xorijiy til fakulteti talabalari*

Artikova Nargiz Shuxratovna

Ilmiy rahbar Boshlang'ich ta'lim nazariyasi kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada davlatimiz tomonidan maktabgacha ta'lim muassasalariga qo'yiladigan talablar, ular to'g'risidagi qonunlar, maktabgacha ta'lim muassasalari qanday talablarga javob berish kerakligi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: talablar, qonun, davlat, rivojlanish, maqsad, vazifa, muassasa.

KIRISH

Hozirgi kunda maktabgacha ta'lim tizimi rivojlanib bormoqda. Shuning uchun ularga qo'yiladigan talablar ham ko'payib bormoqda.

Maktabgacha ta'limga oid davlat talablari o'quvchilarning, o'qituvchilarning amaliy faoliyatini tartibga soluvchi qonunlar, standartlar va ko'nikmalar majmuidir. Bu talablarning asosiy vazifasi o'quvchilarning o'zlarini rivojlantirish, ta'lim sifatini ta'minlash, shuningdek, o'qituvchilar va o'rganuvchilar uchun ma'naviy, ijtimoiy, va amaliy tayyorgarlikni ta'minlashdir. Davlat talablari o'quv jarayonlarini tarkibiy va struktural ravishda yangi fikr-mulohazalarga, pedagogik kengaytirishlarga, va yangi texnologiyalar bilan to'ldirishga yo'naltiradi. Ularning asosiy maqsadi, kelajakdagi kutilayotgan vaziyatlarga eng yuqori sifatli tayyorlash va talantlarni barcha yo'nalishlarda oshirishdir. Bundan tashqari, bu davlat talablari, o'qituvchilar uchun ham ta'lim va tarbiya usullarini yanada rivojlantirish va yangi texnikaviy imkoniyatlardan foydalanish talablari bilan birgalikda o'qitish jarayonlarini mustahkamlash bilan bog'liq. Maktabgacha ta'limning davlat tomonidan belgilangan talablari, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy rivojlantirishning kiruvchi qiroliga aylanishi bilan birga, o'quvchilar va o'qituvchilarga kamtar tajriba va ilmiy bilimlarini boshqarish uchun kerakli muhitni yaratadi. Bu talablarning buzilishi yoki uni to'liq bajarilmasligi ba'zi bir muammolarga sabab bo'lishi, kelajakda ta'lim tizimining kelajakdagi o'zgarishiga olib kelishi, o'quvchilar bilimlarining pasayishiga, o'qishga bo'lgan qiziqish yo'qolishiga olib kelishi mumkin. Natijada esa, boshqa davlatlardan orqada qolish, qoloqlik, reyting tushib ketishi mumkin. Bundan tashqari, davlatda rivojlanish sekinlashadi.

Mazkur maktabgacha ta'limga qo'yiladigan davlat talablari O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabrda PQ-2707-son "2017-2021-hamda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori hamda

Vazirlar Mahkamasining 2004-yil 5-avgustdagi 372-son “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi faoliyatini takomillashtirish to‘g‘risidagi qaroroiga muvofiq maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabgacha ta’lim muassasalarida har tomonlama rivojlantirish, ta’lim-tarbiya berish, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish hamda maktab ta’limiga tayyorlash bo‘yicha davlat talablarini belgilaydi.

Mazkur davlat talablarida quyidagi asosiy tushunchalardan foydalaniladi:

1.Talab-biror bir aniq yoshdagi bolalar bilishi va bajara olishi shart bo‘lgan talablar majmui;

2.Davlat talablari maktabgacha ta’lim tizimida, shuningdek har bir oilada 7 yoshgacha bo‘lgan bolani tarbiyalash, rivojlantirish, maktabga samarali tayyorlash hamda unga ta’lim berishda qo‘llanilishi majburiydir.

3.Davlat talablari asosida: bolaning bilim, ko‘nikma va malaka mezonlari hamda ularning o‘shish dinamikasi va rivojlanish holatlari aniqlanadi, bolalarning rivojlanganligi va yutuqlari baholab boriladi bolaning individual rivojlanishi ta’minlanadi, kadrlar tayyorlash sifati, ta’lim mazmuniga nisbatan qo‘yiladigan talablar, maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanish darajasi hamda ota-onalarning bola rivojlanishiga oid ko‘nikma va malakalari belgilanadi.

4.Davlat talablari O‘zbekiston Respublikasi hududida joylashgan quyidagi ta’lim muassasalari tomonidan qo‘llanilishi shart: davlat va nodavlat maktabgacha ta’lim muassasalari, mehribonlik uylari, kasb-hunar kollejlari va oliy o‘quv yurtlarining maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha kadrlar tayyorlovchi fakultetlari, maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim tizimi kadrlarining malakasini oshirish faoliyati bilan shug‘ullanuvchi tashkilotlar.

5.Davlat talablarining maqsadi: maktabgacha ta’lim tizimi faoliyatini mamlakatning ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyoti, istiqbollari, jamiyat ehtiyojlari, fan-texnika va texnologiyaning zamonaviy yutuqlariga asosan yo‘lga qo‘yish;

sifatli ta’lim xizmatlari ko‘rsatilishini ta’minlash;

ta’lim va kadrlar tayyorlash sohasida shaxs, jamiyat va davlat manfaatlarini himoya qilish;

sifatli kadrlar tayyorlash tizimini rivojlantirish;

bolani shaxsi asoslarini shakllantirish hamda uning bilim olishga bo‘lgan qiziqishlarni rivojlantirish;

bolaning intellectual va jismoniy rivojlanishini ta’minlash;

bolalarni milliy madaniy va umuminsoniy qadriyatlar bilan tanishtirish;

bolalarni maktab ta’limiga tayyorlash.

6.Davlat talablarining vazifalari: bolalarga ta’lim va tarbiya berish uchun har tomonlama yondashuvni ta’minlash;

maktabgacha ta’li metodikasini tubdan yaxshilash;

ta’lim va tarbiya berishning o‘quv dasturlarini yaratish;

maktabgacha ta’lim muassasalari pedagoglari malakasini oshirish;

maktabgacha ta’lim monitoringi va tahlilini olib borish;

ta'lim, fan va ishlab chiqarishning samarali integratsiyasini ta'minlash;
bolalarning rivojlanishi va ularni maktab ta'limiga tayyorlashga oid bilim, malaka
va ko'nikmalarga ega bo'lishlarida ota-onalarga ko'maklashish.

Bunday davlat talablari hozirgi zamonning asosiy tamoyillaridan biri hisoblanadi.
Shunday ekan har bir o'quvchi ham o'qituvchi ham bu talablarni to'liq va astoydil
bajarishi va bo'ysunishi kerak

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. LexUz on-line sayti. O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi vazirining 2017-yildagi qarori.
2. "Davlat talablari" Sardor Olimov maqolasi.
3. <https://kun.uz/news/2017/08/03/maktabgaca-talim-kandaj->. Kun.uz.
4. "Maktabgacha talim tizimi haqida " Sirjiddin Farxodov maqolasi

ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ ДЕТЕЙ ИНВАЛИДОВ

Абдурахимова Н.А

Медсестра отделения терапевтической реанимации ФФРНЦНСП

Аннотация: Социальная реабилитация инвалидов важна не только сама по себе. Она важна как средство интеграции лиц с ограниченными возможностями в социум, как механизм создания равных возможностей инвалидам, для того чтобы быть социально востребованными. Социальная реабилитация определяется как комплекс мер, направленных на восстановление разрушенных или утраченных индивидом общественных связей и отношений вследствие нарушения здоровья со стойким расстройством функций организма, изменением социального статуса. Целью социальной реабилитации является восстановление социального статуса личности, обеспечение социальной адаптации в обществе, достижение материальной независимости. Основными принципами социальной реабилитации являются: как можно более раннее начало осуществления реабилитационных мероприятий, непрерывность и поэтапность их проведения, системность и комплексность, индивидуальный подход.

Ключевые слова: Социальная адаптация, инвалидность, стойким расстройством функций организма

PROBLEMS OF SOCIAL ADAPTATION OF CHILDREN WITH DISABILITIES

Annotation: Social rehabilitation of persons with disabilities is important not only in itself. It is important as a means of integration of persons with disabilities in society, as a mechanism for creating equal opportunities for persons with disabilities, in order to be socially popular. Social rehabilitation is defined as a set of measures aimed at restoring damaged or lost the individual social connections and relationships as a result of the violation of health with proof frustration of functions of organism, changes in social status. View to the social rehabilitation is to restore the social status of the individual, social adaptation in the society, the achievement of independence. The basic principles of social rehabilitation are: the earliest commencement of rehabilitation measures, continuity and gradual approach, consistency and comprehensiveness, individual approach.

Key words: Social adaptation, disability, persistent disorder of body functions.

По данным ООН, в мире насчитывается примерно 450 миллионов людей с нарушениями психического и физического развития. Это составляет 1/10 части жителей нашей планеты. Данные всемирной организации здравоохранения (ВОЗ) свидетельствуют, что число таких жителей в мире достигает 13% (3%

детей рождаются с недостатками интеллекта и 10% детей с другими психическими и физическими недостатками) всего в мире около 200 миллионов детей с ограниченными возможностями [2].

Инвалидность у детей означает существенное ограничение жизнедеятельности, она способствует социальной дезадаптации, которая обусловлена нарушениями в развитии, затруднениями в самообслуживании, общении, обучении, овладении в будущем профессиональными навыками. Освоение детьми-инвалидами социального опыта, включение их в существующую систему общественных отношений требует от общества определенных дополнительных мер, средств и усилий (это могут быть специальные программы, специальные центры по реабилитации, специальные учебные заведения и т.д.). Но разработка этих мер должна основываться на знании закономерностей, задач, сущности процесса социальной реабилитации [1].

В настоящее время проблема социальной адаптации детей инвалидов, в виду ее актуальности, широко разрабатывается не только в зарубежных странах, но и в странах СНГ. Большую работу в этом направлении в Узбекистане провел совместный проект Программы Развития Организации Объединенных Наций и Министерства труда и социальной защиты населения Республики Узбекистан – ACCESS (доступность, гражданственность, трудоустройство и социальная поддержка людей с инвалидностью). Целью проекта является расширение возможностей социальной интеграции и трудоустройства для людей с инвалидностью.

В Узбекистане права детей-инвалидов закреплены также и во многих законах, таких как: закон «О социальной защищенности инвалидов в Республике Узбекистан» статья 9, «О гарантиях прав ребенка» статья 29, 24, и другие директивные документы [5]. Так же функционирует Межведомственный координационный совет (МКС) проекта ACCESS, объединяющий представителей министерств, ведомств, общественных и международных организаций. Утверждены хокимиятами и успешно реализуются совместные планы региональных рабочих групп МКС по обеспечению прав людей с инвалидностью на труд, доступную среду жизнедеятельности и социальную защиту. Ведется мониторинг более 30 строящихся общественных зданий и сооружений социальной инфраструктуры в пилотных городах (Ташкент, Самарканд, Шахризабз) для обеспечения в них людей с инвалидностью. Повышена эффективность работы пилотных. Центров содействия и занятости по трудоустройству людей с инвалидностью посредством:

- проведения ярмарок вакансий
- трудоустройства на квотируемые рабочие места
- проведения разъяснительной работы с работодателями
- организации домашнего труда [7].

Масштабы мероприятий в рамках медико-социальной реабилитации детей-инвалидов расширяются из года в год, за истекший период текущего года было реабилитировано 1428 детей-инвалидов, 1265 - обеспечены протезно-ортопедическими изделиями и техническими средствами реабилитации, приняты меры по оздоровлению 47379 детей-инвалидов [7]. В реабилитации детей инвалидов большое участие принимают общественные организации «Сен ёлгиз эмассан», международный фонд «Саглом авлод учун», Республиканский центр для детей с параличом «Умр»[6], республиканское общество детей с диабетом и др. Все эти общественные организации работают с государственными и религиозными организациями, министерствами и ведомствами Республики разрабатывают программы по состоянию условий для детей инвалидов – для получения образования, овладения трудовыми навыками, создания условий в быту и производстве. В реализации этих программ а также организации профилактики, лечения и реабилитации большой вклад вносят международные организации, выделяется грантовая и спонсорская помощь.

Для успешной социальной адаптации детей-инвалидов необходимо уделять внимание не только ребенку и его семье, но и менять установки общества в целом [4]. Для этого шире использовать опыт родительских Ассоциаций, международных общественных организаций, медицинских работников, медицинских сестёр и врачей, дошкольных и школьных учреждений. Ведь медико-социальная работа имеет много общего по своей сути с медицинской помощью и деятельностью органов здравоохранения в целом. Но при этом она не превышает пределы своей компетенции, не претендует на выполнение лечебных функций, а предусматривает тесное взаимодействие с медицинским персоналом и четкое разграничение сфер ответственности.

Для выполнения всех перечисленных задач в республике принят закон «О социальной защищённости инвалидов в Республике Узбекистан» а также постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан «Об утверждении нормативно-правовых актов о государственных специализированных образовательных учреждениях для детей с ограниченными возможностями», «О мерах по дальнейшему развитию Республиканского центра социальной адаптации детей». С 18 июня 2008года принята и успешно осуществляется, и по сей день государственная программа раннего выявления врожденных и наследственных заболеваний для предупреждения рождения инвалидов с детства [5]. Таким образом, с иной стороны, медико-социальную работу следует рассматривать как разновидность социальной работы, направленной на охрану и поддержку физического и психического здоровья и в первую очередь инвалидов, а с другой - это вид деятельности, направленной на достижение “социального благополучия” и значительное улучшение качества их жизни [3]. Так, в Великобритании к учреждениям, оказывающим медико-социальную

помощь инвалидам, относятся поликлиники, больницы, дома сестринского ухода государственного и частного секторов, дома для инвалидов, приюты-общежития гостиничного типа для лиц с нарушением психики или инвалидов. Распространение получили бригады по оказанию помощи пожилым людям и инвалидам, в работе которых участвуют социальный работник (руководитель группы), медицинская сестра общей психологической службы, врач общей практики, патронажная сестра, организатор помощи на дому, психолог-клиницист, районная медицинская сестра. Работа этой бригады строится на основе детального обсуждения каждого конкретного случая. Разрабатывается индивидуальный план, учитывающий потребности инвалида и включающий перечень факторов, мешающих оказанию помощи. Изучаются поведенческие характеристики для определения степени социальной и психологической уязвимости инвалида.

В Великобритании проблема медико-социального обслуживания инвалидов и престарелых на местном уровне становится все более актуальной. Основная ответственность за медико-социальную помощь возлагается на местные власти, которым передается большая часть финансовых средств. Для улучшения координации деятельности практикующих врачей в ходе реформы в сфере социальной помощи была учреждена должность «менеджер по обслуживанию», которая соответствует должности фондодержателя у общепрактикующих врачей. Такой специалист координирует процесс оказания помощи, дает советы по возможным услугам и организует службы по мере необходимости [7].

Социальные работники широко представлены в медицинских учреждениях США, по существу, во всех областях здравоохранения, включая медико-хирургическую, педиатрическую, акушерско-гинекологическую помощь, службу интенсивного лечения, реабилитации и неотложной помощи. Они выполняют свои функции в общих и специализированных больницах, оказывающих неотложную медицинскую помощь и консультации; в психиатрических лечебницах для кратковременного и долгосрочного лечения; в реабилитационных центрах, учреждениях, осуществляющих долговременный уход за больными и немощными (частные лечебницы, приюты, стационары для детей); в учреждениях, оказывающих первичную помощь, например в амбулаториях, центрах охраны здоровья, кабинетах врачей; при медицинской помощи на дому [6].

За рубежом во многих больницах социальные работники объединяют пациентов, имеющих сходные проблемы, в группы самопомощи, нередко создаются группы защиты с целью образования соответствующих служб поддержки и реабилитации инвалидов или расширения прав на получение услуг.

В Финляндии, в сфере социального обеспечения действует централизованная система планирования. Центральные государственные органы руководят и контролируют осуществление социальных услуг, кроме этого государство в обязательном порядке предоставляет муниципалитетам дотации на оказание социальной помощи населению, составляющие не менее половины от суммы всех их затрат на эти цели [7].

В Узбекистане так же создана сеть домов-интернатов «Саховат» основными задачами, которых являются:

- содержание, социальное обслуживание, оздоровление и поддержка опекаемых, создание условий, способствующих получению ими качественной медико-социальной помощи;
- обеспечение социально-правовой защиты законных прав и интересов опекаемых, обеспечение охраны их здоровья;
- оказание первой медицинской помощи, проведение диспансеризации 2 раза в год с привлечением высококвалифицированных специалистов системы здравоохранения, плановое оздоровление, при нуждаемости лечение их в специализированных стационарах, по медицинским показаниям обеспечение опекаемых протезно-ортопедическими изделиями, техническими средствами реабилитации (слуховыми аппаратами, инвалидными колясками, тростями и костылями);
- проведение санитарно-противоэпидемических и культурно-просветительских мероприятий, направленных на систематический труд и усовершенствование социального обслуживания опекаемых.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Боровая Л.П. Социально-психологическая помощь семьям, имеющих тяжелобольных детей. // Социально-педагогическая работа. – 1999. - №6., стр.15
2. Маллер А.Р. Новое в оказании помощи детям-инвалидам. // Дефектология. – 2006.- №1., стр. 27
3. Маллер А.Р. Ребенок с ограниченными возможностями: Книга для родителей. М.: Педагогика – Пресс, 2001., стр. 89-91
4. Махмудова Н.М.. «Методические указания по улучшению качества трудового устройства работающих и привлечения к труду не работающих инвалидов», Ташкент 1971г., стр. 45-47
5. Собрание законодательства Республики Узбекистан № 39(487), 2011 г. стр.399
6. Д.У. Курбанова, Ш.М. Курбанова, «Руководство по специализированному уходу и домашней реабилитации», Ташкент 2005г., стр. 2
7. Андреас Кнот, И.П. Вихров, “Менеджмент социальных услуг», Учебно-методическое пособие г.Караганда, 2009год, стр.93-98

**ARCTIUM TOMENTOSUM MILL.БИОМОРФОЛОГИЧЕСКИЕ
ХАРАКТЕРИСТИКИ**

Тешабоев Нодирбек Икромжонович

Преподаватель Ферганского государственного университета

Сайрамов Файзулло Баратжон ўғли

ФарДУ, студент аграрного факультета

Бозорбоева Азимахон Абдукамол қизи

ФарДУ, студента аграрного факультета

Аннотация: растущий с каждым днем спрос на экономически важные виды растений в мире требует сохранения, защиты и восстановления их разнообразия. Широкое вовлечение в отечественное и промышленное производство сырья лекарственных растений, особенно в последние годы, обуславливает необходимость разработки мероприятий по воспроизводству с изучением их биологических особенностей и устранения факторов, негативно влияющих на их запасы. При этом важное научно-практическое значение имеет выявление территорий распространения перспективных лекарственных растений, выделение промышленных запасов, разработка рекомендаций по сохранению их популяций с обоснованием их биоэкологических особенностей.

Ключевые слова: лекарственные растения, ежевика, серая почва, биоморфологический признак, плантация, перспективное растение.

Растущий с каждым днем спрос на экономически важные виды растений в мире требует сохранения, защиты и восстановления их разнообразия. Широкое вовлечение в отечественное и промышленное производство сырья лекарственных растений, особенно в последние годы, обуславливает необходимость разработки мероприятий по воспроизводству с изучением их биологических особенностей и устранения факторов, негативно влияющих на их запасы. При этом важное научно-практическое значение имеет выявление территорий распространения перспективных лекарственных растений, выделение промышленных запасов, разработка рекомендаций по сохранению их популяций с обоснованием их биоэкологических особенностей.

Следует отметить, что в последние годы растущий спрос на натуральные лекарственные средства растительного происхождения с каждым днем приводит к сокращению перспективных запасов растений. В частности, низкие возможности естественного воспроизводства редких лекарственных видов, расположение их популяций в районах сильного антропогенного давления, а также изменение климата приводят к сокращению их популяций. Здесь приобретает научное и практическое значение выявление в фармацевтической промышленности тех фермерских зон, где потребность в сырье высока,

разработка современных методов их разведения и сохранения популяций на основе изучения их биологических особенностей, создание запасов сырья и подготовка качественного сырья.

Arctium tomentosum Mill.- древовидные сложноцветные Сложноцветные L.двулетнее лекарственное травянистое растение, принадлежащее к семейству. Ареал его распространения в природе обширен в Казахстане, вокруг Балхаша и Аральского моря, в горных массивах Тянь-Шаня (Кетмень-ТОО, Кунгей, Таласский Алатау, Иссык-Кульская равнина, Чаткальские, Кураминские и ферганские горы), по берегам рек и на равнинах Памиро-Алайского хребта(Алай, Туркестанские горы).

Arctium tomentosum Mill.с 2020 года в городе Фергана проводятся экспериментальные работы по изучению биоморфологических особенностей человека. Почва опытного поля представляет собой лугово-серую почву, расположенную на высоте 580-600 м над уровнем моря.

Arctium tomentosum Mill. семена были посеяны 10 ноября 2020 года на глубину 2-3 см с интервалом между рядами 70 см. Его ростки проросли 15-18 апреля 2021 года. Всхожесть семян в лабораторных условиях (20-25оС) составила 88,7%, а в полевых условиях-80,7%. Прорастание растения происходит в начале мая из двух семенных коробочек и 2-3 чашелистиков, растение достигает 3-5 см в высоту. Их корни разветвляются до второго яруса, достигая 12-15 см. 70-80% всходов прошли ювенильную стадию со второй половины мая. Ювенильные растения были 10-12 см в высоту, их листья были 6-8 см в длину и 5-6 см в ширину. У ювенильных растений наблюдается усыхание семенных коробочек и листьев. Их стержневой корень разветвлялся на 28-32 см до третьего яруса. Растения на стадии имматуры наблюдались в конце мая-первой половине июня. Их высота составляла 15-17 см. длина листьев достигала 10-15 см, ширина-8-12 см. У растений на стадии имматуры образовывались шары, а в пазухах листьев образовывалась боковая почка. Их корень 45-50 см, разветвленный до третьего яруса. В конце июня-начале июля 70-80% растений перешли в стадию Виргинии. Виргинские растения были 35-40 см в высоту, с листьями 30-45 см в длину и 20-25 см в ширину. Листья в Виргинском периоде напоминают листья зрелого растения, боковые побеги в пазухах листьев полностью сформированы. У них было 5-8 листьев, которые образовывали шар в корневом горле. Корни девственных растений сильно развились и достигли 100-120 см. они разветвляются на 3-4 градуса. Диаметр части побега у поверхности почвы утолщается до 3-4 см.

Особенности вступления *Arctium tomentosum* Mill в период зимнего покоя заключаются в том, что листовые пластинки и листовая полоса, образующиеся на стадии виргинила, засыхают, но боковые побеги у основания листовой пластинки сохраняются. Главный и боковые побеги в корневом горле будут защищены между полосой засохших листьев. Поэтому зимой -10-15оС

сохраняется даже на морозе. Однако 10-15% растений, которые вступают в фазу девственности позже, могут погибнуть из-за неполной защиты почек при -15 ° С мороза.

Вегетация растения на второй год, то есть весенняя вегетация, наблюдалась с конца марта по апрель 2017 года, а интенсивный рост основного стебля наблюдался в конце мая-начале июня. Вступление растений в генеративный период наблюдалось в середине июня. Генеративные растения имеют высоту 100-120 см. Главный стебель разветвляется до третьего порядка. Стеблей второго порядка было 10-12, их длина составляла 10-35 см. Листьев, образующихся в корневом горле, 8-10, они достигают 40-55 см в длину и 25-30 см в ширину. Цветение растения длилось с июня по июль, а созревание плодов - с июля по сентябрь. Корень растений генеративного периода составлял 140-160 см, самая толстая часть главного корня - 4-5 см в диаметре. В среднем влажная масса одного растения составляла 1500-1700 г, а сухая - 250-300 г.

Arctium tomentosum Mill. корень, лист и цветок лекарственный он содержит инулин, эфирное масло, гликозид арктинина, флавоноиды, деготь, питательные вещества, а семена содержат масло, сесквинтерпеновые лактоны. *Arctium tomentosum* Mill. в народной медицине и научной медицине его применяют при язвенной болезни, брюшных кровотечениях, хронических гастритах, почечнокаменной болезни, БПК, подагре, кожных заболеваниях, при мочеиспускании, при лечении онкологических больных, а также в ветеринарии.

Таким образом, усиление природоохранных мероприятий и проведение разъяснительной работы с населением - создает основу для рационального использования биологических ресурсов нашей страны и сохранения природных запасов лекарственных растений.

В заключение следует сказать, что *Arctium tomentosum* Mill. являясь перспективным лекарственным растением, необходимо определить его природные ресурсы, организовать плантации по выращиванию сырья путем глубокого изучения онтогенеза растения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Определитель растений Средней Азии. -Ташкент: Фан, 1993. Т. 10. - С. 464-467.
2. Определитель растений Средней Азии (критический конспект флоры): Т.11: справочник / составители: Ф.О. Хасанов, [и др.]. АН РУз, Инс-т геофонда растительного и живтного мира. -Ташкент: Фан, 2015. -456 с.
3. Растительный покров Узбекистана и пути его рационального использования,-Ташкент, «Фан» УзССР. 1976. Т. III. -С. 145-149.
4. Растительный покров Узбекистана и пути его рационального использования. -Ташкент, «Фан» УзССР, 1984 Т. IV. -С. 18-299.

5. Рахимова Т.Т. Ўсимликлар экологияси ва Фитоценология // Методик қўлланма. – Тошкент, 2009. – 71 б.
6. Флора Узбекистана. –Ташкент: АН УзССР, 1962. Т. 6. – С. 78-81.
7. Флора СССР.– М.-Л.: АН СССР, 1959. Т. 25. – С. 404-431.
8. Ходжиматов М. Дикорастущие лекарственные растения Таджикистана. –Душанбе, 1989. – С. 176.

XOMILADORLIKDA GESTATION GIPERTONIYA

Sayfitdinova Nilufar Muxammad kizi

Terapiya kafedrası o'qituvchisi Respublika o'rta tibbiyot va farmatsevtika xodimlarni malakasini oshirish va ularni ixtisoslashtirish markazi Fargona filiali

Annotatsiya: ushbu maqolada homiladorlik paytida gestatsion gipertenziya, o'tmaydigan bosh og'rig'i, shish (shish), to'satdan kilogramm ortishi, ko'rishning o'zgarishi, masalan, loyqa yoki ikki tomonlama ko'rish, ko'ngil aynishi yoki qayt qilish, qorinning yuqori o'ng tomonida yoki oshqozon atrofida og'riq, kichik miqdordagi siydik chiqarish.

Kalit so'zlar: homiladorlik, gestatsion gipertenziya, bosh og'rig'i, shish.

Gestatsion gipertenziya - homiladorlik paytida yuqori qon bosimi. Bu taxminan 50 homiladorlikning 3 tasida uchraydi.

Bu holat surunkali gipertenziyadan farq qiladi. Surunkali gipertenziya ayolning homilador bo'lishidan oldin yuqori qon bosimiga ega bo'lganida sodir bo'ladi. Bu preeklampsi va eklampsiyadan ham farq qiladi. Bu homiladorlikdagi boshqa qon bosimi muammolari.

Gestatsion gipertenziya ko'pincha homiladorlikning ikkinchi yarmida boshlanadi. Odatda chaqalog'ingiz tug'ilgandan keyin yo'qoladi.

Tibbiyot xodimlari bu holatga nima sabab bo'lganini bilishmaydi. Quyidagi narsalar xavfingizni oshirishi mumkin:

Homiladorlikdan oldin yoki o'tmishdagi homiladorlik bilan yuqori qon bosimi

Buyrak kasalligiga ega

Qandli diabetga ega

20 yoshdan kichik yoki 40 yoshdan katta bo'lish

Ko'p marta homilador bo'lish, masalan, egizak yoki uch egizak

Afrika, Amerika qit'alarida tug'ilish

Semptomlar har bir homiladorlikda biroz boshqacha bo'lishi mumkin.

Asosiy simptom homiladorlikning ikkinchi yarmida yuqori qon bosimidir. Ammo ba'zi ayollarda hech qanday alomat yo'q.

Homiladorlik paytida yuqori qon bosimi boshqa jiddiy muammolarga olib kelishi mumkin. Bularga preeklampsi kiradi. Yuqori qon bosimi belgilarini kuzatishingiz kerak. Ular quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

O'tmaydigan bosh og'rig'i

Shish (shish)

To'satdan kilogramm ortishi

Ko'rishning o'zgarishi, masalan, loyqa yoki ikki tomonlama ko'rish

Ko'ngil aynishi yoki qayt qilish

Qorinning yuqori o'ng tomonida yoki oshqozon atrofida og'riq

Kichik miqdordagi siydik chiqarish

Agar qon bosimingiz ko'tarilsa, shifokoringiz sizga bu holatni tashxislashi mumkin. Ushbu muammoni tekshirish uchun sizda quyidagi testlar ham bo'lishi mumkin:

Qon bosimi ko'rsatkichlari

Protein mavjudligini tekshirish uchun siydik sinovi, bu sizning buyraklaringiz yaxshi ishlamayotganligining belgisidir

Shishishni tekshirish

Og'irligingizni tez-tez tekshirib turing

Jigar va buyraklar faoliyatini tekshirish

Qon ivish testlari

Shifokoringiz qon bosimingizni tez-tez tekshirib turishi mumkin. Agar sizda yangi alomatlar paydo bo'lsa, shifokoringizga xabar berishingiz kerak.

Sizning shifokoringiz chaqalog'ingizning sog'lig'ini tekshirish uchun testlar o'tkazishi mumkin. Ushbu testlar quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

Xomilaning harakatini hisoblash. Siz chaqalog'ingizning zarbalari va harakatlarini kuzatib borasiz. Tepishlar sonining o'zgarishi yoki chaqalog'ingiz qanchalik tez-tez tepishi chaqalog'ingiz stress ostida ekanligini anglatishi mumkin.

Stresssiz sinov. Ushbu test chaqaloqning harakatlariga javoban yurak urish tezligini o'lchaydi.

Biofizik profil. Ushbu test chaqalog'ingizni kuzatish uchun stresssiz testni ultratovush bilan birlashtiradi.

Doppler oqimini o'rganish. Ushbu test chaqaloqning qon tomirlari orqali qon oqimini o'lchash uchun tovush to'lqinlaridan foydalanadigan ultratovush turidir.

Sizning shifokoringiz har bir prenatal tekshiruvda siydik va qoningizni tekshirishi mumkin. Ushbu test sizning ahvolingiz yomonlashayotganini aniqlaydi.

Sizning shifokoringiz kortikosteroidlarni berishi mumkin. Ushbu dorilar chaqaloqning o'pkasini rivojlanishiga yordam beradi. Agar chaqalog'ingiz erta tug'iladigandek tuyulsa, siz ushbu dori-darmonlarni olasiz.

Yuqori qon bosimi qon tomirlariga ta'sir qilishi mumkin. Jigar, buyraklar, miya, bachadon va platsentadagi qon oqimini kamaytirishi mumkin.

Bu holat yomonlashishi mumkin. Bu preeklampsi va eklampsiga olib kelishi mumkin. Bu qon bosimining jiddiy muammolari. Ushbu muammolar quyidagi muammolarni keltirib chiqarishi mumkin:

Plasentaning ajralishi, platsenta bachadondan juda erta uzoqlashganda

Xomilaning yomon o'sishi (intrauterin o'sishni cheklash)

O'lik tug'ilish

tutilishlar (eklampsi)

Ona va chaqaloqning o'limi

Ushbu xavflar tufayli shifokoringiz bolangizni erta tug'ish kerak deb qaror qilishi mumkin. Bu homiladorlikning 37 xaftasidan oldin sodir bo'lishi mumkin.

Tug'ilgandan keyin qon bosimi normal holatga qaytsa ham, kelajakda yuqori qon bosimiga ega bo'lish ehtimoli yuqori.

Ushbu muammoni erta tashxislash va davolash asoratlari xavfini kamaytirishga yordam beradi. Shuning uchun prenatal tekshiruvlarga borish juda muhimdir. Bu sizning ahvolingiz yomonlashishini oldini oladi.

Agar sizda yuqori qon bosimi belgilari bo'lsa, darhol shifokoringizga qo'ng'iroq qiling. Semptomlar o'tmaydigan bosh og'rig'i, loyqa yoki ikki tomonlama ko'rish, shishish yoki odatdagidan kamroq siydik chiqarishni o'z ichiga olishi mumkin.

Gestatsion gipertenziya homiladorlik paytida yuqori qon bosimining bir shaklidir. Bu taxminan 50 homiladorlikning 3 tasida uchraydi.

Bu holat onaning ham, chaqaloqning ham sog'lig'iga ta'sir qilishi mumkin, bu muammoning qanchalik jiddiyligiga bog'liq.

Agar sizda yuqori qon bosimi belgilari bo'lsa, darhol shifokoringizga qo'ng'iroq qiling. Semptomlar o'tmaydigan bosh og'rig'i, loyqa yoki ikki tomonlama ko'rish, shishish yoki odatdagidan kamroq siydik chiqarishni o'z ichiga olishi mumkin.

Davolashning maqsadi vaziyatning yomonlashishi va boshqa muammolarni keltirib chiqarishining oldini olishdir.

Tibbiy yordam ko'rsatuvchi provayderingizga tashrifdan maksimal foyda olishga yordam beradigan maslahatlar:

Tashrifingiz sababini va nima bo'lishini xohlayotganingizni biling.

Tashrifdan oldin javob olishni istagan savollarni yozing.

Savol berishga yordam beradigan va provayderingiz sizga nima deyishini eslab qolishi uchun o'zingiz bilan birovni olib keling.

Tashrif paytida yangi tashxis va har qanday yangi dori-darmonlar, muolajalar yoki testlar nomini yozing. Shuningdek, provayderingiz sizga bergan yangi ko'rsatmalarni yozib oling.

Nima uchun yangi dori yoki davolanish buyurilganligini va bu sizga qanday yordam berishini bilib oling. Shuningdek, qanday yon ta'sirlar borligini biling.

Sizning ahvolingizni boshqa usullar bilan davolash mumkinligini so'rang.

Sinov yoki protsedura nima uchun tavsiya etilganligini va natijalar nimani anglatishini bilib oling.

Agar siz dori-darmonlarni qabul qilmasangiz yoki test yoki protseduradan o'tmasangiz, nima kutish kerakligini bilib oling.

Agar keyingi uchrashuvingiz bo'lsa, tashrif sanasi, vaqti va maqsadini yozib qo'ying.

Savollaringiz bo'lsa, provayderingizga qanday murojaat qilishingiz mumkinligini bilib oling.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. 2000-2022 The StayWell Company, MChJ. Barcha huquqlar himoyalangan. Ushbu ma'lumot professional tibbiy yordamni almashtirish uchun mo'ljallanmagan. Har doim sog'liqni saqlash mutaxassisi ko'rsatmalariga amal qiling Irina Burd MD PhD, Donna Freeborn PhD CNM FNP, Heather Trevino
2. <https://www.cedars-sinai.org/health-library/diseases-and-conditions/g/gestational-hypertension.html>

XOMILADORLIKDA GESTATION DIABET

Azimova Nigora Ibraximovna

Terapiya kafedrası mudiri Respublika o'rta tibbiyot va farmatsevtika xodimlarni malakasini oshirish va ularni ixtisoslashtirish markazi Fargona filiali

Annotatsiya: ushbu maqolada xomiladorlikda gestation diabet xaqida tushuncha, sog'lom taomlarni iste'mol qilish, muntazam ravishda mashq, qon shakarini tez-tez kuzatish, agar kerak bo'lsa, insulin olish, homiladorlikdan keyin qandli diabet uchun test va boshqalar to'g'risida yozilgan.

Kalit so'zlar: xomiladorlik, sog'lom taom, gestation diabet, mashq, qon shakari, insulin, qandli diabet.

Gestation diabet - bu homiladorlikdan oldin diabet bilan kasallanmagan homilador ayolda birinchi marta uchraydigan diabet turi. Ba'zi ayollarda homiladorlik qandli diabetdan ta'sirlangan bir nechta homiladorlik mavjud. Gestation diabet odatda homiladorlikning o'rtasida paydo bo'ladi. Shifokorlar ko'pincha homiladorlikning 24 dan 28 haftasiga qadar test o'tkazadilar.

Ko'pincha homiladorlik diabetini sog'lom oziq-ovqat va muntazam jismoniy mashqlar orqali boshqarish mumkin. Ba'zida homiladorlik qandli diabetga chalingan ayol ham insulin qabul qilishi kerak.

Gestation diabet bilan og'rigan ayolda yaxshi nazorat qilinmagan qon shakar homilador ayol va chaqaloq uchun muammolarga olib kelishi mumkin:

Yaxshi nazorat qilinmagan diabet chaqaloqning qon shakarini ko'payishiga olib keladi. Chaqaloq "ortiqcha ovqatlangan" va juda katta bo'ladi. Homiladorlikning so'nggi bir necha oylarida ayolga noqulaylik tug'dirishdan tashqari, juda katta chaqaloq tug'ruq paytida ham ona, ham chaqaloq uchun muammolarga olib kelishi mumkin. Bolani tug'ish uchun onaga kesma kerak bo'lishi mumkin. Chaqaloq tug'ruq paytida elkasiga bosim o'tkazganligi sababli asab shikastlanishi bilan tug'ilishi mumkin.

Kesariya - bu onaning qorni orqali chaqaloqni tug'ish operatsiyasi. Qandli diabet bilan og'rigan va yaxshi nazorat qilinmagan ayol chaqaloqni tug'ish uchun kesma kesilishiga muhtoj bo'lish ehtimoli yuqori. Kichkintoyni sezaryen bilan tug'ilganda, ayolning tug'ruqdan keyin tiklanishi uchun ko'proq vaqt kerak bo'ladi.

Agar homilador ayolda qon bosimi yuqori bo'lsa, siydikda oqsil bo'lsa va ko'pincha barmoqlar va oyoq barmoqlarida shish paydo bo'lsa, u preeklampi bo'lishi mumkin. Bu jiddiy muammo bo'lib, uni diqqat bilan kuzatib borish va shifokor tomonidan boshqarilishi kerak. Yuqori qon bosimi ayolga ham, tug'ilmagan chaqaloqqa ham zarar etkazishi mumkin. Bu chaqaloqning erta tug'ilishiga olib kelishi mumkin, shuningdek, tug'ruq va tug'ish paytida ayolda tutilish yoki insult (qon ivishi yoki miya shikastlanishiga olib kelishi mumkin bo'lgan miya qon ketishi) sabab bo'lishi

mumkin. Qandli diabet bilan og'rigan ayollarda yuqori qon bosimi diabetsiz ayollarga qaraganda tez-tez uchraydi.

Insulin yoki diabetga qarshi boshqa dori-darmonlarni qabul qiladigan diabet bilan og'rigan odamlarda qon shakari juda past bo'lishi mumkin. Agar tezda davolanmasa, qon shakarining pastligi juda jiddiy va hatto o'limga olib kelishi mumkin. Agar ayollar qon shakarini diqqat bilan kuzatib, past qon shakarini erta davolasalar, qon shakarining jiddiy pasayishidan qochish mumkin.

Agar homiladorlik paytida ayolning qandli diabeti yaxshi nazorat qilinmasa, bola tug'ilgandan keyin juda tez past qon shakarini rivojlanishi mumkin. Tug'ilgandan keyin chaqaloqning qon shakarini bir necha soat davomida kuzatib borish kerak.

Gestatsion diabetga chalingan ayollar uchun 5 ta maslahat

1. Sog'lom taomlarni iste'mol qiling

Qandli diabet bilan og'rigan odam uchun tuzilgan ovqatlanish rejasidan sog'lom taomlarni iste'mol qiling. Diyetisyen sizga sog'lom ovqatlanish rejasini tuzishda yordam berishi mumkin. Qandli diabet uchun ovqatlanishni rejalashtirish haqida ko'proq bilib oling.

Diyetisyen ham homiladorlik paytida qon shakarini qanday nazorat qilishni o'rganishga yordam beradi. Sizga yaqin bo'lgan ro'yxatdan o'tgan dietologni topish uchun, iltimos, Oziqlantirish va dietatika akademiyasining veb-saytiga tashrif buyuring.

2. Muntazam ravishda mashq qiling

Mashq qilish qon shakarini nazorat qilishning yana bir usuli hisoblanadi. Bu oziq-ovqat iste'molini muvozanatlashga yordam beradi. Shifokor bilan maslahatlashgandan so'ng, homiladorlik paytida va undan keyin muntazam ravishda mashq qilishingiz mumkin. Haftada kamida besh kun kamida 30 daqiqa o'rtacha intensivlikdagi jismoniy faoliyat bilan shug'ullaning. Bu tez yurish, suzish yoki bolalar bilan faol o'ynash bo'lishi mumkin. Homiladorlik davrida jismoniy faollik haqida ko'proq ma'lumot oling »

3. Qon shakarini tez-tez kuzatib boring

Homiladorlik tananing energiyaga bo'lgan ehtiyojini o'zgartirishga olib kelganligi sababli, qon shakar darajasi juda tez o'zgarishi mumkin. Shifokor ko'rsatmasiga ko'ra, qon shakaringizni tez-tez tekshirib turing.

4. Agar kerak bo'lsa, insulin oling

Ba'zida homiladorlik diabeti bo'lgan ayol insulin qabul qilishi kerak. Agar insulin shifokor tomonidan buyurilgan bo'lsa, qon shakarini nazorat ostida ushlab turish uchun uni ko'rsatmalarga muvofiq qabul qiling.

5. Homiladorlikdan keyin qandli diabet uchun testdan o'ting

Farzandingiz tug'ilgandan keyin 6-12 hafta o'tgach, keyin har 1-3 yilda bir marta qandli diabet uchun testdan o'ting. Gestatsion diabet bilan og'rigan ayollarning ko'pchiligida diabet tug'ruqdan keyin tezda yo'qoladi. Qandli diabet yo'qolmasa, 2-toifa diabet deb ataladi. Qandli diabet chaqaloq tug'ilgandan keyin yo'qolsa ham, homiladorlik diabetiga chalingan ayollarning yarmi 2-toifa diabetni keyinroq

rivojlantiradi. Gestatsion diabet bilan kasallangan ayol uchun homiladorlikdan keyin 2-toifa diabetning oldini olish yoki uni kechiktirish uchun jismoniy mashqlar qilish va sog'lom ovqatlanishni davom ettirish muhimdir. Shuningdek, u shifokorga har 1-3 yilda qon shakarini tekshirishni eslatishi kerak.

Siz homiladorlik diabetini boshqarish uchun juda ko'p ish qilishingiz mumkin. Barcha prenatal uchrashuvlaringizga boring va davolash rejangizga rioya qiling, jumladan:

Sizning darajangiz sog'lom diapazonda bo'lishiga ishonch hosil qilish uchun qon shakaringizni tekshiring.

Sog'lom ovqatni to'g'ri vaqtda to'g'ri miqdorda iste'mol qilish. Shifokor yoki diyetisyen tomonidan tuzilgan sog'lom ovqatlanish rejasiga rioya qiling.

Faol bo'lish. O'rtacha intensivlikdagi muntazam jismoniy faollik (masalan, tez yurish) qondagi qand miqdorini pasaytiradi va insulinga sezgirlikni oshiradi, shuning uchun tanangizga ko'p kerak bo'lmaydi. Qanday jismoniy faoliyat bilan shug'ullanishingiz mumkinligi va ulardan qochishingiz kerak bo'lsa, shifokoringiz bilan maslahatlashing.

Farzandingizni kuzatish. Shifokoringiz chaqaloqning o'sishi va rivojlanishini tekshiradi.

Agar qon shakarini boshqarish uchun sog'lom ovqatlanish va faollik etarli bo'lmasa, shifokor insulin, metformin yoki boshqa dori-darmonlarni buyurishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. <https://www.cdc.gov/pregnancy/diabetes-gestational.html#:~:text=Gestational%20diabetes%20usually%20shows%20up,diabetes%20must%20also%20take%20insulin.>
2. <https://www.cdc.gov/diabetes/basics/gestational.html#:~:text=Gestational%20diabetes%20is%20a%20type,pregnancy%20and%20a%20healthy%20baby.>

**EGILUVCHAN-QATTIQ VANTLAR BILAN MUSTAHKAMLANGAN KATTA
ORALIQLI SILINDRSIMON MEMBRANALARNI HISOBLASH**

Tog`ayaliyev Sardor Abdurahmon o`g`li

Termiz muhandislik-texnologiya instituti stajyor o`qituvchisi

Jurayev Sanjar Mamatmurod o`g`li

Termiz muhandislik-texnologiya instituti assistent o`qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada egiluvchan-qattiq vantlar bilan mustahkamlangan 60 m oraliqli silindrsimon membranali qobiqning hisobi keltirilgan. Hisoblash LIRA SAPR dasturiy tizimda geometrik chiziqli bo'lmaganlikni hisobga olgan holda amalga oshirilgan. Hisoblash natijalari va bunday tuzilmalarning katta oraliqli binolar uchun samaradorligi ko'rsatilgan.

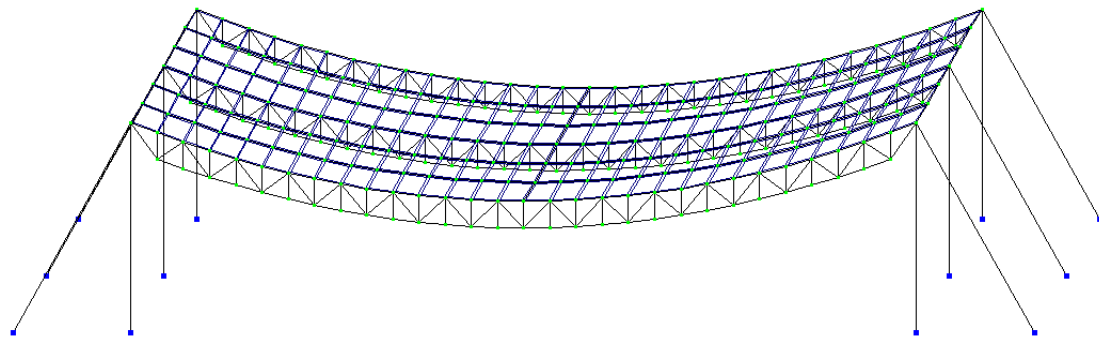
Kalit so'zlar: Vantlar, silindrik membranalar, LIRA-SAPR, burchakliklar, chekli elementlar, qor yuki, bosqichli-iteratsionli usul, egilish,

Membranali qobiqlar va egiluvchan qattiq vantlar ko'rinishidagi yopma konstruktsiyalarining tavsifi [1] da keltirilgan. LIRA SAPR dasturiy tizimida geometrik chiziqli bo'lmaganlikni hisobga olgan holda hisoblash metodologiyasi [2] da keltirilgan.

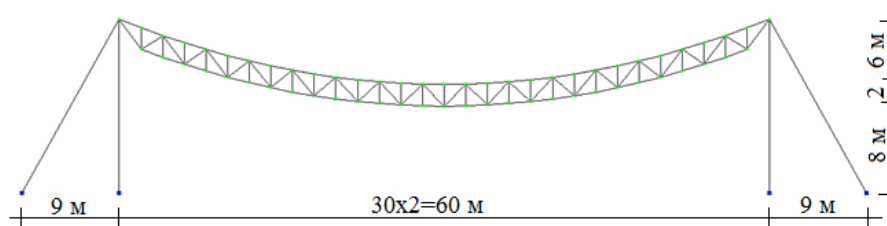
PK LIRA SAPRda silindrsimon membranani hisoblash [4] da keltirilgan; bu yerda nomutanosib yuklar ostida bunday qobiqlarda manfiy burilishlar bo'lishi mumkinligi ko'rsatilgan. Katta oraliqlar uchun bu harakatlar sezilarli bo'lishi mumkin, bu esa tomning shikastlanishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun katta oraliqli membranalar uchun sirtini barqarorlashtirish zarur. Stabillashtirish usullaridan biri membrana qobig'i bilan birgalikda ishlaydigan yuk ko'taruvchi egiluvchan qattiq konstruktsiyalardan foydalanishdir [3].

2 m balandlikda va 6 m qadamda tortqili fermalardan va belbog'li yuqori darajada joylashgan silindrsimon qobiqdan iborat bo'lgan 60 m oraliqli binoning tomini ko'rib chiqaylik. Tortqili Ferma qadami – 6 m; fermalar 16 m balandlikdagi ustunlarga tayanadi va kuchni yutish uchun tutib turuvchi tortqilar bilan mustahkamlanadi. Ustunlar konturli balkalar bilan qo'llab-quvvatlanadi, ularda qalinligi 2 mm bo'lgan qatlamli qobiq chiziqlari mavjud.

Fermalar o'rtasida 2 m balandlikdagi yo'naltiruvchi qobiqlar mavjud. Qoplama konstruktsiyasining umumiy ko'rinishi 1-rasmda va bo'ylama kesimi 2-rasmda ko'rsatilgan. Strukturaning loyiha kengligi 12 m qilib qabul qilinadi; amalda konstruskiyaning har qanday kengligidan foydalanish mumkin - bu hisoblash natijalariga juda kam ta'sir qiladi.

Rasm. 1. Yopmaning umumiy ko'rinishi (aksonometriya)

Rasm 2. Yopmaning bo'ylama qirgimi

[3] Fermalar analoglari payvandlangan belbog'li tavlardan va panjarali juft burchakliklardan yasalgan deb qabul qilamiz. 18 π c sinfli, hisobiy qarshiligi 230 MPa ga teng bo'lgan po'lat qabul qilamiz. Yuqori belbog' uchun 15BT2 markali, pastki belbog' uchun - 22,5BT* markali tavlilar va panjaralar uchun - 63x5 juft burchaklar ishlatiladi. Ustunlar 40K5 ustunli qo'shtavlardan, tortqilar esa - 23K1 ustunli qo'shtavlardan tayyorlangan. Oraliq tayanchlar 16B1 qo'shtavlardan tayyorlangan.

Membranali qobiq 2x2 m o'lchamli, KE-344 tetragonal geometrik chiziqli bo'lmagan elementlardan; fermaning yuqori belbog'i va tayanchlaridagi umumiy tugunlar yopmaning barcha elementlarida birgalikda ishlashini ta'minlaydi.

Tomning og'irligidan doimiy yukni (membrana og'irligi bilan birga) 1 kN/m² ga teng qabul qilamiz, Samarqand shahri uchun qor yukini esa 0,7 kN/ m² deb olaylik. Ushbu yuklar membrana qobig'ining elementlariga qo'llaniladi. Keyinchalik, chiziqli bo'lmagan yuk holatlarini modellashtirishni uchta ketma-ketlik shaklida aniqlaymiz :

Yuklar 1 (doimiy yuk);

Yuklar 1 va 2 (butun oraliq bo'ylab doimiy va qor yuki);

Yuklar 1 va 3 (yarim oraliqda doimiy va qor yuki).

bosqichma-bosqich iterativ usuldan foydalanib, strukturani geometrik chiziqli bo'lmagan formulada hisoblashingiz kerak. E'tibor bering, vaqtinchalik yuklardan alohida o'zgarishlarni aniqlash uchun dastlabki doimiy yuk uchun alohida hisoblash amalga oshiriladi.

Umuman olganda, hisoblash natijalari shuni ko'rsatadiki, fermadagi egilishlar va kuchlar [3] ga muvofiq misolga qaraganda sezilarli darajada kamroq. Bu fermalar membrana qobig'i bilan birgalikdagi ishi bilan izohlanadi.

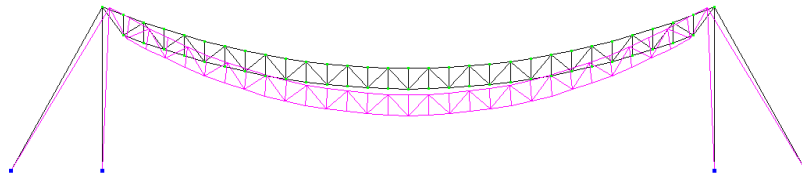
3-rasmda 2-yuklar ketma-ketligi uchun (tekis taqsimlangan qor yuki) uchun ferma o'rta qismining deformatsiyalangan sxemasi ko'rsatilgan. Tekis taqsimlanmagan

qor yuki bo'lgan 3-yuklar ketma-ketligi uchun uchun deformatsiyalangan sxema nossimetrik ko'rinishda bo'ladi.

Vaqtinchalik yuklar tufayli fermaning vertikal harakatlarini (egilishlarini) tekshiramiz. Doimiy yukdan oraliqning o'rta qismidagi egilish 6,38 sm, 2-davomiy yuklardan esa 10,8 sm. Vaqtinchalik qor yukidan hosil bo'ladigan egilishni tekshirib ko'ramiz:

$$f_2 = 10,8 - 6,38 = 4,42 \text{ sm} < L / 200 = 6000/200 = 30 \text{ sm.}$$

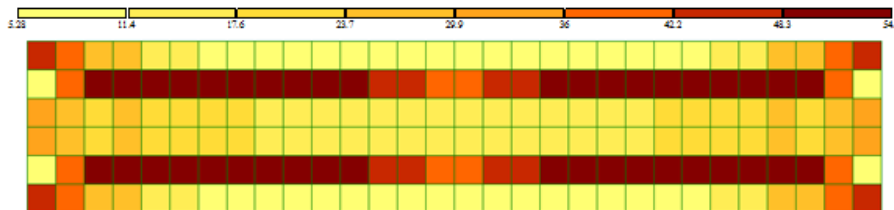
Bu holda strukturaning qattiqligi katta zahira bilan ta'minlanadi.

Rasm. 3. 2-yuklar ketma-ketligi uchun ferma o'rta qismining deformatsiyalangan sxemasi

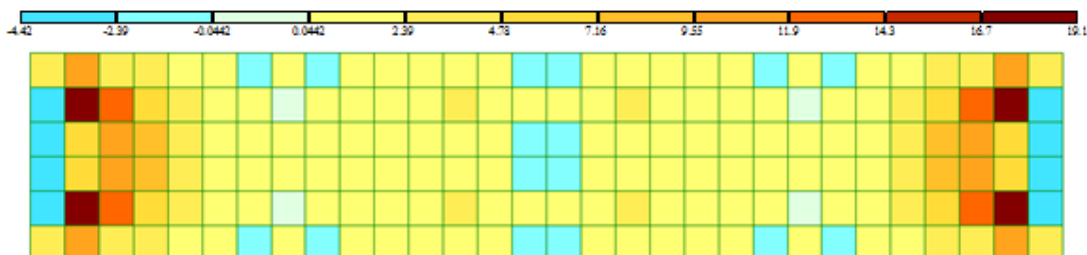
3-yuklar ketma-ketligi uchun vaqtinchalik yukdan hosil bo'lgan egilishlar 2-yuklar ketma-ketligidagiga qaraganda kamroq. Bunday holda, barcha tugunlarning harakatlari pastga yo'naltiriladi va teskari egilish kuzatilmaydi.

Keling, membranali qobiq uchun hisoblash natijalarini ko'rib chiqaylik. 4-rasmda 2-yuklar ketma-ketligi uchun N_x kuchlanish mozaikasi ko'rsatilgan. Qobiqning butun maydoni bo'ylab cho'zuvchi kuchlanishlar mavjud, ularning maksimal qiymati 54,5 MPa ni tashkil qiladi, bu po'latning hisobiy qarshiligidan sezilarli darajada kamroq. Bunday holda, eng katta cho'zilish fermalar orasida joylashgan chiziqlarda sodir bo'ladi.

Rasm. 4. Kuchlanishlar mozaikasi N_x

5-rasmda 2- yuklar ketma-ketligi uchun N_y kuchlanishlar mozaikasi ko'rsatilgan. Bu yerda kuchlanishlar sezilarli darajada past bo'ladi va cho'zilishdagisi 19,1 MPa ga teng, siqilishdagisi 4,42 MPa ga teng bo'ladi.

Rasm. 5. Kuchlanishlar mozaikasi N_y

Yuklarning 2-ketma-ketligi uchun fermaning o'rta qism sterjenlaridagi kuchlarning taqsimlanishini ham ko'rib chiqaylik. Yuqori belbog'da kuchlar

tayanchlardagi kuchlanishdan ($N = 133,25 \text{ kN}$) oraliqning o'rtasida siqilishga ($N = -49,23 \text{ kN}$) o'zgaradi. Pastki belbog`da cho`zuvchi kuchlar tayanchda $N = 62,76 \text{ kN}$ dan oraliqning o'rtasiga qarab $N = 283,46 \text{ kN}$ gacha ko'tariladi.

Ustunning o'rtasidan siqiluvchi kuch $N = -1012,54 \text{ kN}$, o'rta yigitda tortish kuchi $N = 893,81 \text{ kN}$.

Sterjenli elementlarining bo'limlarini tekshirish yoki tanlash uchun "Mahalliy elementlarni hisoblash" rejimidan foydalaning.

Ushbu hisob-kitoblarning natijalari quyidagicha:

- ustunlar kesimi mustahkamlash bilan o'zgarmaydi;

- tortqilar uchun 20K1 li qo'shtavrlar tanlangan.

- Yuqori belbog`lar uchun 10BT\* markali, pastki belbog`lar uchun 10BT1 markali tavrlar;

- panjara elementlari uchun - 56x4 o'lchamdagi juft burchakliklardan foydalanilgan.

Oldin qabul qilingan kesim turlari hisob-kitob natijasida olinganlar bilan almashtirgandan so'ng, barcha po'lat konstruksiyalarning xususiy og'irligini topish mumkin. Buning uchun biz 4-yuk holatini yaratamiz, bu yerda biz konstruksiyalarning xususiy vaznini qo'shamiz va xususiy vaznidan umumiy yukni bilib olamiz.

Shunday qilib, membrananing og'irligi 11598 kg yoki $11598 / (60 \times 12) = 16,11 \text{ kg} / \text{m}^2$ ni tashkil qiladi. Sterjen elementlarining og'irligi 42779 kg yoki $42779 / (60 \times 12) = 59,4 \text{ kg} / \text{m}^2$ ni tashkil qiladi. Umumiy po'lat sarfi $16,11 + 59,4 = 75,51 \text{ kg} / \text{m}^2$ ni tashkil qiladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, membranalni qobiq nafaqat yuk ko'taruvchi struktura, balki qoplamaning o'rab turgan tuzilishi hamdir. Shu sababli, yopmani tartibga solish harajatlari tuzilmalarni yuk ko'taruvchi va o'rab turganlarga bo'lishdan ancha past bo'ladi. Membranalar va sterjenlarning mustahkamlash elementlari (fermalar, yo'nalturuvchilar va kontur balkalar) bilan birgalikda ishlashi ham mustahkamlovchi elementlarning, ham umuman qoplamaning og'irligini kamaytirishga olib keladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Металлические конструкции. Специальный курс. – Учебник для ВУЗов под ред. Беленя Е.И. /М.: Стройиздат, 1991. – 687 с.
2. ПК ЛИРА САПР 2015. Руководство пользователя. – Под. ред. Городецкого А.С. /М., 2015. – 460 с.
3. Фридман Г.С. «Расчет большепролетного покрытия с изгибно--жесткими вантами» / Проблемы архитектуры и строительства. 2018, № 3. – 5 с.
4. Фридман Г.С., Туракулова Ш.М. «Расчет стальной цилиндрической мембраны в ПК ЛИРА» / Проблемы архитектуры и строительства. 2020, № 1. – 5 с.

5. Жураев, С., & Беккамов, М. (2022). КЛАССИФИКАЦИЯ ВИСЯЧИХ МЕТАЛЛИЧЕСКИХ КОНСТРУКЦИЙ (ТРОСОВЫХ И МЕМБРАННЫХ) ПОКРЫТИЙ. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(14), 997-1002.
6. Жураев, С., & Сатторов, К. (2023). Расчет Тросовых Висячих Покровов В Пк Лира. Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities, 16, 119-123.
7. Жўраев, С. (2023). АЛИШЕР НАВОИЙ ДАВРИ ИМОРАТЛАРИНИНГ АРХИТЕКТУРАСИ. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(16), 142-146.
8. Turayev, S., & Sanjar, J. (2023). ZILZILA VAQTIDA BINO VA ZAMIN GRUNTLARINING O'ZARO TA'SIRI. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 11(2), 410-414.
9. Sanjar, J. (2023). DEVELOPMENT OF CULTURE AND ENTERTAINMENT PARKS. American Journal of Pedagogical and Educational Research, 9, 49-52.
10. Жураев, С., & Тураев, Ш. (2023). ДВУХПОЯСНЫЕ ПРЕДВАРИТЕЛЬНО НАПРЯЖЕННЫЕ СИСТЕМЫ. IJODKOR O'QITUVCHI, 3(29), 77-81.
11. Жураев, С., & Сатторов, К. (2023). ТЕРМИНОЛОГИЯ И КЛАССИФИКАЦИЯ ВИСЯЧИХ И ВАНТОВЫХ МОСТОВ. Innovations in Technology and Science Education, 2(9), 197-206.
12. Raximov, S. T., Nusratov, J., & Amirov, M. (2023). MAYDALANGAN ESKI BETONLAR ASOSIDAGI TO'LDIRUVCHILAR ASOSIDA OLINGAN BETONNING FIZIK-MEXANIK XOSSALARI. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(10), 598-601.
13. Nusratov, J. (2023). TABIIY VA MAYDALANGAN ESKI BETONLAR ASOSIDA OLINGAN TO'LDIRUVCHILARDAN OLINGAN BETON MUSTAHKAMLIGI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 33(2), 68-75.

MATEMATIKANI CHUQUURROQ O'RGANISHDA CHET TILINING AHAMIYATI

Ismoilova Shamsiyabonu Ulug'bek Qizi

Hammamizda birinchi navbatda savol tug'ilishi muki: xorijiy tilning matematikaga qanday bog'liqligi bor? Hech kimga sir emaski, matematika qadimdan rivojlanib turli tillarda o'qitib kelgan. Ya'ni arab, fors, hind, yunon kabi har bir millat o'z avlodlariga bu fanni o'qitishgan. Matematika juda qadimiy fanlardan biri bo'lib, uzoq rivojlanish tarixini bosib o'tgan va buning barobarida „matematika nima?“ degan savolga javob ham o'zgarib, chuqurlashib borgan. Masalan, Yunonistonda matematika deganda geometriya tushunilgan. IX—XIII asrga kelib matematika tushunchasi algebra deb kengaytirgan.

Matematikani rivojlantirishga ozining juda katta hissasini qo'shgan olimlardan biri bu, hech shubhasiz, Al-Xorazmiydir.

Al-Xorazmiy birinchi navbatda buyuk matematik sifatida namoyon bo'ldi. U o'zigacha butun sharq ilm-fani to'plagan matematik bilimni umumlashtirib, uni o'zining natijalari bilan boyitib bordi va fanda mutlaqo yangi soha — algebraga asos soldi. Al-Xorazmiygacha bo'lgan davrda faqat eng sodda algebraik tenglamalargina o'rganilar, masalalarni alohida tenglama sifatida qaralar va ular orasidagi qonuniyatlar nazardan chetda qolar edi. Al-Xorazmiy tarixda ilk bora har qanday chiziqli va kvadrat tenglamalar uchun tatbiq etish mumkin bo'lgan algebraik usul va formulalarni ishlab chiqdi, ularni tasnifladi hamda aniq ta'rifini keltirdi. Aynan al-Xorazmiydan boshlab matematikada ramziy harfiy ifodalash joriy etildi va uning mutlaqo yangi sohasi — algebra mustaqil fan sifatida ajralib chiqdi. Uning asarlari keyingi davrda Yevropada lotin tiliga o'girildi va Uyg'onish davri Yevropa ilm-fani rivojiga ulkan ta'sir o'tkazdi.

Hozirgi davrga kelib xorijiy tillarni o'rganish va hisob-kitobni chuqur bilish hayotning asosoy talablaridan bo'lib qolmoqda va shu sababli matematikani chet tilida o'qishga ixtisoslashtirilgan ko'plab maktablar faoliyat yuritmoqda.

Keling aksariyat matematik terminlarning fransuzcha va inglizcha nomlanishini ko'rib chiqamiz.

Fransuzcha:

abscisse -absissa (nuqtaning tekislikdagi yoki fazodagi vaziyatini aniqlovchi koordinatalardan biri).

accolade-katta qavs (bir necha qatorni birlashtirishga xizmat qiladigan belgi).

addition-qo'shish

angle-burchak

côté- tomon, taraf

divise par- bo'lish

egale - tenglik

Inglizcha:

Mathematics- matematika

add-qo'shish
being - bo'lish
Increase- ko'paytirish
equality- tenglik
subtract- ayirish

Biz hozirgi aqtda foydalanayotgan raqamlar aslida Xorazmiy tomonidan yaratilgan hind raqamlaridir. Keyinchalik ular arab raqamlariga aylangan va butun dunyo foydalana oladigan raqamlar bo'lib qolgan. Keling ungacha foydalanilgan rim raqamlari bilan farqlaymiz:

I - 1 - bir
II - 2 - ikki
III - 3 - uch
IV - 4 - to'rt
V - 5 - besh
VI - 6 - olti
VII - 7 - yetti
VIII - 8 - sakkiz
IX - 9 - to'qqiz
X - 10 - o'n
XL - 40 - qirq
L - 50 - ellik
XC - 90 - to'qson
C - 100 - yuz
CC - 200 - ikki yuz
CD - 400 - to'rt yuz
D - 500 - besh yuz
M - 1000 - ming

UY XO'JA LIGI DAROMADLARINI OSHIRISHDA QUYONCHILIKNI
RIVOJLANTIRISH ZARURIYATI

Chorshanbiyeva Mohinur O'ktamovna

Termiz iqtisodiyot va serves universiteti, 2- kurs talabasi

Annotatsiya: Aholi honadonlarida quyonchilikni yo'lga qo'yish va uni rivojlantirish, oziq-ovqat maxsulotlari xavsizligi muammoasini bartaraf etish imkonini beradi. Aholini go't va go'sht mahsulotiga bo'lgan talabini qondirishga yaqindan yordam beradi.

Kalit so'zlar: Quyonchilik, xususiy, yalpi mahsulot, chorvachilik, fermer xo'jaliklari, dehqon xo'jaliklari.

Quyonchilik aholi orasida keng tarqalgan bo'lib, insonlar uchun go'sht va qimmatli mo'yna beradi. Quyon go'shti tez hazm bo'ladi va o'zining sifatini yangiligida sur va konserva xolida ham saqlaydi. Quyon go'shti yumshoqligi va mazaligi bo'yicha parranda go'shtidan qolishmaydi, hazm bo'lishi jihatidan esa mol va cho'chqa go'shtidan ustun turadi. Shuning uchun qon bosimi, jigar va oshqozon kasalliklari bilan og'rigan bemorlarga parxez taom sifatida tavsiya qilinadi. Quyon- go'sht mahsuloti berishi bilan birga, ular yengil sanoatni mo'yna bilan ham ta'minlaydi. Quyonchilikning yana bir muhim ahamiyati shundaki, ular uchun ko'p mablag' sarflanadigan qurilishlar talab qilinmaydi.

Ushbu tarmoqning qishloq xo'jaligidagi yalpi mahsulot ishlab chiqarishdagi ulushi 46,3 foizni tashkil qiladi. Quyonchilik chorvachilikning bir tarmog'i sifatida asosan aholi xonadonlarida ko'paytirilib, bu soha bilan shug'ullanuvchi fermer xo'jaliklari soni juda ozchilikni tashkil qiladi.

O'zbekistonda 20-asrning 30-yillaridan rivojlana boshladi. Shu davrda nasldor quyonlar yetishtiruvchi bir necha davlat, jamoa xo'jaliklari va davlat naslchilik parvarishxonalari barpo etildi. Madagaskar oroli, Janubiy Amerikaning janubiy viloyatlari va Antarktidadan tashqari Yer yuzining hamma qismida tarqalgan. Uy Quyonlari yovvoyilariga qaraganda ancha yirik, gavdasi uzun 70 sm gacha (yovvoyilari 44 sm gacha). Quyon serpusht, tez yetiladi, go'sht va mo'yna, tivit olish uchun urchitiladi. Yil mobaynida ko'paya oladi. Urg'ochisi 3—4 oyligida jinsiy yetiladi, 5—6 oyligida qochiriladi. 28—32 kunda bolalaydi. Yiliga bir Quyon. 3—6 marta, har safar 5—8 (ba'zan 15 va undan ortiq) bola tug'adi. Nasldor quyon bolalari 30—45 kunlik vazni 800—900 g bo'lganda onasidan ajratiladi. Tez yetiladigan zotlar 65—70 kunlik vazni 1,8–2 kg, kech yetiladiganlari 90—120 kunlik vazni 2,8–4 kg bo'lganda so'yiladi. Go'sht chiqimi 47—60%. Kuzgi tullashdan keyingi qishki terisi eng sifatli hisoblanadi. Jun qoplamiga ko'ra mo'ynali va tivitli zotlarga bo'linadi. Quyon 7—10 yil yashaydi. Xo'jalikda foydalanish davri 2—3 yil Yakka xususiy (tomorqa) xo'jaliklarda Quyonchilik rivojlandi. Quyonchilik fermalarida go'shti, terisi va tiviti, ayrim

xo'jaliklarda faqat go'shti uchun boqiladi. Yurtimizda 60 dan ortiq quyon zotlari boqiladi.

Quyunchilik fermalarini nasldor quyonlar bilan ta'minlash uchun naslchilik fermalari va naslchilik xo'jaliklarida quyonlarning eng yaxshi zotlari: shinshilla, katta oq quyon, katta kulrang quyon, kumushrang, ko'k, qora-qo'ng'ir, flandr, angor quyon va boshqa zotlari yetishtiriladi. O'zbekistonda shinshilla, oq ulkan, marder, qora-qo'ng'ir, vena zangorisi, oq kaliforniya, oq hamda qizil tivitli kabi zotlari (umumiy bosh soni 100 mingdan ko'proq), asosan, havaskor, shaxsiy va fermer xo'jaliklarida parhez go'shti, momig'i va mo'ynasi uchun boqiladi. Har yili 30 ming dona atrofida quyon terisi tayyorlanadi.

Hozirgi kunda respublikamizda eng ko'p tarqalgan va ko'p nasl beradigan quyon zotidan Italiyaning "Xikol" zotli quyoni hisoblanadi.

Quyunchilik xo'jaligi, maktab va maktabgacha tarbiya muassasalarida ilmiy asosda va to'g'ri tashkil qilinsa, har bir ona quyon yil davomida 4-5 marta bolalashi mumkin. Bu esa 60-70 kg go'sht va 20-25 dona sifatli teri demakdir. Quyonlarning tirik massasiga nisbatan 70% ni, qoramolda esa 42-50% ni go'sht tashkil etadi. Ko'rinib turibdiki, quyonlarda go'sht chiqishi, qoramolga nisbatan yuqoriroq

Quyunchilik xo'jaligi, maktab va maktabgacha tarbiya muassasalarida ilmiy asosda va to'g'ri tashkil qilinsa, har bir ona quyon yil davomida 4-5 marta bolalashi mumkin. Bu esa 60-70 kg go'sht va 20-25 dona sifatli teri demakdir. Quyonlarning tirik massasiga nisbatan 70% ni, qoramolda esa 42-50% ni go'sht tashkil etadi. Ko'rinib turibdiki, quyonlarda go'sht chiqishi, qoramolga nisbatan yuqoriroq

Quyunchilik xo'jaligi, maktab va maktabgacha tarbiya muassasalarida ilmiy asosda va to'g'ri tashkil qilinsa, har bir ona quyon yil davomida 4-5 marta bolalashi mumkin. Bu esa 60-70 kg go'sht va 20-25 dona sifatli teri demakdir. Quyonlarning tirik massasiga nisbatan 70% ni, qoramolda esa 42-50% ni go'sht tashkil etadi. Ko'rinib turibdiki, quyonlarda go'sht chiqishi, qoramolga nisbatan yuqoriroq

1-jadval

	Mahsulot nomi	Yog'ida	Go'shtida
1	Quyonda	1,40gr	0,4gr
2	Buzoqda	1,25gr	0,11gr

Hatto, quyon qonidan tayyorlangan zardobni tibbiyot yo'nalishida ishlatish mumkin. Bir kilogramm miya kukuni esa jahon bozorida 30 ming dollargacha baholanadi. Shu bilan birga, uning chiqindisi ham dehqonchilikda yaxshi samara beradi.

O'zbekistonda chorvachilik qishloq xo'jaligining yetakchi sohalaridan biri bo'lib kelayotgan quyunchilik bilan bog'liq bo'lgan, xonodonlarda quyonlarni saqlash va parvarishlash texnologiyalarini qo'llanishi hamda seleksiya naslchilik ishlaridan samarali foydalanish, zot sifatini yaxshilash masalalari bo'yicha uslubiy va amaliy maslahatlarni sizga taqdim etamiz.

Quyunchilik bilan shug'ullanish uchun qaysi zotni tanlash kerak:

Quyunchilik bilan shug'ullanish uchun bizning mamlakatimizga, sharoitimizga, iqlimimizga mos keladigan quyon zotlarini tanlab olish kerak.

Mutahassislar quyon zotini tanlab olish uchun asosan tez ko'payadigan, ko'p nasl beradigan, o'zida ko'proq ozuqa moddasi saqlaydigan "Xikol" va "Velekan" zotlarini tanlashni maslahat berishadi.

Italiyada yaratilgan Xikol zotli quyon asosan go'shti uchun boqiladi. Xikol quyon zotining eng avzal tarafi har 3-4 oyda 4,5-5kg gacha vaznga ega bo'ladi. Bu go'shti uchun boqiladigan quyon zotlari o'rtasida rekort ko'rsatgich hisoblanadi.

Quyon boqishga kirishishdan oldin arzon materiallardan, biroq gigena talablariga to'liq javob beradigan, har taraflama qulay quyonxona va kataklar tayyorlash lozim. Xususiyo xo'jalikda quyon boqish usullari ko'p. Keng maydonda erkin boqish usuli bugungi kunga qadar qo'llanilib kelinmoqda. Biroq bu usul kamchiliklarga ega, xususan: turli yoshdagi urg'ochi va erkak quyonlarning aralash yashashlari sababli nasl olish jarayonini umuman nazorat qilib bo'lmaydi. Bunday usul bilan quyon boqish samarasiz bo'lib, sarflanadigan harajat qoplanmaydi.

Quyonxona yog'och, metall va temir bitondan tayyorlangan qulay ko'rinishga ega bo'lishi lozim. Quyonxona yopilgan, ochiq joyda o'rnatilishi, yem va suv tarqatish amallarini mehanizatsiyalashtirilmagan tarzda, ob-havoning noqulay sharoitlariga bajarish kabi noqulayliklar tug'diradi. Quyonxonadagi quyonlar shamol, yomg'ir va qordan panada bo'lishlari lozim. Quyonxona yetarli yorug'bo'lishi, deraza, shamol almashtirish quvurlari va tuynuklar vositasida shamollatib turilishi kerak. Yorug'lik va toza havoning yetishmasligi quyonning yung qoplamasi sifatsiz bo'lib qolishiga olib keladi. Quyonxonalarni yelvizak yani xalq tili bilan aytganda (sikvazniyak) dan saqlash kerak, chunki quyonlarda shamollash tez rivojlanib, asosan ko'zi birinchi bo'lib shamollaydi.

Quyonxonadagi gigenik talablarga qat'iy rioya qilish lozim, chunki quyonlar peshobida amiak ko'p miqdorda bo'lib birinchi bo'lib o'ziga ziyon yetkazadi, yani

o`zini-o`zi zaharlaydi. Shuning uchun quyonxonalarda birinchi bo`lib vintelatsiya shaxtalarini yo`lga qo`yish kerak yani havoni toza tutish uchun vintelatsiya doimiy ishlab turishi kerak. Yozda salqin, qishda esa issiqlik bilan taminlash kerak. Chunki deganda quyonlar yil bo`yi ko`payadigan hayvonlar hisoblanib bolalari uchun qishda 20C gradus temperaturani mo`tadil saqlab turish kerak. Yozda esa salqin tutish tavsiya etiladi sababi shundagi issiqlik ko`tarilib ketsa quyon go`shtining massasi yani vazni tushib ketadi.

Urg`ochi quyonlar 3-4 oyda jinsiy yetiladi va urug`lantirishga tayyor holga keladi. Ona quyonlar xar 30 kunda 8tadan 12tagacha bolalaydi. Ona quyon va bolasini bir oy birga boqiladi va bir oydan keyin ajratiladi, va ajratilgan bolalarni yana 2-3 oy boqilsa vazni 1000-1600gramgacha tayyor yetilgan quyonlar holatiga keladi. Undan ko`proq yani 4-5 oy boqilsa 5kg gacha sof quyon go`shtini olish mumkin. Ona quyonlarni 15-20 kun dam oldirib yana urug`lantirsak 28-30 kunda 8-12 tagacha nasl beradi. Shunday qilib quyonlar bir yilda 6-7 martagacha bolalaydi.

O`rtacha hisobda bitta Xikol zotli ona quyon 10ta bolalaydi va bolari bir oydan keyin ajratilib alohida boqiladi. 2-3 oyda bolari 1,6kg vaznga ega bo`ladi. Bir kilo quyon go`shtimiz hozirgi kunda o`rtacha 50000 ming so`m hisoblanadi.

Bundan tashqari bitta quyonimiz 3 oyda 10 taga ko`payadi, va har 3 oyda daromatimiz ham quyonlarimiz soni ham ko`payib boradi. Hozirgi kunda quyonlarni suniy urug`lantirish yo`lga qo`yilgan bo`lib, ijobiy samarasini berib kelmoqda. Tabiiy urug`lanishdan ko`ra suniy urug`lanishning avzallik tarafi shundaki bir vaqtning o`zida barcha quyonlarni urug`lantirsak ikkinchi tarafi suniy urug`langan quyonlar baquvvat va ko`p nasl beradi.

Bitta quyon bir kunda 200 gramm ozuqa istemol qilasa, bir oyda 3-3,5 kg ozuqa istemol qiladi. Go`sht yo`nalishidagi bir dona quyonni 3 oy boqish uchun 10 kg ozuqa kerak bo`ladi buning uchun  $(1\text{kg ozuqa}-3000 \text{ so`m}) \cdot 10\text{kg} = 30000 \text{ so`m}$  sarf qilinsa, vaksina va boshqa harajatlarga 5000 so`m, jami 35000so`m sarf qilinadi. 3 oyda 1,6kg vaznga ega bo`lsa $(1\text{kg go`sht}- 50000\text{so`m}) \cdot 1,6\text{kg} = 80000\text{so`m}$  bo`ladi. $80000\text{som}-35000\text{so`m} = 45000\text{so`m}$ daromat bo`ladi. Shu tarizda teri yo`nalishidagi bir dona quyondan olti oyda 54000som, momiq yo`nalishidagi bir dona quyondan bir yilda 143ming so`m daromat qilish mumkin.

Bundan tashqari bitta quyonimiz 3 oyda 10taga ko`payadi, va har 3oyda daromadimiz ham quyonlarimiz soni ham ko`payib boradi. Hozirgi kunda quyonlarni suniy urug`lantirish yo`lga qo`yilgan bo`lib, ijobiy samarasini berib kelmoqda. Tabiiy urug`lanishdan ko`ra suniy urug`lanishning avzallik tarafi shundaki bir vaqtning o`zida barcha quyonlarni urug`lantirsak ikkinchi tarafi suniy urug`langan quyonlar baquvvat va ko`p nasl beradi.

Demak bugungi kunda o`zini-o`zi band qilgan holda o`rtacha hisobda 10ta quyon olib biznes boshlash uchun 2800000 so`m pul mablag`i yetarli hisoblanadi. Quyon biznesi endi rivojlanib kelayotgan bizneslardan biri bo`lgani uchun, quyon go`shtiga talab yetarli darajada hisoblanadi.

Hozirgi kunda quyon go'shti 50000 so'm hisoblanadi. 10ta quyonimiz 3oyda 80taga ko'payadi $80 \cdot 35000 = 2800000$ so'm harajat qilinadi. 80 ta quyonimiz 3 oyda tayyor 1,6 vaznga ega bo'lasa $80 \cdot 1,6 \text{ kg} = 128 \text{ kg}$ $128 \text{ kg} \cdot 50 \text{ 000} = 6 \text{ 400 000}$ so'm daromad olamiz.

6 400 000-2 800 000 bu yerda biznesga tikkan sarmoyamiz 2 800 000 so'm edi. Sof foydamiz 3 600 000 so'mni tashkil etayapdi.

2- jadval

XARAJAT

	XARAJAT TURI	O'LCHOV IGI	80TA QUYON MOLI	NARXI	UMUMIY AJAT
1	OZUQA	KG	800	3000	2400000
2	VAKSINA VA BOSHQA JATKAR	DONA	80	5000	400000
	JAMI	X	X	X	2800000

DAROMAD

	MAXSULOT NOMI	SONI	BITTA QUYON I	NARXI	JAMI
1	QUYON	80TA	1,6KG	50000	6400000

UMUMIY HISOB-KITOB

XARAJAT	DAROMAD	FOYDA
2800000	6400000	3600000

Quyon boqish bugungi kunda mamlakatimizdagi eng serdaromad sohalardan biriga aylanib bormoqda. Go'shti va terisining xaridorbopligi, yetishtirish shart-sharoitining osonligi va katta xarajat talab etmasligi quyonchilik bilan shug'ullanish istagida bo'lgan kishilar uchun qulayliklar yaratadi. Mana shuning uchun ham quyonchilik chindanda istiqbolli tarmoqqa aylanmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 16 декабрдаги “Томорқадан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, шунингдек, аҳолининг тадбиркорлик ташаббусларини молиявий қўллаб-қувватлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги ПҚ-54-сон Қарори
2. J.Qo'shoqov “Quyonchilik” o'quv qo'llanma. Toshkent “O'qituvchi” 1994.
3. M.Z.Murtozayev, A.A. Kushakov , T.A.Aliboyev. “ Chorvachilik va parrandachilik asoslari.”2019.T;18-45B.
4. Хакимов З.И. Аҳоли томорқаларидан фойдаланишни молиявий қўллаб-қувватлаш йўналишлари // O'zbekiston milliy axborot agentligi - O'za ilm-fan bo'limi (Elektron jurnal), 2022, 12-son. – Б. 47-52

5. Ҳакимов З.И. Аҳоли томорқаларидан фойдаланиш харажатларини молиялаш механизмини такомиллаштириш // Scientific journal «Research and education» vol.1; 2022, –В. 271-282

6. Ҳакимов З.И. Аҳоли томорқаларини молиявий қўллаб-қувватлашнинг табиий ресурс тежамкорлиги асосида ташкил этиш имкониятлари // «Бизнес-эксперт» журнал, 2022, 11-12-сон. – Б. 109-113

Internet ma'lumotlari

1. www.gov.uz - Ўзбекистан Республикаси ҳукумат портали.

2. www.lex.uz- Ўзбекистан Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.

KEY PRINCIPLES OF LANGUAGE LEARNING

Mamatsoliyeva Sevinchoy Khamza kizi

*2nd faculty of English, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent,
Uzbekistan sevinchoymamatsalayeva@gmail.com*

Annotation: *The main purpose of this article is to express some views on solving some of the problems that we may encounter when learning a language. Learning a language is a complex, time-consuming task that requires dedication, persistence and hard work. Moreover, the basic principles that greatly help linguists in studying the processes of language learning will be discussed, and their study will accelerate these principles.*

Izoh: *Ushbu maqolaning asosiy maqsadi til o'rganishda duch kelishimiz mumkin bo'lgan ba'zi muammolarni hal qilish bo'yicha ayrim fikrlarni bildirishdir. Til o'rganish - bu fidoyilik, qat'iyat va mashaqqatli mehnatni talab qiladigan murakkab, ko'p vaqt talab qiladigan ish. Bundan tashqari, tilshunoslarga til o'rganish jarayonlarini o'rganishda katta yordam beradigan asosiy tamoyillar muhokama qilinadi va ularni o'rganish bu tamoyillarni tezlashtiradi.*

Аннотация: *Основная цель этой статьи — выразить некоторые взгляды на решение некоторых проблем, с которыми мы можем столкнуться при изучении языка. Изучение языка — сложная, трудоемкая задача, требующая самоотверженности, настойчивости и упорного труда. Более того, будут обсуждаться основные принципы, которые очень помогают лингвистам в изучении процессов изучения языка, а их изучение ускорит эти принципы.*

Keywords: *principles, language competency, review, feedback.*

Kalit so'zlar: *tamoyillar, til malakasi, , qayta ko'rib chiqish, fikr-mulohaza.*

Ключевые слова: *принципы, языковая компетентность, обзор, обратная связь.*

INTRODUCTION

There are elements that help us in learning process, and research has shown that there are three main elements to learning a new language (called second language acquisition in academia).

- The first is comprehensible input, which is a fancy way of saying being exposed to (hearing or reading) something in the new language and learning to understand it.
- Comprehensible output is the second element, and unsurprisingly it means learning to produce (speak or write) something in the new language.
- The third element is review or feedback, which basically means identifying errors and making changes in response.[1]

These three elements are the building blocks of your language practice, and an effective study plan will maximize all three. The more you listen and read (input), the

more you speak and write (output), the more you go back over what you've done and learn from your errors (review & feedback), the more your language skills will grow.

Comprehensible input

The first is comprehensible input, which is a great way to be exposed to (hearing or reading) something in a new language and learn to understand it. This method has been found useful by many language learners and teachers. For this reason, it is still used by almost all language learners. Comprehensible input is an instructional technique in which teachers provide input that allows EL students to understand most, but not necessarily all, of the language.

The concept comes from American linguist, education researcher, and activist Dr. Stephen Krashen. In his Theory of Second Language Acquisition, he states that students are able to acquire new language when instruction is delivered in language just beyond students' current level of proficiency. Comprehensible input is simply an instructional shift when teachers provide input where students understand most, but not all, of the language.

Comprehensible output

Comprehensible output is the second element, and unsurprisingly it means learning to produce (speak or write) something in the new language. Comprehensible Output is a language acquisition theory developed by Merrill Swain. It states that although students need to receive a lot of comprehensible input, this is not enough. They also need to produce comprehensible output, i.e., using language that is understood by other people. According to research, learners need opportunities to practice language at their level of English language competency. This practice with English-speaking peers is called Comprehensible Output. Many researchers feel that comprehensible output is nearly as important as input. Cooperative learning groups are one way for new learners of English to receive plenty of understandable input and output.

Review or feedback

The third element is review or feedback, which basically means identifying errors and making changes in response.[1] Sometimes, the biggest challenge to language learning is overcoming our own fears: fear of making a mistake, of saying the wrong thing, of embarrassing yourself, of not being able to find the right word, and so on. This is all perfectly rational: anyone learning a language is going to make mistakes, and sometimes those mistakes will be very public. The thing is, you NEED to make those mistakes. One of the key principles of language learning is all about making errors and then learning from them: this is what review & feedback means. Plus, if you're not willing to make errors, then the amount of language you produce (your output) goes way down. In other words, being afraid of making a mistake negatively affects two of the three key principles of language learning!

Summary

Based on the above principles, you learned about the basis of many techniques that speed up the language learning process and are used almost today. The reason is that every language learner will encounter in life and knowing the learning methods in harmony with the language learning goals will undoubtedly help a lot. In the process, each skill helps to increase your overall knowledge of that language.

REFERENCE:

1. Brown & Gonzo, 1995; Ellis, 1997; Nunan, 1999
- 2.http://www.everythingsl.net/in-services/comprehensible_input_output_70140.php
- 3.<https://learningcenter.unc.edu/tips-and-tools/learning-a-second-language/>
- 4.IMPORTANCE OF DEVELOPING LEARNERS' AUTONOMY IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN UZBEKISTAN
5. Mamatkulova, N., & Fayzulla kizi, M. (2022). The importance of learner-centered approach in vocabulary development. Jurnal Cakrawala Pendidikan, 41(3), 819-829. doi:<https://doi.org/10.21831/cp.v41i3.43538>

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING MOLIYA TIZIMI

Jumanazarova Gulmira Alisher qizi

Urganch davlat universiteti Iqtisodiyot fakulteti 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada moliya tizimi va uning O'zbekistondagi ahamiyati haqida fikr va mulohazalar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *Iqtisodiyot, rivojlanish, moliya tizimi, pul, kredit, moliya institute, moliya ayirboshlash.*

Iqtisodiy jarayonlarning jadal sur'atlarda rivojlanishi ko'p jihatdan moliya sohasiga bog'liqdir. Takror ishlab chiqarish jarayonlarining barcha bosqichlarida pul asosiy vosita sifatida qatnashadi. Moliya iqtisodiyotning asosiy ustunlaridan biri desak adashmaymiz, chunki uning vositasida muayyan maqsadga yo'naltirilgan pul mablag'lari fondlari vujudga keltiriladi va ular iqtisodiyotni rivojlantirish va jamiyat ehtiyojlarini qondirish maqsadida taqsimlanadi. Moliya tizimi jismoniy shaxslar (shaxsiy moliya), hukumatlar (davlat moliyasi) va korxonalar (korporativ moliya) o'rtasida sodir bo'ladigan kapital oqimlaridan iborat. Zamonaviy moliya tizimlarida pul, kredit va moliya ayirboshlash vositalari sifatida ishlatiladi. Ular ma'lum qiymatga ega vosita bo'lib xizmat qiladi va ular muqobil ravishda tovar va xizmatlarga ayirboshlanishi mumkin.

Keyingi yillarda O'zbekiston Respublikasi hukumati bozor munosabatlariga asoslangan iqtisodiyotni yaratishga qaratilgan izchiliqtisodiy islohotlarni amalga oshirmoqda. Islohotlar strategiyasi davlat iqtisodiy siyosatining keng qamrovli dastaklarini o'z ichiga oladi. Mana shunday dastaklardan eng muhimlaridan biri-davlatning izchil moliyaviy siyosati va albatta moliyaviy tizimi hisoblanadi. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida davlat moliyaviy siyosatini olib borish va iqtisodni moliyaviy tartibga solish muammolariga alohida e'tibor berilib kelinmoqda. Ushbu maqolada biz moliya tizimi va moliyaviy siyosatni izchil o'rganish va turli sohalarida moliyaviy tizimning ro'lini ko'rib chiqamiz. Moliya iqtisodiyot doirasida o'zaro bog'liq bo'lgan quyidagi vazifalarni bajaradi:

Ta'minlash: iqtisodiy jarayonlarni, loyihalar va tadbirlarni pul resurslari bilan ta'minlash va unga xizmat ko'rsatish vazifasidan iborat.

Taqsimlash: moliyaviy resurslarni hududlar va tarmoqlararo taqsimlash vazifasi hisoblanadi.

Rag'batlantirish: yaratilgan mahsulot qiymatini taqsimlash jarayoni orqali, pul fondlarini tashkil qilish va sarflash mexanizmi orqali amalga oshiriladigan vazifadir.

Nazorat qilish: moliyani ishlab chiqarish, taqsimlash va istemol ustidan nazorat qilish vazifasi sifatida qaraladi.

Zamonaviy moliya tizimi banklar (davlat sektori yoki xususiy sektor), moliya bozorlari, moliyaviy vositalar va moliyaviy xizmatlarni o'z ichiga olishi mumkin.

Muntazam va oqilona kapital oqimlari iqtisodiyotni jadal rivojlantirish uchun judayam zarur bo'lgan asosiy shartlardan biri hisoblanadi.

Moliyaviy tizimning, asosan, to'rtta komponenti mavjud:

Moliyaviy bozorlar. Ular xaridorlar va sotuvchilarga qimmatli qog'ozlar, aksiyalar va obligatsiyalar, turli xalqaro valyutalar va derivativlarni o'z ichiga olgan moliyaviy vositalar bilan savdo qilish vositalarini taqdim etadigan har qanday joy yoki tizimni o'z ichiga oladi.

Moliyaviy aktivlar - moliyaviy bozorlarda sotiladigan mahsulotlar moliyaviy aktivlar deb ataladi. Naqd pul, aksiyalar, obligatsiyalar, investitsion fondlar va bank depozitlari moliyaviy aktivlarga misoldir. Yer, mulk, tovarlar yoki boshqa moddiy aktivlardan farqli o'laroq, moliyaviy aktivlar o'ziga xos jismoniy qiymatga yoki jismoniy shaklga ega bo'lishi shart emas. Aksincha, ularning qiymati ular savdo qiladigan bozordagi talab va taklif omillari, shuningdek, ularning risklilik darajasi bilan o'lchanadi.

Moliya institutlari - moliya institutlari investorlar va qarz oluvchilar o'rtasida vositachi vazifasini bajaradilar. Ular a'zolar va mijozlar uchun moliyaviy xizmatlar ko'rsatadi. U moliyaviy vositachilar deb ham ataladi, chunki ular omonatchilar va qarz oluvchilar o'rtasida vositachi vazifasini bajaradilar. Investorning jamg'armalari to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita moliya bozorlari orqali safarbar qilinadi. Ular bozorlardan mablag' to'plashni va moliyaviy aktivlarga (depozitlar, qimmatli qog'ozlar, kreditlar va boshqalar)ga yo'naltirishni xohlaydigan tashkilotlarga xizmatlarni taklif qiladilar.

Moliyaviy xizmatlar - aktivlarni boshqarish va majburiyatlarni boshqarish kompaniyalari tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlar. Ular kerakli mablag'larni olishga yordam beradi, shuningdek, ular orqali iqtisodiy subyektlar samarali investitsiya qilinganligiga ishonch hosil qilishadi(masalan, bank xizmatlari, sug'urta xizmatlari va investitsiya xizmatlari).

Moliyaviy boshqaruvning barcha tizimi davlatning moliyaviy siyosatiga asoslanadi. Shuning uchun ham moliyaviy siyosat moliyaviy boshqaruv tizimida eng asosiy element hisoblanadi. Moliyaviy siyosat davlatning moliyaviy munosabatlar sohasidagi mustaqil faoliyatidir. Bu faoliyat davlatning u yoki bu iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish dasturini amalga oshirish uchun tegishli moliyaviy resurslar bilan ta'minlashga qaratilgan.

Ayrim hollardamoliyaviy siyosat davlatning o'z funktsiyalarini bajarishi uchun moliyaviy munosabatlardan foydalanish bilan bog'liq bo'lgan davlat organlarining ma'lum bir faoliyati sifatida talqin qilinadi. Bunday talqin o'zida bir necha xavfni mujassam etadi. Moliyaviy siyosatning amalga oshirilishini davlat tomonidan o'z funktsiyalari va dasturlarini (uzoq, o'rta vaqisqa muddatli) bajarish uchun moliyaviy resurslarni mobilizatsiya qilish (jalb qilish), ularni taqsimlash va qayta taqsimlashga yo'naltirilgan davlat tadbirlarining majmui ta'minlaydi. Bu tadbirlarning orasida moliyaviy munosabatlarning shakllari va normalarini

huquqiy reglamentatsiya qilish (tartibga solish) muhim o'rin egallaydi. O'z-o'zidan moliyaviy siyosat yaxshi yoki yomon bo'lishi mumkin emas. Uning yaxshi yoki yomon ekanligi jamiyatning (yoki uning ma'lum bir qismining) manfaatlariga qanchalik muvofiqligi va quyilgan maqsadlarga erishish hamda aniq vazifalarning echilishiga qanchalik ta'sir ko'rsatganligi bilan belgilanadi.

Moliyaviy tizimlar mablag'larni taqsimlash, investitsiya qilish yoki iqtisodiyot tarmoqlari o'rtasida bir subyektdan boshqa subyektga o'tkazish imkonini beradi va ular jismoniy shaxslar va kompaniyalarga tegishli risklarni bo'lishish imkonini beradi. Moliya tizimining infratuzilmasi deganda moliyaviy bozor operatsiyalari aniq amalga oshiriladigan to'lov va hisob-kitob tizimlari tushuniladi. To'lov va hisob-kitob tizimlarining uzluksiz va ishonchli ishlashi iqtisodiyotda kapitalning samarali harakatiga yordam beradi va shu bilan moliyaviy barqarorlikni qo'llabquvvatlaydi. Mukammal ishlaydigan moliyaviy tizimlar moliyaviy inqirozlarga osonlikcha tushib qolmaydi va hatto qiyin moliyaviy sharoitlarda ham o'zlarining asosiy vazifalarini bajara oladi. Shunday qilib, "Moliya" jamg'armaga ega subyektlar va investorlardan pulni pulga muhtoj bo'lgan subyektlarga yo'naltirish jarayonini o'rganadi. Tejamkorlar va investorlar o'z pullaridan unumli foydalanish maqsadida foiz yoki dividend olishi mumkin bo'lgan joylarga yo'naltiradi. Jismoniy shaxslar, kompaniyalar va hukumatlar faoliyat yuritish uchun yetarli mablag'lari bo'lmaganda, kredit kabi tashqi manbalardan pul olishlari kerak. Ular o'rtasidagi munosabatlar esa judayam zarur va foydali bo'lib, ularning ikkisiga ham birdek manfaat olib keladi.\

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Vahobov A.V., Malikov T.S. "Moliya". Darslik. "NOSHIR" nashriyoti, 2012
2. Xodiyev B.Y., Shodmonov Sh.Sh. "Iqtisodiyot nazariyasi". Darslik. Barkamol fayz media", 2017
3. Malikov T.S. "Moliya". O'quv qo'llanma. "IQTISOD-MOLIYA", 2018
4. Q.A. Isayev. Xalqaro iqtisodiyot. Darslik-T.: <<INNOVATION RIVOJLANISH NASHRIYOT MATBAAUYI>> -2021, 376 bet.
5. Т.С. Маликов, Н.Х. Хайдаров. Государственный бюджет. Учебное пособие "IQTISOD-MOLIYA", 2008

УРУҒ ЖАМОАСИНИНГ МОДДИЙ МАДАНИЯТИ

Сайёра Қамбарова

Термиз археология музейи илмий ходими:

Аннотация: ушбу мақолада Ривожланган уруғ жамоасининг моддий маданияти, Уруғ жамоасининг умумий таснифи, Меҳнат қуролларининг такомиллашуви, Турар жойлар, Ривожланган уруғ жамоасининг ҳўжалиги, Ривожланган уруғ жамоасида кийим-кечак ва безаклар, Ривожланган уруғ жамоаси даврида таомлар, Ривожланган уруғ жамоаси даврида хунармандчилик ҳақида илмий маълумотлар берилди.

Калит сўзлар: Қадимги палеолит даврида қуроллар, мустъе даври, уруғчилик жамоаси, уруғ ва уруғчилик тузуми, қурол яроқ ва меҳнат қуроллари, турар жойлар, жуфт оилаларнинг пайдо бўлиши, хунармандчилик соҳаси.

Кириш Тарихчи олимларнинг айтганидек, биз учун ҳамма нарсадан ҳам муҳим ва юксак бўлган тарих фани кишилик жамияти, унинг ривожланиш қонунияти ҳақида баҳс этади. Жаҳон халқлари тарихи муқарар равишда бири иккинчиси билан алмашинуви бешта даврга бўлинади. Улар ибтидоий жамоа, қадимги, ўрта, янги ва энг янги тарихий даврлардир. Уларнинг энг дастлабки ибтидоий жамоа тузуми хисобланади.

У ер куррасида одамзод пайдо бўла бошлаган даврдан бошлаб ибтидоий гала, уруғ, уруғчилик тузумининг емирилиши мулкый тенгсизлик табақалар ва давлатнинг келиб чиқишигача бўлган катта тарихий даврни ўз ичига қамраб олади. Ибтидоий жамоа тузуми даврида айниқса уруғчилик тузумигача бўлган даврда одамлар тош, ёғоч, суяк ва бошқа буюмлардан ясалган жуда содда қуролларга эга эдилар. Улар ерда мавжуд бўлган нарсани териб термачилик, овчилик ва термачилик билан тирикчилик қилганлар.

Археолог олимлар Африка, Европа, ва Осиё шунингдек, ер куррасининг бошқа жойларидан ибтидоий кишиларнинг жуда кўп манзил ва манзилгохлари, маконлари қовлаб очишга муяссар бўлдилар. Ибтидоий жамоа тузуми даврида, айниқса, унинг дастлабки босқичларида одамлар ясаб фойдаланиган меҳнат қуроллари шунчалик содда экан бу уларнинг меҳнат малакаси, ишлаб чиқариш тажрибасининг нихоят даражада паст бўлганлигидан дарак беради. Демак, ўша даврдаги шарт-шароит ибтидоий кишиларни биргалашиб меҳнат қилиш ва яшашга мажбур этди.

Биргалашиб меҳнат қилиш ва яшаш ишлаб чиқариш воситаси ҳамда истемол маҳсулотларини ҳамма учун умумий мулкка айлантиган эди. Умум меҳнати натижасида қўлга киритилган озиқ-овқат ва бошқа истемол буюмлари у ёки бугуруҳда яшаган барча катта кичик кишилар орасида барабар тақсимланар эди. Ибтидоий жамият тузуми табақасиз ва давлатсиз жамият эди.

XIX ва XX асрнинг машхур тарихчилари бу энг дастлабки даврга баҳо бериб, уни ҳамма баробар, тенг бўлган ибтидоий давр деб таърифлаган эдилар. Аждодларимиз тарихининг илк даврини - яни 4 ибтидоий жамоа тузumi тарихини қайта тиклаш, уни ўрганиш нихоятда мураккаб, айнаи вақтда шарафли вазифадир. Узоқ давом этган бу тарихий даврда табиатнинг турли –туман ҳодисалари гирдобидида яшаган ибтидоий кишилар ер шаридида катта қисмида ҳаёт кечириб, хилма-хил тарзда тирикчилик ўтказганлар.

Одамзод онгининг ривожлана бориши натижасида ишлаб чиқариш кучлари ўса бошлайди. Кучларнинг ривожлана бориши натижасида ижтимоий ҳаётта ҳам катта ўзгаришлар бўла бошлайди. Бундай ўзгаришлар кўпроқ ибтидоий жамоа тузumi давридаги ишлаб чиқарувчиларнинг ривожланишида хусусан меҳнат қуролларининг такомиллашувида кўзга ташланади. 4 энг қадимги ибтидоий тўданинг уруғ жамоасига айланиш жараёни жуда узоқ ва мураккаб даврни ўз ичига олиб инсоният тарихий босқичида муҳим ўзгаришлар олиб келади. Қадимги полеолит даврида қуролларнинг хили жуда оз бўлиб, одамлар уларни етарли даражада ишлата олмаганлар. Чунончи меҳнат қуроллари содда ишланган эди.

Бироқ кейинчалик сўнги полеолит даврининг бошларида келганда одамлар ҳаёти тубдан ўзгариб тошдан турли хил қирғич, тешгич ва найза учлари каби меҳнат қуролларини ярата бошладилар. Турли хил меҳнат қуролларининг такомиллашуви натижасида хўжалик ҳаётида ўзгариш содир бўлди ва овчилик, фермачилик янада ривожланиб кетти. Оқибатта бундай ўзгаришлар инсонлар жамиятига инсонлар жамоятида ҳам ўз тавсифини кўрсатти.

Аста – секин ибтидоий тўда да босқич емирила бошлади. Уруғчилик тузумининг пайдо бўлиши айнан сўнги полеолит даврига келиб тугалланди десак хото қилмаган бўламиз. Чунки ушбу даврдаги Франциядаги Ориняк-Солнетри маданиятлари Мустье даври маданияти белгилари билан таққослаб кўрилганда уруғчилик тузumi бошланиши даврида қадимги одамлар турли хил меҳнат қуролларини ярата бошладилар.

Чунончи суяк ва шохдан материал сифатида жуда кенг фойдалана бошладилар, ёғочан ҳам кенг фойдалана бошладилар. Тирикчилик, ҳаёт ва мамот учун бўлган кескин курашлар хўжаликни доимий таъминлай оладиган бирлашган ишлаб чиқариш уюшмаси юза келиши учун замин хозирланди. Бундай бирлашма негизидида табиий қариндош уруғчилик ётар, бу энг дастлабки уруғ ёки уруғчилик жамоаси эди. Ибтидоий 4А. Кабиров “Ибтидоий жамият тарихи”...2005 йил..маруза . 6 тўда даврида ҳам одамлар гала-гала бўлиб, гуруҳ гуруҳ бўлиб яшаганлар. Лекин улар гуруҳининг сони 20-30 кишидан ошмас эди. Улар унча беқарор ва мустаҳкам эмас эди. Уларнинг дилида ҳамиша кўрқув ҳукумрон эди. 5 Уруғчилик тузumi даврига келиб эса хар бир уруғдаги кишилар уюшмасининг сони 4-5 баробар орта бошлади ва уруғ ичидида одамлар ўзаро ахилликка риоя қилганлар. Мустаҳкам бирликка эга бўлганлар. Уруғ ва

уруғчилик тузумининг пайдо бўлиши тарихнинг энг мураккаб ва қийин масалаларидан бири ҳисоблади.

Уруғ жамоаси қадимги инсоният тарихининг энг муҳим босқичларидан бири ҳисобланиб, қадимги мураккаб ибтидоий тўда давридан уруғ жамоаси даврига ўтиши билан изоҳланади. Ушбу ораликда яъниким ибтидоий тўда давридан.Уруғ жамоасига ўтиш босқичида одамлар оловдан кенг фойдаланишни ўргандилар. Натижада гўшт ва бошқа озиқ-овқатларни махсулотларини пишириб ейишни оқибатта энг қадимги одамларнинг ақлидроки ривожланди. Инсонлар ҳаётидаги тузум ўзгарди.

Аста-секин уруғ жамоалари шакилланди.Маълум бир жойда яшаган қавм-қариндошлар кишилар гуруҳи уруғ жамоаси деб аталади.Уруғ жамоаси даврида биргалашиб меҳнат қилинган мол-мулк умумий булган, озиқ-овқат баҳам кўрилган. Уруғ жамоаси турли ривожланиш босқичлари мавжуддир.

Уруғ жамоасида дастлаб сўнги полеолит давридан она уруғ ҳукумрон бўлган. Бу пайтда гируҳли никоҳ кенг тарқалган бўлиб, туғилган бола отасини билмаган ва она тарбиясида қолган натижада қариндошчилик она томондан белгиланган. Энеолит даврига келиб ер юзининг кўплаб жойларида илк давлатлар вужутга кела бошлади ва аста-секин она уруғ матреархат барҳам топа бошлайди.

Илк уруғ жамоалари даврида пайдо бўлган меҳнат қуроллари инсонларга овчилик пайтида, термачилик пайтида жуда кўплаб манфаатлар олиб келган.Кейинчалик мезолит даврига келганда табиатдаги ўззҳаришлар иқлимий воқеалар одамзодни янги қуроллар ятишга ундади.

Ҳайвонлар ҳам ўз вақтида чаққон ва эпчил бўлиб одам олдинги қуроллар билан уларни овлашлари қийин бўлиб қолди. Мезолит даври ўтраларига келиб одамлар ўқ-ёйни ихтиро қилишди.Ўқ-ёйни кашф этилиши жуда катта ютуқларга олиб келди.Еркақлар нуфузи ортиб борди.Айниқса якка овчилар роли ошди.Дехқончиликни пайдо бўлиши билан эса меҳнат қуролларида ўзгаришлар содир бўлди.Ерни омов билан ишлаб дехқончилик қилишган. Чақмоқтошлар билан бирга маҳаллий шароитларга қараб бир мунча қаттиқроқ жинслар кварцит, диорит, обсидиан, диабаз, мрамартош ҳам ишлатилган. Суяк ёки шохдан ясаиш мумкин бўлган буюмлар игна, қармоқ, бигиз, найза ва ёй учи каби меҳнат қуролларининг ясашган.

Қурол яроқ ва меҳнат қуроллари мавжуд барча қуроллари турлари фақат уриш, кесиш ва пармалаш каби асосий вазифаларни бажарган. Қурол-яроқларнинг ишлаб чиқариш вазифаларини бажарган. Ёй умуман олганда икки хил бўлган: бир бутун ёғочдан ясайган оддий ёй, иккинчиси бир бирига ёпиштириб ясалган мураккаб ёюдан иборат бўлган.

Уруғ жамоаларини вақти ўтиши билан ўсиб борган эҳтиёжлари ҳақида гапирадиган бўлсак турар жойларни эслаб ўтиш зарур ҳисобланади. Турар- 17 жойлар олдин пайдо бўлганми ёки кийим-кечакми деган масала кўп марта

ўртага ташланди. Одамларнинг энг дастлабки турар жойлари ғорлар ва дарахтларнинг коваклари бўлганлиги ҳақида билишимиз мумкин. Ибтидоий турар жойларнинг бу хилма-хиллигига қарамай уларнинг ривожланишини уч босқичга ажратиш мумкин.

Одамнинг энг олдин ва жуда сода қилиб қурган турар жойи шамол тўсиғи ёки ғовдан ва ерда қовланган ўрадан иборат бўлган. Шу энг содда икки шакилдан ер ости ва ер усти турар жойлари пайдо бўлади. Биринчиси чайла ёки каппа, иккинчиси ертўладир. Ўз навбатта чайла ёки каоа шакли ва такомиллашуви жихатдан қанчалик турли-туман бўлса ишланадиган материали жихатдан ҳам шунчалик турли тумандир.

Турар-жойларнинг шу ривожланиш босқичига тегишли бошқа шакли ертўлалар жуда ҳам сода бўлса ҳам хархил кўринишга эга. Улар ерни қанчалик чуқур ўйилгани билан бир биридан фарқ қилади. Улар турли хил бўлиб базилари тупроқдан қурилади ва ер устидан кўтарилиб туради, баъзилари эса ерга чуқур қазилиб усти ер билан баробар бўлади. Дастлабки уй жойларда умуман эшик бўлмаган. Кириладиган тешикка ҳеч бўлмаса пўстлоқ ёки бўйра осиб қўйилмаган.

Турар жойларнинг ичкари қисми ҳеч нарса билан беркитилмаган. Бироқ дастлабки даврларда уй эгасини йўқлигини билдирувчи белги яратилди, бу белги кираверишга қўйилган таёқдир.

Ривожланган уруғжамоаси дастлабки босқичларига турар жойлараёлларнинг иши бўлган десак муболаға бўлмайди. Чунки кўчиш вақтида ҳам турар жойларни аёллар кўтариб борганлар. Кейинчалик астасекинлик билан уруғ жамосининг сўнги босқичларидан мустаҳкам ва доимий турар жойларни қуриш асосан эркакларни иши бўлиб қолди. Турар жойларнинг иситиш ҳақида гап кетганда иситиш доимий мустаҳкам турар жойлар билан бир вақтда пайдо бўлган. Кулба ўртасига ўчоқ қурган ёки гулхан ёқилди ва тутун тепадан очилган мўрикон орқали чиқиб кетади. Кейинчалик ўчоқ асосан овқат 18 пишириш учун хизмат қила бошлаган ва энди у деворга тиркаб ўрнатилган туйнукни эса ўчоқдан юқорироқда деволдан очилган тешикдан чиқариб юборади.

Ушбу давр таомлари озиқ-овқатлари ҳақида гап кетар экан дастлаб таомнинг пайдо бўлиши ва унинг инсонлар ҳаётида тутган ўрни ҳақида тўхталиб ўтсак мақсадга мувофиқ бўлади. Дастлаб одамлар уй-жойларини иситиш учун қилинган уй ўчоқларида, сопол идишларда овқат пишира бошлаганлар. Ибтидоий даврда тўхталадиган бўлсак кўпгина қабилалар дастлаб балиқ, гўшт ва ўсимликларни ҳамлигича истеъмол қилганлар.

Одам оловадан фойдаланишни ўрганган вақтдан бошлаб ўсимлик ва ҳайвонлардан иборат овқатларни қовуриб ёки пишириб ейдиган бўлишди. Пишириш ёки қовуриш усуллари ҳам анчагина сода бўлган. Овқатни бевосита

гулхан оловида, кўмир остида, иссиқ кўл ёки қизитилган тош устида пиширилган.

Шихда пишириш жуда қадимийдир. Ўчоқ атрофида тош терилган оддий ўрадан иборат бўлган. Этнографик паззандаликда одамлар кабоб пиширишни тарқалган усуллари қуйидагичадир. Бутун бошли ҳайвонни ичак-чавоқларини олиб ташлаб ичига қиздирилган тошладан ташлаб тўлдирилади ва у қизиб турган ўчоқ ўрага тушурилиб устини тупроқ билан кўмилади.

Ривожланган уруғ жамоаси даврига келиб овқат пиширишнинг турли хиллари тарқалди. Ушбу даврда кулолчиликни пайдо бўлиши билан турли хил сопол буюмлар кўпайди. Оқибатта уруғ жамоалари учун овқатларни мазали, сифатли ва асосийси тўйимли қилиб яратиш учун шароит яратилди. Буғдой, жавдар, тарик каби донли экинлардан ҳам турли таомлар пайдо бўла бошлади. Ривожланган уруғ жамоаси даврида хўжаликнинг ҳар бир соҳаларида озгаришлар ва ривожланишлар кузатилиши мумкин. Дехқончилик, чорвачилик, овчилик ва маълум миқдорда термачилик ҳам давом этган. Дехқончилик анчагина ривожлангунча одамнинг ишлаб чиқариш фаолиятида термачилик билан бир қаторда овчилик ҳам асосий соҳа ҳисобланарди.

Жуфт оилалар пайдо бўлиши ва эволюцияси Кўплаб археологлар жуфт оилаларнинг пайдо бўлган даврини сўнги палеолит даври билан боғлайдилар. Буни шу давр манзилгоҳлари ва маконларини ўрганиш асосида хулоса беришган. Археолог Павловнинг фикрича шундай турар жойлар тахминан 24-25 минг олдин пайдо бўлган. Дуал-уруғ шараоитида қисқа жинсий муносабатларга асосланган жуфтликлар вужудга келди. Бироқ энг узоқ давом етган жуфтликни ҳам никоҳда дейа олмаймиз. Сабаби улар ўзаро ҳеч қандай мажбуриятга эга эмас эди. Уруғ орасида жинсий алоқада бўлган эркак ва аёллар ўратасида аста секинлик билан ижтимоий боғланиш юзага кела бошладди. Бунда ўзаро совға алмашиш жараёни муҳим аҳамият касб этди. Бунинг оқибатида кейинчалик эркак ва аёллар ўратасида доимий жинсий муносабатларга олиб келди. Бундай ҳолат Тробриан оролидаги меланезияликлар ва Жанубий Америкадаги сирионларда кузатилган.

Бундай моддий алмашиш жараёни ҳозирги даврда никоҳ узуги бериш кўринишда сақланиб қолган Совға бериш жараёнинг бошланиши уруғдаги ижтимоий-иқтисодий муносабатларда ўзгаришга олиб келди. Сабаби совға бериш жараёнида жамоага тегишли мулк бошқа бировга берилиши бошқа аъзоларда норозилик келтириб чиқарар эди. натижада уруғнинг фақат балоғатга етган аъзолари фойдаланиши мумкин бўлди.

Натижада уруғда икки тизимли бўлиш, асосий озиқ-овқат топувчиларнинг озиқани тақсимлаб олиниши ва ўз 14 Семенов Ю. И. Происхождение брака и семьи. М., 1974. стр-197. 26 улушининг бир қисмини болаларга тақсимлаши. Шундай қилиб қарамоқли муносабат, яни болалар кимнинг қарамоғида бўлса у шу орқали озиқ овқатни жамоа мулкидан олиши мумкин бўлган. Лекин

эркаклар гуруҳлари ва аёллар болалар гуруҳлари алоҳида алоҳида ҳаёт кечиришган.Айнан шу омил иқтисодий алоқлар заифлиги жуфт оилалар қисқа даврда алоқада бўлишига олиб келган.Бундай жуфтликлар нисбий бўлиб,унга қўшимча равишда никоҳлар бўлган.Мисол учун австралиялик пирауруларда жуфтликларда бир неча қўшимча никоҳлар бўлган.

15 Амалда полигиния,шунингдек сорорат*-бир неча опа-сингил ёки вафот этган хотининг синглисига уйланиш, ва левират- ака ё уканинг хотини билан яшаш ёки кейинчалик бевасига уйланиш.Шу билан бир қаторда полиандрия қам мавжуд бўлган.Эркак ва аёл асосий жуфти билан яшаш билан бир қаторда ҳаёти давомида бир неча марта жуфтини алмаштирган.Никоҳгача ва никоҳдан кейинги бундай муносабатлар оддий ҳолат бўлган.Бу нафақат оддий ҳолат ҳатто маросим -одат бўлган.Масалан жуфтликда яшамоқчи бўлган қиз дастлаб,кўплаб эркаклар билан яшашган.Бундай ҳолат никоҳ олди гуноҳлардан фориғ бўлувчи гетеризм деб аталган. Ёки меҳмондорчилик гетеризми меҳмон уруғда бегона аёллар бирга бўлиш имконини берган.Уруғ таркибида жуфт оилалар вужудга келиши пировардида аста секин уруғ жамоаси емирила борди Дуал-уруғ жамоаси 4 гуруҳ 2та (А –гуруҳ эркаклари ва Б-гуруҳ эркаклари) эркаклар ва 2 та аёллар (А- гуруҳ аёллари Б-гуруҳ аёллари) гуруҳларининг ўразо алоқадаги- АЭР+БАЁЛ-- БЭр+ААЁЛ тизими АЭР+ААЁЛ--БЭр+БАЁЛ яни иқтисодий муносабатларда ягона хўжаликка жуфт оилалар бирлаша борди.Яни жуфтликлар алоҳида яшасада хўжалик ягона бўлиб борди. Ж.Ф.Лафито ирокезларда ягона жуфтлик яшайдиган уй бўлмаслигини, улар қабиладошларидан яширин тарзда учрашиб туриши ,ер хотини озиқ-овқат кийим кечак билан таъминлаганини ёзиб қолдирган эди16.Кўриниб турганимиздек жуфт оилалар уруғ жамоасидан 27 иқтисодий тўла ажралмай, нисбатан алоҳида яшашга уринган.Хунармандчилик соҳаси ушбу даврда келиб юксак даражада ривож топди дейишимиз мумкин.

Айниқса неолит даврида хунармандчиликнинг ҳамма соҳалари тармоқлари равақ топа бошлади. Келиб чиқишига назар ташлайдиган бўлсак хунармандчиликни дастлабки наъмуналари қилиб ибтидоий даврда одамлар озиқ овқат топпиш мақсадида ишлатган турли хил тош қуроллар, термачиликда ас қотган бошқа хил буюмлар меҳнат шароитида зарур бўлган меҳнат қуролларни хунармандчилик пайдо бўлишига замин яратган десак ҳам бўлаверади. Мезолит даврига келганда дехқончиликнинг пайдо бўлиши бунга яъна қуртки бўлди. Ишлаб чиқариш кучларининг ривожланиши ишлаб чиқариш салоҳиятини ошиши хинаки касбларни олиб келишига сабаб бўлади. Териш ошиштан ва уни ишлаш каби содда усуллар билан тозалаш кабилардан иборат кўринишларда юз берди. Дастлаб тўқиш ҳунарлари ривожланди.Булар арқон, халта, сават, тўр, бўйра турли идишлар ва кийимларни тикиш, тўқиш ҳам бошланди. Толаларни тўқиш натижасида тола йиғириш пайдо бўлган. Ривожланган уруғ жамоаси даврида яъники неолит даврида кулчиликни кашф

этилиши хунармандчилик тармоғида юксак инқилоб бўлди. кулолчиликнинг асосий ахамияти шундан иборатки, у овқатни қайнатиб пишириш ва суюқликни сақлаш имкониятини бети. Кулолчилик ривожлана бориб кўп сохаларда қўлланила бошланди ва тасвирий санъатнинг ривожланишига ҳам катта ёрдам берди.

ФОЙДАЛАНГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Алесеев В.П, Першиц А.И. "История первобытного общества" Москва. "Высшая школа" 1990.
2. Алесеев В.П, Першиц А.И. "История первобытного общества" Москва. "Высшая школа" 2004.
3. Жабборов. Исо "Жахон этнология асослари" Тошкент 2004.
4. Конрад Филлип Которк "Маданий антропология" Тошкент 2004.
5. Kabirov Abdujabbor "Ibtidoiy jamiyat tarixi" Тошкент 2004.
6. Internet : www.history.ru

MARKAZDAN QOCHMA KOMPRESSORLAR VA VENTILYATORLAR FARQI

Tursunova Ruxshona Rustam qizi
Iskandarova Shohida Faxriddin qizi
TKTI Shahrisabz filiali talabalari

Annotatsiya: Sanoatning turli sohalarida siqilgan muhitda bosimi va haroratining bir vaqtning o'zida oshishi bilan suyuqlik yoki gazni kichik hajmga siqish zarurati paydo bo'ladi. Xususan, bunday operatsiya gazni suyultirish zavodlarida va boshqa sanoat ob'ektlarida amalga oshiriladi. Markazdan qochma kompressorlar, bu vazifani eng yaxshi tarzda amalga oshirish mumkin. Bunday kompressor ishlash printsipli ishch gildirakning aylanishiga asoslanadi. Ishchi muhit siqilishning birinchi bosqichidan o'tadi, shundan so'ng u kompressor chiganog'iga kiradi, bu erda kinetik energiya (tezlik) statik energiyaga (bosim) aylanadi. Kompressor ishlab chiqarish sxemasida ishlab chiqarish uskunasi ajralmas qismi hisoblanadi. Markazdan qochma kompressor minimal texnik yuk bilan uzluksiz, barqaror, yog'siz va yuqori sifatli siqilgan havoni ta'minlash uchun maqbul konstruksiyaga ega. Uning yuqori samaradorligi zavodlardagi turli jarayonlar va havo tizimlarining ehtiyojlarini to'liq qondirishi mumkin.

Kalit so'zlar: Markazdan qochma kompressor; kompressor qurilmalari; bosim hosil qilish; ventilyatorlar;

KIRISH

Kompressor — havo yoki gazni siqadigan va bosim ostida uzatadigan qurilma. Tuzilishiga ko'ra, porshenli, rotatsion, markazdan qochirma, uqaviy va oqimli; siqiladigan gaz xiliga qarab, havo va kislorod Kompressorlari; bosimga qarab, past (0,3—1 MPA/m²), o'rta (10 MPA/m² gacha) va yuqori (10 MPA/m² dan yuqori) bosimli xillarga bo'linadi. Havoni 12 kPa bosimgacha siqadigan mashinalar ventilyatorlar, 0,3 MPa gacha siqadigani havo puflagichlar deyiladi. Kompressorlarning ma'lum turlari ushbu qurilmalarning ishlash mezonlarini belgilaydi. Kompressor - bosim ostida gaz oqimini ishlab chiqaradigan qurilma. Kompressor qurilmalari qulanilish keng kulamli bo'lib, ular asosan sovutgichlarda, shu jumladan uy muzlatgichlarida, pnevmatik qurilmalarda, shuningdek nazorat va o'lchash uskunalarida o'rnatiladi.

Markazdan qochma kompressorning afzalliklari.

O'rnatishlar nafaqat energetika, balki oziq-ovqat sanoati, metallurgiya, tog'-kon sanoatida ham qullanilmoqda. Markazdan qochma kompressorlarning muhim quyidagi afzalliklar bilan izohlanadi:

- qurilmaning engil vazni;
- loyihada va o'rnatish qulayligi;
- aylanish tezligining keng diapazoni;
- yuqori energiya samaradorligi.

- Santrifüj kompressorlarning turlari

Markazdan qochma kompressorlar konstruktiv tuzilish bo'yicha bir-biridan farq qiladi:

- bir va ko'p bosqichli;
- o'qiy, yon tomonlama va ikki tomonlama kirish bilan;
- bitta va ko'p korpusli;
- torsivoy va o'qiy konnektorlar bilan.

Kompressor qurilmasi quyidagi asosiy qismlarni o'z ichiga oladi

1. Ko'p pog'onali
2. bir pog'onali markazdan qochma kompressorlar

Ko'p pog'onali markazdan qochma kompressorlar tuzilishi: val; ishchi g'ildiraklar; xalqali diffuzorlar; teskari yo'naltiruvchi klapan; yo'naltiruvchi apparat; gaz keltiruvchi kanal; surish quvuri.

Tizimdagi santrifüj o'rnatish muhim komponent bo'lib, u tayyor aralashmani yaratish uchun tizimga havo quyish uchun xizmat qiladi. Kompressor uzatma energiyasidan foydalangan holda ishchi suyuqlikni siqadi. Ushbu ishda bir bosqichda gaz bosimining yuqori darajasiga ega bo'lgan markazdan qochma kompressor ishlab chiqadi (sanoat kompressorlari uchun. Ushbu xarakteristikaning cheklanishi ishchi shesternalarning mustahkamligi bilan bog'liq bo'lib, 250-500 m / sek gacha bo'lgan periferik tezlikni ta'minladi. Kompressor korpusi kompozit bo'lib, uning ba'zi qismlari flyanslar yordamida bir-biriga mahkamlanadi. Korpusning old qismi AL4 silumin plitasidan, orqa qismi esa po'latdan yig'ilgan. Podshibniklarlar korpusni mustahkamlash uchun mo'ljallangan ferma ichiga joylashtirilgan qopqoqqa o'rnatildi. Kompressorda podshibniklarni moylash majburiy bo'lib, yog' nasosi yordamida amalga oshiriladi.

Yog 'moy radiatorda sovutiladi. podshibniklardan yog' drenaji podshibniklar qobig'i va trubkasida qilingan kanallar orqali o'tadi. Drenaj trubkasi orqali yog'ni to'kib tashlang. Ushbu kompressor modelidagi podshipniklar tayanch-tirgak bo'lib, vtulka yordamida qopqoqqa qattiq o'rnatiladi. Markazdan qochma kompressor qurilmasi va ishlash printsipli gazsimon aralashmaning dinamik siqilishiga asoslangan. Ushbu uskunaning asosiy tarkibi ishchi g'ildiraklar bilan jihozlangan simmetrik joylashishgan rotordir. Uskunaning ishlashi paytida gaz zarralari kompressor markazidan ishchi g'ildirak chetiga gaz harakati sababli paydo bo'lgan inertial kuch bilan ta'sir qiladi va natijada gaz siqilib, ma'lum bir tezlikka ega bo'ladi. Bundan tashqari, gaz tezligi pasayadi, aylana diffuzorda keyingi siqilish sodir bo'ladi va kinetik energiya potentsial energiyaga aylanadi. Keyingi bosqichda gaz qaytib teskari yo'naltiruvchi klapan keladigan kanaliga kiradi va qo'rilmaning keying bosqichiga o'tadi. Kompressorning bu xususiyati bir vaqtning o'zida ko'plab afzalliklar – yuqori samarali ishlash bilan uzoq muddatli ishlash imkoniyati. Ushbu uskuna uzoq vaqt davomida minimal aralashuvni talab qiladi va buzilgan taqdirda uni osongina ta'mirlash mumkin.

Ventilyator qurilmalari rudnik va shaxtalarda kon laxmalarini tinimsiz shamollatish, ularda norm atmosfera sharoitini hosil qilish uchun mo'ljallangan. Mo'ljaliga qarab ular bosh ventilyator qo'rilmalari, yordamchi va joy ventilyator qurilmalariga bo'linadi. Bosh ventilyator qurilmalari shaxta yoki rudniklarni barcha ishlab turgan laxm va zaboylarini, boshi berk laxmlardan tashqari, shamollatishga mo'ljallangan. Ular yer yuzasida joylashgan bulib usti yopiq stvollar yonida yoki shtolnyalar oldida, shaxta maydoni o'rtasida (markazdan shamollatish sxemasida) yoki shaxta maydoni chetida (diogonal shamollatish sxemalarida) yoki biron-bir qanoti joylashadi. Ventilyator qurilmalari, ventilyatordan ularga ulangan elektr yuritmalardan, havo kiritish va chiqish moslamalaridan (havo keltiruvchi kanallar, diffuzor, chiqarish qismi va havo oqimini o'zgartirish va ortga qaytarish moslamalaridan), bundan tashqari ishga tushirish, boshqarish va tekshirish va shovqin yutuvchi qurilmalardan tashkil topgan. Ventilyator deganda, tashqi qobiq, rotor, yo'naltiruvchi va to'g'irlovchi apparat, unga ulangan kollektor va kirish qismidan iborat mashina tushiniladi.

Yordamchi ventilyator qurilmalari

Shaxta stvoli va kapital laxmlar o'tilish paytida, stvol oldi saroyi kamera va laxmlari ishlatilishida, bundan tashqari alohida bo'linmalarni shamollatishda qo'llaniladi. Ular mo'ljaliga qarab yer yuzasida stvol yaqinida yoki alohida bo'linmalarga o'rnatilgan bo'ladi.

Joy ventilyator qurilmalari

Ventilyatorlar, yuritmadan, ventilyatsiya havo o'tkazgichlaridan, ishga tushirish, tekshirish va avtomatik apparatlaridan tuzilgan. Ular asosan bir ventilyatordan tashkil topgan bo'ladi. Kon sanoatida ishlatilayotgan ventilyator turbomashinalar bo'lib, ishlash printsipiga qarab ikki guruhga bo'linadi: o'qiy va markazdan qochma turlari. Pog'onalar soniga qarab bir pog'anali (markazdan qochma) va ko'p pog'anali (o'qiy) turlarga bo'linadi. Ventilyator valining joylashishiga qarab gorizontal va vertikal turlariga bo'linadi. O'qiy ventilyatorning nominal bosimi 1,00 dan 4,00KPa, markazdan qochma ventilyatorning nominal bosimi 2,5 dan 7,1 KPa gacha bo'ladi. Har qaysi turdagi ventilyatorning o'z afzalliklari va kamchiliklari bor. Markazdan qochma ventilyatorga nisbatan o'qiy ventilyator havo oqimining tez va sodda ortga qaytarish xususiyatiga ega va yo'naltiruvchi apparat va ishchi g'ildirak kuraklarini burib ish rejimlarini o'zgartirish mumkin. Ular kichik o'lchamlarda yuqori unumdorlikka ega bo'lishi mumkin, ularni ketma-ket ulash qulay. SHu bilan birgalikda o'qiy ventilyatorlar quyidagi kamchiliklarga ega: ularning ish tavsifi o'rgachsimon bo'lib, ventilyatorlar barqaror bo'lmagan rejimlarda ishlashi mumkin; yuqori darajadagi shovqin bilan ishlashi, ayniqsa 90-95m/sek. tezliklarda; podshipniklarini tekshirib ko'rish qiyin bo'lib, ishonchliligi kamayadi; rotorining balansirovkasi katta aniqlikni talab qiladi.

Xulosa. Ushbu maqolada markazdan qochma kompressor va uning konsruktiv xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Uskunaning ishlashini tahlil qilish asosida ushbu turdagi

kompressorning kamchiliklari va uning rotorli kompressorga nisbatan afzalliklari aniqlandi.

Markazdan qochma ventilyatorda bu kamchiliklar kuzatilmaydi, ularning aylanma tezliklari 120-125m/sek. gacha yetishi mumkin. Ular o'qiy ventilyatorlarga nisbatan katta bosim bera oladi. Ammo ularning ish jarayonini o'zgartirish chegarasi o'qiy ventilyatorga nisbatan kamroq bo'lib, yuqori unumdorliklarda ishchi g'ildirakning aylanishlar soni kamlik qiladi shuning uchun yuritma va ventilyator o'rtasiga reduktor qo'yishga to'g'ri keladi. SHuning uchun markazdan qochma ventilyatorni kichik unumdorlik va yuqori bosim bo'lgan hollarda o'qiy ventilyatorni esa teskarisi-kichik bosim va yuqori unumdorlik kerak bo'lgan hollarda ishlatish maqsadga muvofiq bo'ladi.

FOYDANANILGAN ADABIYOTLAR:

1. T. L. Henshaw, Igor J. Karassik, James L. Bowman «Fans, Pumps, and Compressors» 2018
2. Yusupbekov P.R., Nurmuxamedov H.S., Zokirov S.G. «Kimyoviy texnologiya asosiy jarayon va qurilmalari»–Toshkent. «Fan va texnologiya» 2015- 848 b.
3. Yusupbekov P.R «Gazlarni qayta ishlash texnologiyasi, jarayon va qurilmalari»–Toshkent. «Fan va texnologiya» 2016- 856 b.
4. Yusupbekov N.R., Zakirov S.G. va boshqalar «Kimyo texnologiya asosiy jarayon va qurilmalari» –T.: SHarq 2003. -644 b.
5. “Насосы, вентиляторы и компрессоры” Черкасский В.М.и др. изд. «Энергия», Москва 2004 г. 322 ст
6. Зеликов В.В. Справочник инженера по отоплению, вентиляции и кондиционированию. – М.: Инфра-Инженерия, 2011. – 624 с.

ҚИШЛОҚ ХҲЖАЛИГИ КОРХОНАЛАРИНИ ЗАМОНОВИЙ
РИВОЖЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИ

Хотамов Адхамжон Асқаржон ўғли

Самарқанд давлат ветеринария медицинаси, чорвачилик ва биотехнологиялар университети, Иқтисодиёт факултети талабаси

Аннотация: Ушбу мақолада бугунги кунда жаҳонда рақамли иқтисодиёт ривожидан банк хизмат турларини замонавий технологияларни қўллаш орқали кўрсатишни тадқиқ қилиш каби масалаларга эътибор, соҳада банк хизмат турларини самарали бошқаришнинг замонавий интеграллашган ахборот тизимларини жорий этиш, тизим маълумотларининг шаффофлиги ва ҳимояланишини таъминлаш, рақамли технологияларини қўллаш ҳамда ахборот тизимларининг ўзаро ахборот интеграциясини самарали равишда амалга ошириш методикасини такомиллаштириш масалалари кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: замонавий технологиялар, рақамлаштириш, маълумотлар шаффофлиги, банк, электрон тижорат, кредит

Аннотация: В данной статье рассмотрены следующие вопросы, исследование предоставления банковских услуг с использованием современных технологий в эпоху развития цифровой экономики в современном мире, внедрение современных комплексных информационных систем для эффективного управления банковскими услугами в сфере, обеспечение прозрачности и защита системных данных, использование цифровых технологий и взаимодействие информационных систем, рассмотрены вопросы совершенствования методологии эффективной интеграции информации.

Ключевые слова: современные технологии, цифровизация, прозрачность данных, банковское дело, электронная коммерция, кредит.

Abstract: This article discusses the following issues, the study of the provision of banking services using modern technologies in the era of development of the digital economy in the modern world, the introduction of modern integrated information systems for the effective management of banking services in the field, ensuring transparency and protecting system data, the use of digital technologies and the interaction of information systems, issues of improving the methodology for effective information integration are considered.

Keywords: modern technologies, digitalization, data transparency, banking, e-commerce, credit.

Бугунги кунда жаҳонда рақамли иқтисодиёт ривожидан банк хизмат турларини замонавий технологияларни қўллаш орқали кўрсатишни тадқиқ қилиш каби масалаларга эътибор кучайиб бормоқда. Бу соҳада банк хизмат турларини самарали бошқаришнинг замонавий интеграллашган ахборот

тизимларини жорий этиш, тизим маълумотларининг шаффофлиги ва ҳимояланишини таъминлаш, рақамли технологияларини қўллаш ҳамда ахборот тизимларининг ўзаро ахборот интеграциясини самарали равишда амалга ошириш методикасини такомиллаштириш масалалари асосий тенденциялардан ҳисобланади. Рақамли технология ва инновацияларнинг кенг ривожланиши тижорат банклари томонидан хизмат турларини ахборот тизимларини такомиллаштириб боришни тақозо этмоқда.

Ўзбекистонда ҳам банк хизмат турларини ривожлантириш хусусан, унда ахборот коммуникацион технологиялардан кенг фойдаланган ҳолда банк хизматларининг янги турларини жорий этиш масаласи бугунги кунда долзарб ҳисобланади. Жумладан, банклар томонидан қишлоқ хўжалиги ишлаб-чиқарувчиларига кўрсатиладиган хизматларни яхшилаш рақамли технологиялардан кенг фойдаланилмоқда. Чунки, бозордаги янги рақобатчилар барча ўлчамдаги эски молиявий институтларга таҳдид сола бошлади. Шу билан бирга янги технологиялар банк хизматлари бозорида катта имкониятлар эшигини очмоқда. “The Boston Consulting Group” (2016) маълумотларига кўра, Хитойдаги электрон тижоратни ривожлантиришнинг юқори даражаси эътиборни тортмоқда. Бунда Хитойнинг электрон тижорат айланмаси 18 миллиард долларни ташкил этиб, ушбу даврда Хитойлик истеъмолчилар интернет сотиб олиш учун тахминан 750 миллиард доллар сарфлайдилар, бу АҚШ ва Буюк Британия кўрсаткичларини бирга қўшиб ҳисоблагандан ҳам кўпроқ. Умуман, Хитой Савдо вазирлиги маълумотларига кўра, 2016 йил охиригача мамлакатнинг халқаро электрон тижоратда улуши 39,2 фоизни ташкил этди. Шу билан бирга, мамлакатда 2016-2020 йилларда қабул қилинган тармоқни ривожлантириш дастурига мувофиқ, электрон тижорат ҳажми 5 йил ичида 5,8 трлн. АҚШ доллари. “McKinsey & Company” (2016) институтининг тахминларига кўра 2025 йилга келиб рақамли технологиялар Хитой ялпи ички маҳсулотининг 22 фоизга, Россия учун эса 34 фоизгача ошишига олиб келади. 2025 йилгача АҚШда рақамли технологияларнинг яратилишидан кутилаётган ҳаражатлар 1,6-2,2 триллион АҚШ доллари даражасига етиши мумкин кўрсатиб ўтилган. 1-жадвал кўрсаткичларига кўра, Жанубий Корея, Норвегия ва Исландия биринчи учталиқни эгаллаб турибди. Россия эса етакчилик қилаётган Жанубий Корея давлатидан 27,7 кўрсаткичга ортда қолмоқда, аммо Хитой, Чили, Туркия, Бразилия ва Мексика давлатларидан юқори поғоналардан жой олган. Умуман, Россия бугунги кунда рақамли иқтисодиётни жорий қилиш жараёнида юқори потенциалга эга давлат, деб тан олинади.

2020 йил учун I-DESI субиндекслари

Мамлакатлар	Рақамли (I-DESI) индекси	Боғланиш даражаси	Инсон капитали	Интернетдан фойдаланиш	Рақамли технологиялар интеграцияси	Рақамли давлат хизматлари
Жанубий Корея	75,2	79,8	75,6	74,5	63,8	83,0
Норвегия	73,0	75,8	69,1	85,2	65,8	72,5
Исландия	72,7	72,4	80,2	75,9	75,7	53,7
Япония	68,5	72,5	69,7	73,9	53,0	75,0
Австралия	67,8	56,8	80,5	57,8	57,3	88,9
Канада	67,0	59,6	67,3	66,2	65,4	81,5
АҚШ	66,7	71,3	56,2	71,0	61,8	79,0
Янги Зеландия	65,8	55,4	79,3	58,2	55,6	81,6
ЕИнинг 28 давлати	58,9	62,9	58,0	59,7	51,3	63,1
Исроил	55,6	54,3	57,4	58,5	45,2	65,4
Россия	47,5	38,9	64,1	48,7	29,8	56,8
Хитой	45,3	47,8	40,5	45,3	40,7	58,6
Чили	44,9	47,8	42,6	32,9	40,5	61,4
Туркия	41,5	43,3	53,1	35,9	27,7	43,2
Бразилия	39,7	39,5	39,2	33,8	27,8	62,4
Мексика	43,1	45,5	41,6	30,0	33,7	67,2

Қишлоқ хўжалиги ишлаб-чиқарувчиларига берилган кредитларни бонификация қилишнинг зарурлиги уларнинг тўловга қобиллик даражасининг паст эканлиги сабабли, бошқа банкларни қишлоқ хўжалигини кредитлашдан манфаатдор эмаслиги билан изоҳланади.

Россияда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига берилган кредитларнинг 70 фоиздан ортиқ қисми икки банкнинг – Россельхозбанк ва Сбербанкнинг ҳиссасига тўғри келади. Шундан ҳам билса бўладики, бошқа тижорат банклари қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларини кредитлашдан манфаатдор эмас.

Қишлоқ хўжалиги корхоналарини молиялаштириш хусусидаги илмий-назарий қарашларни ўрганиш натижаларига асосан: - биринчидан, қишлоқ хўжалиги корхоналарининг молиявий ҳолатини барқарор эмаслиги ва тўловга қобиллик даражасининг паст эканлиги уларнинг кредит муассасаларининг молиявий хизматларидан, шу жумладан,

молиявий хизматларидан фойдаланиш даражасини оширишда қийинчилик туғдириши хусусидаги хулоса республикамиз учун муҳим амалий аҳамият касб этади; - иккинчидан, қишлоқ хўжалиги корхоналарининг молиявий хизматлардан фойдаланиш имкониятларининг чекланганлиги давлатнинг ушбу жараёнга аралашувини зарурий ҳолатга айлантиради; - учинчидан. қишлоқ

хўжалиги маҳсулотлари ва тармоққа етказиб бериладиган моддий-техника ресурслари ҳамда кўрсатиладиган хизматлар нархлари ўсиши ўртасидаги диспаратет уларнинг молиявий ҳолатини ёмонлашишига олиб келади; - тўртинчидан, тижорат банкларида имтиёзли кредитлар бериш учун зарур бўлган арзон ресурсларнинг мавжуд эмаслиги туфайли қишлоқ кредит кооперативларини ташкил қилиш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлашга ихтисослашган ишлаб чиқариш корхоналари ва фирмаларини ташкил этиш мақсадида банklar томонидан берилган инвестицион кредитларнинг фоиз ставкаларини бонификация (давлат томонидан бериладиган кредитларнинг фоиз ставкасини субсидиялаш) қилиш каби илмий-назарий қарашлар амалий аҳамият касб этади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Alikulov, A. M., & Toshpulatov, J. (2023). Agroklastarlarda moliyaviy natijalar hisobini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish masalalari.
2. Аликулов, А. И. (1993). Совершенствование учета затрат на производство, переработку и исчисление себестоимости продукции хлопка-сырца в хлопковом комплексе (на примере хлопководческих хозяйств и хлопкоочистительных заводов Самаркандской области).
3. Alikulov, A. I. (2010). Modern trends in development of cotton production and processing chain in Uzbekistan. Perspectives of Innovations, Economics and Business, PIEB, 6(3), 75-76.
4. Alikulov, A. I. (2010). Modern trends in development of cotton production and processing chain in Uzbekistan. Perspectives of Innovations, Economics and Business, PIEB, 6(3), 75-76.
5. Ismatovich, A. A. (2023). THEORETICAL BASIS OF ORGANIZING THE ACCOUNT OF COMMODITY MATERIAL ASSETS IN AGROCLUSTERS ON THE BASIS OF INTERNATIONAL STANDARDS. MASTERS, 1(1), 132-137.
6. Baxodirovich, T. J., & Ismatovich, A. A. (2023). IMPROVING THE ACCOUNT OF FINANCIAL RESULTS ACCORDING TO INTERNATIONAL STANDARDS. MASTERS, 1(1), 138-143.
7. Alikulov, A., & Abduraxmonov, F. (2023). QISHLOQ XO 'JALIK KORXONALARIDA YAKUNIY MOLIVAVIY NATIJALAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH. Academic research in educational sciences, 4(SamTSAU Conference 1), 174-181.
8. Alikulov, A. (2023). Organizational and methodological bases of accounting the costs of establishing vineyards.
9. Alikulov, A., & Razzoqo, A. (2023). PAXTA TOZALASH KORXONALARIDA ISHLAB CHIQARISH XARAJATLARINI TAHLIL QILISH. Academic research in educational sciences, 4(SamTSAU Conference 1), 74-83.

10. ESHMURADOV, U. T., & ALIKULOV, A. I. (2014). IMPROVEMENT ACCOUNTING OF SALES AGRICULTURAL PRODUCTS ON FARM ENTERPRISES. SEA: Practical Application of Science, 2(3).
11. ESHMURADOV, U. T., & ALIKULOV, A. I. (2014). IMPROVEMENT ACCOUNTING OF SALES AGRICULTURAL PRODUCTS ON FARM ENTERPRISES. SEA: Practical Application of Science, 2(3).
12. Jo'raeva, D. O., & Abdushukurov, X. B. (2023). UZUMCHILIK PLANTATSIYALARINI BARPO ETISH XARAJATLARI HISOBINI TASHKILIY-USLUBIY ASOSLARI. The Journal of Economics, Finance and Innovation, 690-699.
13. Mardiyevna, S. G., & Abdusamatovich, J. J. (2022). SANOAT 4.0 KONSEPSIYASI VA UNGA TA'SIR ETUVCHI RISKLAR. Current Issues of Bio Economics and Digitalization in the Sustainable Development of Regions (Germany), 712-721.
14. Пардаева, О. М., & Жавманов, Ж. А. (2023). СНИЖЕНИЕ УРОВНЯ БЕЗРАБОТИЦЫ ПУТЕМ ВОВЛЕЧЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ НА САМОЗАНЯТОСТЬ. PEDAGOG, 6(4), 568-574.
15. Жавманов, Ж. А. (2023). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ КРИТЕРИЕВ БЕДНОСТИ. JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY BULLETIN, 6(5), 306-318.
16. Жавманов, Ж. А., Уралов, Б. М., & Очилова, М. Т. (2024). ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(26), 240-250.
17. Makhmudovich, U. B., Abdusamatovich, J. J., Tashtemirovna, O. M., & Ugli, F. U. K. (2024). TAXATION OF INDIVIDUAL ENTREPRENEURS AS A FORM OF STATE REGULATION OF SELF-EMPLOYMENT. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(26), 232-239.
18. Abdusamatovich, J. J., Makhmudovich, U. B., Tashtemirovna, O. M., & O'g'li, F. U. X. (2024). O 'ZBEKISTONDA INNOVATSION IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHNING GLOBAL TENDENSIYALARI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(26), 222-231.
19. Жавманов, Ж. А., Уралов, Б. М., Очилова, М. Т., & Файзуллаев, У. Х. У. (2024). НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ КАК ФОРМА ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ САМОЗАНЯТОСТИ. SO'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 7(1), 369-378.
20. Очилова, М. Т., Уралов, Б. М., Жавманов, Ж. А., & Файзуллаев, У. Х. У. (2024). РАЗРАБОТКА МОДЕЛИ РАЗМЕЩЕНИЯ И СПЕЦИАЛИЗАЦИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ В САМАРКАНДСКОЙ ОБЛАСТИ. SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 7(1), 379-386.
21. Уралов, Б. М., Очилова, М. Т., Жавманов, Ж. А., & Файзуллаев, У. Х. У. (2024). СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В УЗБЕКИСТАНЕ. SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 7(1), 387-395.

22. O'G'Li, H. S. R., Maxmudovich, U. B., & Abdusamatovich, J. J. (2024). OLIY TA'LIM TIZIMIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING USTUVOR YO 'NALISHLARI. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 7(2), 158-165.
23. Faxriddin O'g'li, N. D., Maxmudovich, U. B., & Abdusamatovich, J. J. (2024). OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN SAMARALI FOYDALANISH USULLARINING NAZARIY ASOSLARI. WORLD OF SCIENCE, 7(2), 126-134.
24. O'G'Li, A. J. F., Abdusamatovich, J. J., Maxmudovich, U. B., & Baxtiyorovna, N. G. (2024). KAMBAG'ALLIKNI BARTARAF ETISHDA "MAHALLABAY" ISHLASH TIZIMI SAMARADORLIGI TAHLILI. WORLD OF SCIENCE, 7(2), 114-125.
25. Xayrullo O'g'li, F. U., Abdusamatovich, J. J., Maxmudovich, U. B., & Baxtiyorovna, N. G. (2024). KAMBAG'ALLIKNI BARTARAF ETISHNING MAHALLABAY ISHLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH. WORLD OF SCIENCE, 7(2), 136-143.
26. Odiljon o'g'li, A. O., Abdusamatovich, J. J., Maxmudovich, U. B., & Baxtiyorovna, N. G. (2024). KAMBAG'ALLIKNI ANIQLASH VA QISQARTIRISH MAMLAKATIMIZ IJTIMOY-IQTISODIY SIYOSATINING USTUVOR YO'NALISHI. SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 7(2), 237-246.
27. Xudjayarovich, N. S. (2024). O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA QIMMATBAHO QOG 'OZLAR BOZORI HOZIRGI HOLATI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(26), 216-221.
28. Khojayarovich, N. S. (2023). VALUES DISPARITY IN THE AGRO-INDUSTRY COMPLEX AND WAYS OF ITS ELIMINATION. Journal of Advanced Scientific Research (ISSN: 0976-9595), 3(3).
29. Rabbimovna, R. U., & Farxodovna, E. D. (2023). MOLIYA BOZORINI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO 'NALISHLARI, ZAMONAVIY TENDENSIYALARI VA ISTIQBOLLARI. Научный Фокус, 1(7), 709-714.
30. Ibodullayevich, O. R. F., & Turdibayevich, K. R. (2023). QISHLOQ XO'JALIGIDA CHORVACHILIK MAHSULOTLARI ISHLAB CHIQRISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH. MASTERS, 1(1), 119-126.
31. Abdigapparovich, I. X. (2024). QISHLOQ XO'JALIGI MAXSULOTLARINI TAYYORLOV VA SOTISH XIZMATLARINI BOSHQARISH. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 7(2), 148-157.
32. Abdigapparovich, I. X. (2024). QISHLOQ XO'JALIGIDA MASHINA-TRAKTOR PARKLARI XIZMATLARINING AXAMIYATI. WORLD OF SCIENCE, 7(2), 105-113.
33. Nazarova, M., & Kazakova, Z. (2023). Paxta-to 'qimachilik klasterlarida sotish baholarining tahlili.
34. Kazakova, Z. S., & Aslonov, X. (2023). QISHLOQ XO 'JALIGINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI O 'RNI. The Journal of Economics, Finance and Innovation, 391-398

35. Salaxiddinovna, K. Z. (2023). Methodology of Teaching Economics and Accounting in a Market Economy. Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities, 18, 66-68.
36. .Nazarova, M., & Kazakova, Z. (2023). Paxta-to 'qimachilik klasterlarida sotish baholarining tahlili.
37. Salaxiddinovna, K. Z., & Iskandarovna, I. I. (2024). OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHDA QISHLOQ XO'JALIGI MAHSULOTLARI YETISHTIRISHNING HUDUDIY JIHATLARI. SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 7(2), 247-256.
38. Sharipovna, N. M., & Rustamjon o'g'li, T. O. (2024). QISHLOQ XO'JALIGI IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O'RNI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 3(27), 269-275.
39. Tirkashyev, F. (2023). Intellekktual mulkni boshqarish jarayonlarni o'rganishning nazariy muammolari.
40. Rasul o'g'li, U. A., & Ibrohim, S. (2023). KLASSTERLARDA SABZAVOT YETISHTIRISH, TASHISH, QAYTA ISHLASH, SOTISH JARAYONLARIDA MENEJMENTI. JOURNAL OF ECONOMICS AND BUSINESS MANAGEMENT, 6(5), 39-46.
41. Саламов, И., Жонибеков, Ф. Б., Казакова, З. С., & Назарова, М. Ш. (2022). САМАРҚАНД ВИЛОЯТИНИНГ ИҚТИСОДИЙ ТАРМОҚЛАРИДА ИННАВАЦИЯ ВА РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТНИ ЖОРИЙ ЭТИШНИНГ ИСТИҚБОЛДАГИ ИМКОНИЯТЛАРИ. Current Issues of Bio Economics and Digitalization in the Sustainable Development of Regions (Germany), 482-485.
42. Azimjonovich, R. N. (2023). General Characteristics of Socio-Economic Systems and Types of Socio-Economic Systems. EUROPEAN JOURNAL OF BUSINESS STARTUPS AND OPEN SOCIETY, 3(12), 179-182.
43. Ochilova, M. Poverty in Uzbekistan, Ongoing Reforms and Ways to Overcome Them. JournalNX, 569-571.
44. Ochilova, M. The Problem of Poverty in Uzbekistan and the Role of Reforms in Overcoming IT. JournalNX, 484-485.

CONCEPT AND ACCOUNTING OF CAPITAL INVESTMENTS IN AGRICULTURAL
CLUSTERS

Juraeva Diyora Olimjanovna

2nd year master's student in the specialty "Accounting (by branches and industries)" at Samarkand State University of Veterinary Medicine, Livestock and Biotechnology

Eshmuradov Ulugbek Tashmurotovich

Head of the Department of Economics and Accounting, Samarkand State University of Veterinary Medicine, Livestock and Biotechnology

Abstract: *The article discusses the main aspects, the concept of capital investments and their associated with the formation of information in accounting about capital investments. An example of optimization of the reproductive structure of capital investments in the development of agricultural clusters is disclosed. The article also took into account the results of the scientific activities of leading specialists involved in the study of theoretical and practical aspects of accounting and analytical support.*

Key words: *Capital investments, investments in non-current assets, structures of capital investments, accounting of capital investments,*

It is advisable to begin the study of any economic category with regulatory regulation. Accounting for capital investments is carried out according to the rules established by NAS No. 5 "Fixed Assets" and the chart of accounts.

Capital investments are investments in fixed assets, including costs for new construction, expansion, reconstruction and technical re-equipment of existing organizations, purchase of machinery, equipment, tools, inventory, design and survey work, etc.⁶

Capital investments are the costs of fixed assets from which the company will receive a positive economic effect and use them in the long term, namely more than one year.⁷

Capital investments represent investments in fixed assets (fixed assets), including costs for new construction, reconstruction and technical re-equipment of existing enterprises, purchase of machinery, equipment, tools, inventory, design and survey work and other costs.⁸

Investments in non-current assets are costs associated with the receipt of fixed assets and intangible assets into the organization and bringing them to a state suitable for use for the planned purposes.⁹

⁶ Batyrmurzaeva Z.M., Ramazanova S.A. Concept and account of capital investments// Форум молодых ученых 6(34) 2019, с 164. <http://forum-nauka.ru>

⁷ <https://www.moedelo.org/club/buhgalterskij-uchet/kapitalnye-vlozheniya-v-buhgalterskom-uchete>

⁸ Айдемирова У.А., Исаева Ш.М. Организация учета капитальных вложений// "Экономика и социум" №5 (72) 2020. с 259.

⁹ Бунина А.Ю., Павлюченко Т.Н. Реформирование бухгалтерского учета капитальных вложений // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2021. – № 03.

Capital investment in accounting is a concept that is inextricably linked with long-term investments and the fixed capital of a company.¹⁰

Capital investments include costs for improvement and (or) restoration of fixed assets (in particular, replacement of parts, repairs, technical inspections, maintenance) if such costs comply with the conditions for recognizing capital investments.

In accounting, capital investments can be recognized if the following conditions are simultaneously met:

a) the costs incurred will ensure that the organization receives future economic benefits (the non-profit organization achieves the goals for which it was created) for a period of more than 12 months or a normal operating cycle of more than 12 months;

b) the amount of costs incurred or an amount equivalent to it has been determined.

Thus, taking into account the criteria presented above, we come to the conclusion that capital investments are recognized in accounting regardless of whether they were made during the initial acquisition, creation of fixed assets, or during subsequent improvement or restoration.

Capital investments can be considered:

- construction of a workshop;
- renovation of a warehouse, production facility, office;
- purchase of vehicles;
- restoration of power machines.

This list includes everything that relates to the fixed assets of the enterprise and is planned to be used to obtain economic benefits. Ancillary equipment can also be included in the costs.

Let's consider the nuances that you should pay additional attention to when accounting for capital investments:

1. When an organization receives an item of fixed assets free of charge, then capital investments are equal to the fair value of this asset.

2. When calculating on the terms of a long deferment (installment plan), only funds that would have been paid without the deferment (installment plan) are taken into account. The difference is taken into account in the same way as interest on a loan.

3. Estimated liabilities are taken into account in capital investments.

4. At the time of capital investment, the enterprise receives assets (production or other material assets), which it plans to sell and make a profit, due to which it is withdrawn from the amount of capital investments. The cost of such assets is equal to their fair value and does not exceed the cost from which they are deducted.

5. It is impossible to include in capital investments costs due to disruption of technological processes, downtime, defects, large quantities, etc.

6. Organizations need to regularly check capital investments in accounting for impairment.

¹⁰Шеремет А.Д., Старовойтова Е.В. Бухгалтерский учет и анализ: Учебник. – М.: ИНФРА-М. 2010. – 618 с.

Capital investments are the end result of expenditures on fixed assets.

To summarize information about the organization's costs in objects that will subsequently be accepted for accounting as fixed assets, land plots and environmental management facilities, intangible assets, as well as about the organization's costs for the formation of the main herd of productive and working livestock, a chart of accounts for financial accounting economic activities of organizations and instructions for its application provide for account 0800-"Accounting for capital investments". The following accounts are opened for account 0800 to record the relevant costs:

0810-"Construction in progress";

0820-"Acquisition of fixed assets";

0830-"Acquisition of intangible assets";

0840-"Formation of the main herd";

0850-"Capital investments in land improvement";

0860-"Capital investments in the improvement of fixed assets received under a financial lease agreement";

0890-"Other capital investments."

Account 0810-"Construction in progress" takes into account the costs of constructing buildings and structures, purchasing equipment, tools, inventory and other items provided for in estimates, financial estimates and title lists for capital construction (regardless of whether this construction is carried out by contract or way).

Account 0820-"Purchase of fixed assets" takes into account all costs associated with the acquisition, installation and installation of fixed assets.

Account 0830-"Acquisition of intangible assets" takes into account all costs associated with the acquisition or creation of intangible assets at the enterprise itself.

Account 0840-"Formation of the main herd" takes into account: the costs of raising young productive and working livestock on the farm, transferred to the main herd; the cost of adult productive and working livestock purchased for the main herd, including the costs of its delivery; expenses for the delivery of adult livestock received free of charge from other enterprises to the farm.

Young animals transferred to the main herd are valued at actual cost. Young animals of all types of productive and working livestock transferred to the main herd are written off during the year from account 1110 "Animals in cultivation" to the debit of account 0840-"Formation of the main herd" at the cost listed at the beginning of the year on the balance sheet, with the addition of the planned cost of weight gain or growth for the period from the beginning of the year until the transfer of animals to the main herd. At the same time, when transferring young animals to the main herd, account 0170-"Working and productive livestock" is debited and account 0840-"Formation of the main herd" is credited. At the end of the year, after drawing up the reporting calculation, the difference between the indicated cost of young livestock transferred during the year and its actual cost is additionally written off from account

1110-“Animals in cultivation” to account 0840-“Formation of the main herd” while simultaneously clarifying the valuation of livestock on accounts 0170-“Working and productive livestock.”

The cost of adult working and productive livestock purchased from outside is debited to account 0840-“Formation of the main herd” at the actual cost of its acquisition, including delivery costs.

Costs for completed operations of forming the main herd are written off from account 0840-“Formation of the main herd” to the debit of accounts 0170- “Working and productive livestock”. Account 0850-“Capital investments in land improvement” takes into account the enterprise’s expenses for improving the land area, including the cost of access roads, parking for cars and other vehicles, fences and other types of improvement.

Capital investments of an inventory nature in land plots, forest and water areas, perennial plantings are included in fixed assets annually in the amount of costs related to the areas accepted for operation, regardless of the completion of the entire complex of work.

Account 0860-“Capital investments in the improvement of fixed assets received under a financial lease agreement” is intended to account for capital investments in the improvement of leased property, as well as in its reconstruction and modernization.

The debit of the capital investment accounts reflects all the actual costs of the developer, included according to the established procedure in the initial cost of fixed assets, as well as the costs of the enterprise associated with the acquisition of fixed assets, intangible assets, the formation of the main herd and other capital investments. The balance on the capital investment accounts reflects the amount of capital investments of the enterprise in unfinished construction, acquisition of fixed assets, intangible assets, land improvement, fixed assets received under a financial lease agreement, as well as the amount of unfinished costs for the formation of the main herd.

Analytical accounting for capital investment accounts (0800) is carried out for each direction of capital investment. At the same time, the construction of analytical accounting should provide the ability to obtain cost data:

a) for construction work and reconstruction; drilling operations; installation of equipment; purchasing equipment for installation; acquisition of equipment that does not require installation, as well as tools and equipment provided for in capital investment estimates; design and survey work; other capital investment costs;

b) for the acquisition of fixed assets and intangible assets - by type and name of fixed assets and intangible assets; c) for the improvement of land and fixed assets received under a financial lease agreement - by types and names of objects; d) to form the main herd - by type of animal (cattle, sheep, horses, etc.).

table No. 1

Correspondence on capital investment accounts (0800)

№	Contents of a business transaction	Correspondence of accounts	
		Debit	Credit
1.	Depreciation of fixed assets used in the construction of es is included in the cost of capital investments	0810	0211-0299
2.	The equipment for installation has been handed over for ation (from the moment installation preparations begin)	0810	0710-0720
3.	The cost of consumed construction and other materials is ed in the cost of capital investments.	0810	1010-1090
4.	The auxiliary production services provided to them during l investments were written off	0810	2310
5.	Interest accrued on bank loans and other borrowed tions used for capital investments	0810	6920
6.	Transfer of young animals to the main herd	0840	1110
7.	Formation of the main herd	0170	0840
8.	Unfinished capital investments made by the founders as butions (shares) to the authorized capital	0810-0890	4610
9.	Transfer into operation at the original cost of fixed assets as lt of their construction or acquisition	0110-0190	0810-0890

USED SOURCES:

1. Шеремет А.Д., Старовойтова Е.В. Бухгалтерский учет и анализ: Учебник. – М.: ИНФРА-М. 2010. – 618 с.
2. Бунина А.Ю., Павлюченко Т.Н. Реформирование бухгалтерского учета капитальных вложений//Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2021. – № 03.
3. Batyrmurzaeva Z.M., Ramazanova S.A. Concept and account of capital investments// Форум молодых ученых 6(34) 2019, с 164. <http://forum-nauka.ru>
4. Айдемирова У.А., Исаева Ш.М. Организация учета капитальных вложений//Экономика и социум №5 (72) 2020. с 259.
5. <https://www.moedelo.org/club/buhgalterskij-uchet/kapitalnye-vlozheniya-v-buhgalterskom-uchete>
6. Ismatovich, A. A. (2023). Theoretical basis of organizing the account of commodity material assets in agroclusters on the basis of international standards. MASTERS, 1(1), 132-137.
7. Ixtiyorovich, Q. L. A., Shavkat o'g'li, I. R., & Tashmuratovich, E. U. B. (2023). Xarajatlar hisobida qo'llaniladigan atamalar mohiyati tahlili va ularni tizimlashtirish. MASTERS, 1(1), 127-131.
8. Olimjonovna, J.R.D., & Tashmuratovich, E.U.B. (2023). Agroklastarlarda kapital sarflar hisobini tashkil etishning nazariy asoslari. MASTERS, 1(1), 112-118.
9. Ortiqaliev, A. B. (2022). Chorvachilik yo'nalishidagi fermer xo'jaliklarida sotish hisobini takomillashtirish. Agrobiotexnologiya va veterinariya tibbiyoti ilmiy jurnali, 1155-1159.

10. Tashmuratovich, E. U. (2023). ACCOUNTING AND AUDIT IMPROVEMENT OF READY SALE PRODUCTS IN AGROCLUSTER. The Journal of Economics, Finance and Innovation, 649-657.
11. Eshmuradov, U. B. (2023). Sotish jarayonlari hisobini buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari asosida takomillashtirish.
12. Tashmuratovich, E. U. (2023). IMPROVEMENT ACCOUNTING OF PROCESS REALIZATION IN FARM ENTERPRISES. JOURNAL OF VETERINARY SCIENCE, 6(5), 20-28.
13. ESHMURADOV, U. T., & ALIKULOV, A. I. (2014). IMPROVEMENT ACCOUNTING OF SALES AGRICULTURAL PRODUCTS ON FARM ENTERPRISES. SEA: Practical Application of Science, 2(3).
14. Alikulov, A. M., & Toshpulatov, J. (2023). Agroklastarlarda moliyaviy natijalar hisobini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish masalalari.
15. Baxodirovich, T. J., & Ismatovich, A. A. (2023). IMPROVING THE ACCOUNT OF FINANCIAL RESULTS ACCORDING TO INTERNATIONAL STANDARDS. MASTERS, 1(1), 138-143.
16. Alikulov, A. (2023). Organizational and methodological bases of accounting the costs of establishing vineyards.
17. Alikulov, A., & Abduraxmonov, F. (2023). QISHLOQ XO'JALIK KORXONALARIDA YAKUNIY MOLIVAVIY NATIJALAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH. Academic research in educational sciences, 4(SamTSAU Conference 1), 174-181.
18. Xudjayarovich, N. S. (2024). O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA QIMMATBAHO QOG 'OZLAR BOZORI HOZIRGI HOLATI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(26), 216-221.
19. Khojayarovich, N. S. (2023). VALUES DISPARITY IN THE AGRO-INDUSTRY COMPLEX AND WAYS OF ITS ELIMINATION. Journal of Advanced Scientific Research (ISSN: 0976-9595), 3(3).
20. Rabbimovna, R. U., & Farxodovna, E. D. (2023). MOLIVA BOZORINI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO 'NALISHLARI, ZAMONAVIY TENDENSIYALARI VA ISTIQBOLLARI. Научный Фокус, 1(7), 709-714.
21. Ibodullayevich, O. R. F., & Turdibayevich, K. R. (2023). QISHLOQ XO'JALIGIDA CHORVACHILIK MAHSULOTLARI ISHLAB CHIQRISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH. MASTERS, 1(1), 119-126.
22. Odiljon o'g'li, A. O., Abdusamatovich, J. J., Maxmudovich, U. B., & Baxtiyorovna, N. G. (2024). KAMBAG'ALLIKNI ANIQLASH VA QISQARTIRISH MAMLAKATIMIZ IJTIMOY-IQTISODIY SIYOSATINING USTUVOR YO'NALISHI. SO'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 7(2), 237-246.
23. Xayrullo O'g'li, F. U., Abdusamatovich, J. J., Maxmudovich, U. B., & Baxtiyorovna, N. G. (2024). KAMBAG'ALLIKNI BARTARAF ETISHNING MAHALLABAY ISHLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH. WORLD OF SCIENCE, 7(2), 136-143.

24. O'G'li, A. J. F., Abdusamatovich, J. J., Maxmudovich, U. B., & Baxtiyorovna, N. G. (2024). KAMBAG'ALLIKNI BARTARAF ETISHDA "MAHALLABAY" ISHLASH TIZIMI SAMARADORLIGI TAHLILI. WORLD OF SCIENCE, 7(2), 114-125.
25. Abdigapparovich, I. X. (2024). QISHLOQ XO'JALIGI MAXSULOTLARINI TAYYORLOV VA SOTISH XIZMATLARINI BOSHQARISH. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 7(2), 148-157.
26. Abdigapparovich, I. X. (2024). QISHLOQ XO'JALIGIDA MASHINA-TRAKTOR PARKLARI XIZMATLARINING AXAMIYATI. WORLD OF SCIENCE, 7(2), 105-113.
27. Nazarova, M., & Kazakova, Z. (2023). Paxta-to 'qimachilik klasterlarida sotish baholarining tahlili.
28. Salaxiddinovna, K. Z., & Iskandarovna, I. I. (2024). OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHDA QISHLOQ XO'JALIGI MAHSULOTLARI YETISHTIRISHNING HUDUDIIY JIHATLARI. SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 7(2), 247-256.
29. Sharipovna, N. M., & Rustamjon o'g'li, T. O. (2024). QISHLOQ XO'JALIGI IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O'RNI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 3(27), 269-275.
30. Tirkashyev, F. (2023). Intellektual mulkni boshqarish jarayonlarni o'rganishning nazariy muammolari.
31. Rasul o'g'li, U. A., & Ibrohim, S. (2023). KLASSTERLARDA SABZAVOT YETISHTIRISH, TASHISH, QAYTA ISHLASH, SOTISH JARAYONLARIDA MENEJMENTI. JOURNAL OF ECONOMICS AND BUSINESS MANAGEMENT, 6(5), 39-46.
32. Саламов, И., Жонибеков, Ф. Б., Казакова, З. С., & Назарова, М. Ш. (2022). САМАРҚАНД ВИЛОЯТИНИНГ ИҚТИСОДИЙ ТАРМОҚЛАРИДА ИННАВАЦИЯ ВА РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТНИ ЖОРИЙ ЭТИШНИНГ ИСТИҚБОЛДАГИ ИМКОНИЯТЛАРИ. Current Issues of Bio Economics and Digitalization in the Sustainable Development of Regions (Germany), 482-485.
33. <https://lex.uz/nsbu>

**MAMLAKATIMIZDA XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA MOLIVAVIY
HISOBOTLARNI TUZISH TARTIBI**

Ishturdiev Hasan Abdigapparovich

*Samarqand davlat veterinariya, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti
Iqtisodiyot va buxgalteriya hisobi kafedrası assistenti*

Ishturdiev Husan Abdigapparovich

Samarqand viloyati Pstdarg'om tumani 75-maktab o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada xalqaro standartlarga asoslanib O'zbekiston Respublikasida moliyaviy hisobotlarni tuzish ketma-ketligi, uning amalda fo'yдалanishi va xalqaro standartlar bosqichida moliyaviy hisobotlarning muommolari va ularni yechimining amaliy tahlili keltirilgan.

Kalit so'zlar: moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari, xalqaro moliyaviy hisobot, buxgalteriya hisobining milliy standartlari, biznes va investitsiyalari, moliyaviy buxgalteriya hisobi va hisoboti.

Аннотация: В данной статье представлен практический анализ практического применения международных стандартов финансовой отчетности в Узбекистане и проблемы при переходе на международные стандарты финансовой отчетности и пути их преодоления.

Ключевые слова: международная финансовая отчетность, финансовый учет и отчетность, международные стандарты финансовой отчетности, национальные стандарты бухгалтерского учета, бизнес, инвестиции.

Abstract: This article provides a practical analysis of the practical application of international financial reporting standards in Uzbekistan and the problems in the transition to international financial reporting standards and ways to overcome them.

Keywords: international financial reporting, financial accounting and reporting, international financial reporting standards, national accounting standards, business, investment.

Jadal rivojlanib kelayotgan Respublika iqtisodiyotiga investitsiyalarni kirirtishga qulayliklar yaratish, shuningdek, O'zbekistonning iqtisodiy sub'ektlari faoliyatining aniq va tiniqligini ta'minlash zarur. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari shak-shubhasiz bu masalini yechimiga olib keladi. Vatanimiz mustaqillikka erishgach, har tomolama rivojlanish avj olgani kabi bozor iqtisodiyoti ham muhim o'zgarishlarni qarshi oldi. Ya'ni jahonda tan olingan tamoyillarga asoslanib yangi moliyaviy hisobotlar tuzildi va shu bilan birgalikda sobiq ittifoq davridagi buxgalteriya uslublari voz kechildi. Yana qo'shimcha tarzida qonun asosida milliy buxgalteriya standartlari ishlab chiqildi. Buxgalterlar uyushmasi boshchiligida xalqaro buxgalteriya amaliyotlari va buxgalterlarni sertifikatlash tizimlari shakllandi. Yakunda esa mana shu barcha yurtimizdagi qonunchilik, malakalar oshirilishi va o'zgarishlar moliyaviy hisobotning

xalqaro standartlari bilan to'laqonli uyg'unlashishga olib keldi.¹ Vatanimiz moliyaviy hisobotlarini xalqaro standartlari bo'yicha o'zgartirishning birinchi qadami – mahalliy buxgalteriya hisobi yuritishning ayrim usullari tasdiqlangan amaliyotga buxgalteriya hisoboti tuzish jarayonida mos kelmasliklarini aniqlashdir. Bu metodlar MHXS qo'yadigan nizomlarga asosan tuzatishlar kiritish uchun zarur.

BHMS va MHMS da bu ko'rinishdagi o'zgarishlarning asosiy sabablari bu moliyaviy hisobdagi nomunofiqliklarni aniqlashdan va BHMS orqali tuzilgan hisbotlarga muhim tuzatishlar kiritishdan iborat. BHMS orqali tuzilgan hisobotlarni aksiyadorlik jamiyatlari o'zlari ham, chet eldan tashrif buyurgan mutaxassislar ko'magi orqali ham amalga oshirilishi mumkin. Amaliyotda bu o'zgarishlar jarayonini ham xalqaro ham mahalliy hisob standartlari va hisobotlarini yangilash texnikasini mukkamal bilishlar orqali ikkinchi usuldan ko'proq foydalaniladi. Shu amaliyotning mutaxasislari va ko'pchilik korxonalar murojaat qiladigan malakali soha vakillari bu - auditorlik tashkilotlarining xodimlari hisoblanadi.

Respublikamiz qonunchiligiga muvofiq hisob yuritish va hisobotlar tuzishga tashkil etilgan barcha korxonalar uchun moliyaviy hisobotlar tayyorlashning ikki xil bo'limlari mavjud – parallel va o'zgartirish (transformatsiya) hisoblari. Biroq parallel hisobni yuritish noqulaylikni tug'diradi. Ya'ni mehnat xarajatlarini ortib ketishi va mehnat rasurslarini noo'rin foydalanishi sababli u samarasiz hisoblanadi. Ayni damda bu parallel hisobini yuritish yokida hisobotlarni o'zgartirishni amalga oshirish aksiyadorlik jamiyati rahbariyatining o'zi qiladi ixtiyoriy ya'ni qonuniy tomonlama tartibga solinmaydi shuning uchun, ikkala texnologiyam taqqoslaniladi.

MHXSga asosanib O'zbekiston hisob tizimini ma'lumotlarini o'zgartirish va shu bilan birgalikda BHMSga muvofiq o'zgartirishlar va moslashtirishlar umumiy hisobotlarni o'zgartirishning asosiy tamoyillaridir. Parallel ravishda hisobotlarni barcha operatsiyalari ikkala hisobda MHXS da ham BHMS da ham ko'rsatilishi va BHMS va MHXS bo'yicha bosh kitoblarni bir maromda yuritilishi parallel hisbotning mohiyati hisoblanadi.

Bu texnologiyalarni har tomonlama baholaydigan turli natijalarga kelib chiqadi.

Masalan, jarayonning mehnat sig'imi bo'yicha baholaydigan bo'lsak, mehnat sig'imini milliy va xalqaro standartlarini birlashtirishning doimiy amaliyoti sezilarli darajada kamaytirilishi mumkin. Bir vaqtning o'zida, parallel hisob ham buxgalteriya hisobiga o'z ta'sirini ko'rsatib, aksiyadorlik jamiyatining barcha hisobotlarini qayta tuzib va unga mos tushuvchi o'zgartirishlar kiritilishini talab qiladi. Yakunda hisobotlar davomida tan olingan daromadlar va xarajatlar barcha moddalarini ikki hisobotda: moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot va yalpi daromad to'g'risidagi hisobotda taqdim etilishi lozim.

Yalpi daromad hisobotlarida tushumlar, moliyalashtirilgan harajatlar, korxonaning uyushgan korxonalar va qo'shma faoliyatidan olinadigan foyda va zarardagi ulushi, soliqlar bo'yicha xarajatlar va yuqoridagi ta'kidlangan tushum va xarajatlardan tashkil topgan alohida summalar. Davr uchun taqsimlangan moddalar

yalpi daromad haqidagi hisobotda nazorat qilinmaydigan ulush va bosh korxona mulkdorlarining foyda yoki zarari orqali ochib beriladi.

Moliyaviy hisobotlarida esa MHXSga mos keluvchi standartlar inobatga olinadi bundan tashqari jamiyatning hisobotlarini rivojlantirish va taqdim etish uchun chora-tadbirlarni ham hisobga olish zarur. Uni 2 bosqichga bo'lish mumkin. 1-bosqichda o'zgartirishga reja qo'yiladi, bu jarayonlarni MHXSga o'tish sanasini, shu bilan birga jamiyatning moliyaviy hisoboti olib boriladigan valyutani, hisobotni o'zgartirish usulini tanlash lozim. Bu borada malakali auditorlarni MHXSga muvofiq moliyaviy hisobotlarni o'zgartirish va ular ustida ilmiy izlanishlar borasida jalb qilish muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonda o'zgartirish maqsadini aniq tiniq ifodalash muhim ahamiyatga ega. Masalan, konsolidatsiyalangan moliyaviy hisobotni umumiy hisob siyosati asosida tayyorlash uchun bosh va sho'ba jamiyatni shakllantirish kerak. Ya'ni sho'ba korxonalari o'zini hisob siyosati bo'yicha moliyaviy natijalarni ifodalaydi keyin o'zini hisob siyosatini umumiy hisob siyosati qonunchiligiga muvofiq tuzatishlar kiritib konsolidatsiyalangan hisobot tuzadilar. Bu bosqichni tuzatishlarini qoidaga ko'ra kiritish albatta, auditorlik jamiyati ya'ni tashkilotlari orqali bajariladi. 2-bosqichda esa juda mashaqqatlilik va qunt talab etadi. O'zgarishning asosiy maqsadi MHXS va BHMS ning hisobotlaridagi kamchiliklarini to'ldirishdan va uni tahlil qilishdan iborat. Hisob siyosatida tahlilning qo'llanilishi milliy hisobotlarni xalqaro standartlari bo'yicha bir qator kamchiliklar va qarama-qarshiliklarni aniqlashga imkon beradi. Xalqaro standartlarni o'zgartirish uchun buxgalteriya balansi va moliyaviy natijalar haqidagi hisobot olinadi. Bundan bilish mumkinki, moliyaviy hisobotning aynan shu 2ta shakli xalqaro standartga tegishli ma'lumotlari: tashkilot aktivlari, daromad va xarajatlari, kapitali va majburiyatlari tashkil topgan. Shu bosqichning yakuni barcha o'zgartirish provodkalari berilishi, o'zgartirish jarayoni soddalashtirishga qaratilgan matnli fayl ko'rinishida bo'ladi. Shunday qilib, xalqaro standartlariga asoslangan moliyaviy hisobotlar taqdim etilish uchun qayta tasniflanishi lozim. Ya'ni milliy schotlar rejasi yopilib, xalqaro standartlarga javob bera oladigan schotlar rejasi ochiladi. Muhim ahamiyat kasb etadigan yana bir xolat shundan iboratki, MHXSga asoslanib ishlab chiqilayotganda har bir tashkilotlar moliyaviy hisobotlari aks ettirilgan tahliliy axborotlar hajmiga emas, o'sha tashkilotning faoliyati ega bo'lgan o'ziga xosliklardan kelib chiqib schotlar rejasini tuzishi maqsadgan muvofiq bo'ladi. Pul mablag'lari hisobi schotlaridan qayta tasniflashni boshlash maqsadga muvofiq. Chunki, MHXSga asosan buxgalteriya hisobining eng muhim vositalari uning aktivlari hisoblanadi. Moliyaviy hisobotlar axborotlarida pul mablag'lari tasnifi haqida foydalanuvchilar qanday qilib pul oqimlarini tashkil qilishini shu bilan birgalikda aholining undan ehtiyojlar uchun foydalanishlarni aniqlab tahlil qilish uchun muhim hisoblangan axborot ko'rsatiladi.

Masalan, pul mablag'lari harakati to'g'risidagi ma'lumotlar MHXS 7 da ko'rsatilib o'tilgan. Pul mablag'larini 2 turga umumiy summadan milliy va xorijiy valyutadagi pul mablag'lari ajratish lozim. MHXSga muvofiq, tasniflashni bu ajratilishlar orqali qilish uchun 5810-“Moliyaviy qo'yilmalar “ schotining qunt bilan qilingan tahlilini bajarish

zarur. Bu tasniflashda debitorlik va kreditorlik qarzlarni qisqa va uzoq muddatli qismlarga ajratib buxgalteriya hisobi to'g'ri keladigan schotlarini tahlil qilish bajariladi.

Xulosa.

Bugungi kunda korxona va uning foydalanuvchilariga bir davlatdan boshqa davlatga otib borayotgan moliyaviy hisobotlarning buxgalterlik qonun qoidalari foydalanib kelinmoqda. Ba'zi hollarda bir mamalakatning o'zida foydalaniladigan buxgalterlik prinsiplar ham kiradi. Bu esa o'z navbatida, buxgalteriya hisobining qiyinlashib ketishiga olib keladi. Ya'ni ko'pchilik investitsion tahlilchilar va umumiy hisobotlardan foydalanadigan foydalanuvchilarga hisobotlar turli hil standartlarga asoslanib tuzilganligi bois u hisobotni tahlil qilayotganida qo'shimcha xarajatlar qilishiga olib keladi. Bu esa o'z navbatida holatni noqulay bo'lishiga olib keladi va hisobot interpretatsiyasida chalkashliklar yuzaga keladi. Buning oqibatida kompaniyalar kapitalni saqlash uchun duch kelgan yuqori sarf-xarajatlarni o'z zimmalariga olishadi va jahon bozorida kapitalning raqobatlashuvi ya'ni yomonlashuviga olib keladi. Eng dolzarbi shundaki, turli mamlakatlarida turli foiz miqdori paydo bo'lishi oqibatida buxgalteriyada ishonchsizlik paydo bo'ladi.

Hisobotlarning shunday turli tuman xalqaro miqyosga ega bo'lishlari quyidagilarga olib keladi; Moliyaviy hisobotlarni xarajatlari belgilangan miqdordan yuqori bo'lishi sababi transnatsional o'z faoliyatlari haqida turli hil mamlakatlar uchun turli xil hisobotlar tuzishga majbur bo'ladilar; Kompaniyalarda boshqa mamlakatdagi faoliyatlari moliyaviy natijalarni tahlil qilish uchun yagona tizimga o'tish ehtiyojini paydo qiladi. Undan tashqari kompaniyalar tashqi hisobotlari baholash ichki baholash bilan bir xil bo'lishini xoxlaydilar; Bu ko'rinishdagi maqsadlarni davlat hisobotlari turlicha bo'lgan vaziyatda amalga oshirish juda qiyin bo'ladi. Alohida mamlakat uchun chiqim nuqtai nazaridan samarasiz bo'lgan moliyaviy hisobot standartlarini ishlab chiqish juda katta xarajatni talab qiladi. Butun jahon moliyaviy hisob va hisobotlarni umumqabul qilingan va majburiy standartlar qo'llanmalari tashqi mamlakatlarning iqtisodiy moliyaviy qonunchiliklarini qo'llab-quvvatlash uchun zarurdir. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari bo'yicha kengashi (MHXSK) shu vazifalarni o'z zimmasiga oladi.

Xulosa o'rnida shuni aytish lozimki, biz o'zimizning milliy standartimizda qo'lsak ham bo'ladi lekin jadal rivojlanib borayotgan davlatimizda turli davlatlar bilan kelishuvlar va hamkorliklar natijasida hamkorlar bilan bir birimizni tushinish maqsadida moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari kerak bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Иштурдиев, Х. А. (2023). Совершенствование учета финансовых результатов в агрокластере. Научный Фокус, 1(7), 700-708.

2. Murodovich, G. R., & Hassan, I. (2023). IMPROVEMENT OF ACCOUNTING AND AUDIT OF FINANCIAL RESULTS IN BUSINESS ENTITIES. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 11(4), 1586-1592.
3. Uralov, B., & Ishturdiyev, H. (2023). O 'zbekistonda hududlar kesimida raqamli iqtisodiyotning rivojlanish holati.
4. Yuldashev, S., & Ishturdiyev, H. (2023). Qishloq xo 'jalik korxonalarida xarajatlar hisobi va mahsulot tannarxini takomillashtirish masalalari.
5. Гайбуллаев, Р. М., & Иштурдиев, Х. (2023). ХЎЖАЛИК ЮРИТИШ СУБЪЕКТЛАРИДА МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАР ҲИСОБИ ВА АУДИТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ. World of Science, 6(4), 345-351.
6. Абдигаппарович, И. Х., & Юлдашев, Ш. Х. (2024). ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УЧЕТА ЗАТРАТ И СТОИМОСТИ ПРОДУКЦИИ НА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ. SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 7(1), 361-368.
7. Abdigapparovich, I. X. (2024). QISHLOQ XO 'JALIGI MAXSULOTLARINI TAYYORLOV VA SOTISH XIZMATLARINI BOSHQARISH. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 7(2), 148-157.
8. Abdigapparovich, I. X. (2024). QISHLOQ XO 'JALIGIDA MASHINA-TRAKTOR PARKLARI XIZMATLARINING AXAMIYATI. WORLD OF SCIENCE, 7(2), 105-113.
9. Alikulov, A. M., & Toshpulatov, J. (2023). Agroklastarlarda moliyaviy natijalar hisobini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish masalalari.
10. Аликулов, А. И. (1993). Совершенствование учета затрат на производство, переработку и исчисление себестоимости продукции хлопка-сырца в хлопковом комплексе (на примере хлопководческих хозяйств и хлопкоочистительных заводов Самаркандской области).
11. Alikulov, A. I. (2010). Modern trends in development of cotton production and processing chain in Uzbekistan. Perspectives of Innovations, Economics and Business, PIEB, 6(3), 75-76.
12. Alikulov, A. I. (2010). Modern trends in development of cotton production and processing chain in Uzbekistan. Perspectives of Innovations, Economics and Business, PIEB, 6(3), 75-76.
13. Ismatovich, A. A. (2023). THEORETICAL BASIS OF ORGANIZING THE ACCOUNT OF COMMODITY MATERIAL ASSETS IN AGROCLUSTERS ON THE BASIS OF INTERNATIONAL STANDARDS. MASTERS, 1(1), 132-137.
14. Baxodirovich, T. J., & Ismatovich, A. A. (2023). IMPROVING THE ACCOUNT OF FINANCIAL RESULTS ACCORDING TO INTERNATIONAL STANDARDS. MASTERS, 1(1), 138-143.
15. Alikulov, A., & Abduraxmonov, F. (2023). QISHLOQ XO 'JALIK KORXONALARIDA YAKUNIY MOLIVAVIY NATIJALAR HISOBINI

TAKOMILLASHTIRISH. Academic research in educational sciences, 4(SamTSAU Conference 1), 174-181.

16. Alikulov, A. (2023). Organizational and methodological bases of accounting the costs of establishing vineyards.

17. Alikulov, A., & Razzoqo, A. (2023). PAXTA TOZALASH KORXONALARIDA ISHLAB CHIQRISH XARAJATLARINI TAHLIL QILISH. Academic research in educational sciences, 4(SamTSAU Conference 1), 74-83.

18. ESHMURADOV, U. T., & ALIKULOV, A. I. (2014). IMPROVEMENT ACCOUNTING OF SALES AGRICULTURAL PRODUCTS ON FARM ENTERPRISES. SEA: Practical Application of Science, 2(3).

19. ESHMURADOV, U. T., & ALIKULOV, A. I. (2014). IMPROVEMENT ACCOUNTING OF SALES AGRICULTURAL PRODUCTS ON FARM ENTERPRISES. SEA: Practical Application of Science, 2(3).

20. Jo'raeva, D. O., & Abdushukurov, X. B. (2023). UZUMCHILIK PLANTATSIYALARINI BARPO ETISH XARAJATLARI HISOBINI TASHKILIY-USLUBIY ASOSLARI. The Journal of Economics, Finance and Innovation, 690-699.

21. Mardiyevna, S. G., & Abdusamatovich, J. J. (2022). SANOAT 4.0 KONSEPSIYASI VA UNGA TA'SIR ETUVCHI RISKLAR. Current Issues of Bio Economics and Digitalization in the Sustainable Development of Regions (Germany), 712-721.

22. Пардаева, О. М., & Жавманов, Ж. А. (2023). СНИЖЕНИЕ УРОВНЯ БЕЗРАБОТИЦЫ ПУТЕМ ВОВЛЕЧЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ НА САМОЗАНЯТОСТЬ. PEDAGOG, 6(4), 568-574.

23. Жавманов, Ж. А. (2023). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ КРИТЕРИЕВ БЕДНОСТИ. JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY BULLETIN, 6(5), 306-318.

24. Жавманов, Ж. А., Уралов, Б. М., & Очилова, М. Т. (2024). ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(26), 240-250.

25. Makhmudovich, U. B., Abdusamatovich, J. J., Tashtemirovna, O. M., & Ugli, F. U. K. (2024). TAXATION OF INDIVIDUAL ENTREPRENEURS AS A FORM OF STATE REGULATION OF SELF-EMPLOYMENT. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(26), 232-239.

26. Abdusamatovich, J. J., Makhmudovich, U. B., Tashtemirovna, O. M., & O'g'li, F. U. X. (2024). O 'ZBEKISTONDA INNOVATSION IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHNING GLOBAL TENDENSIYALARI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(26), 222-231.

27. Жавманов, Ж. А., Уралов, Б. М., Очилова, М. Т., & Файзуллаев, У. Х. У. (2024). НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ КАК ФОРМА ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ САМОЗАНЯТОСТИ. SO'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 7(1), 369-378.

28. Очилова, М. Т., Уралов, Б. М., Жавманов, Ж. А., & Файзуллаев, У. Х. У. (2024). РАЗРАБОТКА МОДЕЛИ РАЗМЕЩЕНИЯ И СПЕЦИАЛИЗАЦИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ В САМАРКАНДСКОЙ ОБЛАСТИ. SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 7(1), 379-386.
29. Уралов, Б. М., Очилова, М. Т., Жавманов, Ж. А., & Файзуллаев, У. Х. У. (2024). СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В УЗБЕКИСТАНЕ. SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 7(1), 387-395.
30. O'G'Li, H. S. R., Maxmudovich, U. B., & Abdusamatovich, J. J. (2024). OLIY TA'LIM TIZIMIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING USTUVOR YO 'NALISHLARI. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 7(2), 158-165.
31. Faxriddin O'g'li, N. D., Maxmudovich, U. B., & Abdusamatovich, J. J. (2024). OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN SAMARALI FOYDALANISH USULLARINING NAZARIY ASOSLARI. WORLD OF SCIENCE, 7(2), 126-134.
32. O'G'Li, A. J. F., Abdusamatovich, J. J., Maxmudovich, U. B., & Baxtiyorovna, N. G. (2024). KAMBAG'ALLIKNI BARTARAF ETISHDA "MAHALLABAY" ISHLASH TIZIMI SAMARADORLIGI TAHLILI. WORLD OF SCIENCE, 7(2), 114-125.
33. Xayrullo O'g'li, F. U., Abdusamatovich, J. J., Maxmudovich, U. B., & Baxtiyorovna, N. G. (2024). KAMBAG'ALLIKNI BARTARAF ETISHNING MAHALLABAY ISHLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH. WORLD OF SCIENCE, 7(2), 136-143.
34. Odiljon o'g'li, A. O., Abdusamatovich, J. J., Maxmudovich, U. B., & Baxtiyorovna, N. G. (2024). KAMBAG'ALLIKNI ANIQLASH VA QISQARTIRISH MAMLAKATIMIZ IJTIMOY-IQTISODIY SIYOSATINING USTUVOR YO'NALISHI. SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 7(2), 237-246.
35. Xudjayarovich, N. S. (2024). O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA QIMMATBAHO QOG 'OZLAR BOZORI HOZIRGI HOLATI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(26), 216-221.
36. Khojayarovich, N. S. (2023). VALUES DISPARITY IN THE AGRO-INDUSTRY COMPLEX AND WAYS OF ITS ELIMINATION. Journal of Advanced Scientific Research (ISSN: 0976-9595), 3(3).
37. Rabbimovna, R. U., & Farxodovna, E. D. (2023). MOLIYA BOZORINI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO 'NALISHLARI, ZAMONAVIY TENDENSIYALARI VA ISTIQBOLLARI. Научный Фокус, 1(7), 709-714.
38. Ibodullayevich, O. R. F., & Turdibayevich, K. R. (2023). QISHLOQ XO'JALIGIDA CHORVACHILIK MAHSULOTLARI ISHLAB CHIQRISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH. MASTERS, 1(1), 119-126.
39. Nazarova, M., & Kazakova, Z. (2023). Paxta-to 'qimachilik klasterlarida sotish baholarining tahlili.

40. Kazakova, Z. S., & Aslonov, X. (2023). QISHLOQ XO 'JALIGINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI O 'RNI. The Journal of Economics, Finance and Innovation, 391-398
41. Salaxiddinovna, K. Z. (2023). Methodology of Teaching Economics and Accounting in a Market Economy. Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities, 18, 66-68.
42. .Nazarova, M., & Kazakova, Z. (2023). Paxta-to 'qimachilik klasterlarida sotish baholarining tahlili.
43. Salaxiddinovna, K. Z., & Iskandarovna, I. I. (2024). OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHDA QISHLOQ XO'JALIGI MAHSULOTLARI YETISHTIRISHNING HUDUDIIY JIHATLARI. SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 7(2), 247-256.
44. Sharipovna, N. M., & Rustamjon o'g'li, T. O. (2024). QISHLOQ XO'JALIGI IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O'RNI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 3(27), 269-275.
45. Tirkashyev, F. (2023). Intellectual mulkni boshqarish jarayonlarni o'rganishning nazariy muammolari.
46. Rasul o'g'li, U. A., & Ibrohim, S. (2023). KLASSTERLARDA SABZAVOT YETISHTIRISH, TASHISH, QAYTA ISHLASH, SOTISH JARAYONLARIDA MENEJMENTI. JOURNAL OF ECONOMICS AND BUSINESS MANAGEMENT, 6(5), 39-46.
47. Саламов, И., Жонибеков, Ф. Б., Казакова, З. С., & Назарова, М. Ш. (2022). САМАРҚАНД ВИЛОЯТИНИНГ ИҚТИСОДИЙ ТАРМОҚЛАРИДА ИННАВАЦИЯ ВА РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТНИ ЖОРИЙ ЭТИШНИНГ ИСТИҚБОЛДАГИ ИМКОНИЯТЛАРИ. Current Issues of Bio Economics and Digitalization in the Sustainable Development of Regions (Germany), 482-485.
48. Azimjonovich, R. N. (2023). General Characteristics of Socio-Economic Systems and Types of Socio-Economic Systems. EUROPEAN JOURNAL OF BUSINESS STARTUPS AND OPEN SOCIETY, 3(12), 179-182.
49. Ochilova, M. Poverty in Uzbekistan, Ongoing Reforms and Ways to Overcome Them. JournalNX, 569-571.
50. Ochilova, M. The Problem of Poverty in Uzbekistan and the Role of Reforms in Overcoming IT. JournalNX, 484-485.

O'ZBEKISTONDA ELEKTRON TIJORATNI RIVOJLANTIRISH VA "E-COMMERCE" BOZORI

Abdusalomov Farruh G'ayrat o'g'li

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti Iqtisodiyot fakulteti 202- guruh talabasi

Uralov Baxtiyor Maxmudovich

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti, Iqtisodiyot va buxgalteriya hisobi kafedrası

Annotatsiya: *Ushbu maqolada mamlakatimizda elektron tijoratni keng qollashga qaratilga chora tadbirlarga asoslangan. Mamlakatimizda elektron tijoratni qo'llash va uni rivojlantirishga katta e'tibor qaratilgan.*

Kalit so'zlar: *Elektron tijorat, raqamli iqtisodiyot, axborot texnologiyalar, raqamli reklama.*

KIRISH

Barchamizga ma'lumki XXI asr texnologiyalar asri bo'lganligi uchun hozirgi kunda barcha narsa zamonaviylashib ya'ni elektronlashib bormoqda. Bunga sabab axborot texnologiyalarning jadal rivojlanib borayotganligidir.

Mamlakatda elektron tijoratni rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, tovarlar (xizmatlar)ni Internet tarmog'i orqali realizatsiya qilish uchun zamonaviy mexanizm va tartib omillarni joriy qilish, mahalliy tadbirkorlik subyektlari mahsulotlarini eksport qilish geografiyasini kengaytirish va hajmini oshirish maqsadida turli jarayonlar amalga oshirilmoqda. 2021-yil iyul oyida Elektron tijoratni strategik rivojlantirish bo'yicha ishchi guruh tarkibi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi tomonidan shakillantirilib, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga tasdiqlash uchun taqdim etilgan edi. Bundan tashqari mamlakatimiz bozorlarida elektron tijoratni rivojlantirib borish strategiyasini ishlab chiqishdi.

Shu tariqa elektron tijorat segmentining jo'shqin rivojlanishi yaqinroqdagi ombordan yakuniy xaridorgacha bo'lgan barcha "oxirgi mil" yetkazmalar logistik amaliyotlari uchun chaqiriqqa aylanmoqda, bunda eng muhim raqobat afzalliklari tezlik va sifat bo'lmoqda.

Adabiyotlar sharhi: Ushbu fan iqtisodiyot tarmoqlarida elektron tijoratning o'rni, elektron tijorat usullari va tamoyillari, elektron tijoratda elektron hujjat aylanish tizimi, masofadan hujjatlashtirish, elektron tijorat modellari va turlari, elektron tijoratda elektron to'lov tizimlari, magnit va plastik kartalarga asoslangan to'lov tizimlari, raqamli reklama asoslari, elektron hisobotlarni tuzish va taqdim etish, uning me'yoriy tartibga solinishi, daromadlar va xarajatlarni hisobga olish, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy ta'lim hisoblanadi va zarur bo'lgan bilimlar

bilan qurollantiradi. "Elektron tijorat" hozirda rivojlanib kelayotgan tarmoqlardan biri

Elektron tijorat nima?

Elektron tijorat so'zining ma'nosi (e-tijorat, ingl. "e-commerce") - bu internet orqali savdo-sotiq amaliyotlarini tashkil etish demakdir. Elektron tijorat atamasining o'zi deyarli 1950-1960- yillarda kompyuter paydo bo'lgandan keyin paydo bo'la boshladi. Eng dastlabki dasturlardan biri bu transport chiptalariga buyurtma berish, shuningdek reyslarni tayyorlash uchun turli xizmatlar o'rtasida ma'lumot almashishdan iborat bo'lgan.

U 1961-yil Massachusets texnologiyalar institutidan Leonard Kleinrok ma'lumotlarini uzatish uchun paketlarni kommunikatsiya qilish nazariyasini ishlab chiqdi. Raqamli iqtisodiyot tadqiqotlari markazi olib borgan tahliliy o'rganishlarga qaraganda, so'nggi yillarda O'zbekistonda elektron tijorat raqamli iqtisodiyotning asosiy elementlaridan biriga aylandi.

O'zbekistonda elektron tijorat rivojlanishi

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekistonda elektron tijorat va chakana savdo hajmi barqaror o'sib bormoqda. Xususan, 2022-yilda elektron tijorat savdolari hajmi 2021-yilga nisbatan 1,8 barobar oshib, 10 886,8 milliard so'mdan ortiqni tashkil etdi. Bu umumiy chakana savdo hajmining 4 foizdan ortig'iga teng.

O'zbekistonda elektron tijoratning kelajagini belgilovchi muhim omillardan biri sohani qonunchilik bilan tartibga solishdir. 2022-yilda yangilangan "Elektron tijorat to'g'risidagi qonun qabul qilindi. Qonun iste'molchilarni ham, tadbirkorlarni ham huquqiy himoya qiladi, elektron operatsiyalarni amalga oshirish va huquqbuzarliklar uchun javobgarlikni belgilash tartibini belgilaydi. Ishonchli va barqaror elektron tijorat ekotizimini yaratishda qonunchilik va to'lov tizimlari hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ularjarayonning barcha ishtirokchilari ham xaridorlar, ham sotuvchilarning huquq va manfaatlarini himoya qilishni ta'minlaydi. Soliq xizmati portalining ma'lumotlariga ko'ra, elektron tijorat subyektlari sonining sezilarli o'sishi kuzatilmoqda. Joriy yilning 1-avgust holatiga ularning soni 159 taga yetdi, jumladan, 52 ta elektron to'lov tizimi va 35 ta bank mobil ilovasi, 72 ta internet-do'kon va savdo maydonchalari mavjud. Yil

boshidan 1-avgustgacha taqdim etilgan cheklar miqdori 28 438,8 milliard so'mni tashkil etdi, shundan 7,4 foizi internet-do'konlar va bozorlar tomonidan ta'minlandi.

Ba'zi kompaniyalar bir vaqtning o'zida bir nechta yo'nalishlarni faol rivojlantirmoqda bular fintech, marketpleys va logistika. Bu muvaffaqiyatda logistika va pochta xizmatlari ham birdek muhim o'rin tutadi. Ularning kengaytirilgan tarmog'i tovarlarni mamlakatning eng chekka burchaklarigacha yetkazish va olis hududlarda yashovchilar uchun elektron tijoratdan foydalanish imkonini beradi. Masalan, milliy pochta xizmatining 14 ta hududiy filiali, 21 ta tumanlararo pochta aloqasi, 143 ta hududiy pochta aloqasi, 1804 ta pochta aloqasi bo'limi, shahar va tumanlarda 1414 dan ortiq yetkazib berish punktlari mavjud. Bu mamlakatda elektron tijorat uchun qulay infratuzilmani yaratadi.

Bularga qo'shimcha, O'zbekiston bozoriga xorijiy bozorlarning kirib kelishi mahalliy tadbirkorlarga jahon darajasiga chiqish va jahon bozorlarida raqobatlashish imkonini bermoqda. Bundan tashqari, O'zbekistonda elektron tijoratga Visa va Mastercard to'lov tizimlari ham faol joriy etilmoqda. Bu mahalliy tadbirkorlarga xalqaro mijozlardan to'lovlarni qabul qilish va o'z biznesi chegaralarini kengaytirish imkonini beradi.

Mamlakatda elektron tijoratning to'laonli bozorini yaratishga, tovarlar (xizmatlar) ishlab chiqaruvchi mahalliy korxonalarning tashqi bozorlarga chiqishiga to'siq bo'layotgan qator muammo va kamchiliklar saqlanib qolmoqda. Xususan:

birinchidan, elektron tijorat sohasidagi munosabatlarni huquqiy tartibga solishning amaldagi tizimi soha taraqqiyotining jadal sur'atlardagi o'zgarishlariga mos kelmaydi va o'z navbatida aholi keng qatlami va tadbirkorlik subyektlari uchun elektron tijoratdan foydalanish imkonini ta'minlamaydi;

ikkinchidan, mahalliy tadbirkorlik subyektlariga tashqi bozorlarda to'liq raqobatlashish, shuningdek, xarajatlarni optimallashtirish imkonini bermayotgan elektron tijorat orqali tovarlar (xizmatlar)ni eksport qilishning eskirgan byurokratik to'siqlari saqlanib qolmoqda;

uchinchidan, elektron tijoratni rivojlantirishga yo'naltirilgan zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish jarayoni lozim darajada yo'lga qo'yilmagan, bu esa iqtisodiyotni raqamlashtirish va tadbirkorlik faoliyati rivojlanishining to'xtab turishiga olib kelmoqda;

to'rtinchidan, mahalliy to'lov tizimlarining mashhur xorijiy analoglari bilan integratsiyasi yo'qligi, mamlakat tadbirkorlik subyektlarining elektron tijorat sohasidagi yetakchi xorijiy tashkilotlar bilan to'liq xalqaro hamkorlikda ishlashlariga, shuningdek, mahalliy bozorning eksport salohiyati va raqobatbardoshligiga ta'sir qilmoqda;

beshinchidan, elektron tijorat imkoniyatlari va afzalliklarini, jumladan, tovarlar (xizmatlar) uchun, ayniqsa, joylarda naqd pulsiz hisob-kitoblarni ommalashtirish darajasi pastligicha qolmoqda, bu esa xufyona iqtisodiyot hajmining oshishiga va davlat budjetiga soliq tushumlarining kamayishiga olib kelmoqda;

oltinchidan, amaldagi soliqqa tortish tizimi elektron tijorat sohasidagi tadbirkorlik subyektlari, jumladan, axborot vositachilari faoliyatini kengaytirishni rag'batlantirmaydi, bu esa Internet tarmog'i orqali mahsulotlarni xufyona ayirboshlash hajmi oshishiga olib kelmoqda, shuningdek, ushbu sohaga investitsiyalar va zamonaviy texnologiyalarni jalb qilishni cheklamoqda.

O'zbekistonda elektron tijorat bozoridagi o'sish darajasi

O'zbekistonda elektron tijorat bozorining transformatsiyasi keng tus olmoqda. Chunonchi "Uretail.uz" ma'lumotlariga ko'ra, 2022-yil yakunlari bo'yicha, mamlakatda internetdan faol foydalanuvchilar 9,6 mln bo'lgan holda bozor hajmi \$1048,9 ni tashkil qildi, bunda o'rtacha chek \$2,36 ga teng bo'ldi.

"Statista" prognozlarga ko'ra, O'zbekiston "e-commerce" bozori ajoyib o'sish sur'atlarini namoyon etadi va bozor hajmi 2023-yildayoq \$1567 mln ga yetadi. Yaqin besh yilga o'rtacha yillik o'sish sur'atlari 13,93 foiz deb baholanmoqda, buning natijasida 2027-yilga kelib bozorning prognoz qilinayotgan hajmi \$2640 mln, foydalanuvchilar soni taqriban 15,9 mln kishiga yetadi, bunda foydalanuvchilar kirib borishi 2023-yildagi 38,0% dan 2027-yilga borib 42,9% ga o'sadi, bir foydalanuvchidan o'rtacha chek esa, qariyb \$117,2 ni tashkil qiladi. Ushbu raqamlar

respublikaning umumiy rivojlanish statistikasiga to'liq mos keladi. Chunonchi O'zbekistonda 2012-yildan boshlab o'rtacha yillik iqtisodiy o'sish sur'atlari 5,9% ni tashkil qildi. Mintaqaning eng aholisi zich mamlakati sanaladigan O'zbekiston aholisining soni keyingi 20 yilda 42% ga oshdi, YIM esa 4 barobarga kengaydi (faqat 2022- yilning o'zida YIM o'sishi 5,7% ni tashkil qildi).

2022-yil 31-dekabrda kuchga kirgan "Elektron tijorat to'g'risida"gi qonunning yangi talqini elektron tijorat, uning subyektlari va raqamli mahsulotlar hamda xizmatlarning turli toifalariga aniq ta'rif beradi. Hujjat oldi-sotdining masofaviy xarakterini, "e-commerce" bozorining barcha ishtirokchilarining huquqlari va majburiyatlarini qat'iy belgilaydi, bu mazkur soha rivojlanishining shaffof va barqaror xarakterini ta'minlaydi. To'lovga qobil aholi tomonidan onlayn xaridlarga ishonch va talab o'sib borishi fonida onlayn ishtirokchilar o'z maydonlarini rivojlantirmoqdalar. Raqobat o'smoqda, u bilan birga tobora talabchan va ziyrak bo'lib borayotgan mijoz sadoqati uchun kurash faol avj olmoqda. Bu, ayniqsa, tovarlarni yetkazib berish tezligiga tegishli: chunonchi, oziq-ovqat chakana bozorida va umumiy ovqatlanishda soat va daqiqalarning qadri oshib bormoqda.

Yetkazib berishdagi murakkab zanjirlar qisqarishi

Onlayn-xaridlar yetkazib berilishining foydalanuvchi uchun qulay shakllari rivojlanishi buyurtmalarni olish punktlari (BOP), postamatlar va "eshikkacha" kuryerlik yetkazib berish variantlarining keskin ko'payishiga olib keldi. Har yili BOP va postamatlar soni karrasiga oshmoqda va hozircha har qalay, yaqin bir necha yilda bozor to'yinishi to'g'risida gapirishga erta. Hozirdayoq "e-commerce" bozori ishtirokchilari kuryerlik yetkazib berilishi va avtotransportga salmoqli talabni shakllantiryapti, buning barobarida yakuniy yetkazishgacha tovarlar saqlanadigan omborxonalar va taqsimot markazlariga talab o'smoqda. NF Group baholashiga ko'ra, Markaziy Osiyoning aksariyat mamlakatlarida omborxona ko'chmas mulkining ijara qiymati keskin oshib boryapti, bu bozorda maydonlar tanqisligi mavjudligini bilvosita tasdiqlaydi.

Yetkazib berishni tashkil etish modeli qanday bo'lmasin, "e-commerce" bozori uchun buyurtmalar harakatlanishining moslashuvchanligi va shaffofligini ta'minlash eng muhim nuqta bo'ladi. Bunday imkoniyatlar uzoq yo'nalishlarda ishlash bo'yicha salmoqli tajribaga ega, birinchilardan bo'lib raqamli servislarni o'zlashtirgan logistika operatorlarining zamonaviy texnologik AT-platfomalarida mavjud.

Logistikani avtomatlashtirish afzalliklari

Logistik AT-platfomalar bugungi kunda yagona darcha rejimida turli amaliyotlarni avtomatlashtirish imkonini beruvchi raqamli servislar ekotizimini o'zida ifodalaydi. Ular, jumladan, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Yuk gabariti, hajmi va miqdori, yetkazib berish manzili, muddatlarga talablar va boshqa mezonlar inobatga olingan holda buyurtmalarni taqsimlash va yo'nalishni belgilash;
- Real vaqt rejimida yetkazib berishni monitoring va nazorat qilish;

- Dispetcher, haydovchi/kuryer va buyurtmachi o'rtasidagi kommunikatsiya;
- Hisobotlar va biznes-tahlil tuzish.

Chunonchi haydovchi yoki kuryer mobil ilovada buyurtma haqidagi barcha ma'lumotlarni ko'radi, u yerda bajarilgan vazifalarni belgilashi yoki dispetcher hamda xaridor bilan o'zaro aloqada bo'lishi mumkin. Yuk qabul qiluvchi avtomatik ravishda yetkazib berish muddatlari haqida xabar oladi va jarayonning har bir ishtirokchisi har bir reys yakunlangach, onlayn-hisobot bilan tanishishi mumkin.

Zamonaviy raqamli logistik AT-platformalar sun'iy intellekt texnologiyasi yordamida innovatsion qayta qurilish bosqichini boshdan o'tkazmoqda. Mashina ta'limi algoritmlari ijrochilarning ishonchliligini tekshirish yoki tashishning adolatli bozor narxini belgilash kabi murakkab va mehnattalab amaliyotlarni ham avtomatlashtirishga imkoniyat yaratadi.

Mordor Intelligence tahlilchilarining fikrlariga ko'ra, jahon raqamli logistika bozori 2020-2025-yillar mobaynida o'rtacha yiliga 7,89% ga o'sib boradi, bunda logistik kompaniyalarga biznes-jarayonlarni raqamlashtirishda xarajatlarni qisqartirish imkonini beruvchi o'sish drayverlaridan biri butun yetkazib berish zanjiri bo'ylab birgalikda ishlashni ta'minlovchi "bulutli" yechimlar bo'ladi. Hozirdayoq keskin o'sish bosqichiga o'tgan O'zbekistondagi "e-commerce" bozori uchun barcha jarayonlarga raqamli logistika texnologiyalarini tatbiq etishni, hech bir mubolag'asiz, tengi yo'q trend deb atash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. U.Sharifxodjayev, Z.Xakimov. Interaktiv va raqamli marketing. O'quv qo'llanma. – T.: Iqtisodiyot. 2019.-271 b
2. Abduxalilova L.T. Internet marketing. – T.:Iqtisodiyot, 2019. 265 b.
3. Ergashxodjaeva Sh. J., Qosimova M.S., Yusupov M.A. Marketing. Darslik.- T.: Iqtisodiyot, 2018.-315 b.
4. Ergashxodjaeva Sh.Dj., Samadov A.N., Alimxodjayeva N.E., Sharipov I.B. Marketing kommunikatsiyasi. O'quv qo'llanma. – T.: Iqtisodiyot, 2019.-418 b.
5. Gary Armstrong, Philip Kotler, Michael Harker, Ross Bernnan. Marketing an introduction. England, 2016, Paperback: 720 pages, Pearson
6. Alikulov, A. M., & Toshpulatov, J. (2023). Agroklastarlarda moliyaviy natijalar hisobini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish masalalari.
7. Аликулов, А. И. (1993). Совершенствование учета затрат на производство, переработку и исчисление себестоимости продукции хлопка-сырца в хлопковом комплексе (на примере хлопководческих хозяйств и хлопкоочистительных заводов Самаркандской области).

8. Alikulov, A. I. (2010). Modern trends in development of cotton production and processing chain in Uzbekistan. Perspectives of Innovations, Economics and Business, PIEB, 6(3), 75-76.
9. Alikulov, A. I. (2010). Modern trends in development of cotton production and processing chain in Uzbekistan. Perspectives of Innovations, Economics and Business, PIEB, 6(3), 75-76.
10. Ismatovich, A. A. (2023). THEORETICAL BASIS OF ORGANIZING THE ACCOUNT OF COMMODITY MATERIAL ASSETS IN AGROCLUSTERS ON THE BASIS OF INTERNATIONAL STANDARDS. MASTERS, 1(1), 132-137.
11. Baxodirovich, T. J., & Ismatovich, A. A. (2023). IMPROVING THE ACCOUNT OF FINANCIAL RESULTS ACCORDING TO INTERNATIONAL STANDARDS. MASTERS, 1(1), 138-143.
12. Alikulov, A., & Abduraxmonov, F. (2023). QISHLOQ XO 'JALIK KORXONALARIDA YAKUNIY MOLYAVIY NATIJALAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH. Academic research in educational sciences, 4(SamTSAU Conference 1), 174-181.
13. Alikulov, A. (2023). Organizational and methodological bases of accounting the costs of establishing vineyards.
14. Alikulov, A., & Razzoqo, A. (2023). PAXTA TOZALASH KORXONALARIDA ISHLAB CHIQRISH XARAJATLARINI TAHLIL QILISH. Academic research in educational sciences, 4(SamTSAU Conference 1), 74-83.
15. ESHMURADOV, U. T., & ALIKULOV, A. I. (2014). IMPROVEMENT ACCOUNTING OF SALES AGRICULTURAL PRODUCTS ON FARM ENTERPRISES. SEA: Practical Application of Science, 2(3).
16. ESHMURADOV, U. T., & ALIKULOV, A. I. (2014). IMPROVEMENT ACCOUNTING OF SALES AGRICULTURAL PRODUCTS ON FARM ENTERPRISES. SEA: Practical Application of Science, 2(3).
17. Jo'raeva, D. O., & Abdushukurov, X. B. (2023). UZUMCHILIK PLANTATSIYALARINI BARPO ETISH XARAJATLARI HISOBINI TASHKILIY-USLUBIY ASOSLARI. The Journal of Economics, Finance and Innovation, 690-699.
18. Mardiyevna, S. G., & Abdusamatovich, J. J. (2022). SANOAT 4.0 KONSEPSIYASI VA UNGA TA'SIR ETUVCHI RISKLAR. Current Issues of Bio Economics and Digitalization in the Sustainable Development of Regions (Germany), 712-721.
19. Пардаева, О. М., & Жавманов, Ж. А. (2023). СНИЖЕНИЕ УРОВНЯ БЕЗРАБОТИЦЫ ПУТЕМ ВОВЛЕЧЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ НА САМОЗАНЯТОСТЬ. PEDAGOG, 6(4), 568-574.
20. Жавманов, Ж. А. (2023). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ КРИТЕРИЕВ БЕДНОСТИ. JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY BULLETIN, 6(5), 306-318.
21. Жавманов, Ж. А., Уралов, Б. М., & Очилова, М. Т. (2024). ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ЦИФРОВОЙ

ЭКОНОМИКИ. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(26), 240-250.

22. Makhmudovich, U. B., Abdusamatovich, J. J., Tashtemirovna, O. M., & Ugli, F. U. K. (2024). TAXATION OF INDIVIDUAL ENTREPRENEURS AS A FORM OF STATE REGULATION OF SELF-EMPLOYMENT. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(26), 232-239.

23. Abdusamatovich, J. J., Maxmudovich, U. B., Tashtemirovna, O. M., & O'g'li, F. U. X. (2024). O 'ZBEKISTONDA INNOVATSION IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHNING GLOBAL TENDENSIYALARI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(26), 222-231.

24. Жавманов, Ж. А., Уралов, Б. М., Очилова, М. Т., & Файзуллаев, У. Х. У. (2024). НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ КАК ФОРМА ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ САМОЗАНЯТОСТИ. SO'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 7(1), 369-378.

25. Очилова, М. Т., Уралов, Б. М., Жавманов, Ж. А., & Файзуллаев, У. Х. У. (2024). РАЗРАБОТКА МОДЕЛИ РАЗМЕЩЕНИЯ И СПЕЦИАЛИЗАЦИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ В САМАРКАНДСКОЙ ОБЛАСТИ. SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 7(1), 379-386.

26. Уралов, Б. М., Очилова, М. Т., Жавманов, Ж. А., & Файзуллаев, У. Х. У. (2024). СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В УЗБЕКИСТАНЕ. SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 7(1), 387-395.

27. O'G'Li, H. S. R., Maxmudovich, U. B., & Abdusamatovich, J. J. (2024). OLIY TA'LIM TIZIMIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING USTUVOR YO 'NALISHLARI. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 7(2), 158-165.

28. Faxriddin O'g'li, N. D., Maxmudovich, U. B., & Abdusamatovich, J. J. (2024). OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN SAMARALI FOYDALANISH USULLARINING NAZARIY ASOSLARI. WORLD OF SCIENCE, 7(2), 126-134.

29. O'G'Li, A. J. F., Abdusamatovich, J. J., Maxmudovich, U. B., & Baxtiyorovna, N. G. (2024). KAMBAG'ALLIKNI BARTARAF ETISHDA "MAHALLABAY" ISHLASH TIZIMI SAMARADORLIGI TAHLILI. WORLD OF SCIENCE, 7(2), 114-125.

30. Xayrullo O'g'li, F. U., Abdusamatovich, J. J., Maxmudovich, U. B., & Baxtiyorovna, N. G. (2024). KAMBAG'ALLIKNI BARTARAF ETISHNING MAHALLABAY ISHLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH. WORLD OF SCIENCE, 7(2), 136-143.

31. Odiljon o'g'li, A. O., Abdusamatovich, J. J., Maxmudovich, U. B., & Baxtiyorovna, N. G. (2024). KAMBAG'ALLIKNI ANIQLASH VA QISQARTIRISH MAMLAKATIMIZ IJTIMOY-IQTISODIY SIYOSATINING USTUVOR YO'NALISHI. SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 7(2), 237-246.

32. Xudjayarovich, N. S. (2024). O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA QIMMATBAHO QOG 'OZLAR BOZORI HOZIRGI HOLATI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(26), 216-221.
33. Khojayarovich, N. S. (2023). VALUES DISPARITY IN THE AGRO-INDUSTRY COMPLEX AND WAYS OF ITS ELIMINATION. Journal of Advanced Scientific Research (ISSN: 0976-9595), 3(3).
34. Rabbimovna, R. U., & Farxodovna, E. D. (2023). MOLIYA BOZORINI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO 'NALISHLARI, ZAMONAVIY TENDENSIYALARI VA ISTIQBOLLARI. Научный Фокус, 1(7), 709-714.
35. Ibodullayevich, O. R. F., & Turdibayevich, K. R. (2023). QISHLOQ XO'JALIGIDA CHORVACHILIK MAHSULOTLARI ISHLAB CHIQUARISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH. MASTERS, 1(1), 119-126.
36. Abdigapparovich, I. X. (2024). QISHLOQ XO'JALIGI MAXSULOTLARINI TAYYORLOV VA SOTISH XIZMATLARINI BOSHQARISH. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 7(2), 148-157.
37. Abdigapparovich, I. X. (2024). QISHLOQ XO'JALIGIDA MASHINA-TRAKTOR PARKLARI XIZMATLARINING AXAMIYATI. WORLD OF SCIENCE, 7(2), 105-113.
38. Nazarova, M., & Kazakova, Z. (2023). Paxta-to 'qimachilik klasterlarida sotish baholarining tahlili.
39. Kazakova, Z. S., & Aslonov, X. (2023). QISHLOQ XO 'JALIGINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI O 'RNI. The Journal of Economics, Finance and Innovation, 391-398
40. Salaxiddinovna, K. Z. (2023). Methodology of Teaching Economics and Accounting in a Market Economy. Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities, 18, 66-68.
41. .Nazarova, M., & Kazakova, Z. (2023). Paxta-to 'qimachilik klasterlarida sotish baholarining tahlili.
42. Salaxiddinovna, K. Z., & Iskandarovna, I. I. (2024). OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHDA QISHLOQ XO'JALIGI MAHSULOTLARI YETISHTIRISHNING HUDUDIIY JIHATLARI. SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 7(2), 247-256.
43. Sharipovna, N. M., & Rustamjon o'g'li, T. O. (2024). QISHLOQ XO'JALIGI IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O'RNI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 3(27), 269-275.
44. Tirkashyev, F. (2023). Intellektual mulkni boshqarish jarayonlarni o'rganishning nazariy muammolari.
45. Rasul o'g'li, U. A., & Ibrohim, S. (2023). KLASSTERLARDA SABZAVOT YETISHTIRISH, TASHISH, QAYTA ISHLASH, SOTISH JARAYONLARIDA MENEJMENTI. JOURNAL OF ECONOMICS AND BUSINESS MANAGEMENT, 6(5), 39-46.

46. Саламов, И., Жонибеков, Ф. Б., Казакова, З. С., & Назарова, М. Ш. (2022). САМАРҚАНД ВИЛОЯТИНИНГ ИҚТИСОДИЙ ТАРМОҚЛАРИДА ИННАВАЦИЯ ВА РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТНИ ЖОРИЙ ЭТИШНИНГ ИСТИҚБОЛДАГИ ИМКОНИАТЛАРИ. Current Issues of Bio Economics and Digitalization in the Sustainable Development of Regions (Germany), 482-485.
47. Azimjonovich, R. N. (2023). General Characteristics of Socio-Economic Systems and Types of Socio-Economic Systems. EUROPEAN JOURNAL OF BUSINESS STARTUPS AND OPEN SOCIETY, 3(12), 179-182.
48. Ochilova, M. Poverty in Uzbekistan, Ongoing Reforms and Ways to Overcome Them. JournalNX, 569-571.
49. Ochilova, M. The Problem of Poverty in Uzbekistan and the Role of Reforms in Overcoming IT. JournalNX, 484-485.

**MAHALLABAY ISHLASH TIZIMI ORQALI XIZMATLAR SOHASINI
RIVOJLANTRIRISH ASOSIDA ISHSIZLIKNI KAMAYTIRISH VA AHOLI
DAROMADLARINI OSHIRISH.**

**Rajabov Navruzbek Azimjonovich
Uralov Baxtiyor Maxmudovich
Javmanov Jamshed Abdusamatovich**

*Samarqand davlat veterinariya meditsinasi chorvachilik va biotexnologiyalar
universiteti, Iqtisodiyot va buxgalteriya hisobi kafedrası assistentlari*

Annotasiya: *Mazkur maqolada mahallabay ishlash orqali mahallalarda kichik tadbirkorlik faoliyatini yanada rivojlanishi kambag'allikni qisqartirishning muhim omili ekanligi bo'yicha ilmiy qarashlar ilgari surilgan. Qishloq joylarda kambag'allikni qisqartirishda tadbirkorlik faoliyati, ayniqsa, mahallalarda tadbirkorlikni rivojlantirish, o'zini o'zi band qilish orqali o'z tadbirkorligiga ega bo'lish borasida tegishli takliflar ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *mahallabay ishlash, tadbirkorlik faoliyati, o'zini o'zi band qilish, kambag'allikni qisqartirish, mahallalar ijtimoiy tarmoqlarda tovarlarni siljitish.*

Аннотация: *В данной статье представлены научные взгляды на то, что дальнейшее развитие малого предпринимательства в микрорайонах посредством общественных работ является важным фактором снижения уровня бедности. В целях сокращения бедности в сельской местности разработаны соответствующие предложения по развитию предпринимательства, особенно в микрорайонах, и самозанятости.*

Ключевые слова: *соседская работа, предпринимательство, самозанятость, сокращение бедности, перемещение товаров в соседских социальных сетях.*

Abstract: *In this article, the scientific views on the fact that the further development of small business activities in the neighborhoods through community work is an important factor in reducing poverty. In order to reduce poverty in rural areas, the relevant proposals have been developed regarding the development of entrepreneurship, especially in the neighborhoods, and self-employment.*

Key words: *neighborhood work, entrepreneurship, self-employment, poverty reduction, moving goods in neighborhood social networks.*

Bugungi kunda barcha mamlakatlarda bo'lgani kabi, mamlakatimizda ham insonlar yashash darajasi va hayot farovonligini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Hududlarda "mahallabay" ishlash tizimini tashkil etish orqali ishsizlik darajasi yuqori bo'lgan mahallalar bilan manzilli ishlab, "o'sish nuqtalari"ni hayotga tatbiq etish, tadbirkorlikni rivojlantirish, aholining daromadi va xarid qobiliyatini oshirish maqsadida har bir mahallada mahallabay ishlash tizimini

joriy etish orqali mahallalarda kichik biznesni rivojlantirish orqali mahalla daromadini oshirish hamda ishsizlikni kamaytirish muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda. Bugungi kunda mamlakatimizda kambag'allikni qisqartirish, insonlar yashash darajasini yanada yaxshilash, barqaror rivojlanish bo'yicha bir qator chora-tadbirlar, strategiyalar, konsepsiyalar ishlab chiqilmoqda. Jumladan, 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasiga muvofiq, 2026 yil oxiriga qadar mamlakatda kambag'allik darajasini ikki barobarga kamaytirish rejalashtirilmoqda.

"Mahallabay" ishlash tizimi orqali "og'ir" mahallalarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, ularda oilaviy tadbirkorlikni kengaytirish, aholining daromad manbalarini ko'paytirish va ishsizlikni bartaraf etishning ustuvor yo'nalishlari etib quyidagilar belgilab olishimiz mumkin:

 mahallalarning "o'sish nuqtalari"ni (ixtisoslashuv yo'nalishlarini) aniqlash va yangi tadbirkorlikni, jumladan, "drayver" loyihalarni amalga oshirishda tashabbuskorlarga ko'maklashish va shu orqali har bir mahallaning ijtimoiy-iqtisodiy o'sishini ta'minlash;

 aholining doimiy daromad manbalarini yanada ko'paytirish, oilaviy tadbirkorlikni va o'zini o'zi band qilib ishlash faoliyatini yanada kengaytirish choralari ko'rish;

 mahallalarda tadbirkorlik faoliyatini yo'lga qo'yish istagi bo'lgan tashabbuskorlarni biznes asoslariga o'qitish;

 xonadonlarda tomorqa yerlaridan samarali foydalanish, daromadlilikini yanada oshirish, mahsulot ishlab chiqarish uchun zarur asbob-uskuna va xom-ashyo bilan imtiyozli kreditlar asosida ta'minlash, shuningdek, ishlab chiqarilgan mahsulotlarni sotishga ko'maklashish jarayonlarini tashkil etish uchun "yetakchi" tadbirkorlik subyektlarini biriktirish;

 tadbirkorlik loyihalarini amalga oshirishga ko'maklashish va faoliyatini monitoring qilib borish, ishlab chiqaradigan mahsuloti (xizmati) bozorini topishiga yordam berish.

"Mahallabay" ishlash tizimi orqali xonadonlar bir qancha mezonlar asosida o'rganib chiqish maqsadga muvofiq:

- doimiy daromadga egaligi (o'rta holatdagi), yordamga muhtoj yoki muhtoj emasligi;
- so'nggi uch yil davomida oilaviy tadbirkorlik dasturlari doirasida kredit olganligi;
- mavsumiy yoki norasmiy daromadi mavjudligi;
- "yetakchi" tadbirkor bilan ishlash istagi mavjudligi;
- o'zining tadbirkorlik faoliyatini yo'lga qo'yish istagi borligi;
- doimiy ishga joylashishga ehtiyoji borligi;
- mehnatga layoqatsiz oila a'zolari mavjudligi;

- ishlash istagi yo'q xonadon a'zolari mavjudligi.

Bu mezonlarga asosan mahallabay ishlash tizimida har bir xonadoning doimiy daromadga egaligi, oilaviy tadbirkorlik dasturlari ishlab chiqish hamda har bir mahallada tomorqalardan samarali foydalanish orqali xizmat ko'rsatish salohiyatini oshirib aholi daromadlarini muntazam oshirib borish bugungi kunda dalzarb muammolardan biri bo'lgan ishsizlikni kamaytirish aholi bandligini ta'minlashdan iboratdir.

"Mahallabay" ishlash tizimini rivojlanishda uning rivojlanishi esa ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarga bog'liq. Shu sababdan ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni tizimlashtirish, har soha va tarmoqda ushbu ishlarni amalga oshirish bugungi kundagi barcha hukumat, tashkilotlar va korxonalar oldidagi asosiy va dolzarb masalalardan hisoblanadi. Zero, korxonalarning rivoj topishi iste'mol daromadlariga bog'liq. Bu esa aholining ish bilan ta'minlanganligi, aholining daromad sohalari kengayishi bilan bog'liq. Ayniqsa, mahallalarda xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish orqali kambag'allikni kamaytirish, aholi daromadlarini oshirish, aholining iste'mol savatchasi miqdori va sifatini doimo oshirib boorish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Chunki mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligi va milliy iqtisodiyotning jadal rivojlanishi ko'p jihatdan ushbu muammoni hal etilishiga bog'liqdir. Shu sababli bugungi kunda respublikamizda aholini ish bilan ta'minlash va uning farovonligini oshirish masalasiga ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarning ustuvor yo'nalishi sifatida qaralmoqda. Kambag'allikni qisqartirishning bosh omili sifatida tadbirkorlikni rivojlantirish, xususan, oilaviy tadbirkorlik, kichik biznes, yakka tartibdagi tadbirkorlik, o'zini-o'zi band qilish xizmat qiladi. Shundan kelib chiqib, tadbirkorlikni yanada rivojlantirish yo'nalishlari, kambag'allikni qisqartirish yo'llari bo'yicha ilmiy tadqiqot olib borilgan.

Xulosa va takliflar. Tadbirkorlikni yanada rivojlantirish orqali kambag'allikni qisqartirish masalasi bo'yicha quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiq: Mahallalarda aholi tadbirkorligini rivojlantirish, jumladan, "mahallabay" ishlash tizimi orqali oilalarning daromad manbalarini, shu jumladan, tomorqa yerlardan foydalanish hamda daromadli mehnatga bo'lgan intilishi va ehtiyojlarini «xonadonbay» o'rganish, band bo'lmagan aholining, ayniqsa, ishsiz yoshlar va xotin-qizlarning muammolarini o'rganish orqali ularni kasb-hunar va tadbirkorlikka o'rgatuvchi kurslarga yo'naltirish va mehnat faoliyati bilan shug'ullanishga amaliy ko'maklashish, yoshlarning tadbirkorlik tashabbuslari va startap g'oyalarini yanada qo'llab-quvvatlashga qaratilgan kreditlar ajratish;

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Q.Mirzayev, T.Sharipov, Sh.Sultonov, G'.Mustofayev va E.Fayziyevlar "Xizmatlar sohasi iqtisodiyoti" darslik Fan bilog'i nashriyoti, Samarqand 2022 y.

2. E.Maxmudov Korxona iqtisodiyoti. O'quv qo'llanma T.:O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti 2005 y.
3. Alikulov, A. M., & Toshpulatov, J. (2023). Agroklasterlarda moliyaviy natijalar hisobini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish masalalari.
4. Аликулов, А. И. (1993). Совершенствование учета затрат на производство, переработку и исчисление себестоимости продукции хлопка-сырца в хлопковом комплексе (на примере хлопководческих хозяйств и хлопкоочистительных заводов Самаркандской области).
5. Alikulov, A. I. (2010). Modern trends in development of cotton production and processing chain in Uzbekistan. Perspectives of Innovations, Economics and Business, PIEB, 6(3), 75-76.
6. Alikulov, A. I. (2010). Modern trends in development of cotton production and processing chain in Uzbekistan. Perspectives of Innovations, Economics and Business, PIEB, 6(3), 75-76.
7. Ismatovich, A. A. (2023). THEORETICAL BASIS OF ORGANIZING THE ACCOUNT OF COMMODITY MATERIAL ASSETS IN AGROCLUSTERS ON THE BASIS OF INTERNATIONAL STANDARDS. MASTERS, 1(1), 132-137.
8. Baxodirovich, T. J., & Ismatovich, A. A. (2023). IMPROVING THE ACCOUNT OF FINANCIAL RESULTS ACCORDING TO INTERNATIONAL STANDARDS. MASTERS, 1(1), 138-143.
9. Alikulov, A., & Abduraxmonov, F. (2023). QISHLOQ XO 'JALIK KORXONALARIDA YAKUNIY MOLIVAVIY NATIJALAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH. Academic research in educational sciences, 4(SamTSAU Conference 1), 174-181.
10. Alikulov, A. (2023). Organizational and methodological bases of accounting the costs of establishing vineyards.
11. Alikulov, A., & Razzoqo, A. (2023). PAXTA TOZALASH KORXONALARIDA ISHLAB CHIQRISH XARAJATLARINI TAHLIL QILISH. Academic research in educational sciences, 4(SamTSAU Conference 1), 74-83.
12. ESHMURADOV, U. T., & ALIKULOV, A. I. (2014). IMPROVEMENT ACCOUNTING OF SALES AGRICULTURAL PRODUCTS ON FARM ENTERPRISES. SEA: Practical Application of Science, 2(3).
13. ESHMURADOV, U. T., & ALIKULOV, A. I. (2014). IMPROVEMENT ACCOUNTING OF SALES AGRICULTURAL PRODUCTS ON FARM ENTERPRISES. SEA: Practical Application of Science, 2(3).
14. Jo'raeva, D. O., & Abdushukurov, X. B. (2023). UZUMCHILIK PLANTATSIYALARINI BARPO ETISH XARAJATLARI HISOBINI TASHKILIY-USLUBIY ASOSLARI. The Journal of Economics, Finance and Innovation, 690-699.
15. Mardiyevna, S. G., & Abdusamatovich, J. J. (2022). SANOAT 4.0 KONSEPSIYASI VA UNGA TA'SIR ETUVCHI RISKLAR. Current Issues of Bio Economics and Digitalization in the Sustainable Development of Regions (Germany), 712-721.

16. Пардаева, О. М., & Жавманов, Ж. А. (2023). СНИЖЕНИЕ УРОВНЯ БЕЗРАБОТИЦЫ ПУТЕМ ВОВЛЕЧЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ НА САМОЗАНЯТОСТЬ. PEDAGOG, 6(4), 568-574.
17. Жавманов, Ж. А. (2023). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ КРИТЕРИЕВ БЕДНОСТИ. JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY BULLETIN, 6(5), 306-318.
18. Жавманов, Ж. А., Уралов, Б. М., & Очилова, М. Т. (2024). ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(26), 240-250.
19. Makhmudovich, U. B., Abdusamatovich, J. J., Tashtemirovna, O. M., & Ugli, F. U. K. (2024). TAXATION OF INDIVIDUAL ENTREPRENEURS AS A FORM OF STATE REGULATION OF SELF-EMPLOYMENT. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(26), 232-239.
20. Abdusamatovich, J. J., Makhmudovich, U. B., Tashtemirovna, O. M., & O'g'li, F. U. X. (2024). O 'ZBEKISTONDA INNOVATSION IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHNING GLOBAL TENDENSIYALARI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(26), 222-231.
21. Жавманов, Ж. А., Уралов, Б. М., Очилова, М. Т., & Файзуллаев, У. Х. У. (2024). НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ КАК ФОРМА ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ САМОЗАНЯТОСТИ. SO'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 7(1), 369-378.
22. Очилова, М. Т., Уралов, Б. М., Жавманов, Ж. А., & Файзуллаев, У. Х. У. (2024). РАЗРАБОТКА МОДЕЛИ РАЗМЕЩЕНИЯ И СПЕЦИАЛИЗАЦИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ В САМАРКАНДСКОЙ ОБЛАСТИ. SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 7(1), 379-386.
23. Уралов, Б. М., Очилова, М. Т., Жавманов, Ж. А., & Файзуллаев, У. Х. У. (2024). СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В УЗБЕКИСТАНЕ. SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 7(1), 387-395.
24. O'G'Li, H. S. R., Makhmudovich, U. B., & Abdusamatovich, J. J. (2024). OLIY TA'LIM TIZIMIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING USTUVOR YO 'NALISHLARI. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 7(2), 158-165.
25. Faxriddin O'g'li, N. D., Makhmudovich, U. B., & Abdusamatovich, J. J. (2024). OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN SAMARALI FOYDALANISH USULLARINING NAZARIY ASOSLARI. WORLD OF SCIENCE, 7(2), 126-134.
26. O'G'Li, A. J. F., Abdusamatovich, J. J., Makhmudovich, U. B., & Baxtiyorovna, N. G. (2024). KAMBAG'ALLIKNI BARTARAF ETISHDA "MAHALLABAY" ISHLASH TIZIMI SAMARADORLIGI TAHLILI. WORLD OF SCIENCE, 7(2), 114-125.

27. Xayrullo O'g'li, F. U., Abdusamatovich, J. J., Maxmudovich, U. B., & Baxtiyorovna, N. G. (2024). KAMBAG'ALLIKNI BARTARAF ETISHNING MAHALLABAY ISHLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH. WORLD OF SCIENCE, 7(2), 136-143.
28. Odiljon o'g'li, A. O., Abdusamatovich, J. J., Maxmudovich, U. B., & Baxtiyorovna, N. G. (2024). KAMBAG'ALLIKNI ANIQLASH VA QISQARTIRISH MAMLAKATIMIZ IJTIMOY-IQTISODIY SIYOSATINING USTUVOR YO'NALISHI. SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 7(2), 237-246.
29. Xudjayarovich, N. S. (2024). O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA QIMMATBAHO QOG 'OZLAR BOZORI HOZIRGI HOLATI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(26), 216-221.
30. Khojayarovich, N. S. (2023). VALUES DISPARITY IN THE AGRO-INDUSTRY COMPLEX AND WAYS OF ITS ELIMINATION. Journal of Advanced Scientific Research (ISSN: 0976-9595), 3(3).
31. Rabbimovna, R. U., & Farxodovna, E. D. (2023). MOLIYA BOZORINI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO 'NALISHLARI, ZAMONAVIY TENDENSIYALARI VA ISTIQBOLLARI. Научный Фокус, 1(7), 709-714.
32. Ibodullayevich, O. R. F., & Turdibayevich, K. R. (2023). QISHLOQ XO'JALIGIDA CHORVACHILIK MAHSULOTLARI ISHLAB CHIQRISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH. MASTERS, 1(1), 119-126.
33. Abdigapparovich, I. X. (2024). QISHLOQ XO'JALIGI MAXSULOTLARINI TAYYORLOV VA SOTISH XIZMATLARINI BOSHQARISH. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 7(2), 148-157.
34. Abdigapparovich, I. X. (2024). QISHLOQ XO'JALIGIDA MASHINA-TRAKTOR PARKLARI XIZMATLARINING AXAMIYATI. WORLD OF SCIENCE, 7(2), 105-113.
35. Nazarova, M., & Kazakova, Z. (2023). Paxta-to 'qimachilik klasterlarida sotish baholarining tahlili.
36. Kazakova, Z. S., & Aslonov, X. (2023). QISHLOQ XO 'JALIGINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI O 'RNI. The Journal of Economics, Finance and Innovation, 391-398
37. Salaxiddinovna, K. Z. (2023). Methodology of Teaching Economics and Accounting in a Market Economy. Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities, 18, 66-68.
38. .Nazarova, M., & Kazakova, Z. (2023). Paxta-to 'qimachilik klasterlarida sotish baholarining tahlili.
39. Salaxiddinovna, K. Z., & Iskandarovna, I. I. (2024). OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHDA QISHLOQ XO'JALIGI MAHSULOTLARI YETISHTIRISHNING HUDUDIY JIHATLARI. SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 7(2), 247-256.
40. Sharipovna, N. M., & Rustamjon o'g'li, T. O. (2024). QISHLOQ XO'JALIGI IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING

O'RNI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 3(27), 269-275.

41. Tirkashyev, F. (2023). Intellektual mulkni boshqarish jarayonlarni o'rganishning nazariy muammolari.

42. Rasul o'g'li, U. A., & Ibrohim, S. (2023). KLASSTERLARDA SABZAVOT YETISHTIRISH, TASHISH, QAYTA ISHLASH, SOTISH JARAYONLARIDA MENEJMENTI. JOURNAL OF ECONOMICS AND BUSINESS MANAGEMENT, 6(5), 39-46.

43. Саламов, И., Жонибеков, Ф. Б., Казакова, З. С., & Назарова, М. Ш. (2022). САМАРҚАНД ВИЛОЯТИНИНГ ИҚТИСОДИЙ ТАРМОҚЛАРИДА ИННАВАЦИЯ ВА РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТНИ ЖОРИЙ ЭТИШНИНГ ИСТИҚБОЛДАГИ ИМКОНИЯТЛАРИ. Current Issues of Bio Economics and Digitalization in the Sustainable Development of Regions (Germany), 482-485.

44. Azimjonovich, R. N. (2023). General Characteristics of Socio-Economic Systems and Types of Socio-Economic Systems. EUROPEAN JOURNAL OF BUSINESS STARTUPS AND OPEN SOCIETY, 3(12), 179-182.

45. Ochilova, M. Poverty in Uzbekistan, Ongoing Reforms and Ways to Overcome Them. JournalNX, 569-571.

46. Ochilova, M. The Problem of Poverty in Uzbekistan and the Role of Reforms in Overcoming IT. JournalNX, 484-485.

**MAISHIY XIZMAT KO'RSATISH SOHALARIGA BERILGAN IMTIYOZLAR
JOZIBADORLIGINI NAZARIY ASOSLASH**

**Rajabov Navruzбек Azimjonovich
Javmanov Jamshed Abdusamatovich
Uralov Baxtiyor Maxmudovich**

*Samarqand davlat veterinariya meditsinasi chorvachilik va biotexnologiyalar
universiteti, Iqtisodiyot va buxgalteriya hisobi kafedrası assistentlari*

Annotasiya: *Mazkur maqolada Maishiy xizmat xalq xo'jaligining maxsus industrial moddiy-texnika bazasi, sanoat korxonalari va kombinatlariga ega bo'lgan alohida tarmog'lari borasida tegishli takliflar va kerakli tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *maishiy xizmat, tadbirkorlik faoliyati, o'zini o'zi band qilish, kambag'allikni qisqartirish, maishiy xizmatlar jozibadorligi.*

O'zbekistonda aholiga maishiy xizmat ko'rsatishning o'z an'analari va tarixiga ega bo'lgan tizimi shakllanib kelgan hisoblanadi. Qishloqlarda va shahar mahallalarida sataroshlar, chevarlar, shuningdek, kosib va hunarmandlar Maishiy xizmat ko'rsatish vazifasini bajarib kelgan bo'lib ustaxonalar va sataroshxonalar shahar va qishloq bozorlari hududida va mahalla guzarlarida joylashgan va shu joyda joylashgan aholiga o'zlarining xizmatlarini ko'rsatib kelishgan. Umuman olganda Maishiy xizmatni rivojlantirish natijasida qishloqlarda aholiga bir qancha qulayliklar yartish hamda aholi maishiy xizmat ko'rsatish — aholiga noishlab chiqarish va ishlab chiqarish xizmati ko'rsatish sohasining bir qismi shakllantirish hisoblanadi. Maishiy xizmat xalq xo'jaligining maxsus industrial moddiy-texnika bazasi — sanoat korxonalari va kombinatlariga ega bo'lgan alohida tarmog'i hisoblanadi. Maishiy xizmat korxonalari tomonidan yakka tartibda shaxsiy iste'mol buyumlarini tayyorlash, iste'mol qiymatini yo'qotgan, ro'zg'orda ishlatiladigan va shaxsiy foydalanishdagi buyurtmalarni tiklash, shaxsiy xizmatlar ko'rsatish va boshqa ishlar bajariladi. Maishiy xizmatga uy-joyni ta'mirlash, yakka buyurtmalar bo'yicha mebellar tayyorlash va ularni ta'mirlash, kir yuvish, buyumlar va kiyim-kechaklarni kimyoviy tozalash va bo'yash. yakka tartibda poyabzal, kiyimkechak, mo'ynali va trikotaj buyumlari tikish va ta'mirlash, avtomobillarga texnika xizmati ko'rsatish va ularni ta'mirlash, ro'zgor texnikasi mashinalari va asboblari, radio va teleapparaturalarni, shuningdek, musiqa asboblarni ta'mirlash, qimmatbaho narsalarni lombardlarda saqlab berish bo'yicha xizmatlar, fotoxizmatlar, sataroshlik, madaniymaishiy va sport buyumlarini ijaraga berish xizmatlari. xonadonlarni yigishtirish bilan bogliq xizmatlar, turli topshiriqdarni bajarish va boshqa bilan shug'ullanalgan korxonalar va tashkilotlar faoliyati kiradi.

O'zbekiston Respublikasida Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasida maishiy xizmat ko'rsatish sohasida faoliyatni tartibga solish bo'yicha qo'shimcha

chora-tadbirlar to'g'risida"gi qaroriga asosan mamalakatimiz aholisiga ko'rsatiladigan maishiy xizmat toifasiga kiruvchi faoliyat turlari quyidagilar hisoblanadi.

1. Poyabzal ta'mirlash, bo'yash va tikish – buyurtmachining (iste'molchining) poyabzalini ta'mirlash va qayta tiklash, shu jumladan sanitar-gigiyena talablariga muvofiq qayta ishlash, shuningdek buyurtmachi talablariga muvofiq yangi poyabzal tayyorlash bo'yicha kompleks amallar.

2. Tikuv, mo'yna, charm va trikotaj buyumlarni, bosh kiyimlarni va to'qimachilik galantereyasi buyumlarini ta'mirlash va tikish – buyurtmachilar talablariga muvofiq turli materiallardan yangi buyumlar tikish hamda ilgari foydalanishda bo'lgan buyumlarni ta'mirlash bo'yicha kompleks amallar;

3. Radioelektron apparatlar hamda elektr mashina va uskunalarni ta'mirlash – radioelektron apparatlar hamda elektr mashina va uskunalarni ishlash qobiliyatini tiklash bo'yicha kompleks amallar.

4. Radioelektron apparatlar hamda elektr mashina va uskunalarga texnik xizmat ko'rsatish – radioelektron apparatlar hamda elektr mashina va uskunalaridan maqsadli foydalanish uchun ularni tegishli texnik holatda saqlash bo'yicha kompleks amallar.

5. Radioelektron apparatlar hamda elektr mashina va uskunalarni o'rnatish – radioelektron apparatlar hamda elektr mashina va uskunalarni ekspluatatsiyaga tayyorlash bilan bog'liq bo'lgan kompleks chora-tadbirlar va amallar.

6. Uskunaning ishga yaroqliligini texnik ekspertizadan o'tkazish – uskunaning kelgusida ta'mirlashga hamda undan foydalanishga yaroqliligini va/yoki uning ishlamasligi, to'xtab qolishi, nuqsonlar va shikastlanishlarni yuzaga kelishi sabablarini aniqlash maqsadida uskunaning texnik holatini baholash.

7. Metall buyumlarni (metall konstruksiyalarni) remont qilish va tayyorlash bo'yicha xizmatlar – ijrochilarning metall buyumlar nosozliklarini bartaraf etish va ishlash qobiliyatini tiklash yoki metallardan buyum tayyorlashga yo'naltirilgan faoliyati natijalari.

8. Zargarlik buyumlarini ta'mirlash va tayyorlash – zargarlik buyumlari tayyorlash va ta'mirlash hamda zebu-ziynat tayyorlanadigan toshlar va ularni qotiruvchilarini qayta ishlashni o'z ichiga oladigan kompleks amallar.

9. Mebel tayyorlash, restavratsiya qilish va ta'mirlash – yumshoq, to'qilgan, korpusli, seksiyali, oshxona, tarkibiy qismlarga ega, dala hovli, bolalar va boshqa mebellarni tayyorlash, restavratsiya qilish va ta'mirlash, shuningdek, bo'yoqlash va boshqa ishlar bo'yicha kompleks amallar.

10. Kimyoviy tozalash va bo'yash – turli eritgichlar ta'sirida buyumlardan dog'larni yo'qotish uchun ishlatiladigan, shuningdek, antistatik zararlantirish, namlikka qarshi modda va buyumga chiroy beruvchi vositalar bilan to'yintirish, dazmollash, cho'zish, tarash va bo'yash, shuningdek buyum rangini qayta tiklash yoki uni o'zgartirish bo'yicha kompleks amallar.

11. Kirlarni yuvish xizmati – ijrochilarning kiyim, choyshab, maxsus kiyimlarni yuvish, quritish va dazmollash, shuningdek hidlarni yo'q qilish, dezinfeksiyalash bo'yicha kompleks amallar.

12. Uy-joy va boshqa binolarni ta'mirlash va qurish – individual uylar qurish, uy-joy, bog'-hovli, xo'jalik binolari, hammom, garaj, yerto'la, pechka va boshqalarni ta'mirlash va rekonstruksiya qilish, shuningdek, tom yopish, oyna o'rnatish, montaj ishlari, plita terish, pardoiz ishlari, duradgorlik, shtukaturka, elektr montaj, bo'yoqchilik ishlari, tosh bilan ishlash, g'isht terish va boshqalar bo'yicha kompleks amallar.

13. Transport vositalari, mashina va uskunalarga texnik xizmat ko'rsatish – transport vositasi, mashina va uskunalarini maqsadli tarzda ishlatish, kutish, saqlash va ko'chirishda ularning ishlash qobiliyatini yoki soz holda saqlash bo'yicha kompleks amallar.

14. Rasmxona, rasm chiqarish laboratoriyasi (fotoxizmat) xizmatlari – iste'molchining (buyurtmachilarning) rasm tushirishga, foto plenkalarni kimyoviy qayta ishlashga, rasmlarni rasm qog'ozida va buyumlarda chop etishga bo'lgan individual ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan faoliyat.

15. Kino xizmatlari – iste'molchining kinoni tasvirga olish, tayyor mahsulotni elektron shaklda yoki kinoplyonkada buyurtmachiga yuborish bilan bog'liq ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan faoliyat.

16. Hammom-sog'lomlashtirish majmualari xizmati – iste'molchining gigiyenik va sog'lomlashtirish bilan bog'liq ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan faoliyat.

17. Sartarosh xizmati – iste'molchining estetik va gigiyenik ehtiyojlarini qondirish qaratilgan faoliyat.

18. Yuz va tana terisini parvarishlash xizmati (kosmetika xizmati) – iste'molchining yuz va tanasi, qosh va kipriklariga uni yoshartirish maqsadida jismoniy va kimyoviy ta'sir etish, shuningdek iste'molchining estetik ehtiyojlarini qondirish maqsadida dekorativ kosmetikadan foydalangan holda yuzga oro berish.

19. Qo'l va oyoq tirnoqlari va terisini parvarishlash xizmati – iste'molchining qo'l hamda oyoq tirnoqlari va terisiga ularni sog'lomlashtirish va iste'molchi estetik ehtiyojlarini qondirish maqsadida himoyalash uchun kimyoviy ta'sir etish.

20. Postijyerlik xizmati – mijozning individual buyurtmasi asosida parik, yasama mo'ylov, soqol, bakenbard, qoplamalar, ulama sochlar, soch ulash uchun moslama va soch uchun bezaklar tayyorlash va ta'mirlash.

21. SPA xizmati - yuqori qulaylikda va SPA texnologiyasi asosida ko'rsatiladigan umumsog'lomlashtirish, kosmetik va/yoki hordiq chiqarish xizmatlari.

22. Kosmetik tatuaj - inson terisiga pigmentlarni kiritish orqali mijozning estetik ehtiyojlarini qondirish bo'yicha kosmetik xarakterdagi xizmatlar.

23. Prokat – O'zbekiston Respublikasi hududida muomalasi qonun bilan taqiqlanmagan ko'char va ko'chmas mulkni jismoniy shaxslarga vaqtinchalik egalik

qilishga va foydalanishga, mulk ijarasi prinsiplari asosida taqdim etish bo'yicha kompleks amallar.

24. Diniy marosim xizmatlari – dafn etish, krematsiya, dafn etishdan oldingi tayyorlash ishlari, dafn etish marosimini tashkil etish, dafn etish bilan bog'liq predmetlarni (qabr toshi, haykallar va boshqalar) tayyorlash bo'yicha kompleks amallar.

25. Tozalash bo'yicha xizmatlar – jismoniy shaxslar buyurtmalari bo'yicha bino, inshoot, hududlarni tozalash, yuzalarni tiklash, dezinfeksiya va dezinfeksiya qilish bo'yicha tashkiliy kompleks chora-tadbirlar va texnologik jarayonlar.

26. Uy xo'jaligini yuritish bo'yicha xizmatlar - iste'molchining uy xo'jaligini yuritish bo'yicha xizmatlarga bo'lgan ehtiyojini ijrochi tomonidan qondirishga doir faoliyat.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 27-yanvardagi qarori "Xizmatlar sohasini rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 104-PQ sonli qaroriga binoan, quyidagi sohalarda faoliyat yurituvchi tadbirkorlik sub'yektlari uchun 2022 yil 1 apreldan 2025 yil 1 yanvargacha ijtimoiy soliq stavkasi 1 foiz etib belgilandi:

- chakana savdo va umumiy ovqatlanish;
- mehmonxona (joylashtirish) xizmatlari;
- avtotransportda yo'lovchi va yuk tashish;
- transport vositalarini ta'mirlash va ularga texnik xizmat ko'rsatish;
- kompyuter xizmatlari;
- maishiy texnikani ta'mirlash;
- agro va veterinariya xizmatlarini ko'rsatish;
- ko'ngilochar maskanlarda xizmatlar ko'rsatish.

Bu imtiyoz tadbirkorlik sub'yektlari tomonidan, agar ularning yuqoridagi faoliyat turlarini amalga oshirishdan olgan daromadlari joriy hisobot (soliq) davri yakunlari bo'yicha jami daromadning kamida 60 foizini tashkil etsa, qo'llaniladi.

Ro'yxatdagi faoliyat turlari bilan shug'ullanuvchi tadbirkorlik sub'yektlari tomonidan xodimlar sonini yashirish holatlari aniqlanganda, mazkur soliq imtiyozining amal qilishi to'xtatiladi hamda qonunchilikda belgilangan moliyaviy sanksiyalar qo'llaniladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Q.Mirzayev, T.Sharipov, Sh.Sultonov, G'.Mustofayev va E.Fayziyevlar "Xizmatlar sohasi iqtisodiyoti" darslik Fan bilog'i nashriyoti, Samarqand 2022 y.
2. E.Maxmudov Korxona iqtisodiyoti. O'quv qo'llanma T.:O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti 2005 y.
3. Alikulov, A. M., & Toshpulatov, J. (2023). Agroklastarlarda moliyaviy natijalar hisobini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish masalalari.

4. Аликулов, А. И. (1993). Совершенствование учета затрат на производство, переработку и исчисление себестоимости продукции хлопка-сырца в хлопковом комплексе (на примере хлопководческих хозяйств и хлопкоочистительных заводов Самаркандской области).
5. Alikulov, A. I. (2010). Modern trends in development of cotton production and processing chain in Uzbekistan. Perspectives of Innovations, Economics and Business, PIEB, 6(3), 75-76.
6. Alikulov, A. I. (2010). Modern trends in development of cotton production and processing chain in Uzbekistan. Perspectives of Innovations, Economics and Business, PIEB, 6(3), 75-76.
7. Ismatovich, A. A. (2023). THEORETICAL BASIS OF ORGANIZING THE ACCOUNT OF COMMODITY MATERIAL ASSETS IN AGROCLUSTERS ON THE BASIS OF INTERNATIONAL STANDARDS. MASTERS, 1(1), 132-137.
8. Baxodirovich, T. J., & Ismatovich, A. A. (2023). IMPROVING THE ACCOUNT OF FINANCIAL RESULTS ACCORDING TO INTERNATIONAL STANDARDS. MASTERS, 1(1), 138-143.
9. Alikulov, A., & Abduraxmonov, F. (2023). QISHLOQ XO 'JALIK KORXONALARIDA YAKUNIY MOLIVAVIY NATIJALAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH. Academic research in educational sciences, 4(SamTSAU Conference 1), 174-181.
10. Alikulov, A. (2023). Organizational and methodological bases of accounting the costs of establishing vineyards.
11. Alikulov, A., & Razzoqo, A. (2023). PAXTA TOZALASH KORXONALARIDA ISHLAB CHIQRISH XARAJATLARINI TAHLIL QILISH. Academic research in educational sciences, 4(SamTSAU Conference 1), 74-83.
12. ESHMURADOV, U. T., & ALIKULOV, A. I. (2014). IMPROVEMENT ACCOUNTING OF SALES AGRICULTURAL PRODUCTS ON FARM ENTERPRISES. SEA: Practical Application of Science, 2(3).
13. ESHMURADOV, U. T., & ALIKULOV, A. I. (2014). IMPROVEMENT ACCOUNTING OF SALES AGRICULTURAL PRODUCTS ON FARM ENTERPRISES. SEA: Practical Application of Science, 2(3).
14. Jo'raeva, D. O., & Abdushukurov, X. B. (2023). UZUMCHILIK PLANTATSIYALARINI BARPO ETISH XARAJATLARI HISOBINI TASHKILIY-USLUBIY ASOSLARI. The Journal of Economics, Finance and Innovation, 690-699.
15. Mardiyevna, S. G., & Abdusamatovich, J. J. (2022). SANOAT 4.0 KONSEPSIYASI VA UNGA TA'SIR ETUVCHI RISKLAR. Current Issues of Bio Economics and Digitalization in the Sustainable Development of Regions (Germany), 712-721.
16. Пардаева, О. М., & Жавманов, Ж. А. (2023). СНИЖЕНИЕ УРОВНЯ БЕЗРАБОТИЦЫ ПУТЕМ ВОВЛЕЧЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ НА САМОЗАНЯТОСТЬ. PEDAGOG, 6(4), 568-574.

17. Жавманов, Ж. А. (2023). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ КРИТЕРИЕВ БЕДНОСТИ. JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY BULLETIN, 6(5), 306-318.
18. Жавманов, Ж. А., Уралов, Б. М., & Очилова, М. Т. (2024). ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(26), 240-250.
19. Makhmudovich, U. B., Abdusamatovich, J. J., Tashtemirovna, O. M., & Ugli, F. U. K. (2024). TAXATION OF INDIVIDUAL ENTREPRENEURS AS A FORM OF STATE REGULATION OF SELF-EMPLOYMENT. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(26), 232-239.
20. Abdusamatovich, J. J., Maxmudovich, U. B., Tashtemirovna, O. M., & O'g'li, F. U. X. (2024). O 'ZBEKISTONDA INNOVATSION IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHNING GLOBAL TENDENSIYALARI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(26), 222-231.
21. Жавманов, Ж. А., Уралов, Б. М., Очилова, М. Т., & Файзуллаев, У. Х. У. (2024). НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ КАК ФОРМА ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ САМОЗАНЯТОСТИ. SO'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 7(1), 369-378.
22. Очилова, М. Т., Уралов, Б. М., Жавманов, Ж. А., & Файзуллаев, У. Х. У. (2024). РАЗРАБОТКА МОДЕЛИ РАЗМЕЩЕНИЯ И СПЕЦИАЛИЗАЦИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ В САМАРКАНДСКОЙ ОБЛАСТИ. SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 7(1), 379-386.
23. Уралов, Б. М., Очилова, М. Т., Жавманов, Ж. А., & Файзуллаев, У. Х. У. (2024). СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В УЗБЕКИСТАНЕ. SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 7(1), 387-395.
24. O'G'Li, H. S. R., Maxmudovich, U. B., & Abdusamatovich, J. J. (2024). OLIY TA'LIM TIZIMIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING USTUVOR YO 'NALISHLARI. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 7(2), 158-165.
25. Faxriddin O'g'li, N. D., Maxmudovich, U. B., & Abdusamatovich, J. J. (2024). OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN SAMARALI FOYDALANISH USULLARINING NAZARIY ASOSLARI. WORLD OF SCIENCE, 7(2), 126-134.
26. O'G'Li, A. J. F., Abdusamatovich, J. J., Maxmudovich, U. B., & Baxtiyorovna, N. G. (2024). KAMBAG'ALLIKNI BARTARAF ETISHDA "MAHALLABAY" ISHLASH TIZIMI SAMARADORLIGI TAHLILI. WORLD OF SCIENCE, 7(2), 114-125.
27. Xayrullo O'g'li, F. U., Abdusamatovich, J. J., Maxmudovich, U. B., & Baxtiyorovna, N. G. (2024). KAMBAG'ALLIKNI BARTARAF ETISHNING MAHALLABAY ISHLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH. WORLD OF SCIENCE, 7(2), 136-143.

28. Odiljon o'g'li, A. O., Abdusamatovich, J. J., Maxmudovich, U. B., & Baxtiyorovna, N. G. (2024). KAMBAG'ALLIKNI ANIQLASH VA QISQARTIRISH MAMLAKATIMIZ IJTIMOIIY-IQTISODIIY SIYOSATINING USTUVOR YO'NALISHI. SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 7(2), 237-246.
29. Xudjayarovich, N. S. (2024). O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA QIMMATBAHO QOG 'OZLAR BOZORI HOZIRGI HOLATI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(26), 216-221.
30. Khojayarovich, N. S. (2023). VALUES DISPARITY IN THE AGRO-INDUSTRY COMPLEX AND WAYS OF ITS ELIMINATION. Journal of Advanced Scientific Research (ISSN: 0976-9595), 3(3).
31. Rabbimovna, R. U., & Farxodovna, E. D. (2023). MOLIYA BOZORINI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO 'NALISHLARI, ZAMONAVIIY TENDENSIYALARI VA ISTIQBOLLARI. Научный Фокус, 1(7), 709-714.
32. Ibodullayevich, O. R. F., & Turdibayevich, K. R. (2023). QISHLOQ XO'JALIGIDA CHORVACHILIK MAHSULOTLARI ISHLAB CHIQRISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH. MASTERS, 1(1), 119-126.
33. Abdigapparovich, I. X. (2024). QISHLOQ XO'JALIGI MAXSULOTLARINI TAYYORLOV VA SOTISH XIZMATLARINI BOSHQARISH. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 7(2), 148-157.
34. Abdigapparovich, I. X. (2024). QISHLOQ XO'JALIGIDA MASHINA-TRAKTOR PARKLARI XIZMATLARINING AXAMIYATI. WORLD OF SCIENCE, 7(2), 105-113.
35. Nazarova, M., & Kazakova, Z. (2023). Paxta-to 'qimachilik klasterlarida sotish baholarining tahlili.
36. Kazakova, Z. S., & Aslonov, X. (2023). QISHLOQ XO 'JALIGINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI O 'RNI. The Journal of Economics, Finance and Innovation, 391-398
37. Salaxiddinovna, K. Z. (2023). Methodology of Teaching Economics and Accounting in a Market Economy. Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities, 18, 66-68.
38. .Nazarova, M., & Kazakova, Z. (2023). Paxta-to 'qimachilik klasterlarida sotish baholarining tahlili.
39. Salaxiddinovna, K. Z., & Iskandarovna, I. I. (2024). OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHDA QISHLOQ XO'JALIGI MAHSULOTLARI YETISHTIRISHNING HUDUDIIY JIHATLARI. SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 7(2), 247-256.
40. Sharipovna, N. M., & Rustamjon o'g'li, T. O. (2024). QISHLOQ XO'JALIGI IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O'RNI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 3(27), 269-275.

41. Tirkashyev, F. (2023). Intellectual mulkni boshqarish jarayonlarni o'rganishning nazariy muammolari.
42. Rasul o'g'li, U. A., & Ibrohim, S. (2023). KLASSTERLARDA SABZAVOT YETISHTIRISH, TASHISH, QAYTA ISHLASH, SOTISH JARAYONLARIDA MENEJMENTI. JOURNAL OF ECONOMICS AND BUSINESS MANAGEMENT, 6(5), 39-46.
43. Саламов, И., Жонибеков, Ф. Б., Казакова, З. С., & Назарова, М. Ш. (2022). САМАРҚАНД ВИЛОЯТИНИНГ ИҚТИСОДИЙ ТАРМОҚЛАРИДА ИННАВАЦИЯ ВА РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТНИ ЖОРИЙ ЭТИШНИНГ ИСТИҚБОЛДАГИ ИМКОНИЯТЛАРИ. Current Issues of Bio Economics and Digitalization in the Sustainable Development of Regions (Germany), 482-485.
44. Azimjonovich, R. N. (2023). General Characteristics of Socio-Economic Systems and Types of Socio-Economic Systems. EUROPEAN JOURNAL OF BUSINESS STARTUPS AND OPEN SOCIETY, 3(12), 179-182.
45. Ochilova, M. Poverty in Uzbekistan, Ongoing Reforms and Ways to Overcome Them. JournalNX, 569-571.
46. Ochilova, M. The Problem of Poverty in Uzbekistan and the Role of Reforms in Overcoming IT. JournalNX, 484-485.

**“HAYOTIY FAOLIYAT XAVFSIZLIGI” FANINING TA’LIM SOHASIDA TUTGAN
O’RNI VA TAKOMILLASHTIRISH YO’LLARI**

Ziyodulloyev Baxriddin Mardonovich

*O‘zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi Buxoro viloyati
Favqulodda vaziyatlar boshqarmasi Hayot faoliyati xavfsizligi o‘quv markazi o‘qituvchisi*

Annotatsiya: Maqolada oliy ta’lim muassasalarida “Hayotiy faoliyat xavfsizligi” fanining o’rni, uning amaliy ahamiyati va mavjud muammolar tahlili yoritilgan. “Hayotiy faoliyat xavfsizligi” fan dasturlarini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish, bunda izchillik va uzviylik, uzluksizlik, oddiydan murakkabga tamoyillariga tayanish, talabalarning fanga bo’lgan qiziqishini orttirish va ta’lim samaradorligini oshirishga qaratilgan tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: favqulodda vaziyat, talaba, ta’lim jarayoni, hayotiy faoliyat xavfsizligi, o‘quv dasturlar, tabiiy va texnogen xavflar, takomillashtirish.

Аннотация: В статье описывается роль предмета “Безопасность жизнедеятельности” в высших учебных заведениях, ее практическое значение и анализ существующих проблем. Приведено совершенствование учебных программ безопасности жизнедеятельности на основе современных требований, в том числе опираясь на принципы системности и последовательности, преемственности, от простого к сложному, развития интереса учащихся к предмету и повышения эффективности обучения.

Ключевые слова: чрезвычайная ситуация, студент, учебный процесс, учебные программы, природные и техногенные опасности, безопасность жизнедеятельности, совершенствование.

Mamlakatimiz davlat siyosatining ustuvor yo’nalishlaridan biri aholi va hududlarni tabiiy hamda texnogen favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish, xavfsizlikni ta’minlash, barqaror iqtisodiy rivojlanishga erishishdan iboratdir. Bu esa favqulodda vaziyatlarni oldindan aniqlash va aholini bu xavfdan ogohlantirish borasida samarali tadbirlar o’tkazish, favqulodda vaziyat ro’y berganda tezkor harakat qilish, insonlarning qurbon bo’lishiga yo’l qo’ymaslik, iqtisodiy zarar kam bo’lishi va xavfsizlikni o’z vaqtida ta’minlashni taqozo etadi.

Statistik tahlillarga ko’ra, oxirgi yillarda jahonda va O‘zbekiston hududida favqulodda vaziyatlar sodir bo’lishining oshib borayotganligini kuzatilmoqda.

Dunyoning turli mamlakatlaridagi yirik masshtabdagi tabiiy ofatlar va halokatlarning oqibatlarini bartaraf etish tajribasidan kelib chiqib aytish lozimki, ularning oqibatlarini yumshatishning yagona yechimi – fuqarolarning tayyorgarligini oshirishdir. Bularning barchasi kundalik ko’ngilsiz hodisalarga ham tegishlidir [6].

So’nggi yillarda dunyoda juda ko’plab o’zgarishlar yuz berdi. Yuqori texnologiyali ishlab chiqarishni joriy etish, fanlararo aloqalarni kengaytirish va professional

qiziqishlarni o'zgartirish amalga oshirildi. Bularning barchasi faol ijtimoiy va kasbiy maqeiini namoyon eta oladigan, turli hayotiy vaziyatlarga moslasha oladigan yangi mutaxassislarni tayyorlashni talab etadi. Aynan ta'lim odamlarga sodir bo'lgan o'zgarishlarga moslashishga va yangi tizimida o'zlarini muvaffaqiyatli ro'yobga chiqarishga yordam beradi. Aholi va hududlarni favqulodda vaziyatlarda muhofaza qilish sohasida malakali kadrlar tayyorlash, fuqarolarni bunday vaziyatlar ro'y berganda to'g'ri harakat qilishga o'rgatish, xavfli tabiiy jarayonlar kuchayishi bilan bog'liq mavjud xatarlar, shuningdek, texnogen avariya va halokatlar xavfi to'g'risida o'z vaqtida

va aniq xabardor qilish tizimini takomillashtirish bugungi kunning dolzarb muammosi hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining "Aholini va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonunida: "Aholini maktabgacha, umumiy o'rta, o'rta maxsus, professional va oliy ta'lim tashkilotlarida, ishlab chiqarishda hamda yashash joyida favqulodda vaziyatlarda harakat qilishga o'rgatish umumiy va majburiydir" [1], - deb ta'kidlanganligi, Taraqqiyot strategiyasida "atrof-tabiiy muhit, aholi salomatligi va genofondiga ziyon yetkazadigan... favqulodda vaziyatlarni oldini olish va bartaraf etish tizimini takomillashtirish" [2], masalasining qo'yilganligi ta'lim jarayonida "Hayotiy faoliyat xavfsizligini"ni fanini o'qitish samaradorligini oshirish ehtiyojini yuzaga keltirdi.

Hozirgi kunda jamiyatimizning barcha sohalarida siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy islohotlar amalga oshirilayotganligi, mamlakatimizda fuqaro muhofazasini ta'minlash, aholi va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish, xorijiy mamlakatlar tajribasini amalda qo'llay olish bo'yicha bilim va ko'nikmalarni o'rganishni taqazo etmoqda.

Favqulodda vaziyatlarning oldini olish va oqibatlarini bartaraf etish sohasida o'qitishning ilg'or xorij mamlakatlar tajribalarini o'rganish, amaliy kuzatishlar va tahlillar o'tkazish, favqulodda vaziyatlarning oldini olish va bunday vaziyatlarda harakat qilish davlat tizimi faoliyatini yanada takomillashtirish borasida amalga oshiriladigan chora-tadbirlar va tavsiyalar ishlab chiqishga bo'lgan ehtiyoj va zaruriyat dolzarb ahamiyatga ega.

Mamlakatimizdafa ta'lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilish, uni zamon talablari darajasiga ko'tarish, kelajak uchun barkamol avlodni tarbiyalash ishlari Davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi.

Ta'lim tizimini takomillashtirish borasida, "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi", 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmonlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi PQ-2909-sonli "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi

Qarori, O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi ham ta'lim tizimi oldiga juda katta vazifa va mas'uliyatni yukladi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 9-sentabrdagi "Aholini favqulodda vaziyatlarda harakat qilishga fuqaro muhofazasi sohasida tayyorlash tartibini takomillashtirish to'g'risida"gi 754-sonli qarorining 4-bandi bilan O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, Xalq ta'limi vazirligi va Maktabgacha ta'lim vazirligi O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi bilan kelishgan holda hayotiy faoliyat xavfsizligi va fuqaro muhofazasi yo'nalishlaridagi o'quv dasturlarini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish [4] va ta'lim jarayoniga joriy etilishini ta'minlash belgilandi.

O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining hayoti va sog'lig'ini inson faoliyatining barcha sohalarida muhofazalashda "Hayotiy faoliyat xavfsizligi" fani asosiy o'rinlardan birini egallaydi.

Ushbu fan o'zida Respublikamizdagi ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar natijalari, ishlab chiqarish va hududiy xavfsizlik muammolarining inson hayoti xavfsizligiga ta'siri masalalarini qamrab oladi. Hozirgi vaziyatda xavfsiz hayotni ta'minlash masalalari eng dolzarb muammolardan hisoblanadi. Chunki texnosferada ishlab chiqarish jarayoni buzilishi, ishlovchilar uchun sanitariya va gigiena me'yor va qoidalarini yaratilmasligi, muhit rivojlanishdagi noxush vaziyatlarning murakkablashuvi, davlatlar o'rtasida insoniyat hayotiga xavf-xatar soluvchi holatlarning ro'y berishi, insoniyat tomonidan qo'llanilayotgan turli zaharli va zararli moddalar hamda vositalar ko'plab xavflarni yuzaga keltirib, insonlarning hayotiy faoliyatiga, sog'lig'iga, atrof-muhit tozaligiga va iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga tahdid solmoqda. Shu sababli ham mamlakatimizning eng muhim va kechiktirib bo'lmaydigan vazifalari qatorida aholi hayotining xavfsizligini ta'minlash masalalari dolzarb o'rin olgan.

"Hayotiy faoliyat xavfsizligi" fanini o'qitishdan maqsad – talabalarga hayotiy faoliyatlarida yuzaga keladigan xavflarning kelib chiqish sabablarini, xususiyatlarini, oqibatlarini prognozlash va ularning oldini olish qoidalarini o'rgatish, xavfsiz ish sharoitlarini yaratish, nazariy va amaliy jihatdan himoyalanihga hamda jarohatlanganlarga birlamchi yordam ko'rsatish qoidalarini o'rgatishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun fan talabalarni nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar, hodisa va jarayonlarga uslubiy yondashuvini hamda ilmiy dunyoqarashini rivojlantirish vazifalarini bajaradi.

Oliy ta'lim muassasalarida amaldagi "Hayotiy faoliyati xavfsizligi" fani o'quv dasturi to'rt bo'limni qamrab olishi belgilab qo'yilgan:

- hayotiy faoliyat xavfsizligining nazariy asoslari;
- fuqaro muhofazasi;
- yong'in xavfsizligi;
- birinchi tibbiy yordam asoslari.

“Hayotiy faoliyat xavfsizligi” fani o‘quv dasturlarini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish va ta’lim jarayoniga joriy etilishini ta’minlash vazifalari belgilanishi bilan bir qatorda, bugungi kunda mazkur fanni o‘qitishda yuzaga kelayotgan muammolarni quyidagicha izohlash mumkin:

-amaldagi o‘quv rejalarida “Hayotiy faoliyat xavfsizligi” fani turli soatlardan iborat, qolaversa ayrim oliy ta’lim muassasalari o‘zlari uchun alohida fan dasturlarini ishlab chiqqan;

-bakalavrlar uchun “Hayotiy faoliyat xavfsizligi” mutaxassislik yo‘nalishlariga o‘tiladigan “Yo‘nalishga kirish”, “Mehnat muhofazasi”, “Avariya- qutqaruv ishlari”, “Favqulodda vaziyatlar va aholi muhofazasi” fanlari tarkibida mavzularning takrorlanib kelishi holati mavjudligi sababli “Fan dasturlari”ni o‘zaro muvofiqlashtirish zaruriyati mavjud;

-“Hayotiy faoliyat xavfsizligi” fanini boshqa fanlar bilan jumladan ekologiya, gigiena, yurisprudensiya, tibbiyot, jismoniy tarbiya, harbiy soha kabilar bilan yaqin integratsiyalashuvida ba’zi bir noaniqliklar va kamchiliklar mavjud.

Bugungi kunda favqulodda vaziyatlar tahlikasi kuchayib borayotganligini hisobga olgan holda fan dasturlarini inson faoliyatida vujudga keluvchi barcha xavflar, xavflar maydonidagi xavfsizligini ta’minlash masalalariga qaratilgan mavzular asosida ishlab chiqishda ta’limning izchilligi tamoyillaridan og‘ishish holatlarini kuzatish mumkin. Masalan: “Favqulodda vaziyatlar va aholi muhofazasi” fan dasturining 1-moduli “Favqulodda vaziyatlarda aholi va hududlar muhofazasi” deb nomlangan bo‘lib, modul tarkibidagi 3-ma’ruza mavzusi “Favqulodda vaziyatlarning tasnifi va tavsifi. Aholini favqulodda vaziyatlarga tayyorlash tartibi” deb nomlangan o‘quv dasturining 3-moduli “Tabiiy xususiyatli favqulodda vaziyatlar va ularning oqibatlari” deb nomlangan bo‘lib, modulda 1-mavzu “O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1997-yil

7-oktabdagi “Tabiiy, texnogen va ekologik tushdagi favqulodda vaziyatlarning tasnifi to‘g‘risida”gi 455-son Qarorning mohiyati deb nomlanadi. Har ikki ma’ruza mashg‘uloti shu o‘rinda aynan takrorlanadi. Bunday takrorlanishlar bilimlarni yanada boyituvchi materiallar asosida mustahkamlash, takomillashtirishga to‘sqinlik qiladi.

Modullar va mavzular tanlanganda muayyan izchillik va uzviylik va uzluksizlik, oddiydan-murakkabga rivojlanib borishida noaniqliklar mavjud. Masalan: “Favqulodda vaziyatlar va aholi muhofazasi” fan dasturining 2-moduli “FVDT organlarining favqulodda vaziyatlarning oldini olish va bunday vaziyatlarda harakat qilish davlat tizimi faoliyati” deb nomlanadi va bunda O‘zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlarning oldini olish va bunday vaziyatlarda harakat qilish davlat tizimi, uning kuch va vositalari, davlat tizimining faoliyat rejimlari, Favqulodda vaziyatlar vazirligining FVDTda tutgan o‘rni bo‘yicha ma’ruza mashg‘ulotlarini qamrab oladi [5]. Undan keyingi “Tabiiy xususiyatli favqulodda vaziyatlar va ularning oqibatlari” deb nomlangan

3-modulda geologik, gidrometeriologik, epidemiya, epizootiya kabi favqulodda

vaziyatlar yoritiladi natijada yana takrorlanadi. Ya'ni avval favqulodda vaziyatda ishlaydigan tizim, so'ngra favqulodda vaziyat o'zi nima ekanligi yoritilishi nazarda tutilgan.

Bu o'z navbatida bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishda talabalarning zo'riqishiga olib keladi, o'zlashtirish qiyinlashadi. Bilimlarni o'zlashtirishda qiyinchiliklarning yuzaga kelishi va bu qiyinchiliklarning doimiy ravishda kuzatilishi talabalarda fanga nisbatan qiziqishni susaytiradi.

O'zbekiston Respublikasining fuqaro muhofazasiga oid qator Qonun va qarorlarida jamiyatga yordam ko'rsatish, atrof-muhitni muhofaza qilish, fuqarolik nuqtai nazarini, o'zini o'zi tashkil etishni, ijtimoiy mas'uliyat, birdamlik, o'zaro yordam berish masalalarini belgilashda aniq mexanizmlar ishlab chiqilgan bo'lib, ushbu mexanizmlarning fan dasturlarida asosiy negizini ochib berilishiga erishish yetarlicha tashkil etilmasligi natijasida tayyorlanayotgan mutaxassislar malakaviy darajasi mehnat bozorining zamonaviy talablariga to'liq javob bermasligiga sabab bo'ladi.

"Hayotiy faoliyat xavfsizligi" fanini o'qitishning o'ziga xos xususiyatlarini, zamonaviy dolzarb muammolarni, atrof muhit bilan insonning barcha sohalarni o'rganib, hisobga olgan holda, o'quv jarayonini tashkil etish zarurligini belgilaydi. Respublikamiz Oliy o'quv yurtlarida ushbu fanning ishchi dasturlarida atrof-muhitning salbiy omillarining xususiyatlarini o'rganish, ularning identifikatsiyasi va ta'sir darajasini baholash, inson hayoti va sog'ligiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarni o'rganishni qamrab olish orqali soha yo'nalishini rivojlantirishga erishish mumkin.

Bu o'z navbatida oliy ta'lim muassasalarida talabalar hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlashning pedagogik asoslarini aniqlash, nazariy jihatdan asoslash hamda ularning hayot xavfsizligini ta'minlashga yo'naltirilgan ilmiy metodik tavsiyalar ishlab chiqish, darsliklar yaratish kabi mas'uliyat yuklaydi, ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishni taqozo etadi.

Prezidentimiz ta'biri bilan aytganda, "o'g'il-qizlarimizni mehnat bozorida talab yuqori bo'lgan zamonaviy kasb-hunarlarga o'rgatishni., ...har tomonlama qo'llab-quvvatlaydigan, haëtda munosib o'rin topishi uchun ko'mak beradigan, yaxlit va uzluksiz tizimini yaratishni., oliygohda sifatli ta'lim-tarbiya berishni yo'lga qo'yamiz, ular jismoniy va ma'naviy sog'lom, vatanparvar insonlar bo'lib ulg'ayishi uchun barcha kuch va imkoniyatlarni safarbar etamiz [3].

ADABIYOTLAR:

1.O'zbekiston Respublikasining 2022-yil 17-avgustdagi O'RQ-790-son "Aholini va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonuni 25-modda.

2.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot

strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022-y.,

3.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 29.12.2020. www.president.uz

4.O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 9-sentabrdagi 754-son "Aholini favqulodda vaziyatlarda harakat qilishga va fuqaro muhofazasi sohasida tayyorlash tartibini takomillashtirish to'g'risida"gi Qarori.